ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
Навчально-науковий інститут права
Кафедра цивільного права та процесу

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. проректора з наукової роботи
_____ В. КОРОТУН
«___»_____2019 р.

ЗВІТ
про науково-дослідну роботу
«УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ»

Керівник НДР
д.ю.н., с.н.с,
завідувач кафедри цивільного права та процесу І. ЧЕХОВСЬКА

Рукопис закінчено «__» грудень 2019 р.

Результати роботи розглянуто і схвалено Вченою радою
Університету ДФС України
протокол № ___ від «___» _____ 2019 р.
Учений секретар_____О. ЯРОВА

Ірпінь – 2019

Програма дослідження
затверджена проректором з наукової роботи та схвалена Вченою радою
Університету ДФС України,
протокол № 11 від «25» листопада 2016 року

Список наукового колективу

Посада, науковий ступінь, вчене звання	**ПІБ**	**Розділ, підпис**
Керівник теми		
Завідувач кафедри цивільного права та процесу, д. ю. н., с. н. с.	Чеховська І.В.	Підрозділ 3.1 розділу 3
Відповідальний виконавець		
професор кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцент	Рябченко Ю. Ю.	Підрозділ 1.1 розділу 1
Виконавці		
професор кафедри цивільного права та процесу, д.ю.н., професор	Новицький А.М.	Підрозділ 1.1 розділу 1
професор кафедри цивільного права та процесу, д.ю.н., доцент	Новицька Н.Б.	Підрозділ 1.2 розділу 1
професор кафедри цивільного права та процесу, д.ю.н., доцент	Никитченко Н.В.	Підрозділ 2.2 розділу 2
доцент кафедри цивільного права та процесу, д.ю.н., доцент	Костюченко О.Є.	Підрозділ 3.2 розділу 3
доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцент	Іванов С.О.	Підрозділ 2.3 розділу 2
доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцент	Менів Л.Д	Підрозділ 3.3 розділу 3
доцент кафедри цивільного права та процесу, к.пед.н., доцент	Обривкіна О.М.	Підрозділ 3.4 розділу 3

доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцент	Князька Л.А.	Підрозділ 3.4 розділу 3
доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцент	Дяченко С.В.	Підрозділ 2.2 розділу 2
доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцент	Самілик Л.О.	Підрозділ 3.5 розділу 3
доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н.	Мілевська А.О.	Підрозділ 2.1 розділу 2
старший викладач кафедри цивільного права та процесу	Лаговська Н.В.	Підрозділ 2.1 розділу 2

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 463 с.

Об’єктом дослідження є приватні відносини, учасником яких виступають суб’єкти приватного права.

Предметом дослідження є правовий статус суб’єктів приватного права в умовах євроінтеграції України.

Мета дослідження: на основі аналізу наукових джерел та розробок, узагальнення правозастосовної практики, вітчизняного і зарубіжного досвіду комплексно дослідити особливості правового статусу осіб у приватноправовій сфері, виробити щодо цього єдині теоретичні підходи та сформувати на їх основі відповідні зміни чинного законодавства.

Для досягнення даної мети були поставлені такі **завдання:**

- дослідити теоретичні засади становлення доктрини права приватного та права публічного;
- окреслити суть та ознаки приватних правовідносин та суб’єктів приватного права;
- виокремити ознаки суб’єкта приватного права;
- виявити належну організаційно-правову форму участі суб’єктів права у приватних відносинах;
- виявити та проаналізувати специфіку участі суб’єктів права в окремих різновидах приватних правовідносин;
- проаналізувати зміст актів чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства щодо правового статусу суб’єктів приватного права;
- розробити моделі запозичення досвіду іноземних країн щодо підвищення ефективності діяльності осіб приватного права;
- розробити пропозиції по удосконаленню чинного українського законодавства, регламентуючого правосуб’єктність осіб приватного права.

Методи дослідження. Дослідження здійснено з використанням як загальнонаукових, так і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Обсяг та предмет їх використання залежали від мети кожного етапу дослідження. Діалектичний метод дозволив визначити шляхи удосконалення правового статусу суб'єктів приватного права в умовах євроінтеграції України (розділи 2, 3). Завдяки логіко-семантичному методу в поєднанні з методом аналізу й синтезу та формально-юридичним вивчено вихідні поняття даного дослідження: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідношення», «євроінтеграція» тощо; охарактеризовано їх зміст як окремих понять; вироблено дефініцію ключової категорії «суб'єкт приватного права»; з'ясовано її визначальні властивості (розділи 1, 2, 3); охарактеризовано сучасну юридичну конструкцію суб'єкта приватного права в умовах євроінтеграції України; надано характеристику поняття та структури зазначеного су б'єкта (підрозділи 1.1, 1.2). Використання феноменологічного методу дозволило простежити реалізацію конструкції суб'єкта приватного права у правовій реальності в умовах євроінтеграції України (розділи 2, 3). Застосування герменевтичного підходу дало змогу розкрити значення суб'єкта приватного права та вплив євроінтеграційних процесів на вдосконалення його правового статусу (розділ 2, підрозділи 2.1, 2.2). За допомогою порівняльно-правового методу розглянуто положення доктрини, законодавства, практики його застосування в Україні та зарубіжних державах, зокрема Франції, Німеччини, Російської Федерації, Казахстану, США, з урахуванням правових позицій Європейськго суду з прав людини щодо окремих категорій дослідження (розділ 2, 3).

Актуальність теми. У постійно триваючому процесі оновлення нормативно-правової бази України у всіх сферах нагальними постають питання про сутність цих змін, про їхню наукову обґрунтованість та значення у правозастосовній сфері. Нині проведення правових реформ у різних галузях суспільного життя обумовлене тим, що держава поступово відходить від

імперативного, притаманного радянським часам, процесу регулювання економіки і застосовує ринкові способи впливу, як це передбачено в державах Європейського Союзу. Щодо цього нині поступово реанімується класичний, відомий з часів існування римського цивільного права поділ системи права на приватне та публічне, а відтак і диференціація суб'єктів права на суб'єктів приватного права та суб'єктів публічного права. Нормативним підтвердженням зазначених вище доктринальних підходів свідчить положення ст. 2 Цивільного кодексу України, відповідно до якої учасниками цивільних (приватних) відносин виступають суб'єкти приватного права (фізичні та юридичні особи) та суб'єкти публічного права (держава Україна, територіальні громади та інші).

Особливої гостроти питання окреслення правового статусу суб'єктів приватного набуває нині, в умовах нормативно закріпленого курсу нашої держави до Європейського Союзу, а відтак необхідністю адаптації правової системи України до права Європейського Союзу за наслідком якої зазначені суб'єкти права повинні мати можливість приймати участь у правовідносинах на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності.

Європейський вектор розвитку української державності супроводжується економічними та соціальними перетвореннями, зменшенням витрат на утримання державної інфраструктури та підвищення ефективності приватноправового механізму охорони прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Надмірний позитивізм в регулюванні правового становища осіб приватного права стримує їх приватну ініціативу і, як наслідок, негативно впливає на весь механізм господарювання в Україні на рівень інвестиційної привабливості держави зі сторони потенційних інвесторів.

Слід констатувати про постійну активну динаміку чинного законодавства, яке регулює правовий статус суб'єктів приватного права. Однак часто ці зміни чинного законодавства не мають комплексності у своєму змісті, що призводить до колізій та прогалин (наприклад діючі положення цивільного та господарського

законодавства щодо діяльності підприємств, установ та інших організацій). Новели чинного законодавства торкнулися й щодо діяльності органів державної фіскальної служби, правовий статус яких та підпорядкованість було змінено.

Через це нагальним постає питання вироблення єдиних теоретичних та законодавчих підходів щодо суті правового статусу суб'єктів приватного права у різних галузях приватного права.

Обрана тема для дослідження має комплексний та масштабний характер, а тому в якості предмету дослідження не розглядалася в жодній дисертаційній роботі.

Структура та обсяг звіту. Звіт складається з вступу, чотирьох розділів, які включають десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (263 найменування).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що науково-дослідна робота є одним з перших у національній доктрині приватного права комплексних досліджень, спрямованих на виявлення особливостей правового статусу осіб у приватноправовій сфері, вироблення щодо цього єдиних теоретичних підходів та формуванню на їх основі відповідних змін до чинного законодавства. За результатами виконаного дослідження сформульовано пропозиції, рекомендації і висновки, які відповідають вимогам наукової новизни, зокрема:

Уперше

- надано системну характеристику теоретичних засад становлення доктрини приватного права;

- узагальнено сутність та ознаки приватних правовідносин та суб'єктів приватного права;

- надано характеристику організаційно-правових форм участі суб'єктів права у приватних відносинах;

Удосконалено:

- засади участі суб’єктів права в окремих різновидах приватних правовідносин, окреслено специфіку участі особи та держави як су б’єктів права у цивільних, житлових, сімейних та деяких інших сферах правовідносин;

Дістали подальшого ровитку:

- вчення про су б’єкта приватного права та виокремлено його ознаки як учасника приватних відносин;

- наукові та законотворчі підходи до врегулювання участі особи у приватних правовідносинах на основі дослідження відповідних підходів у країнах англо-саксонської та романо-германської правових сімей, виокремлено моделі запозичення досвіду іноземних країн щодо підвищення ефективності діяльності осіб приватного права.

Практична цінність отриманих результатів дослідження полягає у здійсненні оцінки вітчизняної та зарубіжної специфіки правового регулювання цивільних, житлових, сімейних відносин, а також особливостей національного законодавства у відносно нових для приватного права сферах суспільної діяльності: правовідносин, що виникають у звязку із здійсненням медичної практики, законодавчі новації у сфері захисту прав інтелектуальної власності, захисту прав споживачів тощо. На цій основі розроблено моделі запозичення досвіду іноземних країн щодо підвищення ефективності діяльності осіб приватного права, розроблено пропозиції по удосконалення чинного українського законодавства, регламентуючого правосуб’єктність осіб приватного права

Апробація результатів дослідження. За результатами проведеної роботи авторським колективом опубліковано 14 праць, зокрема 1 монографія, 2 статті та 11 тез доповідей за результатами проведення науково-комунікативних заходів

Приватне право, приватні правовідносини, євроінтеграція, су б’єкт приватного права, правовий статус, цивільне право, сімейне право, трудове право, житлове право, медичне право.

РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВИХ ЗДОБУТКІВ ЗА ПІДСУМКАМИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Навчальні посібники, підручники:

1. Чеховська І. В. Сімейне право: практикум / І. В. Чеховська, Л. О., Самілик / УДФСУ. – Ірпінь, 2019. – 132 с.
2. Актуальні проблеми приватного права: практикум / Менів Л. Д., Амеліна А. С., Білоус Т. Й. та ін.; за заг. ред. Л. Д. Менів. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. – 200 с.
3. Костюченко О.Є. Трудове право України: навчальн. посіб. Університет ДФС України. Ірпінь. 2018. 277 с.
4. Актуальні проблеми приватного права: навч. посіб. / Чеховська І.В., Амеліна А.С., Білоус Т.Й. та ін.; Університет ДФС України. Ірпінь, 2017. 420 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 102).
5. Право соціального забезпечення у схемах / О.В. Артеменко, Л.А. Князька, О.М. Обривкіна, О.А. Улютіна. Навчальний посібник. К.: Компринт, 2017. 216 с.
6. Цивільне право України: підручник. Особлива частина / за заг. ред. д.ю.н., проф. Р.Б. Шишки. К.: Вид. Ліра. К, 2015. 1024 с.
7. Практикум із цивільного права України. Навч. посібник. О.В. Артеменко, О.В. Губанова, Л.А. Князька, Н.А. Литвин. Полтава: Дивосвіт, 2015. 204 с.

Монографії:

1. Суб’єкти приватноправових відносин: [монографія] / А. М. Но-вицький, Н. Б.Новицька, І. В. Чеховська та ін.; за заг. ред. А. М. Новицького. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. – 360 с.

2. Костюченко О. Є. Реалізація соціального призначення трудового права в Україні: монографія. Харків, Право, 2018. 392 с.

3. Chekhovska I.V., Diachenko S.V. Formation of state family policy in Ukraine. European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume 2. Sandomierz:Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. 524 p. P. 457-497.

4. Chekhovska I.V., Kovalova D. V. Theoretical and Practical Mechanisms of Development of Legal Science at the Beginning of the Third Millenium. Collective monograph. Tbilisi: Izdevnieciba “Baltija Publishing: 2018. 300 p.

5. Рябченко Ю. Ю. Суб’єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2018. 372 с.

6. Рябченко Ю. Ю. Суб’єкт цивільного процесуального права як багатоаспектне явище в контексті євроінтеграційних процесів в Україні / Рябченко Ю.Ю. // European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume Sandomierz: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. 524 p. P. 335-360.

7. Nykytchenko N., Milevska A. Medical services in the context of health care reform in Ukraine. Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine – Collective monograph. – Vol. 3. Poland: “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2017. – P. 200-215

8. Новицька Н. Б. Захист суспільної моралі в умовах інформаційної трансформації суспільства. Монографія / Наталія Борисівна Новицька. Дрогобич: Коло, 2016. 452 с.

Статті, що індексуються у міжнародних наукометричних базах: Scopus, Web of Science:

1. Iryna V. Chekhovska, Olha M. Balynska, Roman I. Blahuta, Valeriy V. Sereda, Serhii O. Mosondz. EUTHANASIA OR PALLIATIVE CARE: LEGAL

PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION IN THE CONTEXT OF THE REALIZATION OF HUMAN RIGHTS TO LIFE. Wiadomości Lekarskie 2019, tom LXXII, nr 4. P. 677-681.

2. Alona O. Milevska, Alexander A. Lyubchik, Alina N. Chorna, Olha M. Khimich, Roman M. Opatskyi. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE OF TATTOOING SERVICES' PROVISION AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE. Wiadomości Lekarskie 2019, tom LXXII, nr 5 cz I. P. 933-938.

3. Riabchenko O., Matsiuk V., Riabchenko Y. Concerning Invalidation in a Court Of Law of Certain Types of Contracts Concluded in Connection with the Provision of Medical Services. International Journal of Advanced Biotechnology and Research. Special Issue-1. 2019. pp. 668-676.

4. Liudmyla O. Samilyk, Valeriia O. Maliarova, Olena V. Dzhafarova, Tetyana I. Gudz, Vitaliy B. Kovalchuk COMPLEMENTARY MEDICINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FUNCTIONING AND SPECIFIC FEATURES OF THE APPLICATION IN UKRAINE. Wiadomości Lekarskie 2019, tom LXXII, nr 5 cz II.

5. Nataliia Novytska. Information Security of Children the European Union Experience/ STATE SECURITY IN THE CONTEMPORARY WORLD. 2019. P. 52-60.

6. Kostuchenko E. E. Efficiency improvement of productivity by employees'participation in the distribution of enterprise profit // Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2018. V. 4. № (27). P. 476-484. (у співав.)

7. Chekhovska I., Nykytchenko N., Bilous T. The classification of sources of reproduction of shadow relations in the sphere of production and realization of housing and communal services *Baltic Journal of Economic Studies.* Vol. 4 Number 5. Riga: Publishing House «Baltija Publishing». 2018. 438 p. P. 396-405.

Статті у міжнародних виданнях:

1. Костюченко О. Є. Функціональний підхід до правового забезпечення трудових прав, свобод і законних інтересів громадян. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1. Vol P. 94-99.

2. Костюченко О. Є. Правові підходи до розкриття сутності трудових прав у Європейській соціальній хартії (переглянутій). Верховенство права : міжнар. наук. журн. 2018. № 1. С. 148–154.

3. Костюченко О. Є. Instrumental approach to defining legal opportunities in labour law. *Evropský politický Právní diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss. 2. P. 110-115

4. Костюченко О. Є. Foreign approaches to regulation in labor relations and the possibility of their implementation in Ukraine. *Social and Legal Sciences*. 2018. № 1. Vol 1. P. 14-24. URL: https://www.slsjournal.com/wp-content/uploads/2018/05/Kostyuchenko.pdf.

5. Рябченко Ю. Ю. Проблематика определения категорий «субъект права», «участник судебного процесса» в национальной правовой доктрине. *Legea si viata*. 2018. № 10/2. С. 91–96.

6. Chekhovska I. V. Child Policy & National Strength: Restoring Ukraine in the Best Interests of the Child. *International Journal of the Jurisprudence of the Family*. T. 8. 2018. S. 95-122.

7. Chehovska I.V. Main Directions Of Optimization Of Providing Social Services System To Families In Ukraine. *Issues of freedom, justice and necessary coersion in the course of the public relations regulation*: periodical scientific journal of the International Academy of Science and Higher Education. The journal has British jurisdiction. (IASHE, London, UK) – 2017. – № 1. – С. 36-38.

8. Рябченко Ю.Ю. Професійний характер правової допомоги як критерій визначення меж виключних повноважень адвоката в цивільному судочинстві щодо її надання / Ю.Ю. Рябченко // Visegrad Journal on Human Rights. — 2016. — № 6. — С. 150–154.

9. Рябченко Юрій Юрійович Особенности функций суда в отдельных видах производств и процедур в гражданском процессе // Legea si viata. — 2016. — № 1/3. — С. 88–91.

10. Natalia Novytska Formation And Development Of International Legal Regulation Of Public Moral Protection In The Information Sector // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 4. – 2016. – P. 157–162.

11. Chehovska I.V. Theoretical And Methodological Approaches To Determination The Concept Of «State Family Policy»: Analysis Of Domestic And Foreign Experience. Issues of freedom, justice and necessary coersion in the course of the public relations regulation: periodical scientific journal of the International Academy of Science and Higher Education. The journal has British jurisdiction. (IASHE, London, UK) – 2016. – № 3. – С. 50-54.

12. Chehovska I.V. Priority Directions Of State Family Policy Of Ukraine. Issues of freedom, justice and necessary coersion in the course of the public relations regulation: periodical scientific journal of the International Academy of Science and Higher Education. The journal has British jurisdiction. (IASHE, London, UK) – 2016. – № 3. – С. 54-57.

Статті у фахових виданнях:

1. Мілевська Альона Олександрівна. Момент виникнення правоздатності: проблемні аспекти визначення// Право і суспільство. №3 – 2018 – С. 93-98

2. Білоус Тетяна Йосипівна. Загальна характеристика правового регулювання майнових відносин на сучасному етапі розвитку суспільства // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. № 33 – 2018 – С. 99-102

3. Самілик Людмила Олексіївна. Розвиток судової практики як джерела права в Україні та перспективи застосування у цивільному процесі // Приватне та публічне право. 2018 р. № 2. С. 58-61.

4. Самілик Людмила Олексіївна. Правовий статус суб'єктів медичного права // Порівняльно-аналітичне право. 2018 р. № 1. С. 111-114.

5. Обривкіна Оксана Миколаївна. Суб'єкти права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції / О. М. Обривкіна // Соціологія права № 1-2 (24-25): - 2018 – С. 46-50. – 153 с.

6. Мілевська Альона Олександрівна. Інститут емансипації за римським та сучасним цивільним правом // Підприємництво, господарство і право. № 5. – 2018. – 57-62.

7. Рябченко Юрій Юріович. Правові властивості людини як методологічне підґрунтя сприйняття особи у цивільному процесуальному праві. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Вип. 4. Том 1. 2018. С. 74–76.

8. Рябченко Юрій Юріович. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення. Правова просвіта. 2018. № 7. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/?op=1&z=53

9. Рябченко Юрій Юріович. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. // м. Дніпро, Дніпровський гуманітарний університет: № 4. – 2018. С. – 72–76.

10. Костюченко Олена Євгенівна. Розвиток української правової моделі гендерної рівності в трудових відносинах. Європ. перспективи. // м. Київ Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО – 2018. № 1. – С. 160–168

11. Костюченко Олена Євгенівна. Заохочення як правовий засіб забезпечення дисципліни праці // Вісн. Вищ. кваліфікац. коміс. суддів України. – 2018. № 1. – С. 39 – 44.

12. Костюченко Олена Євгенівна. Гарантування, охорона і захист як елементи правового забезпечення трудових прав і законних інтересів працівника. // м. Київ Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО – 2018. – № 1. – С. 131–136.

13. Новицька Н.Б., Новицький А.М. Правові основи захисту права пацієнтів на інформацію // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2017. – № 1 – 2.– С. 25 – 31.

14. Новицька Н.Б. Щодо визначення сутності поняття «інформаційна культура» // Соціологія права. - №4. – 2017. – С. 31-36.

15. Дідук Алла Григорівна Захист комерційної таємниці за допомогою законодавства про недобросовісну конкуренцію // Соціологія права. (Право. Держава. Економіка) / Економіко-правовий науково-практичний журнал. № 1-2 (16-17): - 2016 – С. 120-126

16. Дідук Алла Григорівна Доменні імена в системі об’єктів права інтелектуальної власності: проблематика // Малий та середній бізнес. (Право. Держава. Економіка)/ Економіко-правовий науково-практичний журнал. - 2016, № 1-2 (64-65). – С. 49-55

17. Дідук Алла Григорівна Щодо деяких проблем судового розгляду доменних спорів // Соціологія права. (Право. Держава. Економіка) / Економіко-правовий науково-практичний журнал. № №3-4 (18-19): – 2016. –С. 125-131

18. Дідук Алла Григорівна Цивільно-правова відповідальність за порушення права доступу до інформації // Малий та середній бізнес. (Право. Держава. Економіка)/ Економіко-правовий науково-практичний журнал. - 2016, № 1-2 (66-67). – С. 54-60

19. Костюченко Олена Євгенівна Правове регулювання матеріальної відповідальності роботодавця: сучасний стан та перспективи розвитку // Право та інновації. − 2016. − Випуск №1 (13). − С. 81-88.

20. Костюченко Олена Євгенівна Правові засади розвитку договірної економіки в охороні здоров'я України // Економічна теорія та право. – 2016. – №4. – С. 86-95.

21. Менів Л.Д. Окремі питання захисту прав споживачів під час придбання товару належної якості // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».- 2016р.- № 40.т.1 – с.75-78

22. Менів Л.Д. Актуальні питання відповідальності за договором про надання побутових послуг // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки» № 5/2016. – с.82-94

23. Самілик Л.О. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин» / Л.О. Самілик, Л.П. Корбут // Право і суспільство. - № 1. – 2016 р. – С.89-94.

24. Самілик Л.О. Охорона і захист дитини в умовах сучасного сімейного права / Л.О. Самілик, І.Ю. Ліжевська // Карпатський правничий часопис. - № 12. – 2016 р. – С.52-59.

25. Іванов С. О. Особливості правового статусу публічних (державних) юридичних осіб: досвід Польщі // Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць, / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор.: О.В. Кресін, М.В. Савчин. – Ужгород – Київ: Вид-во «Говерла», 2015. – 218 с. С. 141 – 143 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/2088/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf#page=141\

26. Менів Л.Д. До питання про відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 31. – С.55-62.

27. Менів Л.Д. Неустойка як форма відповідальності за порушення прав споживачів / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – №6-2/2015. –С.82-94.

28. Чеховська І.В. Сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння / І.В. Чеховська // Міжнародний юридичний вісник Університету ДФС України. — № 6. – 2017. – С. 58–65..

29. Чеховська І.В. Аліментне зобов'язання на утримання дитини як вид сімейного правовідношення / Чеховська І.В., Лакей І.А. // Порівняльно-аналітичне право. — 2016. — № 4. — С. 88-91. — Режим доступу до док.: http://www.pap.in.ua/4_2016/26.pdf. — Назва з екрану.

30. Чеховська І.В. Соціальний захист одиноких матерів: аналіз основних положень законодавства / Чеховська І.В. // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). – 2017. – № 1 (5). – 191–201.

31. Самілик Л.О. Нотаріус як спеціально уповноважений суб'єкт державної реєстрації речових прав на нерухоме майно / Л.О. Самілик, К.В. Семьоркіна // Вісник Запорізького національного університету Юридичні науки. – 2015. - № 1. – С. 16-27.

32. Обривкіна О.М. Проблеми та перспективи розвитку страхових соціальних фондів в Україні / О.М. Обривкіна // Соціологія права № 1-2 (12-13): - 2015 - С. 60-64.

33. Обривкіна О.М. Державне соціальне страхування населення України на випадок безробіття: проблеми та перспективи розвитку / О.М. Обривкіна // Малий і середній бізнес № 1-2 (60-61): - 2015 - С. 83-88

34. Менів Л.Д. До питання про відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів / Л.Д. Менів //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».- 2015 р.- № 31. – с.55-62.

35. Лаговська Н.В. Соціально-правові аспекти порівняння Єдиного соціального внеску та страхових внесків / Н.В. Лаговська // Журнал «Малий та середній бізнес» (право, держава, економіка), 2015,- №1-2 (60-61) - С.79-85.

36. Лаговська Н.В. Правове регулювання єдиного соціального внеску як складової формування соціальних позабюджетних фондів / Н.В. Лаговська // Журнал «Соціологія права» (науково-практичний журнал), 2015,- №1-2 (12-13) - С.43-50

37. Новицька Н.Б., Калюжний К.Р. Правовий захист інформаційних прав пацієнтів в Україні // Журнал «Малий та середній бізнес» (право, держава, економіка), 2015,- №1-2 (60-61) - С.81-87.

38. Дідук Алла Григорівна Охорона нетипових об’єктів права інтелектуальної власності: проблеми // Збірка наукових праць. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. № 5: – 2015 - С. 150-158

39. Дідук Алла Григорівна «Право на» інформацію як «право доступу» // Соціологія права. (Право. Держава. Економіка) / Економіко-правовий науково-практичний журнал. № 3-4 (14-15): 2015 – С. 123-128,

а також прийнято участь у понад 20 міжнародних, всеукраїнських та інших наукових та науково-практичних конференціях в Україні та за її межами і підготовлено понад 110 доповідей.

Науково-комунікативні заходи, проведені у рамках виконання науково-дослідної теми кафедри

2015 рік

1. Міжвузівська студентська науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку приватного права»;

2. Міжвузівський студентський науково-практичний круглий стіл «Проблематика врегулювання сімейних правовідносин»;
3. Міжвузівський студентський круглий стіл «Реформування трудового законодавства в умовах євроінтеграції»;
4. Міжвузівський науково-практичний круглий стіл «Проблематика регулювання та захисту права інтелектуальної власності в мережі Інтернет».

2016 рік

1. Міжвузівська науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку приватного права»;
2. Міжвузівська науково-практична конференція «Доступ до публічної інформації в контексті євроінтеграційних процесів України»;
3. Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл «Проблеми регулювання сімейних правовідносин»;
4. Науковий семінар «Реформа цивільного судочинства 2016»;
5. Школа з медичного права;
6. Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл «Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в умовах євроінтеграції».

2017 рік

1. Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Правове регулювання сімейних відносин: традиції, сучасність, перспективи (до 15-річчя прийняття Сімейного кодексу України)»;
2. Науково-практичний семінар «Обов’язкове медичне страхування: аналіз міжнародного досвіду та перспективи впровадження в Україні»;
3. Кафедральний круглий стіл «Досвід викладання блоку навчальних дисциплін з приватного права у вітчизняних та закордонних вузах»;
4. Тренінг «Правове регулювання здійснення медичної практики»;

5. Кафедральний семінар «Особливості захисту прав людини у сфері охорони здоров'я в Україні. Практика ЄСПЛ»;
6. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Особи у приватному праві: теоретичні підходи до визначення сутності»;
7. Кафедральний семінар «Актуальні питання захисту прав споживачів».

2018 рік

1. Науковий семінар: «Правове регулювання надання паліативної допомоги»;
2. Майстер-клас «Захист прав людини у сфері охорони здоров'я»;
3. Науковий семінар «Державна допомога учасникам приватно-правових відносин»;
4. Науковий семінар «Актуальні проблеми вчинення правочинів в е-формі»;
5. Майстер-клас «Укладання трудового договору»;
6. Школа–практикум «Школа сімейного права»;
7. Практикум «Вибір способу захисту порушених цивільних прав»;
8. Науковий семінар «Плагіат як один з видів порушення авторських прав та академічної доброчесності»;
9. Всеукраїнський круглий стіл «Актуальні питання захисту прав споживачів».

2019 рік

1. Майстер-клас з актуальних питань цивільного процесу;
2. Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми приватного права.
3. Майстер-клас з медичного права
4. Науковий семінар «Плагіат як один з видів порушення авторських прав та академічної доброчесності»;
5. Науковий семінар «Академічна доброчесність: виклики сучасності»;
6. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми

приватного права»;

7. Майстер-клас «Актуальні питання сімейного права».

Видані збірники матеріалів науково-комунікативних заходів за 2016-19 р.р.

1. Актуальні питання захисту прав споживачів: матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Ірпінь, 20 грудня 2018 року. – Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2018. – 285 с.

2. Особи у приватному праві: теоретичні підходи до визначення сутності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції, (22 грудня 2017 року) / ред.: І.В. Чеховська, д.ю.н, с.н.с.; Ю.Ю. Рябченко, к.ю.н., доцент. – Ірпінь : УДФС України, 2018. – 166 с.

3. Правове регулювання сімейних правовідносин: традиції, сучасність, перспективи (до 15-річчя прийняття Сімейного кодексу України: збірник матеріалів всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 21 квітня 2017 року / за ред. д.ю.н., с.н.с. І. В. Чеховської. – Ірпінь : Університет державної фіскальної служби, 2017. – 248 с.

4. Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в умовах євроінтеграції: зб. матер. Всеукраїнського наук.-практ. круглого столу, 6 грудня 2016 року, Ірпінь / Ун-т ДФСУ, Навч.-наук. ін.-т права, Кафедра цивільного права та процесу; ред. кол.: П.В. Пашко, І.Г. Бережнюк [та ін.]. – Ірпінь: Ун-т держ. фіскальної служби України, 2016. – 470 с.

5. Проблеми регулювання сімейних правовідносин : зб. матеріалів міжвуз. студ. наук.-практ. круглого столу, 19 квітня 2016 р. / Ун-т держ. фіскальної служби України, ННІ права, Кафедра цивільного права і процесу; за ред. І. В. Чеховської. – Ірпінь, 2016. – 150 с.

6. Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в умовах Євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичного круглого

столу (20 грудня 2016) / ред.: С.О. Іванов, к.ю.н., доцента– Ірпінь : Університет державної фіскальної служби, 2016. – 189с.

Відомості про здобуття співробітниками кафедри наукового ступеня протягом 2016-19 р.р.:

1.	Рябченко Юрій Юрійович, к.ю.н., доцент, професор кафедри	д.ю.н. (2019 р.)
2.	Костюченко Олена Євгенівна, к.ю.н., доцент, професор кафедри	д.ю.н. (2019 р.)
3.	Новицька Наталія Борисівна, д.ю.н., доцент, с.н.с., професор кафедри	д.ю.н. (2017 р.)
4.	Мілевська Альона Олександрівна, к.ю.н., доцент кафедри	к.ю.н. (2016 р.)
5.	Білоус Тетяна Йосипівна, к.ю.н., старший викладач кафедри	к.ю.н. (2016 р.)

ЗМІСТ

ВСТУП..... 15

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГОПРАВА..... 19
1.1. Поняття правового статусу суб'єктів приватного права..... 19
1.2. Правоздатність та дієздатність суб'єктів приватного права..... 45

РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 84
2.1. Правовий статус фізичних осіб та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 84
2.2. Правовий статус юридичних осіб приватного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 104
2.3. Правовий статус юридичних осіб публічного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 133

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ІНШИХ СФЕР ПРИВАТНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 217
3.1. Правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 217
3.2. Удосконалення правового статусу суб'єктів трудового права в умовах євроінтеграції України..... 217
3.3. Правовий статус суб'єктів житлового права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 282
3.4. Правовий статус су б'єктів права у сфері соціального захисту та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 282
3.5 Правовий статус суб'єктів медичного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України..... 301
ВИСНОВКИ..... 325
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 325

ВСТУП

Актуальність теми. У постійно триваючому процесі оновлення нормативно-правової бази України у всіх сферах нагальними постають питання про сутність цих змін, про їхню наукову обґрунтованість та значення у правозастосовній сфері. Нині проведення правових реформ у різних галузях суспільного життя обумовлене тим, що держава поступово відходить від імперативного, притаманного радянським часам, процесу регулювання економіки і застосовує ринкові способи впливу, як це передбачено в державах Європейського Союзу. Щодо цього нині поступово реанімується класичний, відомий з часів існування римського цивільного права поділ системи права на приватне та публічне, а відтак і диференціація суб'єктів права на суб'єктів приватного права та суб'єктів публічного права. Нормативним підтвердженням зазначених вище доктринальних підходів свідчить положення ст. 2 Цивільного кодексу України, відповідно до якої учасниками цивільних (приватних) відносин виступають суб'єкти приватного права (фізичні та юридичні особи) та суб'єкти публічного права (держава Україна, територіальні громади та інші).

Особливої гостроти питання окреслення правового статусу суб'єктів приватного набуває нині, в умовах нормативно закріпленого курсу нашої держави до Європейського Союзу, а відтак необхідністю адаптації правової системи України до права Європейського Союзу за наслідком якої зазначені суб'єкти права повинні мати можливість приймати участь у правовідносинах на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності.

Європейський вектор розвитку української державності супроводжується економічними та соціальними перетвореннями, зменшенням витрат на утримання державної інфраструктури та підвищення ефективності приватноправового механізму охорони прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Надмірний позитивізм в регулюванні правового становища осіб приватного

права стримує їх приватну ініціативу і, як наслідок, негативно впливає на весь механізм господарювання в Україні на рівень інвестиційної привабливості держави зі сторони потенційних інвесторів.

Слід констатувати про постійну активну динаміку чинного законодавства, яке регулює правовий статус суб'єктів приватного права. Однак часто ці зміни чинного законодавства не мають комплексності у своєму змісті, що призводить до колізій та прогалин (наприклад діючі положення цивільного та господарського законодавства щодо діяльності підприємств, установ та інших організацій). Новели чинного законодавства торкнулися й щодо діяльності органів державної фіскальної служби , правовий статус яких та підпорядкованість було змінено.

Через це нагальним постає питання вироблення єдиних теоретичних та законодавчих підходів щодо суті правового статусу суб'єктів приватного права у різних галузях приватного права.

Обрана тема для дослідження має комплексний та масштабний характер, а тому в якості предмету дослідження не розглядалася в жодній дисертаційній роботі. Окремі аспекти цієї проблематики, у різний час досліджувалися такими вченими, як вчені–юристи XIX — початку XX століття: Ю. С. Гамбаров, Л. І. Петражицький, Н. С. Суворов, Г. Ф. Шершенєвич; науковці радянської доби: Ч. Н. Азімов, А. С. Аскназій, С. М. Братусь, М. І. Брагінський, А. В. Венедиктов, Д. М. Генкін, О. С. Іоффе, О. О. Красавчіков, О. А. Пушкін, К. А. Флейшиц, Р. Й. Халфіна; представників сучасної школи права: В. І. Борисова, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, В. М. Кравчук, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Лаптєв, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В. Д. Примак, І. В. Спасібо-Фатєєва, Є. О. Суханов, Ю. К. Толстой, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, В. С. Щербина та інші.

Мета і завданнядослідження. Мета дослідження:на основі аналізу наукових джерел та розробок, узагальнення правозастосовної практики, вітчизняного і зарубіжного досвіду комплексно дослідити особливості правового

статусу осіб у приватноправовій сфері, виробити щодо цього єдині теоретичні підходи та сформувати на їх основі відповідні зміни чинного законодавства.

Для досягнення даної мети були поставлені такі **завдання:**

- дослідити теоретичні засади становлення доктрини права приватного та права публічного;
- окреслити суть та ознаки приватних правовідносин та суб'єктів приватного права;
- виявити належну організаційно-правову форму участі суб'єктів права у приватних відносинах;
- виявити та проаналізувати специфіку участі суб'єктів права в окремих різновидах приватних правовідносин;
- проаналізувати зміст актів чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства щодо правового статусу суб'єктів приватного права;
- розробити моделі запозичення досвіду іноземних країн щодо підвищення ефективності діяльності осіб приватного права;
- розробити пропозиції по удосконалення чинного українського законодавства, регламентуючого правосуб'єктність осіб приватного права.

Об'єктом дослідження є приватні відносини, учасником яких виступають суб'єкти приватного права.

Предметом дослідження є правовий статус суб'єктів приватного права в умовах євроінтеграції України.

Методи дослідження. При виконанні науково-дослідної роботи передбачається проведення кабінетних досліджень, використання наступних методів наукового пізнання, як формально-логічний, індукція, дедукція, висування альтернативних гіпотез, системний та структурно-функціональний аналіз, історичний метод, порівняльний аналіз, методи проведення статистичних досліджень, методи розрахунку узагальнюючих показників, кореляційний та регресійний аналіз. Щодо цього формально-логічний метод, планується

використати для визначення організаційних форм участі суб'єктів приватного права у правовідносинах; метод індукції — при поширенні окремих законодавчо визначених положень щодо правового статусу окремих суб'єктів приватного права на інші суб'єкти права, щодо яких відсутня нормативно-правова база їх діяльності; метод порівняльного правознавства — для порівняння норм чинного вітчизняного законодавства, що регулюють правовий статус осіб приватного права, з аналогічними положеннями законодавства інших держав ЄС; метод комплексного аналізу, за допомогою якого планується дослідити критерії поділу осіб на особи приватного права та особи публічного права; історичного методу — сутність таких понять, як «особа», «суб'єкт права», «учасник правовідносин», «юридична особа» («юридична особа приватного права»); метод системного аналізу — при визначенні місця суб'єктів приватного права в системі учасників правовідносин; метод конкретних соціологічних досліджень — при опрацюванні правозастосовчої практики задля виявлення проблемних питань участі осіб у приватних правовідносинах.

Наукове та практичне значення результатів дослідження.

- у науковій сфері (проведення запланованих тематичних конференцій, видання монографії, друк наукових статей, проведення дисертаційних досліджень);
- у правотворчій сфері (пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, у тому числі в сфері участі органів державної влади у приватних правовідносинах)
- у навчально-методичній сфері (розробка та друк навчального посібника «Актуальні проблеми приватного права»: розробка практикумів, робочих навчальних програм, фондових лекцій, методичних рекомендацій до проведення навчальних занять з навчальних дисциплін кафедри).

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА

1.1. Поняття правового статусу суб'єктів приватного права

У теорії права категорія «суб'єкт правовідношення» визначається як похідна від категорії «суб'єкт права». Зокрема, суб'єктом правовідношення визначається суб'єкт права, який вступив у правовідношення для реалізації суб'єктивних прав та юридичних обовязків . Суб'єкт правовідношення визначається також з позиції участі у конкретному суспільному відношенні, за наявності в нього у рамках цього відношення юридичних прав та обовязків. Попри деяку різність вказаних підходів, обидва вони збігаються у частині визнання різного обсягу понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідношення». Щодо першого – вказується про можливість особи бути суб'єктом права при відсутності особистої участі її у конкретному. Отже, можливо казати про більш широкий характер поняття категорії «суб'єкт права», що зумовлює необхідність звернення до відповідних наукових напрацювань.

Сьогодні переважна частина вітчизняних науковців пов'язує суб'єкта права із: 1) суб'єктом; 2) за яким правом визнається здатність бути носієм суб'єктивних прав та обовязків. Серед наукових напрацювань, що стосуються визначення суб'єкта права слід вказати на результати робіт таких вітчизняних вчених, як: З. С. Голован, В.Д. Яворський О. В. Тарасов, І.М. Сопілко, Д. Гудима, О. Безверхий, С.Д. Губарєв, М.О. Перепелиця, Т. Тарахонич, С. Максимов та інші. Вказаними вченими питання суб'єкта права досліджувались або у галузевому вимірі (наприклад З. С. Голован, В.Д. Яворський О. В. Тарасов, Т.О. Мацелик), або у

контексті вирішення окремих питань суб'єкта права у межах доктрини конституційного права, або філософії права (С. Максимов).

Серед досліджень, присвячених галузевим аспектам суб'єкта права слід виділити дослідження Т.О. Мацелик, присвячене вирішенню теоретичних питань суб'єктів адміністративного права. Хоча мета дослідження Т.О. Мацелик обмежена сферою адміністративного права, але необхідність її досягнення обумовлює необхідність звернення до напрацювань вчених інших галузей вітчизняної юридичної доктрини, зарубіжних науковців, зокрема Російської Федерації, європейських країн.

Так, досліджуючи поняття «суб'єкт права» як наукову категорію, Т.О. Мацелик виходить з філософського розуміння суб'єкта як людини або соціальної групи, яким притаманно: а) можливість здійснення певної діяльності; б) індивідуалізована воля. Це поняття розглядається як таке, що за своїм змістом виходить за межі права, оскільки його витоки виходять за межі правової науки, і саме воно було поступово адаптоване до правової сфери. На основі опрацьованих робіт вчена формулює власну гіпотезу щодо визначних ознак суб'єкта права: специфічний спосіб відображення (права, обовязки, відповідальність); нерозривний звязок суб'єкта права із державою, специфічна форма фіксації у законодавстві. Характеризуючи значення розглядуваної категорії для формування правової доктрини, вчена вказує на: утворююче значення щодо формування методології наукових досліджень у юридичній сфері; центральне значення у системі юридичних понять; індикатор меж дії права; відображує звязок між суспільними інтересами та інтересами конкретної людини; створення єдиного підгрунтя для юридичних досліджень суспільного життя. Вказується на родовий характер категорії «суб'єкт права» стосовно суб'єктів права в інших галузях права. Водночас вказується на актуальності проблематики розроблення поняття суб'єкта права у сучасній юридичній науці.

Т.О. Мацелик, формуючи відправні засади свого дослідження, систематизує існуючі наукові здобутки стосовно характеристики складових елементів поняття «суб'єкт права». Зокрема, вона вказує на неоднозначність наукових позицій щодо сутності та співвідношення таких категорій, як «правосуб'єктність» та її елементи, «правовий статус» та його елементи. Вказується на неоднозначність сприйняття співвідношення не тільки між елементами всередині цих понять, але й між самими цими поняттями. При цьому вчена застосовує метод моделювання, намагаючись побудувати юридичну конструкцію суб'єкта права. При побудові вказаної конструкції вчена застосовує діалектичний підхід, що відображає послідовність у часі виникнення, функціонування та припинення суб'єкта права. Так, до вказаної конструкції віднесено: правосуб'єктність (характеризує виникнення суб'єкта права); правовий статус (характеризує його функціонування); припинення суб'єкта права. Характеризуючи науковий підхід дослідниці, слід відмітити його своєрідність. Адже, категорія «суб'єкт права» є за своєю сутністю статичною, і застосування динамічного підходу не дозволяє у повній мірі відобразити всі її властивості. Крім того, вказаний підхід викликає наступні заперечення методологічного характеру. По-перше, категорії «виникнення», «функціонування», «припинення» виходять за межі змісту категорії «суб'єкт права», є сторонніми щодо нього. За таких умов включати їх у структуру юридичної конструкції суб'єкта права є спірним. По-друге, визначення правосуб'єктності як умови виникнення суб'єкта права означає що на стадії, коли правосуб'єктність ще не реалізована (можливість вступу у правовідносини є, але особа ще не вступила у правовідносини) особа ще не є суб'єктом права. Адже правосуб'єктність є тільки умовою виникнення суб'єкта права. Крім того, такий підхід не враховує випадків коли інші суб'єкти права зобовязані враховувати можливість вступу особи у правовідносини. Так, власник має право вимагати утримання від посягань на його власність, а інші особи зобовязані утримуватись від таких посягань не чекаючи відповідної вимоги від власника. З іншого боку,

вказані заперечення можливо висловити стосовно формування, передусім, вузького значення суб'єкта права.

Одним з основних понять сучасної філософії є поняття «категорія», розуміння якої грунтується на поєднанні одночасного сприйняття її як загального (родового) поняття та як форма буття об'єкту пізнання. Завдяки категоріям забезпечується звязок галузевого знання із філософією та навпаки. За такого підходу можливо вказати про фактичне виділення дослідницею широкого розуміння поняття «суб'єкт права», так як не можна не враховувати істотного значення вказаних понять як характеризуючих ознак суб'єкта права.

Слід погодитись із наголошуваним Т.О. Мацелик значенням категорії «суб'єкт права»: адресат правового регулювання; є поєднуючим началом для всіх правових звязків та процесів; в його інтересах здійснюється правовий захист. Вчена продовжує наукову позицію С.І. Архіпова щодо визнання суб'єкта у праві системоутворюючою та відправною категорією у всій правовій системі. Виходячи з наведеного, можливо казати про доцільність підтримання статичного розуміння суб'єкта права. З іншого боку, вказане динамічне розуміння суб'єкта права відображає інші, повязані із ним категорії, зокрема що стосуються виникнення та припинення суб'єкта права.

Привертає увагу також позиція Т.О. Мацелик щодо виділення двох груп понять, що утворюють категорію «суб'єкт права». До першої групи понять відносяться ті, що утворюють юридичну конструкцію суб'єкта права: правосуб'єктність, правовий статус, суб'єктивні права, юридичні обовязки, відповідальність. До другої групи віднесено поняття, що відображають динаміку суб'єкта права: об'єкт права, інтерес, правовий режим, норми права, правовідносини. Слід вказати, що попри істотне значення вказаних понять для характеристики категорії «суб'єкт права», вказана конструкція характеризується деякою суперечливістю. Так, правосуб'єктність фактично віднесена до статичних

понять щодо категорії «суб'єкт права», хоча вона, за твердженням самої Т.О. Мацелик, відображає динаміку розвитку суб'єкта права.

На сьогоднішній день категорія «суб'єкт права» не знайшла свого комплексного відображення у навчальній літературі. Так, авторами підручників з теорії права висвітлюється переважно поняття суб'єкта правовідношення. Причому поняття суб'єкта права розглядається ними як родове. Втім, вказане поняття відображає лише один з боків суб'єкта права.

Підґрунтям наукових результатів вказаних вчених є напрацювання не тільки вітчизняної доктрини філософії права із відповідних питань, але також зокрема – правників часів Російської імперії, Радянського Союзу, окремі сучасні наукові напрацювання вчених Російської Федерації). У цьому звязку слід вказати про здобутки таких вчених, як: С.С. Алексеєв, С.І. Архіпов, В.Я. Бойцов, М.В. Вітрук, М.А. Гредескул, С.Ф. Кечекьян, І.А. Покровський, І.М. Сопілко, І.В. Разуваєв, Р.О. Халфіна, І.М. Якушев, А.Ю. Якімов та інших.

Так, С.С. Алексеєв визначає наступні ключові ознаки суб'єкта права: можливість відокремити конкретного суб'єкта від інших суб'єктів (зовнішня відокремленість); виступ у відносинах з іншими суб'єктами – у вигляді окремої особи (персони); здатність до формування, виявлення, реалізації єдиної волі.

Серед існуючих наукових напрацювань одними з таких, що отримали значну підтримку у науковому середовищі, є напрацювання С.І. Архіпова, наведені у його монографії «Суб'єкт права: теоретичне дослідження» (2004 р.). Попри сплив значного проміжку часу з моменту дослідження слід вказати на збереження ними актуальності і на сьогоднішній день. Його робота присвячена зясуванню сутності вказаної категорії із застосуванням багатоаспектного підходу, що передбачає розкладення вказаної категорії на окремі її сторони та розгляд кожної з них окремо, але із подальшим виділенням головних ознак цієї категорії.

Суб'єкт права розглядається С.І. Архіповим, також у якості соціально-правової цінності. Людина як суб'єкт права визначається відправною точкою

щодо виникнення правових цінностей. Стосовно цивільного процесуального права привертає до себе увагу положення, наведені у Цивільному процесуальному кодексі України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України), викладеному у новій редакції Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, відповідно до яких метою розгляду і вирішення цивільних справ визначено захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів (ч. 1 ст. 2 ЦПК України). Виділені в сучасній юридичній літературі положення щодо принципу верховенства права у цивільному судочинстві надають підстави для твердження щодо можливості поширення вказаного аспекту суб'єкта права також стосовно цивільного судочинства.

Останньою стороною категорії «суб'єкт права», яка спеціально досліджується вченим, є правосуб'єктність. На думку вченого вона відображає визнання конкретного суб'єкта права правопорядком. Правосуб'єктністю не вичерпується сутність суб'єкта права, це – лише одна із його сторін [2, с. 122]. Слід відмітити принципове значення розуміння цієї сторони суб'єкта права стосовно цивільного процесуального права. Адже, цивільним процесуальним законодавством вичерпно визначається перелік цивільних процесуальних статусів учасників розгляду справи. З іншого боку, як буде показано далі, слід погодитись із висловловлюваним у процесуальній літературі твердженням про неможливість виділення єдиної для всіх учасників справи цивільної процесуальної правосуб'єктності. Дійсно, якщо у теорії права усталеним є виділення загальної та спеціальної правосуб'єктності (загальна – притаманна для всіх, а спеціальна – для окремих видів учасників правових відносин), то у цивільному процесуальному праві практично неможливо виділити спільні риси для таких видів правосуб'єктності, як правосуб'єктність осіб, які беруть участь у справі та інших учасників цивільного процесу. Стосовно ж суду взагалі висловлюються цілком слушні позиції щодо доцільності застосування щодо нього поняття не правосуб'єктності, а компетенції.

Вказане можливо повністю поширити стосовно матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу: позивача, відповідача, третіх осіб, з огляду на завдання цивільного судочинства: захист суб'єктивних прав і свобод. Слід вказати про захист в цивільному процесі не тільки матеріальних, але й процесуальних прав учасників процесу. Так, відповідно до ст. 293 ЦПК України передбачено перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені окремо від рішення суду. Не викликає сумнівів, що неправомірне винесення, наприклад, ухвали про відмову у відкритті провадження у справі порушує право особи на справедливий судовий розгляд, що за своїм змістом та природою є саме процесуальним правом. Разом із тим, цього не можна казати про таких учасників цивільного процесу, як суд та інші учасники цивільного процесу, оскільки захист їх прав не є метою розгляду конкретної справи. Це можливо вважати особливістю саме цивільного процесуального права.

Отже, переважна більшість аспектів суб'єкта права, що визначена С.І. Архіповим, простежується також стосовно суб'єкта цивільного процесуального права, що є підставою для можливості використання його положень для подальшого дослідження цієї категорії.

У сучасній літературі з теорії права класифікація суб'єктів права є загалом усталеною. Так, С.О. Комаров вважає, суб'єктами права: а) фізичних осіб (громадян, посадових осіб, іноземців, осіб без громадянства у межах наданих їм прав); б) юридичних осіб (організації, державні органи, державні підприємства і установи, їхні об'єднання, громадські організації і таке інше); в) держава, суб'єкти федерації, муніципальні утворення.

Захист цивільних прав – це правомірна реакція учасників цивільних відносин, суспільства та держави на порушення, невизнання чи оспорювання цивільного права з метою припинення порушення, поновлення чи визнання цивільного права або компенсації завданої уповноваженій особі шкоди.

Зокрема,залежновідпорядкузахистуцивільнихправможна виокремити:

1) судовий захист (ст. 55 Конституції, ст. 16ЦК);

2) адміністративний захист (ст. 17ЦК);захист нотаріусом (ст. 18ЦК);

3) самозахист (ст. 55 Конституції, ст. 19ЦК);

4) захист за допомогою інших громадських, державних та міжнародних інституцій.

Підставами для захисту цивільного права є його порушення, невизнання або оспорювання.

Порушення цивільного права – це результат протиправних дій, внаслідок чого воно зазнало зменшення або ліквідації, що позбавляє його носія можливості здійснити, реалізувати це право повністю абочастково.

Невизнання- це дії носіїв пасивного цивільного обов'язку, які полягають у запереченні цивільного права уповноваженої особи, внаслідок чого остання повністю або частково позбавляється можливості реалізувати своєправо.

Оспорювання – це такий стан цивільного правовідношення, за якого між його учасниками існує спір з приводу наявності чи відсутності у них суб'єктивного права, а також щодо належності такого права певнійособі.

Суб'єкт цивільного права може обрати один або кілька способів захисту.

Стаття 55 Конституції гарантує судовий захист прав і свобод людини і громадянина, незважаючи на наявність у правових нормах прямої вказівки на можливість такого захисту.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 125 Конституції). Систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України.

Способи захисту судом цивільних прав та інтересів:

1) *визнання права* – застосовується у випадку спору щодо наявності у суб'єкта цивільного права чи цивільногообов'язку;*визнання правочину недійсним*

– може мати місце у випадку укладення заперечуваногоправочину;

2) *зобов'язання припинити дію, яка порушує право*, – можливе щодо триваючого цивільного правопорушення. Прикладом може бути зобов'язання припинити розповсюдження твору мистецтва до вирішення спорусудом;

3) *відновлення становища, яке існувало до порушення (реституція)* застосовується у разі, коли необхідно поновити порушене цивільне право. Такий спосіб захисту застосовується, наприклад, у випадку визнання правочинунедійсним;

4) *примушування до виконання обов'язку в натурі* – полягає у адресованій зобов'язаній особі вимозі вчинити дію або утриматися від дії. Може застосовуватися незалежно від застосування інших засобів захисту (відшкодування збитків чи моральної шкоди, стягнення штрафутощо);

5) *зміна правовідношення* – полягає у реорганізації правовідносин, перетворенні одного обов'язку на інший, покладенні на боржника нового обов'язку;

6) *припинення правовідношення* – застосовується у разі невиконання чи неналежного виконання особою обов'язків або зловживання цивільним правом. Це може бути, наприклад, розірвання договору оренди, купівлі- продажутощо;

7) *відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди* – можуть застосовуватися у випадку завдання майнової шкоди цивільним правам та інтересам (ст. 22ЦК).

Право на відшкодування збитків виникає у особи з самого факту невиконання обов'язку, порушення цивільних прав, тобто незалежно від того, чи є вказівка в тій чи іншій нормі ЦК про таке право. Таким чином, відшкодування збитків має характер універсального засобу захисту цивільних прав, котрий одночасно, як правило, є й заходомвідповідності.

Збитками є:1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробитидля

відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

8) *відшкодування моральної (немайнової) шкоди* – застосовується у випадках заподіяння особі фізичних та моральних страждань внаслідок порушення її цивільного права або інтересу (ст. 23ЦК).

9) *визнання незаконним правого акту органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування* – полягає у скасуванні (позбавленні юридичної сили) такого акту (ст. 55 Конституції, ст. 21 ЦК). Відповідно до Закону "Про судоустрій і статус суддів" і КАС розгляд справ, адміністративної юрисдикції (адміністративних справ) належить до компетенції адміністративнихсудів.

10) *інші способи захисту цивільних прав та інтересів, встановлені договором або законом.* Наприклад, визнання правочину дійсним у випадках, передбачених ч. 2 ст. 219 ЦК, ч. 2 ст. 220 ЦК, застосування засобів забезпечення зобов’язаньтощо).

Захист цивільних прав в адміністративному порядку здійснюється Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також посадовими, службовими особами цих органів.

Способами адміністративного захисту цивільних прав є:1) скасування правових актів державних органів, їх посадових та службових осіб вищестоящим органом влади; 2) використання органами держави чи місцевого самоврядування, які наділені юрисдикційними повноваженнями, способів захисту цивільних прав, встановлених ст. 16 ЦК.

Найбільш поширеним способом захисту в адміністративному порядку є визнання правового акту незаконним і (або) його скасування.

*Захист цивільних прав та інтересів нотаріусом*Як встановлює ст. 18 ЦК нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом.

Виконавчий напис нотаріуса – не підтвердження нотаріальним органом наявності заборгованості (грошових сум чи майна) та розпорядження про примусове стягнення з боржника на користь кредитора цієї заборгованості. Виконавчий напис вчиняється нотаріусом на борговому документі.

За переліком вчинення виконавчих написів можливе у наступних випадках: стягнення заборгованості за нотаріально посвідченими правочинами; стягнення з громадян (фізичних осіб) податкової заборгованості; стягнення заборгованості, що випливає з відносин, пов'язаних з авторським правом; стягнення заборгованості з батьків або осіб, що їх замінюють, за утримання дітей у закладах освіти; стягнення заборгованості з батьків або осіб, що їх замінюють, за утримання дітей і підлітків в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах соціальної реабілітації; стягнення за диспашею; стягнення заборгованості з військовослужбовців, звільнених з військової служби, і військовозобов'язаних після закінчення зборів; повернення об'єкта лізингу; стягнення заборгованості з орендної плати за користування державним та комунальним майном; стягнення зачеками.

Самозахист цивільних прав та інтересів

Для самозахисту як способу захисту цивільних прав характерним є те, що особа захищає свої цивільні права та інтереси самотужки, своїми власними діями. Іншими словами, це захист без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист цивільногоправа.

Самозахист може мати місце з боку як фізичної, так іюридичної особи. Самозахистдопускаєтьсязатакихумов:а)маємісцепорушення цивільного права або небезпека його порушення; б)існуєнеобхідність шкоди порушнику чи іншій особі має бути санкціонованим законом, не виходити за межі дозволеного.

Зважаючи на можливість заподіяння шкоди цивільним правам інших осіб при застосуванні самозахисту (заподіяння шкоди майну, немайновим благам), він допускається за дотримання таких умов: а) заподіяна шкода має бути менш значною; б) реальна небезпека, яка загрожувала цивільним правам особи за цих обставин, не могла бути усунена іншими засобами. Застосування цього способу у вказаних межах звільняє від відповідальності особу за шкоду, заподіяну третій особі, яка порушила або порушує права та інтереси того, хтозахищається.

Формами самозахисту є: 1) необхідна оборона; 2) завдання шкоди у стані крайньої необхідності; 3) притриманий майна кредитором; 4) інші засоби, не заборонені законом

Тематика захисту су б'єктивних приватних прав завжди привертала увагу науковців. Дослідження способів захисту су б'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів повязане із проблематикою загальних, спеціальних способів захисту, їх співвідношенням, а також проблематикою судових процедур захисту прав.

Відповідно до абз. 1 п. 2 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 (далі – Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів)[1], вимоги та зміст принципу верховенства права визнано спрямовуючим чинником щодо реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів. Попри відсутність прямого законодавчого закріплення цього принципу у Цивільному процесуальному кодексі України від 18.03.2004 р. № 1618-IV[2], подібно до того, як це здійснено у Кодексі адміністративного

[1]Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 41 (02.06.2015). — Ст. 1267.

[2]Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: за станом на 20 верес. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16 (07.05.2004). — Ст. 1088 (із змінами).

судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV[3], в юридичній літературі вже є усталеною наукова позиція щодо основоположного характеру цього принципу як щодо безпосередньо застосування цивільного процесуального законодавства, так і щодо формування відповідних інститутів цивільного судочинства. Водночас, основні доктринальні положення щодо значення та реалізації принципу верховенства права у цивільному судочинстві деякою мірою знаходяться у стані формування. Можна казати про відсутність єдиної позиції щодо: застосування конкретних наукових концепцій верховенства права у цивільному судочинстві; визначення елементів (вимог) принципу верховенства права у цій сфері, хоча формування єдиного підходу з цих питань на сьогодні поступово завершується. Ще менш дослідженими є питання співвідношення принципу верховенства права із іншими принципами цивільного судочинства, зокрема принципом законності.

Слід вказати, в першу чергу, на монографічні дослідження, присвячені визначенню вимог та елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві (О.С. Ткачук, Т.А. Цувіна, Е.В. Демьянова). Значним слід визнати також узагальнення практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), здійснене Т.І. Фулей[4]. Окремі засади та елементи принципу верховенства права отримали увагу в рамках дослідження інших суміжних категорій цивільного судочинства: права людини, міжнародні стандарти цивільного судочинства.

Ґрунтовний аналіз існуючих наукових напрацювань стосовно сутності та елементів принципу верховенства права, в тому числі і у сфері цивільного судочинства здійснений О.С. Ткачуком в контексті дослідження реалізації судової влади в цивільному судочинстві (2016 р.). Вчений визначає наступні підходи до розуміння принципу верховенства права: формальний, субстантивний

---

[3]Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV: за станом на 03 листоп. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 32 (26.08.2005). — Ст. 1918.

[4]Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів / Фулей Т.І. — К., 2015. — 128 с.

(матеріальний), інтегрований[5]. Визначаються наступні групи наукових підходів щодо верховенства права як принципу цивільного судочинства: вибірковий (О.В. Колісник, С.О. Якимчук, Г.П. Тимченко); суцільний (Т.А. Цувіна). Окремо аналізується науковий підхід, що презентується О.В. Дем'яновою.

О.С. Ткачук, визначаючи принцип верховенства права як стандарт судового правозастосування та як чинник ефективності цивільного судочинства, ґрунтується на підході Т.А. Цувіної, що розглядає право на справедливий суд у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005 (далі - ЄКПЛ) як транспозицію принципу верховенства права у вітчизняне судочинство[6]. Т.А. Цувіна визначає статичні та динамічні елементи права на справедливий суд. Статичними (відображають специфіку суду та судової влади) визначаються: доступ до суду, незалежний та неупереджений суд, встановлений законом. Динамічними (вимоги до процедури розгляду справ у порядку цивільного судочинства) визначаються: змагальність, рівноправність сторін, публічність (гласність), розумний строк судового розгляду, вмотивованість і здійсненність рішень суду. Дослідниця висловлює позицію щодо доцільності поширення сфери застосування права на справедливий суд також на інші види проваджень у суді першої інстанції: наказне та окреме, а також на такі процедури, як добровільний арбітраж, третейський розгляд[7].

Характеризуючи принцип верховенства права як стандарт судового правозастосування, О.С. Ткачук грунтується на субстантивному підході щодо розуміння принципу верховенства права. Відповідно до цього підходу визначаються формальна та матеріальна (органічна) сторони принципу верховенства права. Формальна сторона відображає зовнішньо виражені вимоги

---

[5]Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: моногр. / Ткачук О.С. — Х.: Право, 2016. — С. 290–328.

[6]Там само. — С. 325–326; Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: моногр. / Цувіна Т.А. — Х.: «Слово», 2015. — С. 279, 293.

[7]Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: моногр. / Цувіна Т.А. — Х.: «Слово», 2015. — С. 279–280.

принципу верховенства права: існування системи права у конкретному суспільстві; чіткість, ясність, несуперечливість норм права тощо. Матеріальна сторона пов'язується із такими вимогами, як: відповідність стандартам основоположних прав і свобод людини і громадянина, основним положенням та стандартам природного права[8].

Вказані наукові позиції характеризуються як позитивними, так і негативними рисами. До позитивних рис слід віднести, передусім, ґрунтовний аналіз попередніх наукових здобутків і, зокрема, практики застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас, спірним вбачається визначення Т.А. Цувіною права на суд еквівалентом або транспозицією принципу верховенства права у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах[9], адже визначені вченою елементи права на суд відображають лише формальний аспект принципу верховенства права. Крім того, вказана позиція теж в значній мірі нагадує визначений вище О.С. Ткачуком вибірковий підхід, проявом якого є співпадіння переважної більшості визначених елементів із усталеними в юридичній літературі принципами цивільного процесу (змагальність, рівноправність, публічність (гласність) тощо. Окремі ж вимоги до процесуальної форми судочинства, а також судового правозастосування, що визначаються за наслідками аналізу практики ЄСПЛ, не знайшли відображення у вказаних елементах (наприклад, принципи рівності, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень, обов'язковість судових рішень тощо)[10]. Певною вадою позиції О.С. Ткачука можливо визначити сприйняття позиції Т.А. Цувіної попри вказані недоліки. Так, вчений визначає субстантивним елементом принципу верховенства права у цивільному судочинстві визнання пріоритетності

---

[8] Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: моногр. / Ткачук О.С. — Х.: Право, 2016. — С. 299, 329; Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / Погребняк С.П. — Х.: Право, 2008. — С. 163–177.

[9] Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: моногр. / Цувіна Т.А. — Х.: «Слово», 2015. — С. 279.

[10] Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів / Фулей Т.І. — К., 2015. — С. 24, 37–40, 42.

прав людини, а формальними – законність (правовість законів), правова визначеність, пропорційність, право на справедливий судовий розгляд[11]. З іншого боку, позитивними сторонами обох вказаних підходів є: демонстрування спільного підходу до проблематики верховенства права як принципу цивільного судочинства, визначення наукового підходу щодо з'ясування його сутності та елементів.

Не викликає сумнівів необхідність взяття за основу для визначення сутності, змісту, елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві саме субстантивного підходу до розуміння принципу верховенства права, із визначенням пріоритетності прав людини субстантивним елементом принципу верховенства права[12]. Щодо ж остаточного визначення елементів, що становлять формальну сторону принципу верховенства, а також їх взаємного співвідношення то вказане слід визнати перспективним предметом подальших наукових досліджень, що однак, не заважає вирішувати питання, які визначені як завдання цієї статті.

Наведене свідчить про доцільність приєднання до позиції О.С. Ткачука щодо сприйняття принципу верховенства права у цивільному судочинстві з позиції субстанціонального підходу, що передбачає визначення його сутнісної та формальної сторін.

Наведені висновки щодо визначення формальної та сутнісної сторін принципу верховенства права, зокрема і у цивільному судочинстві, дозволяють вирішити питання щодо співвідношення вказаного принципу із принципом законності у правозастосовній діяльності суду.

У вітчизняній доктрині теорії права принцип законності пов'язується, передусім, із вимогою щодо належної реалізації норм закону усіма суб'єктами

---

[11]Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: моногр. / Ткачук О.С. — Х.: Право, 2016. — С. 329.
[12]Там само. — С. 329.

права, в тому числі неприпустимості протиставлення законності і доцільності. Крім того, принцип законності передбачає вимоги, що стосуються якості законодавства: вища юридична сила закону, обов'язковість його виконання, однаковість вимог закону до всіх суб'єктів права, невідворотність покарання за порушення закону. У доктрині цивільного судочинства усталеною є позиція щодо визнання принципу законності, що передбачає вимогу належної реалізації норм права судом та іншими учасниками процесу. Специфічними рисами принципу законності в цивільному судочинстві можна вважати: різні засади належної реалізації норм права залежно від статусу учасника процесу: суд, особа, яка бере участь у справі, інші учасники цивільного процесу; добросовісність як визначальна вимога здійснення своїх процесуальних прав особами, які беруть участь у справі; застосування заходів процесуального примусу у зв'язку із невиконанням учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків[13]. Отже, можливо казати про наслідування доктриною цивільного процесу загальноправового підходу щодо розуміння принципу законності, із окремими особливостями, що зумовлені специфічним призначенням процесуальних інститутів.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV[14] суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права. У абз. 1 п. 2 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів визначено необхідність впровадження до вітчизняного судочинства європейських цінностей та стандартів захисту прав людини. У зв'язку із наведеним актуальним постає врахування практики ЄСПЛ у розумінні

[13]Курс цивільного процесу: підруч. / [Комаров В. В. [та ін]; ред. В. В. Комаров. — Х.: Право, 2011. — С. 181.
[14]Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV: за станом на 16 жовт. 2012 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12 (05.04.2006). — Ст. 792 (із змінами).

принципу законності при визначенні наукового підходу щодо співвідношення його із принципом верховенства права у вітчизняному цивільному судочинстві.

Результати аналізу практики ЄСПЛ показують, що ЄСПЛ пов'язує принцип законності не тільки із відповідністю рішень, дій (бездіяльності) нормам права, що є основою для вітчизняної правової доктрини (формальний аспект). Встановлюються вимоги до самого законодавства певної країни, зокрема такі, як: універсальність, визначеність. Слід вказати також на доповідь Венеціанської комісії, схваленої 25-26 березня 2011 року, відповідно до якої можливо визначити наступні риси законності: універсальність (вимоги законності поширюються на всіх суб'єктів права); відсутність відповідальності без відповідних правових приписів, водночас за порушення закону має наставати відповідальність; забезпеченість практикою здійснення приписів законів[15]. Вказані вимоги визначаються О.С. Ткачуком як змістовний аспект законності[16]. Слід вказати також на рішення ЕСПЛ від 24.04.1990 р. № 11801/85 у справі «Крюслен против Франции»[17], відповідно до якого закон має не суперечити принципу верховенства права. Подібні положення, хоча й стосовно адміністративного судочинства, можливо визначити за результатами аналізу практики ЄСПЛ, що здійснений Т.І. Фулей[18].

Слід вказати на істотні відмінності у розумінні принципу законності у вітчизняній доктрині та у практиці ЄСПЛ, а також зарубіжній доктрині. Так, виділяються наступні додаткові вимоги щодо якості законів, порівняно із тим, що визначаються вітчизняною правовою доктриною: визначеність, забезпеченість

---

[15] Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «CouncilofEurope». — Режим доступу до док.: http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr. — Назва з екрану.

[16]Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: моногр. / Ткачук О.С. — Х.: Право, 2016. — С. 313, 315, 317.

[17] Крюслен против Франции: рішення Європейського суду з прав людини від 24.04.1990 р. № 11801/85 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «HUDOCEuropeanCourtofHumanRights». — Режим доступу до док.: http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["\"CASE OF KRUSLIN v. FRANCE - [Russian Translation]\""],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"]}. — Назва з екрану.

[18]Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів / Фулей Т.І. — К., 2015. — С. 14–24.

практикою здійснення приписів законів[19]. Відповідно до п.п. 44, 46-51 наведеної вище доповіді Венеціанської комісії, юридична визначеність пов'язується із такими вимогами, як: доступність тексту закону; логічна послідовність та передбачуваність його застосування; чіткість та точність норм закону, спрямованість їх на забезпечення передбачуваності ситуації, що є об'єктом регулювання; дотримання принципу остаточності судового рішення (resjudicata); дотримання державою взятих на себе зобов'язань (поняття «законних очікувань»); небажаність існування суперечливих судових рішень; забезпечення застосованості закону на практиці. Дійсно, у вітчизняній правовій доктрині немає усталеної позиції щодо виділення зазначених вимог як змісту принципу законності. Водночас, не викликає сумнівів їх реальне застосування у вітчизняному правотворенні та правореалізації, а також актуальність їх з позиції принципу верховенства права. Отже, можна казати про те, що врахування практики ЄСПЛ поглиблює розуміння вимог законності, а також дозволяє звернути увагу на ключові проблеми в його реалізації.

Отже, можна із упевненістю вказати, що стосовно цивільного судочинства принцип законності за своїм змістом охоплюється принципом верховенства права та має розглядатись як його елемент. Втім, наведене має сприйматись з огляду на відмінність цінностей, що втілюються у змісті принципів верховенства права та законності.

Таким чином, співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному судочинстві характеризується поєднанням: а) сприйняття принципу законності як складової принципу верховенства права у частині вимоги щодо правового змісту законів; б) наявності самостійного об'єкту вимог принципу законності порівняно із принципом верховенства права, що зумовлено різним змістом цих принципів. Вимоги, що виділяються відповідно до практики ЄСПЛ

[19]Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: моногр. / Ткачук О.С. — Х.: Право, 2016. — С. 312–313.

у складі принципу законності, в судовому правозастосуванні мають доповнювати відповідні вимоги, що виділяються стосовно цього принципу у вітчизняній доктрині. Перспективними напрямами подальших досліджень слід вказати визначення елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві, а також розвиток існуючих у доктрині цивільного положень щодо змісту принципу законності з урахуванням розуміння реалізації цього принципу у діяльності ЄСПЛ.

Відповідно до п. 5.6 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів передбачається посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності, що включає до себе зокрема: підвищення вимог до осіб, які мають намір отримати статус адвоката (абз. 5); посилення управління інформаційними системами для більшої участі адвокатів у наданні послуг «електронного правосуддя» (абз. 10). Відповідно до абз. 8, 9 п. 5.4 Стратегії, важливим напрямком передбачається також поширення використання електронних систем для вирішення питань судоустрою та судочинства, в тому числі розвиток «електронного правосуддя». Реалізація вказаних завдань втілена, в першу чергу, у змінах до Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (далі – Конституція України)[20], що внесені Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII (далі – Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»)[21]. Так, відповідно до ч. 4 ст. 131-2 Конституції України, виключно адвокат має право на здійснення судового представництва. Крім того, останнім часом посилюється дискусія щодо можливостей розвитку в Україні електронного правосуддя, поширення використання інформаційних систем в судовій діяльності. Реалізація зазначених напрямків реформування передбачає істотні зміни у засадах

[20]Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: за станом на 02 черв. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (із змінами).
[21] Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 28 (08.07.2016). — Ст. 532.

діяльності представника в цивільному судочинстві, зокрема щодо вимог до відповідних осіб. Вказані та пов'язані із ними кроки щодо реформування системи судочинства та судоустрою отримали жваве обговорення, але переважно у не фахових публікаціях практичного спрямування. Така ситуація вимагає оновлення існуючих теоретичних засад щодо вимог до судового представника, зокрема у цивільному процесі.

Питанням гарантій участі судового представника в цивільному процесі з урахуванням оновлених положень законодавства, а також розвитку інформаційних технологій в цивільному судочинстві останнім часом не приділено належної уваги у теоретичних публікаціях. Значна увага приділяється оцінці наслідків запровадження так званої «адвокатської монополії», але на рівні, переважно, не фахових видань практичного спрямування. З найближчої тематики на рівні теоретичних узагальнень слід відмітити напрацювання Г.О. Світличної, присвячені проблематиці представництва в цивільному судочинстві[22]. Слід також вказати на напрацювання на рівні дисертаційних досліджень, присвячені суміжній тематиці: захист прав та інтересів на підставі закону (Ю.С. Дацко, О.О. Панчишина, О.Р. Севрук, та інші), процесуальна правосуб'єктність учасників цивільного процесу (І.М. Лукіна, Я.Я. Мельник, О.А. Прут та інші), інших загальних питань цивільного процесу (О.С. Ткачук, М.П. Курило та інші) тощо. Втім, у вказаних дослідженнях не повною мірою розкрито проблематику вимог, що мають висуватись до судового представника в умовах реформування судової системи.

Усталеним є визначення таких видів правової допомоги: консультування, складання процесуальних документів, завірення копій документів тощо. Аналіз рішень Конституційного Суду України дозволяє стверджувати про, в першу

[22]Світлична Г.О. Адвокат у цивільному судочинстві: процесуальне становище, підстави та форми надання правової допомоги / Г.О. Світлична // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016 .— Серія: Юридичні науки. — Випуск 2. — Том 1. — С. 99–103.

чергу, професійні засади надання такої допомоги. Вказаний висновок випливає з: визначення у рішенні Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 суб'єктів надання такої допомоги, діяльність яких носить професійний характер (органи державної влади, адвокатура, суб'єкти підприємницької діяльності, об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод)[23]. Крім того, слід вказати на п. 2 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. 23-рп/2009 щодо надання правової допомоги, в першу чергу, адвокатом[24]. Слід вказати на забезпечувальний характер права на правову допомогу, а саме – гарантування правового захисту особи в суді. З огляду на вказане, внесення Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII конституційних змін, зокрема доповнення Конституції України частиною 4 статті 131-2 слід вважати закономірним кроком. Таким чином, запроваджено формальну вимогу щодо судового представника – наявність спеціального статусу адвоката.

Висновку щодо інших вимог до представника в цивільному судочинстві (що стосуються особи, яка не має статусу адвоката) можливо дійти виходячи з аналізу положень ст.ст. 40, 41 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України)[25]. Висуваються вимоги щодо: досягнення вісімнадцяти років, наявності цивільної процесуальної дієздатності, наявності належно посвідчених повноважень, неможливості процесуального сумісництва (ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 41 ЦПК України). Можливість бути

---

[23] У справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника): рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. 13-рп/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 47 (08.12.2000). — Ст. 2045.

[24] У справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішенняКонституційного Суду України від 30.09.2009 р. 23-рп/2009 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 79 (23.10.2009). — Ст. 2694.

[25]Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: за станом на 20 верес. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16 (07.05.2004). — Ст. 1088 (із змінами).

представником у суді пов'язується також із зайняттям особою певних посад (ч. 2 ст. 41).

Можливо вказати про недоцільність закріплення у ЦПК України наведених вимог, передбачених ст.ст. 40, 41 ЦПК України у разі закріплення положення про здійснення представництва виключно адвокатом. Водночас, відповідно до ч. 5 ст. 131-2 Конституції України, з вказаного загального правила передбачено можливість винятків стосовно представництва у передбачених законом випадках. Стосовно цивільного судочинства відповідними категоріями справ є: трудові спори, спори щодо захисту соціальних прав, малозначні спори; у випадках представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Щодо таких випадків закріплення вказаних вимог є необхідним з огляду на можливість здійснення судового представництва особою, що не має статусу адвоката.

Запровадження засад «електронного правосуддя» (п.п. 9 п. 5.6 Стратегії) вимагає істотного оновлення положень щодо вимог до судового представника. Робота щодо якомога більшого розширення використання електронних засобів при вирішенні питань судочинства та судоустрою ведеться вже протягом кількох років. Так, наказом Державної судової адміністрації України від 27 січня 2012 року № 14 утворено міжвідомчу робочу групу з розробки пілотного проекту «Електронний суд»[26]. О.В. Бринцев вказує на необхідність поширення реалізації електронних засобів у судах. У зв'язку із цим вказується на відсутність: єдиної уніфікованої інформаційної платформи для спілкування учасників процесу з судом та з іншими державними органами; єдиних стандартів щодо інформаційного контенту електронних ресурсів судової влади; належного фінансування судової системи взагалі і видатків на інформатизацію зокрема;

[26] Про утворення міжвідомчої робочої групи з розробки пілотного проекту «Електронний суд»: наказ Державної судової адміністрації України від 27.01.2012 р. № 14: за станом на 20 верес. 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 06.02.2017 р.

наявність дисонансу інформаційних технологій та процесуальних правил[27]. Абзацами 8, 9 п. 5.4 Стратегії передбачається подальше розширення використання інформаційних систем у судовій діяльності. З урахуванням вказаного актуалізуються вимоги до судового представника, пов'язані із функціонуванням вказаних електронних засобів, наприклад обміну процесуальними документами із судом в електронній формі, з використанням електронного цифрового підпису. Водночас, існуюча Програма складення кваліфікаційного іспиту, затверджена рішенням Ради адвокатів України від 26.02.2016 р. № 68 (далі - Програма складення кваліфікаційного іспиту)[28]не передбачає перевірки відповідних знань та умінь. Враховуючи наведені вище напрямки реформування судової системи, доцільним є: конкретизація на рівні програмних документів шляхів розвитку проекту «Електронне правосуддя»; врахування відповідних вимог у Програмі складення кваліфікаційного іспиту.

Під поняттям «правові гарантії» прийнято розуміти передбачені законом спеціальні засоби, способи, умови, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод людини. Отже, категорія «правові гарантії» розглядається, в першу чергу, стосовно забезпечення вищої соціальної цінності – прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України).

З подібного розуміння виходять також дослідники у сфері процесуального права, зокрема О.С. Захарова та І.Ю. Татулич. Попри різні вихідні позиції їх досліджень, відмітимо наступні їх спільні риси: визнання забезпечувального характеру щодо такої категорії, як «гарантія»; визнання за нею статусу «правового засобу», який піддається виокремленню серед інших правових

---

[27]Бринцев О.В. Електронне правосуддя. Проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О.В. Бринцев // Офіційний веб-портал «Судова влада України». — Режим доступу до док.: http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/258992/. — Назва з екрану.

[28]Про затвердження у новій редакції Програми складення кваліфікаційного іспиту: рішення Ради адвокатів України від 26.02.2016 р. № 68 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 11.02.2017 р.

засобів[29]. Подібного підходу дотримуються також представники інших доктрини інших галузей права, зокрема адміністративного. Так, В.О. Негодченко пропонує розглядати адміністративно-правові засоби як сукупність адміністративно-правових норм з урахуванням їх функціонального призначення. Так, щодо діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів органів внутрішніх справ визначаються наступні засоби: збір відповідної інформації, підготовка інформаційних документів; обмін оперативною інформацією тощо[30].

Процесуальними правами представника в цивільному судочинстві є права, передбачені, в першу чергу, статтею 27 ЦПК України. Слід вказати також на положення ч. 1 ст. 44 ЦПК України, що регламентує можливість судового представника вчиняти в суді усі процесуальні дії, що їх може вчиняти особа-довіритель, якщо інше не зазначено у виданій йому довіреності. Вказане вимагає необхідність врахування також можливості вчинення процесуальних дій, не передбачених ст. 27 ЦПК України, наприклад подання апеляційної скарги. Крім того, принципове значення мають права сторін, передбачені у ст. 31 ЦПК України, можливість реалізації яких судовим представником теж має бути забезпечена. Слід погодитись із позицією, що висвітлена Г.О. Світличною щодо можливості виділення двох функцій судового представництва в цивільному процесі: суто представницька (друге «я» довірителя) та правозахисна (правозаступницька)[31]. Вказані положення слід вважати основою для визначення відповідних процесуальних гарантій.

---

[29]Захарова О. Система процесуальних гарантій в цивільному процесі / О. Захарова // Национальный юридический журнал: теория и практика. — 2015. — № 3. — Том 1. — С. 48, 49; Татулич І.Ю. Засоби та гарантії ефективного цивільного судочинства [Електронний ресурс] / І.Ю. Татулич // Журнал східноєвропейського права. — 2016. — № 29. — С. 75–77. — Режим доступу до док.: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/tatulych_29.pdf. — Назва з екрану.

[30] Негодченко В.О. Адміністративно-правові засоби забезпечення обігу інформації підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ / В.О. Негодченко // Науковий вісник Міжнродного гуманітарного університету. — Серія: Юриспруденція. — 2015. — № 18. — Том 1. — С. 149–152.

[31]Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. / [В.В. Комаров [та ін.]; ред В.В. Комаров. — Х.: Право, 2016. — С. 270.

Концепція електронного суду України, розроблена ДП «Інформаційні судові системи» у 2012 році визначає наступні елементи електронного правосуддя: надання можливості фізичній особі або організації направити до будь-якого суду країни підписану електронним цифровим підписом позовну заяву (апеляційну чи касаційну скаргу) разом з пакетом супутніх документів за допомогою мережі «Інтернет»; надсилання стороні судового процесу електронної копії процесуального документа або повістки засобами електронного зв'язку (e-mail чи SMS); розробка та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників[32].

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів напрямами реформування передбачається: забезпечення широкого використання інформаційних систем для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, зокрема введення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного документообігу, та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження; поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя», що дасть змогу користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях та отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами (абз. 8, 9 п. 5.4).

---

[32] Концепція електронного суду України [Електронний ресурс]: розроблена ДП «Інформаційні судові системи». – К., 2012. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf. — Назва з екрану.

Відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб: проект закону України» від 04.07.2016 р. № 4879, з метою забезпечення функціонування електронного наказного провадження в цивільному процесі передбачається запровадження зокрема, автоматизованої електронної системи наказного провадження, яка забезпечує наступні можливості: 1) реєстрацію осіб, які беруть участь в електронному наказному провадженні; 2) сплату судового збору за подання заяви про видачу електронного судового наказу з використанням платіжних систем у режимі реального часу; 3) подання (надсилання) процесуальних документів у порядку електронного наказного провадження; 4) вчинення процесуальних дій у порядку електронного наказного провадження; 5) надання особам інформації про стан розгляду справ електронного наказного провадження, в яких вони беруть участь[33].

О.В. Бринцев пов’язує реалізацію «електронного правосуддя» із забезпеченням упровадження в життя наступних можливостей: забезпечення двосторонньої комунікації між судом, учасниками судового процесу та усіма іншими заінтересованими особами за допомогою засобів сучасних електронних інформаційно-комунікаційних технологій; визнання електронних інформаційних ресурсів та електронних транзакцій повноцінними доказами в судовому процесі; вчинення усіх процесуальних дій в електронному форматі[34].

З наведеного випливає висновок про доцільність формування законодавчого підґрунтя для процесуальних гарантій використання електронних засобів у цивільному судочинстві. Належне законодавче закріплення вказаних

[33]Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб: проект закону України від 04.07.2016 р. № 4879 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 21.02.2017 р.

[34]Бринцев О.В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія / О. В. Бринцев. – Х.: Право, 2016. – С. 25.

процесуальних гарантій у цивільному процесуальному законодавстві вимагає врахування відповідних положень доктрини цивільного процесуального права, що необхідно для забезпечення, передусім, відповідності конкретних правовідносин, що врегульовуються, предмету правового регулювання конкретних актів цивільного процесуального законодавства.

1.2. Правоздатність та дієздатність суб'єктів приватного права

Загальні положення про учасників цивільних правовідносин та їх правове становище базуються на загальнотеоретичних положеннях про суб'єкти права взагалі і приватного права зокрема. Перше полягає у тому, що правовідносини можуть виникати тільки між тими учасниками, які мають здатність до активної чи пасивної юридично значимої поведінки чи можуть на собі відчувати наслідки дії стихійних сил природи, актів чи бездіяльності державних органів та органів місцевого самоврядування. Йдеться про те, що таким є перш за все люди: не буде людей то й у практичному плані не буде потреби регулювати між кимсь правові відносини. У будь-якому разі правові відносини виникають там, де людина проявляє цікавість до певних благ і намагаються вступити в правовідносини з цього приводу. Власне задля задоволення свого приватного інтересу або його захисту фізичні та юридичні особи вступають у правовідносини і набувають правового становища учасника.

Можливість бути учасником цивільних правовідносин пов'язується із наявністю у учасника таких відносин цивільної правоздатності як юридичної можливості бути учасником цивільних правовідносин і мати права та юридичні обов'язки і цивільної дієздатності – для особи, яка усвідомлює значення своїх дій

та може керувати ними, а також самостійно своїми діями набувати права та мати юридичні обов'язки, нести відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання. Такі правові властивості їх учасника здебільше за традицією йменуються правосуб'єктністю, що включає в себе правоздатність як здатність бути суб'єктами права взагалі і мати цивільні права та обов'язки та дієздатність – здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність в разі їх невиконання. Проте останнім часом в українській цивілістиці теза про правосуб'єктність знаходить все менше прихильників.

В межах правоздатності розрізняють ряд її видів (загальну та спеціальну, а інколи і галузеву та виключну), а дієздатності – правочиноздатність як здатність своїми діями учиняти правочини та набувати за ними цивільних прав та обов'язків та деліктоздатність – здатність нести цивільно-правову відповідальність. Особливим проявом є правочиноздатність.

У позитивному праві з моменту появи учасників цивільних правовідносин (народження людини чи реєстрації юридичної особи) за ними визнаються певні права незалежно від того скористаються вини цими правами у подальшому чи ні. Таким же чином з урахування специфіки учасника тих чи інших правовідносин за ними закріплюються й юридичні обов'язки.

Домінуючими учасниками цивільних правовідносин є люди, які йменуються терміном «фізичні особи».

Фізична особа – це людина як учасник цивільних відносин, яким може виступати громадянин України, іноземець, особа без громадянства. (ст. 24 ЦК України).

Індивідуалізація фізичної особи – це сукупність суспільних та природних ознак і властивостей, які відрізняють фізичну особу серед інших

учасників цивільних правовідносин, у тому числі й інших фізичних осіб (наприклад, установлення особи, змісту її дієздатності та ін.. при укладення правочинів):

– ім’я фізичної особи, яка є громадянином України складається з прізвища (родове ім’я), ім’я (особисте ім’я) та по-батькові (патріархальне ім’я), якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить (ст. 28 ЦК України) – тоді в паспорті можуть бути вказані лише ім’я та прізвище особи;

– місце проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток або готель), у відповідному населеному пункті, в якому особа проживає постійно, переважно або тимчасово. до 10 років – місця проживання батьків (усиновлювачів), одного з них, опікуна;

– місцезнаходження навчального закладу або закладу охорони здоров’я, в якому вона проживає від 10 до 14 років місце проживання батьків (усиновлювачів), одного з них, опікуна, місцезнаходження навчального закладу або закладу охорони здоров’я, в якому вона проживає, якщо інше не встановлено за згодою між дитиною та вказаними особами. В разі спору – вирішує суд або орган опіки та піклування особа, яка досягла 14 років вільно обирає місце проживання за винятком обмежень, встановлених у законі (особа може мати кілька місць проживання);

– громадянство – це правовий зв'язок людини з державо, для якого характерна наявність у них взаємних прав, обов’язків і відповідальності – вік.

– родинний стан.

– стать.

– стан здоров’я.

Психічне здоров’я важливе при вирішення питання про обмеження дієздатності особи або визнання її недієздатною.

Цивільна правоздатність – це здатність фізичної особи мати цивільні права і обов'язки (ст. 25 ЦК України). Цивільна дієздатність фізичної особи – це її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (деліктоздатність).

Повною цивільною дієздатністю наділені фізичні особи, яким виповнилось 18 років. Законодавцем передбачені випадки надання особи повної цивільної дієздатності до досягнення нею повноліття – емансипація:

– якщо фізична особа працює за трудовим договором;

– якщо неповнолітня особа записана батьком або матір'ю дитини;

– якщо фізична особа досягла віку 16 років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю.

Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, в разі відсутності згоди – за рішенням суду. Одночасно передбачено набуття особою повної цивільної дієздатності: з моменту реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття. В разі припинення шлюбу або визнання його недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою особи, набуття нею повної цивільною дієздатності зберігається. З метою запобігання завданню шкоди майновим та немайновим інтересам фізичної особи закон передбачає можливість обмеження її цивільної дієздатності.

Обмеження дієздатності фізичної особи можливе у двох випадках:

– якщо вона страждає на психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

– якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою

сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (ст. 36 ЦК України). Під зловживанням вважається їх систематичність, а не одноразовість. Обмеження дієздатності

здійснюється в судовому порядку. Цивільна дієздатність останніх вважається обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Суд може поновити обмежену цивільну дієздатність фізичної особи, у разі:

– одужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена;

– такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій;

– припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами. Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу нездатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 39 ЦК).

Отже, правове становище учасників цивільних правовідносин змодельоване у позитивному праві на рівні можливих прав та юридичних обов’язків (правоздатності), чи обмежень. Така усереднена модель фізичної особи уточняється від загального до спеціального правового статусу.

Прояв дихотомії права на право приватне та право публічне спостерігається й у діяльності юридичних осіб. Законодавець, виділяючи у ст. 81 ЦК України юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права наслідував закріплений у ст. 2 ЦК України поділ учасників цивільних відносин на осіб приватного права та суб’єктів публічного права. Зокрема, згідно ч. 2 ст. 81 ЦК України юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87 ЦК України. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної

влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

У такий розпорядчий спосіб створюються (або юридичними особами публічного права є): державні (бюджетні) установи, державні (казенні) підприємства, комунальні підприємства, державні (комунальні) навчальні заклади та інші.

Повертаючись до українського права, складність на практиці створює факт відсутності в нормативному порядку єдиних підходів щодо суті окреслених в цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права, адже закріплюючи у ч. 2 ст. 81 ЦК України розподіл юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права, правовий статус названих юридичних осіб публічного права ЦК України не регулює. Зокрема у ч. 3 ст. 81 ЦК України закріплено, що «цим Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права. Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом». У той же час, провівши аналіз чинної нормативно- правової бази України слід констатувати, що комплексне нормативне регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права наразі є відсутнім, адже прийняття окремого «спеціального закону» щодо суті юридичних осіб публічного права, як це зазначено у ч. 3 ст. 81 ЦК України, не відбулося. Категорія «юридична особа публічного права» подається у ч. 2 ст. 81 ЦК України, однак їх суть розкривається вузько через процедурний критерій класифікації юридичних осіб (залежно від порядку їх утворення) шляхом протистояння юридичним особам приватного права.

Як наслідок на практиці залишається ряд невизначених питань щодо закріпленої кодифікованої диференціації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права. Зокрема актуальним постає питання про доцільність та про можливість використання закріплених у

згаданій ст. 2 ЦК України підходів поділу учасників цивільних відносин щодо інституту юридичної особи, зважаючи на специфіку його правової природи.

Крім цього, актуальним є суть нормативних критеріїв, що використовуються під час поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права.

Щодо діючих юридичних осіб публічного права відкритим залишається цілий ряд питань, зокрема: суть та ознаки юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин; чи юридичні особи публічного права є особами цивільного права чи виступають суб'єктами публічного права під час участі у цивільних відносинах; в якому порядку (публічно-правовому чи приватноправовому) повинен регулюватися правовий статус юридичних осіб публічного права; питання уніфікації речових прав на закріплене їх засновником майно; суть механізму цивільної відповідальності юридичних осіб публічного права; чи можуть юридичні особи публічного права виступати як підприємницькі організації (здійснювати підприємницьку діяльність); суть організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права та інші.

Про складність та актуальність визначених вище питань окреслення цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права в Україні свідчить також той факт, що держава, згідно положень чинного цивільного законодавства, може створювати юридичні особи публічного права (згідно ч. 2 ст. 167 ЦК України) та юридичні особи приватного права (згідно ч. 3 ст.

167 ЦК України), хоча суттєвої відмінності правового статусу цих організацій ЦК України не окреслює. Звідси постає наступне резонне питання: чому створені державою (а відтак у публічному порядку) організації в одній ситуації слід визнавати – як юридичні особи публічного права, а в іншому – юридичними особами приватного права? Яка між створеними державою юридичними особами публічного та юридичними особами приватного права є різниця правового статусу?

Для участі у цивільних відносинах їх стороною, колективний суб'єкт публічного права повинен відповідати закріпленим у цивільному законодавстві вимогам до суб'єктів цивільного права, тобто володіти

статусом юридичної особи (публічного права). Через цей факт та зважаючи на відсутність прийнятого спеціального закону щодо юридичних осіб публічного права, актуалізується питання суті ознак юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин.

Суть юридичних осіб публічного права вчені пов'язують із такими специфічними ознаками їх правового статусу: «публічна природа останніх»;

«реалізація ними публічних інтересів держави чи територіальної громади, які покладені конституцією, та створення їх на підставі розпорядчого акта», «наявність владних повноважень, спеціальна компетенція»; «наявність у багатьох випадках особливого суб'єктного матеріального складу (коли державні організації часто не мають членів, учасників, а за ними закріплений штатний склад державних та муніципальних службовців, у яких присутня ієрархія)»; «державні засоби як основне джерело діяльності, право видавати примусові приписи, наявність печатки із зображенням державного герба»; «ієрархічність становища і різний обсяг владних повноважень, власна відомча юрисдикція, відсутність орієнтації на вирішення спірних питань незалежним судом»; «особливість правового режиму майна», «покладання цивільної відповідальності на державу, органи місцевого самоврядування за зобов'язаннями цих осіб».

На додаток наведеного можна додати ще ряд наступних специфічних ознак правового статусу окреслених в українському цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права. Це, зокрема специфіка їх способів припинення діяльності, коли способи припинення юридичних осіб публічного права залежать від способів їх виникнення. Юридичні особи публічного права, що згідно ст. 81 ЦК України виникають розпорядчим актом органу влади, відповідно і припиняють свою діяльність тільки в силу розпорядчого акту компетентного

органу держави. При цьому припиняючи діяльність тієї чи іншої державної організації, відповідні органи державної влади керуються принципом доцільності – тими цілями і задачами, котрі необхідно виконувати в суспільстві на даний час.Окремо слід підкреслити таку особливість державних організацій як те, що деякі аспекти їх правового статусу поряд із положеннями цивільного законодавства врегульовані положеннями іншого законодавства. Наприклад, питання статусу окремих різновидів юридичних осіб публічного права норми ЦК України загалом не врегульовують, а міститься у положеннях інших нормативно-правових актах. Наступна особливість полягає в тому, що зважаючи на стратегічність і важливість публічної мети реалізації зі сторони юридичних осіб публічного права, слід зазначити на тісний взаємозв'язок та залежність цих організацій від їх засновника (власника). Зокрема в їхній діяльності не відбулося остаточне відділення від засновника – держави. Остання визначає лінію поведінки цих осіб у зазначених відносинах, прописуючи в установчих документах мету їхньої діяльності, призначаючи їм керівника, виділяючи їм свою майнову базу тощо. Держава стоїть за кожним вчиненим правочином тих осіб публічного права, власником майна яких вона виступає, так як у кінцевому рахунку є набувачем всього майна цих осіб.

Щодо юридичних осіб публічного права законодавством прописаною є цільова мета їх діяльності (що дає підстави для ряду вчених стверджувати про їх спеціальну цивільну правоздатність), коли зокрема щодо державних бюджетних установ передбачене у п. 8 ст. 7 БК України принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

Зрештою юридичні особи публічного права підлягають державному контролю щодо законності, ефективності їх діяльності, а цей факт у свою чергу впливає на їхню лінію поведінки у цивільних відносинах, коли, наприклад, орган, який реалізує державний контроль, управомочений призупинити або відмінити

неправомірне рішення юридичної особи публічного права (зокрема бюджетна установа, згідно положень бюджетного права, не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України).

Наступною специфічною ознакою юридичних осіб публічного права, прописаною у нормах чинного (нецивільного) законодавства є їх діяльність на праві державної (комунальної) права власності. Зокрема у ст. 22 ГК України окремо виділені суб'єкти господарювання державного сектора економіки якими виступають суб'єкти, що діють на основі державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

При цьому для кваліфікації організації в якості юридичної особи публічного права достатньо встановити лише одну із вказаних вище специфічних ознак. Ці особливі риси їх, як суб’єктів публічного права не врегульовуються положеннями цивільного законодавства, а врегульовані не системно у різних спеціальних законах.

Наведені у ст. 82 ЦК України загальні підходи щодо юридичних осіб (приватного права) поширюються на правовий статус юридичних осіб публічного права. У той же час зазначені вище публічно-правові характеристики юридичних осіб публічного права мають своє продовження на механізм їх участі у цивільних відносинах, створюючи цим самим специфіку прояву визначених у цивільному законодавстві загальних ознак юридичних осіб в діяльності цих організацій.

Проводячи аналіз суті юридичної особи в Україні, слід відмітити, що законодавець у ст. 80 ЦК України закріплює найбільш загальне визначення юридичної особи як організації, створеної та зареєстрованої у встановленому

законом порядку. Як наслідок, таке широке визначення своїм змістом охоплює сутність юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (хоча, на думку деяких вчених, традиційне визначення юридичної особи через поняття «організація» необхідно замінити на ширше за своїм змістом поняття – «утворення», адже можливим є заснування юридичної особи однією фізичною особою, йдеться про так звані

«компанії однієї особи».

Системно розглядаючи розміщені у ЦК України підходи до розуміння юридичної особи, можна виявити такі давно відомі у теорії цивільного права ознаки юридичної особи, як організаційна єдність, майнова відокремленість, участь у майнових і особистих немайнових правовідносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність організації за власними зобов'язаннями, можливість виступати стороною в цивільному процесі.

Проблематика критеріїв поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права. В доктрині права поширені численні критичні висловлювання щодо закріпленого в положеннях ЦК України критерію поділу організацій. Український законодавець визначив суть юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права через специфічний порядок їх утворення: «юридична особа приватного права створюється за волевиявленням фізичних та юридичних осіб на підставі установчих документів. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування» (ч.2 ст. 81 та ст. 87 ЦК України).

Щодо цього, слід зазначити, що ця закріплена легітимна ознака диференціації юридичних осіб не може вважатися вдалою, так як вона не в повному обсязі враховує правову сутність цих осіб. Аргументом для цього може слугувати хоча б той факт, що згідно з положеннями Закону України

«Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» використаний різновид способу утворення юридичної особи не впливає на виникнення правосуб'єктності в останньої. Згідно з п. 4 ст. 87 ЦК України та п. 4 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», юридична особа вважається створеною не з часу прийняття рішення її засновників про заснування, а з моменту внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації. У такий спосіб, не можна видову приналежність юридичної особи прив'язувати до моменту, коли вона ще не є утвореною, так як використання договірного або розпорядчого способу утворення не дає повної гарантії її засновникам на здобуття організаційним утворенням у подальшому статусу юридичної особи. Реєстраційні органи мають право відмовити у реєстрації з підстав, закріплених у ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Через це, винесення моменту визначення виду юридичної особи залежно від способу її утворення (на етап підготовчих до реєстрації дій) є недоцільним.

Іншим аргументом недосконалості використаного в ЦК України критерію поділу юридичних осіб є штучне звуження засновницьких прав держави. Зважаючи на закріплене у ч. 3 п. 2 ст. 81 ЦК України правило про створення розпорядчим актом держави юридичних осіб публічного права, можна зробити висновок про відсутність у держави права створювати юридичні особи приватного права, які згідно із закріпленим у ч. 2 п. 2 ст. 81 ЦК України критерію створюються у добровільному порядку. Однак, згідно з п. 2, 3 ст. 167 ЦК України, держава може створювати як юридичні особи публічного права, так і юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом (відповідно ч. 2, 3 ст. 167 ЦК України). При цьому отримуємо не зовсім логічну ситуацію,

коли в одному випадку держава своїм розпорядчим актом створює юридичну особу публічного права, а в іншому випадку – юридичну особу приватного права.

Цим можна пояснити виникнення останнім часом у науковій літературі багатьох критичних висловлювань щодо використаного у ЦК України підходу до критерію класифікації юридичних осіб на юридичні особи

публічного права та юридичні особи приватного права, який «не має необхідної наукової аргументації, а також практичної користі і втрачає свій сенс». Українські вчені при цьому репрезентують власні критерії для зазначеного поділу. Зокрема, існують погляди авторів, згідно з якими таким критерієм, насамперед, слід вважати усе ж таки не порядок, а цілі створення, а також галузь, у якій має діяти та чи інша особа. Створення засновниками юридичних осіб приватного права відбувається «для себе» або для задоволення інтересів певного кола осіб, зокрема засновників, учасників тощо, в той час як юридичні особи публічного права засновуються «для всіх».

Пропонується під час характеристики суті юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права вважати спосіб їх утворення (в імперативному чи в диспозитивному порядку) похідним від змістовної характеристики мети створення таких суб'єктів та правової природи способів або методів досягнення реалізації такої мети. В основі такого твердження є теза, що ще за часів римського цивільного права зміст (суть) інтересів (публічних або приватних) була в основі розподілу права на публічне та приватне. Відтак, юридичні особи публічного права є носіями публічних завдань, що обумовлює імперативний характер їх створення та ряд специфічних ознак їх правового статусу як юридичних осіб. Юридичні особи приватного права мають менш масштабні за обсягом цілі створення і пов'язанні з реалізацією інтересів їх засновників. Мета їх створення визначається локальними актами (засновницьким договором чи статутом). Останні щодо цього створюються їх засновниками у

добровільному порядку, а роль держави в особі її відповідних органів зводиться до офіційного визнання за цими утворенням статусу учасника відносин.

У такому випадку, визначальним критерієм класифікації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права є характер мети їх створення («матеріально-формальний» або «функціональний» критерій класифікації), що визначає тип суб'єкта права,

форму власності та порядок його створення. Виконання на постійній основі визначеної Конституцією України та іншими законами публічної мети створення, повинна бути визначальною ознакою юридичних осіб публічного права, що має наслідком створення їх у розпорядчому порядку. Навпаки, реалізація інтересів визначеної групи приватних осіб (засновників та учасників) і створення їх на засадах ініціативності та диспозитивності є визначальною ознакою юридичних осіб приватного права.

Обов'язок реалізації публічної мети створення юридичними особами публічного права, в умовах проголошення у цивільному праві України загальної цивільної правоздатності організацій, проявляється у сфері дії права публічного. Тому проявом або продовженням у цивільному праві наведеної ознаки у вигляді «реалізації імперативно встановленої у нормативному порядку публічної мети їх діяльності» є реалізація їх діяльності на праві публічної (державної або комунальної) власності (або коли публічний їх засновник має визначальний корпоративний вплив на їх діяльність через володіння, наприклад, контрольним пакетом акцій).

Відтак, юридичні особи публічного права виходячи із мети створення та закріплених у Конституції України видів власності, можна поділити на *державні* (організації, що діють на основі права державної власності) та *комунальні* (організації, майновою основою діяльності яких є майно територіальних громад на місцях).

У підсумку, пропонується зміщення критеріїв поділу організацій: в основі повинна виступати не галузь (публічного чи приватного) права, що регламентує їх правовий статус, а суть мети їх створення, яка визначає спосіб їх створення та форму власності. При цьому, приватні юридичні особи пропонується визнавати, як організації, що створені на добровільних засадах для реалізації своїх приватних інтересів на базі права приватної власності. Публічні (державні та комунальні) юридичні особи – це створені у розпорядчому порядку публічно-правовими утвореннями організації для реалізації визначеної у нормативному порядку публічної мети їх створення на основі державної або комунальної власності.

У світлі наведених вище тверджень про цивілістичну суть інституту юридичної особи, невдалими видаються законодавчо закріплені терміни «юридична особа приватного права» та «юридична особа публічного права». Буквальне тлумачення поняття «юридична особа публічного права» дозволяє помилково інтерпретувати про виключність регулювання правового статусу таких осіб у публічному порядку (правом публічним) як суб'єктів, які створені для участі виключно у публічних правовідносинах. І навпаки, юридична особа приватного права – створена приватним правом для участі виключно у приватних правовідносинах. Це не знаходить свого логічного підтвердження, зокрема під час об'єктивної участі юридичних осіб публічного права учасниками цивільних відносин з метою виконання поставлених у публічному порядку завдань або з приводу матеріального наповнення виконання мети свого створення. Між тим, й юридичні особи приватного права уповноважені виступати суб'єктами публічного права (наприклад, в момент сплати ними податків).

При цьому виходячи із конституційного положення про рівність всіх форм власності перед законом, в момент участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах, ці особи не перетворюють вказані цивільні відносини у публічно-правові. Ці особи діють відповідно до існуючих у цих відносинах засад,

виступаючи учасниками цивільних відносин, правовий статус яких повинен врегульовуватися у ЦК України на єдиних для всіх осіб засадах.

Про не вдалість використаного в ЦК України конструкцій «юридична особа приватного права» та «юридична особа публічного права» також свідчить той факт, що нині немає галузей права суто «приватних» або «публічних», а відтак і юридичних осіб суто «публічного права» або «приватного права». Зокрема у сфері цивільного (приватного) права законодавець нерідко вимушений використовувати імперативні правилапублічного права (наприклад, закріплення в ЦК України обов'язку державної реєстрації юридичних осіб – ст. 89 ЦК України, тощо).

Через це слід відмітити пропозиції вчених щодо необхідності термінологічної заміни: замість словосполучення «юридичні особи приватного права» та «юридичні особи публічного права» використовувати поняття «приватні та (або) публічні юридичні особи» .

У продовження цього, на нашу думку, слід повернутися до перевіреної часом класифікації юридичних осіб залежно від закріпленої форми власності на приватні, державні та комунальні юридичні особи.

Можливість участи держави в цивільних відносинах випливає з Конституції України. Також ст. 2 ЦК встановлює, що держава Україна, АРК, територіальні громади виступають учасниками цивільних відносин. В умовах ринкової економіки всі названі суб'єкти діють у приватних відносинах як юридичні особи публічного права. На відміну від інших юридичних осіб публічно права, порядок утворення та правовий статус яких встановлюється Конституцією України та спеціальними законами (ст. 81 ЦК України), важливі правила щодо цивільно-правового положення держави, АРК та територіальних громад як юридичних осіб публічно права закріплені ще й безпосередньо в ЦК України.

Держава порівняно з іншими су б'єктами цивільних правовідносин, наділена цілою низкою особливостей. Вона є передусім владним суб'єктом публічних

відносин, а це накладає певний відбиток на специфіку її участі в цивільно-правових відносинах.

Здійснення державою публічно-владних повноважень полягає в тому, що вона є не просто носієм влади, а таким носієм, що наділений суверенітетом на певній території (ст. 2 Конституції України).

У ч. 1 ст. 167 ЦК України законодавець чітко закріпив норму, згідно з якою держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Ця важлива норма-принцип є галузевим розвитком конституційного положення про те, що людина є вищою соціальною цінністю, а держава відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України). Наявність цієї норми у ЦК України свідчить про те, що на сьогодні держава має намір відмовитися від свого домінуючого становища і стати юридично рівним су б'єктом у цивільно- правових відносинах, виступати від свого імені та нести відповідальність за цивільними зобов'язаннями своїм майном. На підтвердження цих намірів держава вже зняла пріоритетність державної форми влсності над іншими, відмовилась від одвічної монополії на скарби (крім випадку, коли скарб є пам'яткою історії та культури), безпідставного присвоєння спадщини (крім випадку, коли не знайшлися спадкоємці), взяла на себе відповідальність за шкоду, завдану державними органами тощо.

Проте, враховуючи те, що держава сама створює загальнообов'язкові правила поведінки у вигляді законів, якими повинні керуватись усі інші суб'єкти правовідносин, говорити про певну юридичну рівність у цивільно- правових відносинах із державою було б передчасно. Адже держава все таки залишила за собою виключне право власності на певні об'єкти, можливість набуття у власність конфіскованого майна, винесення рішення про суспільну необхідність при викупі земельних ділянок, можливість здійснювати державну реєстрацію правочинів тощо.

Ще однією специфікою держави як суб'єкта цивільних відносин є те, що правова природа її особи є недостатньо визначеною. З одного боку, держава ніби наділена всіма ознаками юридичної особи, однак такою не визнається. Це призводить до того, що держава виведена за межі загальної класифікації осіб у цивільному праві (ч. 2 ст. 2 ЦК Украни). При цьому, будучи єдиним та неподільним суб'єктом, держава бере участь у цивільних правовідносинах безпосередньо через відповідні державні органи чи інших уповноважених осіб, які діють від імені держави та своїми діями створюють для неї цивільні права та обовязки, або опосередковано – через створюваних нею юридичних осіб.

Певні питання виникають з приводу правоздатності держави, тобто спектру тих прав та обов'язків, якими наділена держава у цівільних правовідносинах. Держава де-юре наділена рівними можливостями з іншими суб'єктами цивільних правовідносин. При цьому слід погодитися з авторами, які доводять, що правоздатність держави має і не загальний, і не спеціальний характер, оскільки держава може діяти тільки в межах, передбачених законом, водночас виключний спектр цих повноважень законодавчо не визначений. Тому здається прийнятою думка окремих науковців про те, що правоздатність держави має цільовий характер, що є наслідком виконання нею функції носія публічної влади, яку вона здійснює в інтересах усього суспільства.

Однією з конституючих ознак цивільних відносин є юридична рівність їх учасників. Це положення випливає із природного «генного коду» цивільних відносин, що втілено законодавцем у ст. 1 ЦК України та неодноразово повторюються в тих чи інших варіантах у багатьох статтях Цивільного кодексу України. Так, наприклад, ст. 82 ЦК України спеціально наголошує, що на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення ЦК України. Законодавець пропонує в частинах 1 ст. 167, 168, 169 ЦК України і ще раз звернути увагу на принципове положення про те, що відповідно держава, АРК, територіальні громади діють в цивільних відносинах на рівних

правах з іншими учасниками цих відносин. Держава, АРК, територіальні громади мають всі ознаки юридичної особи.

Так, економічною передумовою виступу держави в цивільно- правовому обороті є визначене законом майно, в тому числі грошові кошти – ст. 326 ЦК України. Держава, як суб'єкт цивільного права наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю, правосуб'єктністю. Проте, цивільна правосуб'єктість держави має свої особливості. Так, держава може мати лише такі права та обов'язки, які дозволяє закон та які відповідають

її публічним функціям, цивільна правосуб'єктність держави виникає та припиняється інакше ніж це відбувається з іншими юридичними особами. Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через складну структуру своїх органів (ст.170 ЦК України).

Держава виступає учасником всіх видів цивільних відносин – абсолютних та відносних, речових та зобов'язальних тощо. Держава бере участь, перш за все, у правовідносинах власності та інших речових правовідносинах. Держава як власник на свій розсуд володіє, користується та розпоряджається майном, яке їй належить. Цивільно-правові відносини власності за участю держави виникають у разі виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури (ст. 346 ЦК України), викупу державою пам'яток історії та культури, реквізиції та конфіскації (ст. 352-354 ЦК України тощо).

Держава може бути похідним суб'єктом права, інтелектуальної власності, порядку спадкування чи на підставі відповідних цивільних правочинів (дарування тощо).

Слід зазначити, що держава бере участь у зобов'язальних відносинах, наприклад, вона укладає договори держзамовлення (ст. 648 ЦК України), зовнішньоекономічні контракти тощо, ЦК України розширює участь держави у зобов'язаннях, що виникають внаслідок завдання шкоди. Держава відшкодовує шкоду завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу

державної влади (ст. 1173 ЦК України), його посадовою або службовою особою (ст. 1174 ЦК України), прийняттям незаконного нормативно-правового акта (ст. 1175 ЦК України тощо). Крім того, за певних умов держава зобов'язана відшкодувати майнову шкоду фізичній особі, яка потерпіла від злочину (ст. 1177 ЦК України), а також шкоду, завдану каліцтвом, іншими ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину (ст. 1177 ЦК України), а також шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину (ст. 1207 ЦК України).

Нарешті, держава може виступати суб'єктом цивільного права в спадкових відносинах(ст. 1222 ЦК України).

Говорячи про участь держави у цивільних відносинах, слід зазначити, що така участь обумовлена необхідністю належного виконання державою тих функцій, які покладені на неї Конституцією та законом. В умовах ринкової економіки функція держави щодо безпосереднього господарювання значно обмежується.

Цивільна правосуб'єктність держави, АРК, територіальних громад охоплює, безумовно, і право створювати юридичні особи або бути їх учасником. Проте, у частинах 2 і 3 статей 167, 168, 169 ЦК України спеціально зазначено, що відповідно держава, АРК, територіальні громади можуть створювати юридичні особи як публічного, так і приватного права. Тут слід зазначити, що ця можливість знаходиться лише в межах цивільної правоздатності цих суб'єктів, а саме в межах задоволення державних, самоврядних та соціальних потреб (публічний сектор). Публічний сектор може стосуватися таких елементів інфраструктури, як дороги, залізниці, порти, охорона здоров'я, освіта, культура тощо. Точного чи вичерпного переліку тут існувати не може і все залежить від політичних мов та соціальних потреб конкретного періоду.

Юридичні особи публічного права (навчальні заклади тощо) створюються державою у випадках та в порядку, встановлених Конституцією та законом.

Наприклад, відповідно до ст. 106 Конституції Президент України утворює, реорганізує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи.

Юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо) держава створює на загальних підставах, передбачених ЦК України та іншими законами. Також на загальних підставах вона бере участь в їх діяльності. Проте, закон може передбачити і спеціальні правила як щодо створення, так і щодо участі держави в діяльності юридичних осіб приватного права. Надаючи державі можливість створювати юридичні особи приватного права ЦК України не має на увазі здійснення державою «звичайної» підприємницької діяльності.

Прямо закріплена в ЦК України участь держави у цивільних відносинах ставить ряд питань цивільно-процесуального характеру, і перш за все, визначення держави стороною судового процесу. Особливо це важливо, коли держава виступає суб'єктом цивільно-правової відповідальності.

Залишки старої правосвідомості з її піднесенням держави до містичного рівня призводять до того, що в позові до держави остання не позначається як відповідач. Від цієї практики, що не відповідає Конституції та новому ЦК України, слід рішуче відходити. Оскільки стороною в цивільних правовідносинах виступає держава, то саме вона має бути вказана як відповідач у відповідних позовних заявах. Такий висновок стосується також АРК і територіальних громад.

Основою успішності інтеграційних процесів у регіоні є спільні цінності та правові традиції європейських держав, що на інституційному рівні знайшло своє відображення у створенні особливого інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу (далі - ЄС). ЄС наділений низкою специфічних рис, серед яких пряма дія та пряме застосування права ЄС є однією із найяскравіших особливостей його правової системи. Саме ці правові характеристики правової системи ЄС зумовлюють особливості реалізації права ЄС, але також і стали запорукою інтенсифікації правотворчості інститутів ЄС. Унаслідок активної

правотворчої діяльності інститутів ЄС зросла і кількість правових актів, які, окрім публічно-правових відносин у рамках ЄС, прямо або опосередковано здійснювали вплив і на регулювання відносин приватно-правового характеру. Саме тому в Європі виникли ідеї посилення регіональної уніфікації правового регулювання приватно-правових відносин і стали основою різноманітних доктринальних концепцій європейського приватного права.

Одвічне прагнення України довести усім, що ми є європейською державою, пов'язано не стільки із наявністю на нашій території географічного центру Європи, скільки із прагненням привести свої стандарти життя у відповідність до тих стандартів, які на сьогодні існують у більшості країн Європи. Особливо актуально на сьогодні це в контексті перспектив входження України до Європейського Союзу. Адже переслідуючи таку мету, Україна намагається привести своє законодавство у відповідність до європейського. Україна сьогодні повинна все глибше вникати у питання правової політики Європейського Союзу та брати у її формуванні найактивнішу участь. Тому і зупинимо свою увагу на тих процесах, які тривають у ЄС у сфері приватного права.

Зазначені питання розглядали у своїх працях українські вчені: Стефанчук Р., Шишка Р.Б., Кашкін С.Ю., Четвериков А.О., Калініченко П.А., Руденко О.В., Довгерт А.С.

Учасниками відносин у сфері електронної комерції є суб'єкти електронної комерції, постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування.

Постачальниками послуг проміжного характеру в інформаційній сфері є оператори (провайдери) телекомунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури,реєстратори(адміністратори),щоприсвоюють мережеві ідентифікатори, та інші суб'єкти, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Учасники відносин у сфері електронної комерції можуть розробляти правила професійної етики у цій сфері. Ці правила можуть використовуватися під час вчинення електронних правочинів, підготовки установчих та іншихдокументів.

Закон України «Про електронну комерцію» визначає додаткові обов'язки сторін в електронній комерції. Так, додатковими обов'язками продавця в електронній комерції є забезпечення прямого, простого, стабільного доступу інших учасників правовідносин у сфері електронної комерції до такої інформації: інформація про себе (повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – підприємця); місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи – підприємця; адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину; ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи – підприємця; або серія та номер паспорта для фізичної особи – підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомила про це відповідний орган державної податкової служби і має про це позначку в паспорті; відомості про ліцензію (серія, номер, термін дії та дата видачі), якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню; інформацію щодо включення податків у розрахунок вартості товару; інформацію про товар, про особливості використовуваних платіжних інструментів; інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню.

Таким чином, відповідно до вищезгаданих законів продавець (виконавець, постачальник) під час вчинення електронного правочину зобов'язаний гарантувати повну відповідність предмета електронного договору, узгодженого сторонами, кількісним і,атакож квитанції, товарного чи касового чека, квитка, талона чи іншого документа) на момент вчинення правочину або на момент виконання ним договору. У такому підтвердженні мають бути відомості про

умови та порядок обміну (повернення) товару, про порядок розірвання договору, про гарантійні зобов'язання тощо. Відповідно до цього продавець має надати відомості про вартість товару, роботи, послуги, а також інформацію про включення податків у її розрахунок і відомості про вартість доставки. Крім укладання договору, технічні засоби ідентифікації сторін тощо. Важливо зазначити, що включення в електронний договір умов, що містяться в іншому електронному документі, шляхом перенаправлення (відсилання) до такого документа, у випадку якщо сторони електронного договору мали можливість ознайомитися з ним, не можуть бути підставою для визнання правочину нікчемним.

У свою чергу продавець, крім своїх основних цивільно-правових прав, має право вимагати від іншої сторони відомості, без яких укладання та виконання зобов'язань за електронним договором неможливо.

Обсяг прав і обов'язків покупця (замовника, споживача) у сфері електронної комерції прирівнюється до статусу споживача, визначеного Законом «Про захист прав споживачів». Крім того, на нього покладаються обов'язки надати інформацію про себе, необхідну для здійснення електронних правочинів, створення електронного підпису, ідентифікації в інформаційній системі підприємства електронної комерції (шляхом введення особою спеціального набору електронних даних), а також вчинення інших дій у цій системі. У разі оплати вартості товару, роботи, послуги із застосуванням платіжних інструментів така особа має право повідомити відомості, що дають змогу забезпечити проведення оплати відповідним оператором платіжних систем, який несе відповідальність за їх збереженнятавикористання в порядку, передбаченому законодавством. У випадках, передбачених договором, покупець має повідомити адресу доставки товару, виконання роботи чи надання послуги. Перелік такої інформації може бути розширено за домовленістю сторін.

Вчинення правочинів за допомогою електронних засобів зв'язку не повинно впливати на його чинність. Стосовно цього виділяють принцип юридичної сили електронного документа, електронних правочинів та електронного договору, який полягає в тому, що правочин, незалежно від форми і способу його вчинення, не може бути позбавлений юридичної сили, чинності або позовного захисту лише на тій підставі, що він укладений у формі повідомлення даних. Цей принцип є основоположним, згідно з ним дискримінація щодо повідомлення даних неприпустима, тобто має забезпечуватися однаковий режим щодо електронних і паперових документів.

Сторони електронних правочинів у сфері електронної комерції, несуть відповідальність, зокрема, за невиконання своїх зобов'язань у порядку, визначеному законом або договором. Постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань у порядку, визначеному законом або відповідним договором про надання таких послуг. Постачальник послуг проміжного характеру несе відповідальність за забезпечення технічного захисту інформації та здійснення контролю за ним. Електронні документи (повідомлення), пов'язані з електронним правочином, можуть бути представлені в якості письмових доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у судовому розгляді справи. У зв'язку з цим сторони мають забезпечити зберігання електронних документів у термін не менше, ніж термін позовної давності, а інтернет- магазини зобов'язані забезпечити архівне зберігання таких електронних документів. При цьому, надання послуг зберігання електронних документів є видом господарської діяльності, що не підлягає ліцензуванню та не вимагає отримання будь-яких документів дозвільного характеру.

Приватно-правові відносини в Україні носять приватний (цивільний) правовий характер, а спори, які виникають з них вирішуються у порядку цивільного судочинства. Тому, правове регулювання цивільного процесу в цій

сфері відносин забезпечує належний механізм реалізації завдань цивільного судочинства й разом із тим забезпечується ефективність цивільного процесуального регулювання. Процесуальна діяльність може здійснюватися в приватних (цивільних) відносинах завдяки нормі права, яка визначає процесуальні права й обов'язки учасників процесу та передбачає санкції за їх невиконання або неналежне виконання. Адже приватно- процесуальні правовідносини сприяють перетворенню загальнодержавного регулювання у індивідуальне, оскільки саме вони деталізують хто і як буде виконувати вимоги норми права.

В загальній теорії права значиться, що процес правового регулювання складається з трьох обов'язкових стадій:

– правова регламентація суспільнихвідносин;
– виникнення суб'єктивних прав і юридичнихобов'язків;
– реалізація суб'єктивних прав і юридичнихобов'язків.

Тому на основі аналізу даних стадій можна дослідити проблемні питання правового регулювання норм приватного права.

При процесуальному регулюванні приватно-правових відносин в першу чергу потрібно зазначити, що аналізуючи зміст механізму цивільного процесуального регулювання, зазначено, що стадія застосування права, на якій відбувається індивідуальне регулювання судом цивільних процесуальних правовідносин у тому числі і приватних є обов'язковою, а не факультативною стадією. У цивільному процесуальному праві стадія застосування права передує стадії виникнення цивільних процесуальних прав і обов'язків. Цивільне процесуальне законодавство України передбачає загальні права і обов'язки для всіх можливих суб'єктів цивільного процесу. Але особа набуває процесуального становища того чи іншого конкретного учасника цивільних процесуальних правовідносин та відповідних цивільних процесуальних прав і обов'язків тільки в наслідок індивідуального регулювання суду. Без акта застосування права –

ухвали суду про відкриття провадження у справі неможливе виникнення самих цивільних процесуальних правовідносин. У такому баченні стадія застосування права, або індивідуальне регулювання у механізмі цивільного процесуального регулювання набуває вирішальногозначення.

Відсутність постійного і раціонального зв'язку між наукою та реальними потребами суспільства, проведення різного роду зібрань вчених не дають істотних позитивних результатів для удосконалення законодавства та практики діяльності суддів є актуальною проблемою сьогодення. При збільшенні кількості нормативних актів має відбуватись їх систематизація, оскільки практичним працівникам буває дуже складно знайти всі нормативні акти, які стосуються окремого питання, через те, що між ними не існує чітких зв'язків, а тільки мають місце формальні відсилки в ЦПК до «передбаченого законом порядку».

Переходячи до аналізу другої стадії процесуального регулювання варто зазначити, що характерною особливістю процесуальних прав є їх індивідуальна приналежність, тобто, вони застосовуються лише на основі диспозитивності та обмеженості межами процесуальної форми. Процесуальні права належать лише сторонам, які у визначеному законом порядку користуються ними.

Відповідно до ч.1 ст.31 Цивільного процесуального кодексу України сторони мають півні процесуальні права і обов'язки. Дана норма пов'язана з таким принципами права як верховенство права та рівність всіх перед судом.

Будь-якому цивільному процесуальному праву відповідає цивільний процесуальний обов'язок. Надання суб'єктам цивільного судочинства процесуальних прав пов'язане з покладанням на них юридичних обов'язків. Так, ст. 27 ЦПК України разом з цивільними процесуальними правами визначає й обов'язки осіб, які беруть участь у справі.

Суб'єктивні процесуальні права і обов'язки безумовно становлять зміст цивільних процесуальних правовідносин. Втім, слід врахувати й те, що цивільний процес, окрім закріплених на нормативному рівні прав та обов'язків суб'єктів,

передбачає також і їх діяльність. Тобто, вступаючи в цивільно-процесуальні відносини, суб'єкти реалізують надані їм законом цивільні процесуальні права і обов'язки шляхом здійснення конкретних процесуальних дій. Всі цивільні процесуальні права можуть бути реалізовані, а обов'язки виконані тільки за допомогою або в межах цивільно- процесуальних відносин. У цьому контексті слід погодитись, що вчинення процесуальних дій зумовлює поступовий рух, зміну цивільно-процесуальних відносин і, зрештою, сприяє досягненню того, для чого вони виникли.

Цивільно-процесуальні права і обов'язки реалізуються на практиці шляхомздійсненнясуб'єктамицивільногосудочинствапроцесуальної діяльності. При такому розумінні процесуальна діяльність набуває особливо вагомого значення. Змістом процесуальної діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є сукупність їх окремих дій, які здійснюються на підставі конкретного суб'єктивного права чи на виконання конкретного обов'язку. Процесуальна діяльність як самосійна категорія теорії цивільно- процесуальних відносин має певні характерні риси. Зазначається, зокрема, що будь-яка діяльність в суспільстві характеризується цілеспрямованим впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт, на ті чи інші явища чи процеси з метою досягнення певногорезультату.

Важливим питанням цивільних процесуальних відносин у приватній сфері залишається те, скільки правовідношень виникає в конкретній цивільній справі: одне комплексне єдине чи декілька при вчиненні конкретної процесуальної дії. Ярков В. В. вважає, що вірним є підхід, коли в конкретній цивільній справі виникає єдине складне процесуальне правовідношення в рамках якого виникають, змінюються та припиняються окремі процесуальні правовідносини, що пов'язані із виконанням окремих процесуальнихдій.

М.Й. Штефан зазначає, що цивільний процес не можна звести до одних комплексних цивільних процесуальних правовідносин. Залежне від завдань

суб’єкта і виконуваних ним цивільних процесуальних функцій визначаються його процесуальні права і обов’язки. Слід погодитися із М.Й. Штефаном у тому, що виникнувши в суді першої інстанції, вони розвиваються в процесі провадження по розгляду і вирішенню справи й припиняються з постановленням і проголошенням судом рішення. В наступних стадіях процесу виникають нові правовідносини. Свідченням цього є хоча б та обставина, що змінюється суб’єктний склад учасників цих правовідносин, наділених новим обсягом прав і обов’язків та об’єкт. Тобто суд апеляційної такасаційноїінстанційвиконуютьзовсіміншіфункціїаніжсудпершоїінстанції.
Таким чином можна зробити висновок, що процес є юридичним відношенням, він розвивається так само, як і будь яке інше правовідношення і має свої, притаманні тільки йому специфічніознаки.

Щодо діючих юридичних осіб публічного права відкритим залишається цілий ряд питань, зокрема: суть та ознаки юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин; чи юридичні особи публічного права є особами цивільного права чи виступають суб’єктами публічного права під час участі у цивільних відносинах; в якому порядку (публічно-правовому чи приватноправовому) повинен регулюватися правовий статус юридичних осіб публічного права; питання уніфікації речових прав на закріплене їх засновником майно; суть механізму цивільної відповідальності юридичних осіб публічного права; чи можуть юридичні особи публічного права виступати як підприємницькі організації (здійснювати підприємницьку діяльність); суть організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права таінші.

Про складність та актуальність визначених вище питань окреслення цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права в Україні свідчить також той факт, що держава, згідно положень чинного цивільного законодавства, може створювати юридичні особи публічного права (згідно ч. 2 ст. 167 ЦК України) та юридичні особи приватного права (згідно ч. 3 ст.

167 ЦК України), хоча суттєвої відмінності правового статусу цих організацій ЦК України не окреслює. Звідси постає наступне резонне питання: чому створені державою (а відтак у публічному порядку) організації в одній ситуації слід визнавати – як юридичні особи публічного права, а в іншому – юридичними особами приватного права? Яка між створеними державою юридичними особами публічного та юридичними особами приватного права є різниця правовогостатусу?

Для участі у цивільних відносинах їх стороною, колективний суб'єкт публічного права повинен відповідати закріпленим у цивільному законодавстві вимогам до суб'єктів цивільного права, тобто володітистатусом юридичної особи (публічного права). Через цей факт та зважаючи навідсутністьприйнятогоспеціальногозаконущодоюридичнихосіб публічногоправа,актуалізуєтьсяпитаннясутіознакюридичнихосіб публічного права як учасників цивільнихвідносин.

Суть юридичних осіб публічного права вчені пов'язують із такими специфічними ознаками їх правового статусу: «публічна природаостанніх»; «реалізація ними публічних інтересів держави чи територіальної громади, які покладені конституцією, та створення їх на підставі розпорядчого акта», «наявність владних повноважень, спеціальна компетенція»; «наявність у багатьох випадках особливого суб'єктного матеріального складу (коли державні організації часто не мають членів, учасників, а за ними закріплений штатний склад державних та муніципальних службовців, у яких присутня ієрархія)»; «державні засоби як основне джерело діяльності, право видавати примусові приписи, наявність печатки із зображенням державногогерба»; «ієрархічність становища і різний обсяг владних повноважень, власна відомча юрисдикція, відсутність орієнтації на вирішення спірних питань незалежним судом»; «особливість правового режиму майна», «покладання цивільної відповідальності на державу, органи місцевого самоврядування за зобов'язаннями цих осіб».

На додаток наведеного можна додати ще ряд наступних специфічних ознак правового статусу окреслених в українському цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права. Це, зокрема специфіка їх способів припинення діяльності, коли способи припинення юридичних осіб публічного права залежать від способів їх виникнення. Юридичні особи публічного права, що згідно ст. 81 ЦК України виникають розпорядчим актом органу влади, відповідно і припиняють свою діяльність тільки в силу розпорядчого акту компетентного органу держави. При цьому припиняючи діяльність тієї чи іншої державної організації, відповідні органи державної влади керуються принципом доцільності – тими цілями і задачами, котрі необхідно виконувати в суспільстві на данийчас.

Окремо слід підкреслити таку особливість державних організацій як те, що деякі аспекти їх правового статусу поряд із положеннями цивільного законодавства врегульовані положеннями іншого законодавства. Наприклад, питання статусу окремих різновидів юридичних осіб публічного права норми ЦК України загалом не врегульовують, а міститься у положеннях інших нормативно-правових актах. Наступна особливість полягає в тому, що зважаючи на стратегічність і важливість публічної мети реалізації зі сторони юридичних осіб публічного права, слід зазначити на тісний взаємозв'язок та залежність цих організацій від їх засновника (власника). Зокрема в їхній діяльності не відбулося остаточне відділення від засновника – держави. Останнявизначаєлініюповедінкицихосібузазначенихвідносинах, прописуючи в установчих документах мету їхньої діяльності, призначаючи їм керівника, виділяючи їм свою майнову базу тощо. Держава стоїть за кожним вчиненим правочином тих осіб публічного права, власником майна яких вона виступає, так як у кінцевому рахунку є набувачем всього майна цих осіб.

Щодо юридичних осіб публічного права законодавством прописаною є цільова мета їх діяльності (що дає підстави для ряду вчених стверджувати про їх спеціальну цивільну правоздатність), коли зокрема щодо державних бюджетних

установ передбачене у п. 8 ст. 7 БК України принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетнимипризначеннями.

Зрештою юридичні особи публічного права підлягають державному контролю щодо законності, ефективності їх діяльності, а цей факт у свою чергу впливає на їхню лінію поведінки у цивільних відносинах, коли, наприклад, орган, який реалізує державний контроль, управомочений призупинити або відмінити неправомірне рішення юридичної особи публічного права (зокрема бюджетна установа, згідно положень бюджетного права, не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надаватиза рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України).

У світлі вказаного актуальним є питання транснаціональної уніфікації приватноправових систем. Про вказане у Європі говорять вже давно, але процес цей йде повільно, проте планомірно[1]. Так, у 1982 р. була створена Комісія з питань європейського договірного права *(Commission on European Contract Law)*, яку очолив відомий професор О. Ландо *(Ole Lando)*. Основним завданням Комісії було створення «Принципів європейського договірного права» *(Principles of European Contract Law — PECL)*, де б були розміщені спільні для різних правових систем держав Європейського Союзу норми та принципи, що опосередковували договірні відносини. Робота Комісії тривала достатньо довго і в 1995 р. була опублікована Перша частина «Принципів європейського договірного права», відповідно у 1999 р. та 2003 р. були видані Друга та Третя частини цієї праці [2].

Натомість процеси щодо зближення правових систем країн ЄС йшли далі. Європейський парламент своєю резолюцією від 26 травня 1989 р. (OJ C 158 (28.6.1989)) та повторно резолюцією від 6 травня 1994 р. (OJ C 205 (25.7.1994)) закликав юридичну академічну спільноту до створення Європейського кодексу приватного права *(European Code of Private Law)*. На основі вказаних

парламентських резолюцій Міністерство юстиції Голландії організувало в 1997 р. у Гаазі конференцію під лозунгом «До Цивільного кодексу». Під час цієї конференції виявилось, що переважна більшість європейських юристів висловились за ідею формування пан'європейської кодифікації приватного права, здатної вирішити завдання інтенсивного порівняльного дослідження, яке вивільнене від обмежень представлення національних інтересів та розміщення політичної доцільності. Тому і була створена спеціальна Група щодо вивчення Європейського цивільного кодексу *(The Study Group on a European Civil Code)* [3], яку очолив відомий голландський вчений К. Бар *(Christian von Bar)* та до якої увійшли найбільш видатні науковці з усіх кінців ЄС і на яких покладається завдання провести порівняльне юридичне дослідження у сфері приватного права різних правових систем з поміж країн учасниць.

Метою діяльності вказаної Групи щодо вивчення Європейського цивільного кодексу є визначення (через академічне порівняльне дослідження в сфері права) ступеня, до якого існуючі положення приватного права у різних правових системах держав членів можуть бути сформульовані у термінах окремих правових принципів. Завданням такого дослідження повинно стати вироблення кодифікованого переліку Принципів європейського права для зобов'язального права та основних аспектів права власності. Зрозуміло, що академічне дослідження потенціалу для кодифікації європейського приватного права буде не тільки цінним вкладом у європейську юридичну науку, але й створить доступний та повністю анотований перелік принципів приватного права з корінням у різних правових сім'ях сучасної Європи. Сам текст проекту повинен стати безпрецедентним правовим ресурсом у порівняльному правознавстві для практикуючих юристів у сфері європейського приватного права [4].

Однак на цих основних дослідженнях діяльність ЄС у сфері правової політики не обмежується. Останньою ініціативою у цій сфері є створення у 2004 р. об'єднаної мережі по європейському приватному праву *(Join Network on*

European Private Law), до якої увійшов ряд провідних науковців, у тому числі і з Групи щодо вивчення Європейського цивільного кодексу *(The Study Group on a European Civil Code)* та наукової групи Європейської дослідницької групи чинного приватного права ЄС *(European Research Group on Existing EC Private Law (Acquis Group))* [5]. Результатом роботи цієї групи стала розробка у 2008 р. «Проекту Загальної системи підходів»*(Draft Common Frame of Reference — DCFR)* [6].

Суб'єктами правовідносин у міжнародному приватному праві є, передусім, невладні фізичні та юридичні особи, іноді – держави. Таке поширене визначення можна зустріти у всіх навчальних посібниках і підручниках з міжнародного приватного права, котрі видаються в Україні. Серед суб'єктів міжнародного приватного права важливе місце у правовідносинах посідають фізичні особи. За визначенням З.В. Родоської, закони та наука іноземних держав віддавна називають громадян «фізичними особами», тобто такими, які існують реально, фізично, як витвір природи, на відміну від юридичних осіб, які вважаються витвором закону. Фізичні особи становлять найчисленнішу групу учасників цивільних правовідносин [7].

Суб'єктами права за законодавством зарубіжних країн є фізичні особи та організації, об'єднання громадян, юридичні особи. В країнах із кодифікованим цивільним правом суб'єктному складу правовідносин, зокрема фізичним особам, присвячено відповідні розділи цивільних кодексів: у Франції - книга I «Про особи», у Швейцарії - титул I Цивільного кодексу Швейцарії «Фізичні особи». У країнах прецедентного права такі норми містяться в окремих законах. Так, в Великобританії норми, які регулюють правове положення фізичних осіб, містяться в законах про шлюбно-сімейні відносини, про правову допомогу неповнолітнім, цивільно-процесуальному законодавстві.

Правовий статус фізичних осіб у цивільному праві зарубіжних країн, як і в Україні, розкривається через категорії правоздатності і дієздатності. Однак

зазначені поняття розрізняють не в усіх правових системах. Зокрема, в Англії та Франції дієздатність і правоздатність визначаються одним терміном - правова здатність. У ФРН, Швейцарії в законодавстві для характеристики правового статусу застосовується, крім названих категорій, ще й поняття деліктоздатність.

Цивільна правоздатність фізичної особи - це її здатність бути носієм цивільних прав і обов'язків за законодавством певної країни. У законодавстві зарубіжних країн закріплено принцип рівності цивільної правоздатності. Так, у ст. 8 Цивільного кодексу Франції закріплюються положення, що кожний француз користується цивільними правами. Цивільний кодекс Швейцарії (ст. 11) встановлює, що правоздатністю володіє кожний громадянин. Виникнення правоздатності у фізичних осіб пов'язується з народженням, а припиняється з її смертю або оголошенням померлою. Водночас у всіх зарубіжних країнах охороняються права ще ненародженої дитини.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати цивільні права і обов'язки. Обсяг дієздатності пов'язується з досягненням певного віку та розумовим станом особи. Спільним у законодавстві всіх країн ЄС є те, що обсяг дієздатності пов'язується з досягненням повноліття, але в різних країнах вік повноліття є неоднаковим. Так, у Франції, ФРН, Англії повноліття наступає після 18 років, у Швейцарії - після 20 років. З різних позицій декларується в законодавстві країн ЄС обсяг дієздатності неповнолітніх. У багатьох країнах діє інститут емансипації, тобто за рішенням суду неповнолітній може мати дієздатність у повному обсязі.

Наука цивільного права практично всіх країн містить детально розроблену доктрину юридичної особи. За загальним правилом, законодавство не містить визначення юридичної особи, обмежуючись лише докладною класифікацією та описом ознак юридичних осіб. Серед таких ознак особливе місце посідають відокремленість майна та незалежність існування від учасників юридичної особи, оскільки саме сукупність зазначених рис є необхідною передумовою існування

усіх інших ознак, як-то: самостійної майнової відповідальності, можливості брати участь у цивільно-правових відносинах від свого імені тощо.

Являючи собою цілісну систему класифікація юридичних осіб все ж таки відрізняється у різних країнах, Разом з тим в основу покладено загальні для всіх юридичних осіб принципи створення та припинення. Перш за все розрізняють юридичні особи публічного права (наприклад, держава), які існують (чи створюються) на основі закону чи адміністративного акта, та юридичні особи приватного права, які створюються на підставі приватноправових актів.

У зарубіжному праві країн Європейської спільноти майнова правосуб'єктність юридичних осіб розкривається через категорію право-дієздатності. Обсяг прав та обов'язків суб'єкта підприємництва міститься в національному законодавстві.

У теорії права країн Європейського Союзу найбільшого поширення отримали теорія фікції і теорія реальності. Теорія фікції юридичної особи пов'язана з іменем німецького юриста К. Ф. Савіньї. Згідно з цією теорією лише фізична особа може бути суб'єктом права, юридичні особи відповідно до цієї теорії - штучно створений «фіктивний» суб'єкт права, на думку Савіньї, створюється виключно з юридичною метою і як проста фікція недієздатний. Дієздатними є лише органи, які складаються з людей.

Другим напрямом обґрунтування особливої правосуб'єктності юридичної особи є теорія реальності юридичної особи. Ця теорія ще отримала назву органічної теорії і пов'язана з іменем німецького юриста Гірке, який розглядав юридичну особу як реально існуючий суб'єкт права, необхідний для нормального функціонування держа-ви. Така особа існує незалежно від держави як соціальна реальність. Воля юридичної особи розглядається як спільна воля, що відображає спільний інтерес усіх осіб, які є її членами. Коментована теорія, на відміну від теорії Савіньї, яка обґрунтовувала дозвільний порядок створення юридичної

особи, була використана як основа нормативно-явочного порядку виникнення юридичної особи.

Загалом усі юридичні особи в законодавстві та західній доктрині поділяються на юридичних осіб публічного і приватного права. Для їх розмежування використовуються різноманітні критерії, одним із яких є підстава виникнення юридичної особи. Якщо юридичні особи публічного права виникають на основі публічно-правового акта, то юридичні особи приватного права виникають на підставі приватноправового акта.

Але цивілістична доктрина і законодавство країн ЄС уніфікує правовий статус юридичних осіб публічного і приватного права. Так, Німецьке цивільне уложення зрівняло юридичних осіб публічного права з юридичними особами приватного права щодо відповідальності за дії правління і його членів, а також втрати правоздатності у разі відкриття процедури банкрутства.

До юридичних осіб приватного права належать також колективні утворення, сформовані відповідно до цивільного законодавства фізичними особами. Зокрема, відповідно до законодавства Франції основними видами юридичних осіб є товариства і асоціації. Товариство утворюється шляхом укладення договору, в межах якого сторони об'єднують майно з метою здійснення сумісної діяльності. Серед товариств розрізняють акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю тощо.

Асоціації - це об'єднання осіб, діяльність яких спрямована на досягнення соціальних, культурних, наукових, доброчинних цілей. У законодавстві України за своїм статусом схожі з цим видом юридичних осіб об'єднання громадян, які створюються за відповідним законом. Водночас юридична особа цього виду не може займатися підприємницькою діяльністю і володіє спеціальною правоздатністю.

Юридичні особи в Великобританії поділяються на корпорації, до яких входить певна кількість осіб, і одноособові корпорації. Основою їх розмежування

є характер їхньої майнової відповідальності перед третіми особами. Право Великобританії не використовує такий інститут, як установа, проте широко практикується інститут довірчої власності.

Одноособовою корпорацією, тобто такою, що складається з однієї особи, є публічний довірчий власник. Особливою формою юридичних осіб є публічна корпорація - організаційна форма державних підприємств. Корпорації можуть об'єднуватися в спілки. Такі об'єднання (квазікорпорації) визнаються єдиною структурою для досягнення певних цілей (наприклад, профспілки), але не завжди законодавство Англії визнає їх юридичними особами. Згідно із законодавством Англії профспілки не є юридичними особами, хоча окремі ознаки юридичної особи вони мають. Так, профспілки володіють закріпленим за ними відокремленим майном, можуть укладати від свого імені договори, виступати стороною в суді тощо.

У законодавстві ФРН юридичні особи поділяються на спілки та установи. Ознаками спілки є:

1) досягнення певної мети, визначеної членами об'єднання;

2) структура, що забезпечує організаційну єдність;

3) незалежність існування об'єднання від зміни його учасників.

Спілки є господарські, мета яких - підприємницька діяльність.

Установи - це юридичні особи, що створюються на підставі односторонньої угоди приватної особи, яка складає установчий документ, визначає мету створення установи і для досягнення цієї мети виділяє майно. Засновник визначає структуру установи, в тому числі органи управління. Крім установчих документів, для створення установи у ФРН необхідно мати дозвіл компетентного органу державної влади. Після отримання такого дозволу виникає юридична особа, яка володіє закріпленим за нею майном. Майно може бути різноманітним за своєю сутністю. Установи можуть мати різні цілі.

У законодавстві країн з розвиненою економікою суб'єкти господарювання повинні бути зареєстровані. Як правило, реєстрація здійснюється у спеціальному реєстрі із зазначенням таких характеристик суб'єкта, що реєструється, щоб кожний бажаючий міг одержати про нього повну інформацію. При реєстрації згідно з Торговельним зводом ФРН та Комерційним кодексом Франції передається засновницький капітал у грошовій та натуральній формах.

Державна реєстрація суб'єктів господарської діяльності у західному законодавстві розглядається як визнання їх суб'єктами права. Виникнення господарчої правосуб'єктності пов'язується або з реєстрацією у відповідному органі, яким здебільшого є суд, або з опублікуванням відомостей про реєстрацію у спеціальному інформаційному виданні. Поряд з інформацією інколи в інформаційному виданні передбачається дублювання відомостей про реєстрацію в одній із газет. Реєстрація має бути здійснена протягом певного строку. Загалом, у країнах Західної Європи поширений явочно-нормативний порядок виникнення суб'єктів господарської діяльності.

У країнах ЄС реєструються, як правило, товариства, які об'єднують капітал. Об'єднання осіб не підлягають реєстрації. Наприклад, у ФРН товариства, які об'єднують осіб (тобто засновані на участі особи, а не лише капіталів), не підлягають реєстрації в торговому реєстрі.

Вивчення відповідних навчальних посібників та наукових праць іноземних колег свідчить про те, що вчені та фахівці юристи-міжнародники не достатньо приділяють уваги визначенню теоретичної проблеми, котра розкриває сутність поняття суб’єкта.

По-перше, під час викладення своїх думок не проводиться чітке розмежування між суб’єктом права і суб’єктом правовідносин.

По-друге, з цієї причини, враховуючи державу в коло суб’єктів правовідносин, котрі мають регулюватися міжнародним приватним правом, не роблять чітке роз’яснення того, що у цьому випадку держава як учасник цих

відносин має визначатися як спеціальний суб’єкт права і правовідносин, тобто «добровільно понижений» з найвищого, необмеженого нічим владного статусу «суверена» до статусу «пересічної юридичної особи» з критеріями визначеними цивільним, господарським, трудовим і правом соціального забезпечення. Якщо держава як суверен не погоджується на формальне набуття ознак і критеріїв, котрі прирівнюють її до невладних фізичних і юридичних осіб, визначених МПрП як галузевими суб’єктами, то у цьому випадку ми маємо справу з відносинами типу «влада – підпорядкування», що не відповідає вимогам МПрП до суб’єктів цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом.

По-третє, не робиться розкриття диференціації сучасної багатоаспектності та багатоваріантності наявних фізичних і юридичних осіб.

РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Правовий статус фізичних осіб та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України

Загальні положення про учасників цивільних правовідносин та їх правове становище базуються на загальнотеоретичних положеннях про суб'єкти права взагалі і приватного права зокрема. Перше полягає у тому, що правовідносини можуть виникати тільки між тими учасниками, які мають здатність до активної чи пасивної юридично значимої поведінки чи можуть на собі відчувати наслідки дії стихійних сил природи, актів чи бездіяльності державних органів та органів місцевого самоврядування. Йдеться про те, що таким є перш за все люди: не буде людей то й у практичному плані не буде потреби регулювати між кимсь правові відносини. У будь-якому разі правові відносини виникають там, де людина проявляє цікавість до певних благ і намагаються вступити в правовідносини з цього приводу. Власне задля задоволення свого приватного інтересу або його захисту фізичні та юридичні особи вступають у правовідносини і набувають правового становища учасника.

Можливість бути учасником цивільних правовідносин пов'язується із наявністю у учасника таких відносин цивільної правоздатності як юридичної можливості бути учасником цивільних правовідносин і мати права та юридичні обов'язки і цивільної дієздатності – для особи, яка усвідомлюєзначення своїх дій та може керувати ними, а також самостійно своїми діями набувати права та мати юридичні обов'язки, нести відповідальність за себе правоздатність як здатність бути суб'єктами права взагалі і мати цивільні права та обов'язки та дієздатність – здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і

самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність в разі їх невиконання. Проте останнім часом в українській цивілістиці теза про правосуб'єктність знаходить все меншеприхильників.

В межах правоздатності розрізняють ряд її видів (загальну та спеціальну, а інколи і галузеву та виключну), а дієздатності – правочиноздатність як здатність своїми діями учиняти правочини та набувати за ними цивільних прав та обов'язків та деліктоздатність – здатність нести цивільно-правову відповідальність. Особливим проявом є правочиноздатність.

У позитивному праві з моменту появи учасників цивільних правовідносин (народження людини чи реєстрації юридичної особи) за ними визнаються певні права незалежно від того скористаються вини цими правами у подальшому чи ні. Таким же чином з урахування специфіки учасника тих чи інших правовідносин за ними закріплюються й юридичні обов'язки.

Домінуючими учасниками цивільних правовідносин є люди, які йменуються терміном «фізичні особи».

Фізична особа – це людина як учасник цивільних відносин, яким може виступати громадянин України, іноземець, особа без громадянства. (ст. 24 ЦКУкраїни).

Індивідуалізація фізичної особи – це сукупність суспільних та природних ознак і властивостей, які відрізняють фізичну особу серед інших

учасників цивільних правовідносин, у тому числі й інших фізичних осіб (наприклад, установлення особи, змісту її дієздатності та ін.. при укладення правочинів):

– ім'я фізичної особи, яка є громадянином України складається з прізвища (родове ім'я), ім'я (особисте ім'я) та по-батькові (патріархальне ім'я), якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить (ст. 28 ЦК України) – тоді в паспорті можуть бути вказані лише ім'я та

прізвищеособи;

– місце проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток або готель), у відповідному населеному пункті, в якому особа проживає постійно, переважно або тимчасово. до 10 років – місця проживання батьків (усиновлювачів), одного з них,опікуна;

– місцезнаходження навчального закладу або закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає від 10 до 14 років місце проживання батьків (усиновлювачів), одного з них, опікуна, місцезнаходження навчального закладу або закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає, якщо інше не встановлено за згодою між дитиною та вказаними особами. В разі спору – вирішує суд або орган опіки та піклування особа, яка досягла 14 років вільно обирає місце проживання за винятком обмежень, встановлених у законі (особа може мати кілька місцьпроживання);

– громадянство – це правовий зв'язок людини з державо, для якого характерна наявність у них взаємних прав, обов'язків і відповідальності –вік.

– родиннийстан.

– стать.

– станздоров'я.

Психічне здоров'я важливе при вирішення питання про обмеження дієздатності особи або визнання її недієздатною.

Цивільна правоздатність – це здатність фізичної особи мати цивільні права і обов'язки (ст. 25 ЦК України).Цивільна дієздатність фізичної особи – це її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконуватитанестивідповідальністьуразіїхневиконання (деліктоздатність).

Повною цивільною дієздатністю наділені фізичні особи, яким виповнилось 18 років. Законодавцем передбачені випадки надання особи повної цивільної дієздатності до досягнення нею повноліття – емансипація:

– якщо фізична особа працює за трудовимдоговором;

– якщо неповнолітня особа записана батьком або матір'юдитини;

– якщо фізична особа досягла віку 16 років і має бажання займатися підприємницькоюдіяльністю.

Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, в разі відсутності згоди – за рішенням суду. Одночасно передбачено набуття особою повної цивільної дієздатності: з моменту реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття. В разі припинення шлюбу або визнання його недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою особи, набуття нею повної цивільною дієздатності зберігається. З метою запобігання завданню шкоди майновим та немайновим інтересам фізичної особи закон передбачає можливість обмеження її цивільної дієздатності.

Обмеження дієздатності фізичної особи можливе у двох випадках:

– якщо вона страждає на психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керуватиними;

– якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (ст. 36 ЦК України). Під зловживанням вважаєтьсяїхсистематичність,анеодноразовість.Обмеженнядієздатності

здійснюється в судовому порядку. Цивільна дієздатність останніх вважається обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Суд може поновити обмежену цивільну дієздатність фізичної особи, у разі:

– одужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої булаобмежена;

– такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїхдій;

– припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами. Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу нездатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 39ЦК).

Отже, правове становище учасників цивільних правовідносин змодельоване у позитивному праві на рівні можливих прав та юридичних обов'язків (правоздатності), чи обмежень. Така усереднена модель фізичної особи уточняється від загального до спеціального правового статусу.

Правовий статус фізичних осіб як суб'єктів міжнародного приватного права – це сукупність усіх належних їм прав, свобод та обов'язків.

Особливість правового статусу фізичної особи полягає в тому, що, перебуваючи в іншій державі, вона підпорядковується двом правопорядкам:

1. *своєму вітчизняному* (закону громадянства (Iex patriae) чи закону постійного місця проживання (Iex domicilii), оскільки зберігаєправовий зв'язок з державою свого громадянства чи постійного місця проживання, правовий статус громадянина своєї держави, користується її захистом, підкоряється їїзаконам;

2. *правопорядку держави перебування* (тієї держави, на території якої фізична особа перебуває у конкретниймомент).

Статус цих осіб визначається ще такими міжнародними угодами, як, наприклад, Конвенцієюпро правовий статус осіб без громадянства 1954 р., іншими міжнародними угодами щодо прав і обов'язків фізичних осіб у конкретних правовідносинах. Основоположними для визначення правового становища фізичних осіб є загальновизнані принципи й норми міжнародного права стосовно прав і (1948 р.), Міжнародному пакті про громадянські й

політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) та ін. (наприклад, заборона дискримінації за ознаками раси, національності, статітощо).

Правовий статус фізичної особи, яка перебуває у громадянстві (підданстві монарху) відповідної держави і на її території, визначається нормами внутрішнього права цієї держави. Проте вже у разі, коли фізична особа є громадянином (у підданстві) однієї країни, але при її перебуванні на території іншої країни, в якій вона є іноземцем, постає питання про визначення права, за яким будуть установлюватися ті чи інші елементи правового статусу фізичної особи.

Слід зазначити, що поняття «іноземець», у свою чергу, охоплює такі вужчі за змістом поняття, як громадянин іноземної держави (підданий іноземного монарха), особа з подвійним громадянством (біпатрид), особа без громадянства (апатрид) та, з урахуванням особливостей статусу в науці і практиці МПрП, дедалі частіше окремо звертають увагу на такі категорії фізичних осіб, як біженець, іноземний підприємець, а в окремих випадках – переселенець, турист, іноземний студент, робочий-мігрант та ін.

Правове регулювання участі зазначених категорій фізичних осіб у приватних правовідносинах історично перебувало під впливом двох основних підходів (принципів) МПрП: територіального і національного (екстериторіального).

Країни континентальної системи права, які віддають перевагу національному (екстериторіальному) підходув МПрП, особистий закон фізичної особи визначається за правом держави її громадянства (lexpatriae,lexnationalis). Таким чином, застосування закону громадянства вимагає чіткого механізму визначення, громадянином якої держави є фізична особа.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про біженців» 2001 р., особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати

жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань може бути визнанабіженцем.

В країнах англо-американської системи права, які віддають перевагу територіальному підходу в МПрП, особистий закон фізичної особи визначається за правом місця проживання, доміцилію (lexdomicilii).

Країни, які обґрунтовують у колізійному праві принцип доміцилію, зазвичай належать до країни імміграції. Законодавець в цьому разі намагається підпорядкувати власним законам іноземців, що проживають на території цієї держави. Перевагу принципу доміцилію надають також держави з федеративним устроєм або ті, у яких історично співіснують декілька правових систем. У цьому разі критерій доміцилію придатніший для розв'язання можливих міжобласних колізій.

Правове становище іноземців визначається сукупністю правових норм, які встановлюють певний обсяг прав та обов'язків. Цей обсяг залежить від режиму їх здійснення, який встановлюється національним законодавством або міжнароднимидоговорами.

Іноземцям запроваджуються такі види режимів:

Національний режим. Він означає, що іноземці користуються майже тим обсягом прав і мають майже ті самі обов'язки, що й громадяни цієї держави. Але повного зрівняння прав та обов'язків іноземців звласнимигромадянами не допускається.

Іноземець, який перебуває на території певної держави, підпорядковується її законодавству та юрисдикції. Він не може вимагати надання йому окремих прав, які хоч і передбачені нормативно-правовими актами держави його громадянства, доміцилію тощо, проте не санкціоновані у державіперебування.

Режим найбільшого сприяння. Тобто, ці особи мають права, якими користуються чи будуть користуватися громадяни будь-якої третьої держави. Вважається, що юридична природа цього виду режиму є винятково договірною. Найчастіше вказаний вид режиму надається у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Режим найбільшого сприяння може запроваджуватися на певний строк.

Спеціальний режим. Спеціальний режим запроваджується також на певний строк. Спеціальний режим застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна,і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України.Також спеціальний режим надається співробітникам дипломатичних і консульських установ, а також міжнародних міжурядових організацій та передбачає вилучення вказаних осіб з-під юрисдикції держави перебування, зазвичай, з питань, пов'язаних із здійсненням представницькихфункцій.

Недискримінаційний режим щодо здійснення прав та обов'язків осіб не потребує обов'язкового договірного оформлення. Він означає, що суб'єктам іноземного права притаманні загальні правила поведінки. Недискримінаційний режим може встановлюватися, наприклад, щодо надання суб'єктам підприємництва ліцензій на право здійснення певного видудіяльності.

Закріплений у законодавстві національний режим щодо правоздатності іноземців має безумовний характер, тобто він надається іноземцеві у кожному конкретному випадку без вимоги взаємності, незалежно від того, чинадаються такі права громадянам України в державі цього іноземця. Водночас надання

іноземцям національного режиму не означає, що вони можуть претендувати в Україні на будь-які інші права, ніж ті, що закономнадані громадянам України;іноземець не може вимагати надання йому привілегій чи встановлення винятків із законівУкраїни.

Біженцем можестати як іноземний громадянин, так і особа без громадянства, змушена покинути державу свого громадянства, місце проживання чи місця перебування під тиском певних обставин. Місцем перебування, а отже, особистим закономбіженця слід вважати право держави, яка надала біженцю притулок, офіційно визнавши його статус. У цьому випадку тривалість часу перебування біженця на території держави притулку не береться до уваги.

Правовий статус переселенців як окремої категорії осіб, що змінюють місце проживання під впливом певних обставин, окремого колізійного регулювання не потребує. На практиці питання зміни громадянства переселенцями вирішується матеріальними положеннями відповідних міжнародних договорів (наприклад, Угодою між Україною та Туркменістаном про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців 2001 р.)

Виникнення і припинення правоздатності та дієздатності фізичної особи визначається її особистим законом(lexpersonalis). Цим законом визначаються й підстави, а також правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності. Проте, якщо інше не передбачено законом, дієздатність фізичної особи щодо правочинів і зобов’язань, які виникають унаслідок завдання шкоди, може визначатися також за правом країни місця вчинення правочинів або виникнення зобов’язань у зв’язку із завданням шкоди (lexlocidelicticommissi).

Застосування закону громадянства (lexpatriae) як національного (екстериторіального) підходу для встановлення особистого закону фізичної особи історично було більш розповсюдженим у законодавствах країн світу.

У міжнародному приватному праві досить давно склався звичай, за яким особи без громадянства «прив'язуються» до правопорядку тієї держави, на території якої вони постійно проживають (точніше тієї країни, в якій вони отримали доміцилій).

Подвійність громадянства з'являється внаслідок виникнення колізій законодавства різних держав щодо набуття та втрати громадянства, міграційних процесів, укладення шлюбів з іноземцями та ін.

Однією з міжнародних угод, яка регулює питання правового статусу осіб з подвійним громадянством є Гаазька конвенція про деякі питання щодо конфліктів між законами про громадянство 1930р.

Біпатриди користуються правами й виконують обов'язки нарівні з громадянами держави, в якій проживають. Водночас вони мають права та обов'язки стосовно держави, у якій не проживають, але громадянами якої вони є. У зв'язку з цим у галузі МПрП виникають проблеми, які потребують правового врегулювання. Це стосується питання міграції, перетину кордонів біпатридами, сплати ними податків тощо. Складно врегулювати правовий статус біпатридів стосовно приватизаційних процесів. Виникають труднощі й при реалізації права приватної власності на землю, нерухоме майно в державах громадянства тощо. Потребують вирішення питання про порядок реалізації права на житлову площу, освіту та ін.

Охорона та захист прав і інтересів фізичних осіб у цивільних правовідносинах не є тотожним. У юридичній літературі точиться чимало дискусій з цього приводу. Однак більшість розглядають охорону і захист як загальне і спеціальне поняття.

Охорона полягає у можливості забезпечення безперешкодного користування правами відповідно до національного законодавства /…/ термін «охорона» використовується як загальне правове явище, яке включає захист. Охорону у вузькому сенсі прийнято називати захист. Це передбачені законом

засоби, спрямовані на відновлення чи визнання прав і захист інтересів потерпілих від правопорушення.

Захист цивільних прав та інтересів фізичних осіб у цивільних правовідносинах є невід'ємною складовою правового регулювання цивільних відносин, де ключове місце займає поняття права на захист. У теорії права щодо категорії „право на захист" сформувалися позиції, які умовно можна поділити на три групи. Так, прихильники першої групи вважають, що право на захист є складовою самого суб'єктивного права одночасно з правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Друга група дослідників вважає, що перевагою права на захист порівняно з іншими є його забезпеченість можливістю державного примусу. При цьому акріпленимив суб'єктивному праві можливостями, а властива йому самому. Тобто у згаданих вище позиціях право на захист розглядається як обов'язковий елемент самого суб'єктивного права. Третя група вчених позиціонують право на захист як самостійне суб'єктивне право, яке виникає як реальна правова можливість у володільця регулятивного права лише в момент порушення чи оспорювання останнього і реалізується в рамках виникаючих при цьому охоронюваних правовідносин.

Тобто право на захист містить у собі, з одного боку, можливість здійснювати уповноваженою особою власні дії, а, з іншого, – можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи, а також можливість звернутися до компетентних державних органів по захист прав і законних інтересів.

Мета захисту цивільних прав і інтересів фізичної особи полягає в тому, щоб відновити нормальний, бажаний для конкретної особи хід реалізації прав, встановлених нормативно-правовими актами чи договором дій правопорушника. Тому заходи захисту як правило вирізняються 1) активною спрямованістю проти порушника правових норм, саме захистом прав і інтересів особи; 2) підвищеною оперативністю багатьох державних примусових заходів; 3) відновленням

порушеного стану або збереженням прав окремих осіб і правопорядку. Цей захист спрямований на охоронуінедопускання правопорушень в майбутньому – шляхом відповідальної дії на правопорушника й інших осіб.

Наприклад відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Глава 3 ЦК України встановлює головні засади захисту цивільних прав. Так ст. 16 ЦК України передбачає захист цивільних прав та інтересів судом. Ст. 18 ЦК України передбачає захист цивільних прав нотаріусом тощо. Ст. 17 ЦК України містить положення про те, що Президент України здійснює захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених КонституцієюУкраїни, а у випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Разом з тим звернення фізичної особи за захистом до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоуправління чи нотаріуса та вирішення питання по суті справи цими органами не виключає можливість для фізичної особи звернутися за захистом прав і інтересів до суду (наприклад, коли рішення згаданих органів з тих чи інших причин фізичну особу невлаштовує).

Захист прав і інтересів фізичних осіб полягає у використанні правових, організаційних засобів (не заборонених законом), які можуть створити передумови для недопущення негативних наслідків (самозахист), а також у зверненні за допомогою до відповідного органу державної влади чи суду у спосіб, передбачений ст. 16 Цивільного кодексу України. Право на захист розглядають у двох взаємопов’язаних аспектах – як з точки зору матеріального змісту, так і з точки зору його процесуальної форми. Єдність матеріально-правового змісту права на захист та його процесуальної форми полягає в тому, що матеріально-

правові можливості захисту, що надані законом управомоченій особі, передбачають і можливості їх реалізації у певній, встановленій законом процесуальній формі та у встановленомузаконом порядку. Матеріальне право і процесуальна форма його захисту повинні базуватися на одних і тих принципах. А відтак характер порушення суб'єктивного цивільного права чи його оспорення визначають сам спосіб захисту. Фізична особа може захистити свої цивільні права у процесуальній формі, яка повинна відповідати таким вимогам: її застосування повинне бути розраховано на виникнення спору між суб'єктами рівноправних відносин; вона повинна використовуватися при порушенні справи самими сторонами (або особами, покликаними діяти в такий спосіб в інтересах однієї зі сторін); вона повинна забезпечити рівне положення сторін при розгляді спору; орган, що розглядає спір, не повинен бути зацікавлений у вирішення справи на користь однієї зі сторін; форма захисту повинна забезпечити максимум гарантій правильного вирішення спору.

Захист прав і інтересів фізичних осіб відбувається за допомогою способів захисту цивільних прав та інтересів, передбачених ст. 16 ЦК України. Зокрема: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Крім того суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. В даному випадку законодавець говорить про те, що даний перелік не є вичерпним, а тому фізичні і юридичні особи вправі захищати свої права та інтереси у спосіб, що не суперечить чинномузаконодавству.

Визначення «спосіб захисту права» у літературі є дискусійним. Окремі вчені стверджують про змішування понять способу і форми захисту права,наприклад у визначенні поняття самозахисту. В. В. Вітрянський відносить самозахист до способів, а інші класифікують його однозначно як форму. Розмежовує ці поняття М. К. Треушніков. Порівнюючи спосіб і форму захисту прав, він зазначає, що спосіб захисту прав і інтересів – категорія матеріального (регулятивного) права. А під формою захисту права учений пропонує розуміти визначену законом діяльність компетентних органів з захисту права щодо встановлення фактичних обставин, застосування норм права, визначення способу захисту права і винесення рішення.

Разом з тим виокремлюючи і визначаючи перелік найбільш поширених способів захисту права» у ст. 16 ЦК України законодавець сформував своєрідний путівник для фізичних осіб, що само по собі є корисним, оскільки потерпілі орієнтуються на можливий інструментарій способів захисту своїх порушених прав, що полегшує їх вибір.

Тому є необхідність далі детальніше розглянути перелічені у ст. 16 ЦК України способи захисту прав і інтересів фізичних осіб та більш конкретно їх охарактеризувати.

1. Визнання права. За загальним правилом зміст визнання права полягає в підтвердженні існування певного права. Визнання права є засобом усунення невизначеності у відносинах між суб’єктами, створення необхідних умов для його реалізації та запобігання з боку третіх осіб дій, що перешкоджають його нормальному здійсненню. Такий спосіб застосовується тоді, коли як такого порушення права ще немає, але це право оспорюється (чи існує реальна загроза) іншою особою. Як наслідок така ситуація ускладнює чи взагалі робить неможливим його використання. Тобто метою подання цього позову є усунення невизначеності в суб’єктивному праві, що належить особі, а також створення сприятливих умов для здійснення суб’єктивного права особою [7, с. 39].

Наприклад якщо власник житлового будинку не має на нього правовстановлюючих документів, то він не може ним розпорядитися, а також захистити свої права як власник у разі порушення їх третімиособами.

Формулювання«провизнанняправа»допускаємożливість пред'явлення позовів не тільки суто про визнання права, а й про визнання обов'язків другої сторони, визнання відповідача таким, що втратив право, визнанняприпиненняобов'язків,визнаннянаявностіправовідносин, визнання їх відсутності тощо. Як свідчить практика правозастосування, необхідністьпідтвердженняіснуванняправтаобов'язківможе спостерігатися у відносинах як між рівними суб'єктами, так і між суб'єктами, що перебувають у стані влади-підкорення. Тому визнання права є придатним для застосування і в приватноправових, і в публічно-правових відносинах і може служити способом вирішення як приватноправових, так і публічно- правових спорів.

2. Визнання правочину недійсним. Підстави, умови, правові наслідки недійсностіправочиніввизначаютьсянормамигл.16ЦКУкраїни

«Правочини» (ст. 203-236). Загальні вимоги щодо недійсності правочинів сформульовано у ст. 215 ЦК України. Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті203 ЦК України. Тобто вимог волевиявлення учасника правочину щодо настання реальних правових наслідків правочину, щодо недопустимості порушення правочином, вчинюваних батьками, інтересів малолітніх дітей. Тобто порушення вимог закону, допущені стороною чи сторонами після укладання правочину не можуть спричиняти його недійсність, а призводять до інших правових наслідків, передбачених законом. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених ЦК України, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним. Якщо

недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Разом з тим на підтвердження вимогпровизнаннядоговорунедійснимособаповиннадовестинеправильне сприйняттяфактичнихобставинправочину,щовплинулонаїї волевиявлення. Про це йде мова у постанові Верховного Суду України від 16 березня 2016 року№6-93цс16.

Разом з тим необхідно віддати належне законодавцю, адже ЦК України вперше передбачив можливість визнання правочинів не лише недійсними, але і дійсними (ч. 3 ст. 215, ст. ст. 218 – 224 ЦК), що також створює умови для захисту прав і інтересів фізичнихосіб.

3. Припинення дії, яка порушує право пов’язано зі вчиненням іншою особою незаконних дій, спрямованих на порушення права, належного особі. Такий спосіб захисту використовується тоді, коли правопорушення не позбавляє особу суб’єктивного права, але заважає нормально його використати (негаторний позов – ст. 391 ЦК України); у разі неправомірного використання об’єкта права інтелектуальної власності (ст. ст. 424, 432 ЦК України). Наприклад, власник майна згідно зі ст. 391 ЦК може вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном, хоча ці порушення і не були спрямовані на позбавлення володіння. Так користування будівлею може ускладнюватися неправомірним огородженням земельної ділянки, захаращенням проїзду. Тому потерпіла особа може подати негаторний позов (заперечуючий позов) про усунення перешкод у здійсненні правомочностей володіння, користування чи розпорядження майном (ст. 391 ЦК України). Правом на негаторний позов мають особи, що володіють річчю, але не мають змоги користуватися або розпоряджатися нею, як власник чи титульний володілець (с. 396 ЦК України).

4. Відновлення становища, яке існувало до порушення. Цей спосіб пов'язаний з застосуванням певних заходів, спрямованих на відновлення порушеного суб'єктивного права особи у тому стані, в якому воно існувало до його порушення. Тобто, для того, щоб подати цей позов необхідно, щоб суб'єктивне право не було припинене, і його можна буловідновити шляхом

усунення наслідків правопорушення. Цей спосіб захисту може знаходити свій прояв у вимогах про виселення особи з незаконно зайнятого нею приміщення; про усунення перешкод у здійсненні права власності; про застосування наслідків недійсного правочину; про заборону використання твору без дозволуавтора.

5. Примусове виконання обов'язку в натурі застосовується у тих випадках, коли відповідач зобов'язаний був вчинити певні дії по відношенню до позивача, але відмовився або уникає можливості виконати свій обов'язок. Тобто цей засіб захисту застосовується за наявності зобов'язальних правовідносин між позивачем та відповідачем. Так, він може мати місце при невиконанні обов'язку сплатити кошти за виконану роботу (за договором підряду), передати річ кредитору (за договорами купівлі- продажу, міни, поставки, дарування з обов'язком передати річ у майбутньому), виконати роботи чи надати послуги (за договорами про виконання робіт та надання послуг). Цивільний кодекс України містить низку положень, які регулюють використання цього способу захисту прав і інтересів фізичних осіб. Зокрема ст. 622. «Відповідальність і виконання зобов'язання в натурі» передбачає, що боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом. У разі відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес (ст. 612 ЦК України), або передання відступного (ст. 600 ЦК України) боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. Ст. 22 містить положення за яким на вимогу особи, якій

завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо). З урахуванням ст. 1192 ЦК України та обставин справи суд за вибором потерпілого може завдані збитки у повному обсязі. А також ст. 1213 ЦК України «Повернення в натурі безпідставно набутого майна» зобов'язує набувача повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна іт.д.

6. Застосування таких способів захисту прав і інтересів фізичних осіб як **зміна правовідношення** та **припинення правовідношення** пов'язані з необхідністю змінити чи припинити існуюче правовідношення у зв'язку з, наприклад, порушенням його однією із сторін (ст. 651, 652 ЦК – для договірних зобов'язань). Зокрема, ця вимога може проявлятися у позові про зміну вартості некомплектного товару чи товару асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу (статті 670, 684); розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним його виконанням другою стороною (статті 708, 726, 755, 782, 783 ЦК таін.).

7. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди визначено ст. 22 ЦК України, зокрема особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Під збитками у даній статті розуміють: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або

більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо). Підставою для застосування цього способу захисту є наявність заподіяної особі майнової шкоди. Більш детально підстави для застосування цього способу захисту регламентуються ст. ст. 22, 623, 624 та главою 82 ЦК "Загальні положення про відшкодування шкоди". Причому цей спосіб захисту може застосовуватися не лише за порушення позадоговірних (деліктних) зобов'язань, а й договірних. Так, зокрема, підстави для відшкодування заподіяної шкоди передбачені за порушення таких договірних зобов'язань як: договір купівлі-продажу (ст. ст. 661, п. 3 ст. 678, 700), договір дарування (ст. 721) договору найму (ст. ст.766,

768, 776, 780), договору підряду (ст. ст. 848 – 850, 852, 858) та ін.

8. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди встановлено ст. 23 ЦК України, яка передбачає, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичноїособи.

Підставами для відшкодування моральної шкоди можуть слугувати: недобросовісне заявлення вимоги до суду про визнання особи недієздатною з наступною відмовою суду у задоволенні такої вимоги (ст. 39 ЦК), визнання недійсним правочину, укладеного особою, яка у момент його вчинення не

усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними чи недієздатним за межами їх дієздатності (ст. ст. 225, 226 ЦК); порушення особистих немайнових прав фізичної особи (ст. 280 ЦК); прийняття неправомірних рішень, дії чи бездіяльність органів державної влади, органівмісцевогосамоврядування(ст.1167),заподіяннякаліцтва,іншого ушкодження здоров'я або смерті особи (ст.1168).

Відповідно до ст. 23 ЦК України моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості (досягнення певного балансу прав та інтересів учасників цивільних правовідносин). Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Однак моральна шкода як правило відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

9. Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Підставою для подачі такого позову слугують прийняття незаконних рішень, незаконні дії чи бездіяльність зазначених органів, що призвело до заподіяння шкоди особі. Причому відповідно до статей 1173 – 1175 ЦК така шкода відшкодовується незалежно від вини цих органів (осіб). Визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та інтереси фізичних осіб, може поєднуватися з іншими

способами захисту. Зокрема, у разі порушення посадовими особами органів влади законодавства фізична особа має право на відшкодування за їх рахунок матеріальної і моральної шкоди, спричиненої незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органів державної влади, повноважень (ст. 56 Конституції України). У випадку визнання акта недійсним з моменту його прийняття особи, які на виконання такого акта здійснили певні дії (наприклад, передали майно, перерахували кошти та ін.), мають право звернутися з вимогою про відновлення первісного стану, якщо її Уразі необхідності захисту порушеного права фізичної особи суду дозволяється стану потерпілої особи, навіть у випадку, коли таку вимогу не було заявлено.

Однак цивільним законодавством передбачено і підстави для відмови суду у захисті порушеного права чи інтересу (ч. 3 ст. 16 ЦК України). Зокрема це можуть бути: порушення прав інших осіб, заподіяння шкоди довкіллю або культурній спадщині при здійсненні особою своїх цивільних прав (ч. 2 ст. 13 ЦК); вчинення дій особою з наміром завдати шкоди іншій особі та зловживання правом в інших формах (ч. 3 ст. 13 ЦК); недотримання особою моральних засад суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК); використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, недобросовісної конкуренції (ч. 5 ст. 13ЦК).

Таким чином охорона і захист прав та інтересів суб’єктів цивільних правовідносин тісно пов’язана з тим як визначається предмет цивільного права. Трактування предмета регулювання чинним ЦК України принципово відрізняється від редакції ст. 1 проекту Цивільного кодексу України від 25.08.1996 р. Відповідно до статті 1 ЦК України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини фізичних осіб, а тому положення цивільного законодавства повинні бути спрямовані на створення ефективної системи охорони та захисту прав і охоронюваних законом інтересів людини, оскільки вона є найвищою цінністю правової держави.

2.2. Правовий статус юридичних осіб приватного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України

Юридичні особи, як суб'єкти цивільного права, посідають важливе місце в цивільному й господарському обороті. Нині в Україні задекларовано здійснення важливих соціально-економічних перетворень, тому удосконалення правового статусу юридичних осіб приватного права сприятиме залученню в цивільний оборот конкурентно-спроможних учасників.

Юридичні особи приватного права створюються за ініціативою приватних осіб на підставі приватноправового акта (засновницького договору, статуту, установчого акта) для задоволення приватного інтересу, насамперед їх засновників/учасників (на участь в управлінні, отримання прибутків або розподіл певних матеріальних благ, набуття переваг, що надаються членством в організації, тощо).

При задоволенні приватного інтересу у юридичних осіб приватного права виникає необхідність у захисті прав і охоронюваних законом інтересів у спосіб, передбачений Цивільним кодексом України.

Охорона і захист прав і інтересів юридичних осіб у цивільних правовідносинах не є тотожним. У юридичній літературі точиться чимало дискусій з цього приводу. Однак більшість розглядають охорону і захист як загальне і спеціальне поняття.

Охорона полягає у можливості забезпечення безперешкодного користування правами відповідно до національного законодавства /…/ термін «охорона» використовується як загальне правове явище, яке включає захист.[35]

Охорону у вузькому сенсі прийнято називати захист. Це передбачені законом засоби, спрямовані на відновлення чи визнання прав і захист інтересів потерпілих від правопорушення.[36]

Захист цивільних прав та інтересів юридичних осіб уцивільних правовідносинахє невід'ємною складовою правового регулювання цивільних відносин, де ключове місце займає поняття права на захист. У теорії права щодо категорії „право на захист" сформувалися позиції, які умовно можна поділити на три групи. Так, прихильники першої групи вважають, що право на захист є складовою самого суб'єктивного права одночасно з правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб[37]. Друга група дослідників вважає, що обов'язковою якістю такого правила порівняно з іншими є його забезпеченість можливістю державного примусу. При цьому така можливість існує не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим[38]. Тобто у згаданих вище позиціях право на захист розглядається як обов'язковий елемент самого суб'єктивного права. Третя група вчених позиціонують право на захист як самостійне суб'єктивне право, яке виникає як реальна правова можливість у володільця регулятивного права лише в момент порушення чи оспорювання останнього і реалізується в рамках виникаючих при цьому охоронюваних правовідносин[39].

---

[35] Шишка Р.Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України / Дисертація докт.юрид.наук. – Харків. −2004.

[36]Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи. – М.: Знание. – 1969.

[37]Советское гражданское право: в 2-х ч. / под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. – К. :Вища школа, 1983. – Ч. 1. – С. 248.

[38]Братусь С. Н. Юридическаяответственность и законность / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 73.

[39]Елисейкин П. Ф. Правоохранительные нормы: (понятие, виды, структура) / П. Ф. Елисейкин // Защита субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – Ярославль: ЯрГУ, 1977. – Вып. 2. – С. 36; Крашенинников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту / Е. А. Крашенинников // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство: межвуз. темат. сб. – Ярославль: ЯрГУ, 1979. – Вып. 4. – С. 76-77 и др.

Тобто право на захист містить у собі, з одного боку, можливість здійснювати уповноваженою особою власні дії, а, з іншого, – можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи, а також можливість звернутися до компетентних державних органів за захистом прав і законних інтересів.

Мета захисту цивільних прав і інтересів юридичних особи полягає в тому, щоб відновити нормальний, бажаний для конкретної особи хід реалізації прав, встановлених нормативно-правовими актами чи договором дій правопорушника. Тому заходи захисту як правило вирізняються 1) активною спрямованістю проти порушника правових норм, саме захистом прав і інтересів юридичної особи; 2) підвищеною оперативністю багатьох державних примусових заходів; 3) відновленням порушеного стану або збереженням прав юридичних осіб приватного праваі правопорядку. Цей захист спрямований на охорону і недопускання правопорушень в майбутньому – шляхом відповідальної дії на правопорушника й інших осіб.[40]

Наприклад відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Глава 3 ЦК України встановлює головні засади захисту цивільних прав. Так ст. 16 ЦК України передбачає захист цивільних прав та інтересів судом, а також містить положення, що рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду. Ст. 17 ЦК України містить положення про те, що Президент України здійснює захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених Конституцією України, а у випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має

[40]Охорона і захист прав і інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За загальною редакцією Я.М.Шевченко. – Х.: Харків юридичний. – 2011. – С. 12.

право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Ст. 18 ЦК України передбачає захист цивільних прав нотаріусом тощо.

Захист прав і інтересів юридичних осіб приватного праваполягає у використанні правових, організаційних засобів (не заборонених законом), які можуть створити передумови для недопущення негативних наслідків (самозахист), а також у зверненні за допомогою до відповідного органу державної влади чи суду у спосіб, передбачений ст. 16 Цивільного кодексу України.Право на захист розглядають у двох взаємопов'язаних аспектах – як з точки зору матеріального змісту, так і з точки зору його процесуальної форми. Єдність матеріально-правового змісту права на захист та його процесуальної форми полягає в тому, що матеріально-правові можливості захисту, що надані законом управомоченій особі, передбачають і можливості їх реалізації у певній, встановленій законом процесуальній формі та у встановленому законом порядку. Матеріальне право і процесуальна форма його захисту повинні базуватися на одних і тих принципах[41]. А відтак характер порушення суб'єктивного цивільного права чи його оспорення визначають сам спосіб захисту. Юридичнаособа приватного праваможе захистити свої цивільні права у процесуальній формі, яка повинна відповідати таким вимогам: її застосування повинне бути розраховано на виникнення спору між суб'єктами рівноправних відносин; вона повинна використовуватися при порушенні справи самими сторонами (або особами, покликаними діяти в такий спосіб в інтересах однієї зі сторін); вона повинна забезпечити рівне положення сторін при розгляді спору; орган, що розглядає спір, не повинен бути зацікавлений у вирішення справи на користь однієї зі

[41]Охорона і захист прав і інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За загальною редакцією Я.М.Шевченко. – Х.: Харків юридичний. – 2011. – С. 116-117.

сторін; форма захисту повинна забезпечити максимум гарантій правильного вирішення спору[42].

Таким чином **юридичні особи приватного права можуть захистити свої суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси за допомогою використання юрисдикційної і неюрисдикційної форм захисту.**

Науковці під формою захисту розуміють комплекс внутрішньо погоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і інтересів, що охороняються законом[43].Традиційно право на захист реалізується у двох формах юрисдикційній (за рахунок звернення до судових органів) і неюрисдикційній (завдяки використанню власних сил, самостійними діями, в тому числі за рахунок самостійного звернення до органів державної виконавчої влади). Судова форма має універсальний характер і передбачає можливість для юридичних осіб приватного права звернутися за захистом своїх прав і інтересів до суду, якщо вони порушені. При цьому саме порушення права не може вважатися єдиною матеріально-правовою підставою для пред'явлення вимог. Достовірність заявлених вимог про захист порушених прав передбачає наявність протиправної поведінки порушника, наявність шкоди або збитків, вини, причинно-наслідкових зв'язків[44]. Ст. 16 ЦК України «Захист цивільних прав та інтересів судом» передбачає, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Право на судовий захист декларує і ст. 55 Конституції України, зокрема конституційне право кожного на судовий захист означає, що «будь-яка особа може подати скаргу про порушення його прав і свобод у відповідний суд, а останній зобов'язаний її прийняти, розглянути по суті і винести законне і

---

[42]Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 412 с. – (Серия „Классика российской цивилистики").

[43]Гражданское право: учебник: в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК "Белби", 2002. – Т. 1. – 765. – С. 336-337.

[44]Охорона і захист прав і інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За загальною редакцією Я.М.Шевченко. – Х.: Харків юридичний. – 2011. – С. 117.

обґрунтоване рішення». Судова форма захисту прав і інтересів юридичних осіб приватного праваєюрисдикційною, оскільки слово «юрисдикція» (лат. jurisdictio) означає межі компетенції того чи іншого суду чи будь-якого органу державної влади[45]. Як правило, судові позови про порушення прав і інтересів подаються юридичними особами приватного права до суду через їх представників-адвокатів.

Тобто в літературі має місце думка, що юрисдикційна форма захисту охоплює також захист прав і інтересів юридичних осіб приватного правав адміністративному порядку, оскільки органи влади наділені за законом певними повноваженнями. Так, О. Х. Юлдашев зазначає: «сутність юрисдикційної форми захисту полягає в тому, що особи, права і інтереси яких порушені, звертаються за захистом до державних чи інших компетентних органів, уповноважених вжити необхідних заходів для відновлення порушених прав і припинення правопорушення».[46] А. П. Сергєєв визначає, що рамками юрисдикційної форми захисту охоплюється захист у судовому (загальному) порядку і в адміністративному (спеціальному) порядку.[47] Тому до юрисдикційної форми необхідно віднести захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади або органами місцевого самоврядування (с. 17 ЦК України).А також захист цивільних прав нотаріусом (ст. 18 ЦК України), який здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом.

Неюрисдикційною формою є самозахист, тобто власні дії, які може застосувати юридична особа приватного праващодо попередження та усунення

---

[45]Юрченко О. М. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: питання боротьби з організованою злочинністю / О. М. Юрченко // Юридичний журнал. – 2005. – № 12. – С. 35.

[46]Юлдашев О. Х. Міжнароднеприватне право: теоретичні та прикладніаспекти / О. Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2004. – С. с. 367.

[47]Гражданское право: учебник: в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК “Белби”, 2002. – Т. 1. – С. 337.

негативних наслідків. Відповідно до с. 19 ЦК України особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самостічйно чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

Іншими словами самозахист – це захист без звернення до суду або іншого органу за допомогою. Самозахистом є перешкоджання діяти будь-яким третім особам, які неправомірно посягають на суб'єктивні права чи інтереси юридичних осіб приватного права.

У дореволюційній юридичній науці самодопомога розглядалася як правомірне використання власної фізичної сили (на противагу самоуправству як насиллю, що вчиняється з метою здійснення права).[48] Зовнішнє вираження самозахисту полягає в обмеженні його інструментів рамками законодавства. Останні повинні, як мінімум, йому не суперечити, а в окремих випадках будуватися відповідно до чинних нормативно-правових актів. Отже, самозахист є неюрисдикційною формою захисту прав і інтересів юридичних осіб приватного права, оскільки не передбачає залучення компетентних органів влади. Громадські організації в межах чинного законодавства мають право здійснювати захист прав і інтересів юридичних осіб приватного права як за їх зверненням.

При цьому слід відмітити, що юридичні особи приватного прававі дповідно до законодавства мають право як на захист цивільних прав так і захист охоронюваних законом інтересів. Під поняттям „охоронюваний законом інтерес", що вживається в законах України у логічно-смисловому зв'язку з

[48]Васьковский Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васьковский. – М. : Статут, 2003. – С. 190

поняттям „права”, треба розуміти як прагнення користуватися конкретними матеріальними та/або нематеріальними благами, як зумовлений загальним змістом об’єктивного і прямо не опосередкований у суб’єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об’єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальним засадам.[49] Інтерес підлягає захисту, якщо він не суперечить загальним засадам цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України) до яких належать 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність. Наприклад захисту підлягає інтерес кредитора у збереженні майна боржника.

Наприклад, відповідно до ст. 16 ЦК Українизахист прав і інтересів юридичних осіб приватного прававі дбувається за допомогою таких способів.А саме: 1) визнання права;2) визнання правочину недійсним;3) припинення дії, яка порушує право;4) відновлення становища, яке існувало до порушення;5) примусове виконання обов'язку в натурі;6) зміна правовідношення;7) припинення правовідношення;8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових

[49]Конституційний Суд України 2001 р. у Рішенні за конституційнимзверненнямвідкритогоакціонерноготовариства „ВсеукраїнськийАкціонерний Банк” щодоофіційноготлумаченняположень п. 22 ч. 1 ст. 92 КонституціїУкраїни; ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративніправопорушення (справа про відповідальністьюридичнихосіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп: рішенняКонституційного Суду Українивід 30.05.2001 р. № 7-рп // ВісникКонституційного суду України. – 2001. – № 3. – С. 11.

осіб.Крім того суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. В даному випадку законодавець говорить про те, що даний перелік не є вичерпним, а тому і фізичні і юридичні особи вправі захищати свої права та інтереси у спосіб, що не суперечить чинному законодавству.

Визначення «спосіб захисту права» у літературі є дискусійним.Окремі вчені стверджують про змішування понять способу і форми захисту права, наприклад у визначенні поняття самозахисту. В. В. Вітрянський відносить самозахист до способів,[50] а інші класифікують його однозначно як форму. Розмежовує ці поняття М. К. Треушніков. Порівнюючи спосіб і форму захисту прав, він зазначає, що спосіб захисту прав і інтересів – категорія матеріального (регулятивного) права. А під формою захисту права учений пропонує розуміти визначену законом діяльність компетентних органів з захисту права щодо встановлення фактичних обставин, застосування норм права, визначення способу захисту права і винесення рішення.[51]

Разом з тим виокремлюючи і визначаючи перелік найбільш поширених способів захисту права» у ст. 16 ЦК України законодавець сформував своєрідний путівник як дляюридичних осіб приватного права так і фізичних осіб, що само по собі є корисним, оскільки потерпілі орієнтуються на можливий інструментарій засобів захисту своїх порушених прав, що полегшує їх вибір.

Тому є необхідність далі детальніше розглянути перелічені у ст. 16 ЦК України способи захисту прав і інтересів юридичних осіб приватного правата більш конкретно їх охарактеризувати.

1. Визнання права.За загальним правилом зміст визнання права полягає в підтвердженні існування певного права. Визнання права є засобом усунення

[50]Витрянский В.В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота: автореф. дис. на соиск. ученой степени д-аюрид. наук: спец. 12.00.15 / В.В. Витрянский. – М., 1996. – С. 15.

[51]Гражданскийпроцесс: учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / [В.Н. Аргунов, Е.А. Борисова, С.А. Иванова и др.]; под ред. М. К. Треушникова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк :Городец, 1998. - С. 89.

невизначеності у відносинах між суб'єктами, створення необхідних умов для його реалізації та запобігання з боку третіх осіб дій, що перешкоджають його нормальному здійсненню. Такий спосіб застосовується тоді, коли як такого порушення права ще немає, але це право оспорюється (чи існує реальна загроза) іншою особою. Як наслідок така ситуація ускладнює чи взагалі робить неможливим його використання.[52] Тобто метою подання цього позову є усунення невизначеності в суб'єктивному праві, що належить особі, а також створення сприятливих умов для здійснення суб'єктивного права особою[53] [7, с. 39]. Наприклад якщо юридична особа не має правовстановлюючих документів на приміщення, то вона не може ним розпорядитися, а також захистити свої права як власник у разі порушення їх третіми особами.

Формулювання «про визнання права» допускає можливість пред'явлення позовів не тільки суто про визнання права, а й про визнання обов'язків другої сторони, визнання відповідача таким, що втратив право, визнання припинення обов'язків, визнання наявності правовідносин, визнання їх відсутності тощо. Як свідчить практика правозастосування, необхідність підтвердження існування прав та обов'язків може спостерігатися у відносинах як між рівними суб'єктами, так і між суб'єктами, що перебувають у стані влади-підкорення. Тому визнання права є придатним для застосування і в приватноправових, і в публічно-правових відносинах і може служити способом вирішення як приватноправових, так і публічно-правових спорів.[54]

2. Визнання правочину недійсним. Підстави, умови, правові наслідки недійсності правочинів визначаються нормами гл. 16 ЦК України «Правочини»

---

[52]Цивільне та сімейне право України: підруч. / за ред. Харитонова Є. О., Голубєвої Н. Ю. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 302.

[53]Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп. / [за ред. О. В Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. І. – С. 39.

[54]Визнанняправаякспосібзахиступрава.БринцевО. В. // Вісник Хмельницького ін. регіон. упр. та права. − 2002. − № 2. – С. 82.

(ст. 203-236). Загальні вимоги щодо недійсності правочинів сформульовано у ст. 215 ЦК України.Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою - третьою, п'ятою та шостою статті 203 ЦК України. Тобто вимог волевиявлення учасника правочину щодо настання реальних правових наслідків правочину. Тобто порушення вимог закону, допущені стороною чи сторонами після укладання правочину не можуть спричиняти його недійсність, а призводять до інших правових наслідків, передбачених законом.Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.У випадках, встановлених ЦК України, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).Разом з тим на підтвердження вимог про визнання договору недійсним особа повинна довести неправильне сприйняття фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення. Про це йде мова у постанові Верховного Суду України від 16 березня 2016 року №6-93цс16[55].

Разом з тим необхідно віддати належне законодавцю, адже ЦК України вперше передбачив можливість визнання правочинів не лише недійсними, але і дійсними (ч. 3 ст. 215, ст. ст. 218 – 224 ЦК), що також створює умови для захисту прав і інтересів юридичних осіб приватного права.

3. Припинення дії, яка порушує право пов’язано зі вчиненням іншою особою незаконних дій, спрямованих на порушення права, належного юридичній особі. Такий спосіб захисту використовується тоді, коли правопорушення не

[55]Постанова Верховного Суду Українивід 16 березня 2016 року [Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/124118-vsu_zrobiv_visnovok_schodo_viznannya_dogovoru_nediysnim.html.

позбавляє особу суб'єктивного права, але заважає нормально його використати (негаторний позов – ст.391 ЦК України); у разі неправомірного використання об’єкта права інтелектуальної власності (ст.ст.424, 432 ЦК України).Наприклад, власник майна згідно зі ст. 391 ЦК може вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном, хоча ці порушення і не були спрямовані на позбавлення володіння. Так користування будівлею може ускладнюватися неправомірним огородженням земельної ділянки, захаращенням проїзду. Тому потерпіла особа може подати негаторний позов (заперечуючий позов) про усунення перешкод у здійсненні правомочностей володіння, користування чи розпорядження майном (ст. 391 ЦК України). Правом на негаторний позов мають особи, що володіють річчю, але не мають змоги користуватися або розпоряджатися нею, як власник чи титульний володілець (с. 396 ЦК України).

4. Відновлення становища, яке існувало до порушення. Цей спосіб пов’язаний з застосуванням певних заходів, спрямованих на відновлення порушеного суб’єктивного права особи у тому стані, в якому воно існувало до його порушення. Тобто, для того, щоб подати цей позов необхідно, щоб суб’єктивне право не було припинене, і його можна було відновити шляхом усунення наслідків правопорушення. Цей спосіб захисту може знаходити свій прояв у вимогах про виселення з незаконно зайнятого приміщення; про усунення перешкод у здійсненні права власності; про застосування наслідків недійсного правочину; про заборону використання твору без дозволу автора.[56]

5. Примусове виконання обов’язку в натурі застосовується у тих випадках, коли відповідач зобов’язаний був вчинити певні дії по відношенню до позивача, але відмовився або уникає можливості виконати свій обов’язок. Тобто цей засіб захисту застосовується за наявності зобов’язальних правовідносин між

[56]Аналіз судової практики застосування ст. 16 ЦК України [Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/27576.

позивачем та відповідачем. Так, він може мати місце при невиконанні обов’язку сплатити кошти за виконану роботу (за договором підряду), передати річ кредитору (за договорами купівлі-продажу, міни, поставки, дарування з обов’язком передати річ у майбутньому), виконати роботи чи надати послуги (за договорами про виконання робіт та надання послуг).[57]Цивільний кодекс України містить низку положень, які можуть застосовуватися при використанні цього способу захисту прав і інтересів фізичних осіб. Зокрема ст. 622. «Відповідальність і виконання зобов'язання в натурі» передбачає, що боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.У разі відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес (ст. 612 ЦК України), або передання відступного (ст. 600 ЦК України) боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі.Ст. 22 містить положення за яким на вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо). З урахуванням ст. 1192 ЦК України та обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі. А також ст. 1213 ЦК України «Повернення в натурі безпідставно набутого майна» зобов’язує набувача повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна і т.д.

[57]Аналіз судової практики застосування ст. 16 ЦК України [Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/27576.

6. Застосування таких способів захисту прав і інтересів фізичних осіб як зміна правовідношення та припинення правовідношенняпов’язані з необхідністю змінити чи припинити існуюче правовідношення у зв’язку з, наприклад, порушенням його однією із сторін (ст. 651, 652 ЦК – для договірних зобов’язань). Зокрема, ця вимога може проявлятися у позові про зміну вартості некомплектного товару чи товару асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу (статті 670, 684); розірвання договору у зв’язку з невиконанням або неналежним його виконанням другою стороною (статті 708, 726, 755, 782, 783 ЦК та ін.).

7. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди визначено ст. 22 ЦК України, зокрема особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.Під збитками у даній статті розуміють: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо).Підставою для застосування цього способу захисту є наявність заподіяної особі майнової шкоди. Більш детально підстави для застосування цього способу захисту регламентуються ст. ст. 22, 623, 624 та главою 82 ЦК “Загальні положення про відшкодування шкоди”. При цьому

цей спосіб захисту може застосовуватися не лише за порушення позадоговірних (деліктних) зобов'язань, а й договірних. Так, зокрема, підстави для відшкодування заподіяної шкоди передбачені за порушення таких договірних зобов'язань як: договір купівлі-продажу (ст. ст. 661, п. 3 ст. 678, 700), договір дарування (ст. 721) договору найму (ст. ст. 766, 768, 776, 780), договору підряду (ст. ст. 848 – 850, 852, 858) та ін.

8.Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органів державної владиабо органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.Підставою для подачі такого позову слугують прийняття незаконних рішень, незаконні дії чи бездіяльність зазначених органів, що призвело до заподіяння шкоди юридичній особі приватного права. Причому відповідно до статей 1173 – 1175 ЦК така шкода відшкодовується незалежно від вини цих органів (осіб).Визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та інтереси юридичних осіб приватного права, може поєднуватися з іншими способами захисту. Зокрема, у разі порушення посадовими особами органів влади законодавства юридична особа має право на відшкодування за їх рахунок матеріальної шкоди, спричиненої незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб при здійсненні своїх повноважень (ст. 56 Конституції України). У випадку визнання акта недійсним з моменту його прийняття особи, які на виконання такого акта здійснили певні дії (наприклад, передали майно, перерахували кошти та ін.), мають право звернутися з вимогою про відновлення первісного стану, якщо її не заявлено разом з вимогою про визнання акта недійсним.

Однак цивільним законодавством передбачено і підстави для відмови суду у захисті порушеного права чи інтересу юридичних осіб приватного права(ч. 3 ст. 16 ЦК України). Зокрема це можуть бути: порушення прав інших осіб,

заподіяння шкоди довкіллю або культурній спадщині при здійсненні особою своїх цивільних прав (ч. 2 ст. 13 ЦК); вчинення дій особою з наміром завдати шкоди іншій особі та зловживання правом в інших формах (ч. 3 ст. 13 ЦК); недотримання моральних засад суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК); використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, недобросовісної конкуренції (ч. 5 ст. 13 ЦК).

Таким чином охорона і захист прав та інтересів юридичних осіб як суб'єктів цивільних правовідносин тісно пов’язана з тим як визначається предмет цивільного права. Трактування предмета регулювання чинним ЦК України принципово відрізняється від редакції ст. 1 проекту Цивільного кодексу України від 25.08.1996 р. Відповідно до статті 1 ЦК України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини осіб, а тому положення цивільного законодавства повинні бути спрямовані на створення ефективної системи охорони та захисту прав і охоронюваних законом інтересів як людини, оскільки вона є найвищою цінністю правової держави так і юридичних осіб приватного права.

Прояв дихотомії права на право приватне та право публічне спостерігається й у діяльності юридичних осіб. Законодавець, виділяючи у ст. 81 ЦК України юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права наслідував закріплений у ст. 2 ЦК України поділ учасників цивільних відносин на осіб приватного права та суб’єктів публічного права. Зокрема, згідно ч. 2 ст. 81 ЦК України юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87 ЦК України. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевогосамоврядування.

У такий розпорядчий спосіб створюються (або юридичними особами публічного права є): державні (бюджетні) установи, державні (казенні) підприємства, комунальні підприємства, державні (комунальні) навчальні заклади та інші.

Повертаючись до українського права, складність на практиці створює факт відсутності в нормативному порядку єдиних підходів щодо суті окреслених в цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права, адже закріплюючи у ч. 2 ст. 81 ЦК України розподіл юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права, правовий статус названих юридичних осіб публічного права ЦК України не регулює. Зокрема у ч. 3 ст. 81 ЦК України закріплено, що «цим Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права. Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються КонституцієюУкраїни та законом». У той же час, провівши аналіз чинної нормативно- правової бази України слід констатувати, що комплексне нормативне регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права наразі є відсутнім, адже прийняття окремого «спеціального закону» щодо суті юридичних осіб публічного права, як це зазначено у ч. 3 ст. 81 ЦК України, не відбулося. Категорія «юридична особа публічного права» подається у ч. 2 ст. 81 ЦК України, однак їх суть розкривається вузько через процедурний критерій класифікації юридичних осіб (залежно від порядку їх утворення) шляхом протистояння юридичним особам приватногоправа.

Як наслідок на практиці залишається ряд невизначених питань щодо закріпленої кодифікованої диференціації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права. Зокрема актуальним постає питання про доцільність та про можливість використання закріплених у згаданій ст. 2 ЦК України підходів поділу учасників цивільних відносин щодо інституту юридичної особи, зважаючи на специфіку його правової природи.

Крімцього,актуальнимєсутьнормативнихкритеріїв,що використовуютьсяпід час поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічногоправа.

Щодо діючих юридичних осіб публічного права відкритим залишається цілий ряд питань, зокрема: суть та ознаки юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин; чи юридичні особи публічного права є особами цивільного права чи виступають суб'єктами публічного права під час участі у цивільних відносинах; в якому порядку (публічно-правовому чи приватноправовому) повинен регулюватися правовий статус юридичних осіб публічного права; питання уніфікації речових прав на закріплене їх засновником майно; суть механізму цивільної відповідальності юридичних осіб публічного права; чи можуть юридичні особи публічного права виступати як підприємницькі організації (здійснювати підприємницьку діяльність); суть організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права таінші.

Про складність та актуальність визначених вище питань окреслення цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права в Україні свідчить також той факт, що держава, згідно положень чинного цивільного законодавства, може створювати юридичні особи публічного права (згідно ч. 2 ст. 167 ЦК України) та юридичні особи приватного права (згідно ч. 3 ст.

167 ЦК України), хоча суттєвої відмінності правового статусу цих організацій ЦК України не окреслює. Звідси постає наступне резонне питання: чому створені державою (а відтак у публічному порядку) організації в одній ситуації слід визнавати – як юридичні особи публічного права, а в іншому – юридичними особами приватного права? Яка між створеними державою юридичними особами публічного та юридичними особами приватного права є різниця правовогостатусу?

Для участі у цивільних відносинах їх стороною, колективний суб'єкт публічного права повинен відповідати закріпленим у цивільному законодавстві

вимогам до суб'єктів цивільного права, тобто володітистатусом юридичної особи (публічного права). Через цей факт та зважаючи навідсутністьприйнятогоспеціальногозаконущодоюридичнихосіб публічногоправа,актуалізуєтьсяпитаннясутіознакюридичнихосіб публічного права як учасників цивільнихвідносин.

Суть юридичних осіб публічного права вчені пов'язують із такими специфічними ознаками їх правового статусу: «публічна природаостанніх»;

«реалізація ними публічних інтересів держави чи територіальної громади, які покладені конституцією, та створення їх на підставі розпорядчого акта»,

«наявність владних повноважень, спеціальна компетенція»; «наявність у багатьох випадках особливого суб'єктного матеріального складу (коли державні організації часто не мають членів, учасників, а за ними закріплений штатний склад державних та муніципальних службовців, у яких присутня ієрархія)»; «державні засоби як основне джерело діяльності, право видавати примусові приписи, наявність печатки із зображенням державногогерба»;

«ієрархічність становища і різний обсяг владних повноважень, власна відомча юрисдикція, відсутність орієнтації на вирішення спірних питань незалежним судом»; «особливість правового режиму майна», «покладання цивільної відповідальності на державу, органи місцевого самоврядування за зобов'язаннями цихосіб».

На додаток наведеного можна додати ще ряд наступних специфічних ознак правового статусу окреслених в українському цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права. Це, зокрема специфіка їх способів припинення діяльності, коли способи припинення юридичних осіб публічного права залежать від способів їх виникнення. Юридичні особи публічного права, що згідно ст. 81 ЦК України виникають розпорядчим актом органу влади, відповідно і припиняють свою діяльність тільки в силу розпорядчого акту компетентного органу держави. При цьому припиняючи діяльність тієї чи іншої державної

організації, відповідні органи державної влади керуються принципом доцільності – тими цілями і задачами, котрі необхідно виконувати в суспільстві на данийчас.

Окремо слід підкреслити таку особливість державних організацій як те, що деякі аспекти їх правового статусу поряд із положеннями цивільного законодавства врегульовані положеннями іншого законодавства. Наприклад, питання статусу окремих різновидів юридичних осіб публічного права норми ЦК України загалом не врегульовують, а міститься у положеннях інших нормативно-правових актах. Наступна особливість полягає в тому, що зважаючи на стратегічність і важливість публічної мети реалізації зі сторони юридичних осіб публічного права, слід зазначити на тісний взаємозв'язок та залежність цих організацій від їх засновника (власника). Зокрема в їхній діяльності не відбулося остаточне відділення від засновника – держави. Останнявизначаєлініюповедінкицихосібузазначенихвідносинах, прописуючи в установчих документах мету їхньої діяльності, призначаючи їм керівника, виділяючи їм свою майнову базу тощо. Держава стоїть за кожним вчиненим правочином тих осіб публічного права, власником майна яких вона виступає, так як у кінцевому рахунку є набувачем всього майна цих осіб.

Щодо юридичних осіб публічного права законодавством прописаною є цільова мета їх діяльності (що дає підстави для ряду вчених стверджувати про їх спеціальну цивільну правоздатність), коли зокрема щодо державних бюджетних установ передбачене у п. 8 ст. 7 БК України принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетнимипризначеннями.

Зрештою юридичні особи публічного права підлягають державному контролю щодо законності, ефективності їх діяльності, а цей факт у свою чергу впливає на їхню лінію поведінки у цивільних відносинах, коли, наприклад, орган, який реалізує державний контроль, управомочений призупинити або відмінити неправомірне рішення юридичної особи публічного права (зокрема бюджетна

установа, згідно положень бюджетного права, не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надаватиза рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України).

Наступною специфічною ознакою юридичних осіб публічного права, прописаною у нормах чинного (нецивільного) законодавства є їх діяльність на праві державної (комунальної) права власності. Зокрема у ст. 22 ГК України окремо виділені суб'єкти господарювання державного сектора економіки якими виступають суб'єкти, що діють на основі державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цихсуб'єктів.

При цьому для кваліфікації організації в якості юридичної особи публічного права достатньо встановити лише одну із вказаних вище специфічних ознак. Ці особливі риси їх, як суб’єктів публічного права не врегульовуються положеннями цивільного законодавства, а врегульовані не системно у різних спеціальних законах.

Наведені у ст. 82 ЦК України загальні підходи щодо юридичних осіб (приватного права) поширюються на правовий статус юридичних осіб публічного права. У той же час зазначені вище публічно-правові характеристики юридичних осіб публічного права мають своє продовження на механізм їх участі у цивільних відносинах, створюючи цим самим специфіку прояву визначених у цивільному законодавстві загальних ознак юридичних осіб в діяльності цих організацій.

Проводячи аналіз суті юридичної особи в Україні, слід відмітити, що законодавець у ст. 80 ЦК України закріплює найбільш загальне визначення юридичної особи як організації, створеної та зареєстрованої у встановленому законом порядку. Як наслідок, таке широке визначення своїм змістом охоплює

сутність юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (хоча, на думку деяких вчених, традиційне визначення юридичної особи через поняття «організація» необхідно замінити на ширше за своїм змістом поняття – «утворення»/

Системно розглядаючи розміщені у ЦК України підходи до розуміння юридичної особи, можна виявити такі давно відомі у теорії цивільного права ознаки юридичної особи, як організаційна єдність, майнова відокремленість, участь у майнових і особистих немайнових правовідносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність організації за власними зобов'язаннями, можливість виступати стороною в цивільному процесі.

Проблематика критеріїв поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права

В доктрині права поширені численні критичні висловлювання щодо закріпленого в положеннях ЦК України критерію поділу організацій. Український законодавець визначив суть юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права через специфічний порядок їх утворення: «юридична особа приватного права створюється за волевиявленням фізичних та юридичних осіб на підставі установчих документів. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування» (ч.2 ст. 81 та ст. 87 ЦКУкраїни).

Щодо цього, слід зазначити, що ця закріплена легітимна ознака диференціації юридичних осіб не може вважатися вдалою, так як вона не в повному обсязі враховує правову сутність цих осіб. Аргументом для цього можеслугуватихочабтойфакт,щозгіднозположеннямиЗаконуУкраїни

«Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» використаний різновид способу утворення

юридичної особи не впливає на виникнення правосуб'єктності в останньої. Згіднозп.4ст.87ЦКУкраїнитап. 4ст.25ЗаконуУкраїни«Продержавну

реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», юридична особа вважається створеною не з часу прийняття рішення її засновників про заснування, а з моменту внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації. У такий спосіб, не можна видову приналежність юридичної особи прив'язувати до моменту, коли вона ще не є утвореною, так як використання договірного або розпорядчого способу утворення не дає повної гарантії її засновникам на здобуттяорганізаційнимутворенняму подальшому статусуюридичної особи. Реєстраційні органи мають право відмовити у реєстрації з підстав, закріплених у ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Через це, винесення моменту визначення виду юридичної особи залежно від способу її утворення (на етап підготовчих до реєстрації дій) єнедоцільним.

Іншим аргументом недосконалості використаного в ЦК України критерію поділу юридичних осіб є штучне звуження засновницьких прав держави. Зважаючи на закріплене у ч. 3 п. 2 ст. 81 ЦК України правило про створення розпорядчим актом держави юридичних осіб публічного права, можна зробити висновок про відсутність у держави права створювати юридичні особи приватного права, які згідно із закріпленим у ч. 2 п. 2 ст. 81 ЦК України критерію створюються у добровільному порядку. Однак, згідно з п. 2, 3 ст. 167 ЦК України, держава може створювати як юридичні особи публічного права, так і юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом (відповідно ч. 2, 3 ст. 167 ЦК України). При цьому отримуємо не зовсім логічну ситуацію, коли в одному випадку держава своїм розпорядчим актом створює юридичну особу публічного права, а в іншому випадку – юридичну особу приватногоправа.

Цим можна пояснити виникнення останнім часом у науковій літературі багатьох критичних висловлювань щодо використаного у ЦК України підходудокритеріюкласифікаціїюридичнихосібнаюридичніособи

публічного права та юридичні особи приватного права, який «не має необхідної наукової аргументації, а також практичної користі і втрачає свій сенс».Українські вченіприцьому репрезентуютьвласнікритеріїдля зазначеного поділу. Зокрема, існують погляди авторів, згідно з якими таким критерієм, насамперед, слід вважати усе ж таки не порядок, а цілі створення, а також галузь, у якій має діяти та чи інша особа. Створення засновниками юридичнихосібприватногоправавідбувається«длясебе»абодля задоволення інтересів певного кола осіб, зокрема засновників, учасників тощо, в той час як юридичні особи публічного права засновуються «для всіх».

Пропонується під час характеристики суті юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права вважати спосіб їх утворення (в імперативному чи в диспозитивному порядку) похідним від змістовної характеристики мети створення таких суб'єктів та правової природи способів або методів досягнення реалізації такої мети. В основі такого твердження є теза, що ще за часів римського цивільного права зміст (суть) інтересів (публічних або приватних) була в основі розподілу права на публічне та приватне. Відтак, юридичні особи публічного права є носіями публічних завдань, що обумовлює імперативний характер їх створення та ряд специфічних ознак їх правового статусу як юридичних осіб. Юридичні особи приватного права мають менш масштабні за обсягом цілі створення і пов'язанні з реалізацією інтересів їх засновників. Мета їх створення визначається локальними актами (засновницьким договором чи статутом). Останні щодо цього створюються їх засновниками у добровільному порядку, а роль держави в особі її відповідних органів зводиться до офіційного визнання за цими утворенням статусу учасника відносин.

У такому випадку, визначальним критерієм класифікації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права є характер мети їх створення («матеріально-формальний» або «функціональний»критерійкласифікації),щовизначаєтипсуб'єктаправа, форму власності та порядок його створення. Виконання на постійній основі визначеної Конституцією України та іншими законами публічної мети створення, повинна бути визначальною ознакою юридичних осіб публічного права, що має наслідком створення їх у розпорядчому порядку. Навпаки, реалізаціяінтересіввизначеноїгрупиприватнихосіб(засновниківта учасників) і створення їх на засадах ініціативності та диспозитивності є визначальною ознакою юридичних осіб приватногоправа.

Обов'язок реалізації публічної мети створення юридичними особами публічного права, в умовах проголошення у цивільному праві України загальної цивільної правоздатності організацій, проявляється у сфері дії права публічного. Тому проявом або продовженням у цивільному праві наведеної ознаки у вигляді «реалізації імперативно встановленої у нормативному порядку публічної мети їх діяльності» є реалізація їх діяльності на праві публічної (державної або комунальної) власності (або коли публічний їх засновник має визначальний корпоративний вплив на їх діяльність через володіння, наприклад, контрольним пакетомакцій).

Відтак, юридичні особи публічного права виходячи із мети створення та закріплених у Конституції України видів власності, можна поділити на *державні* (організації, що діють на основі права державної власності) та *комунальні* (організації, майновою основою діяльності яких є майно територіальних громад намісцях).

У підсумку, пропонується зміщення критеріїв поділу організацій: в основі повинна виступати не галузь (публічного чи приватного) права, що регламентує їх правовий статус, а суть мети їх створення, яка визначає спосіб їх створення та

форму власності. При цьому, приватні юридичні особи пропонується визнавати, як організації, що створені на добровільних засадах для реалізації своїх приватних інтересів на базі права приватної власності. Публічні (державні та комунальні) юридичні особи – це створені у розпорядчому порядку публічно-правовими утвореннями організації для

реалізації визначеної у нормативному порядку публічної мети їх створення на основі державної або комунальної власності.

У світлі наведених вище тверджень про цивілістичну суть інституту юридичної особи, невдалими видаються законодавчо закріплені терміни

«юридична особа приватного права» та «юридична особа публічного права». Буквальне тлумачення поняття «юридична особа публічного права» дозволяє помилково інтерпретувати про виключність регулювання правового статусу таких осіб у публічному порядку (правом публічним) як суб'єктів, які створені для участі виключно у публічних правовідносинах. І навпаки, юридична особа приватного права – створена приватним правом для участі виключно у приватних правовідносинах. Це не знаходить свого логічного підтвердження, зокрема під час об'єктивної участі юридичних осіб публічного права учасниками цивільних відносин з метою виконання поставлених у публічному порядку завдань або з приводу матеріального наповнення виконання мети свого створення. Між тим, й юридичні особи приватного права уповноважені виступати суб'єктами публічного права (наприклад, в момент сплати ними податків).

При цьому виходячи із конституційного положення про рівність всіх форм власності перед законом, в момент участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах, ці особи не перетворюють вказані цивільні відносини у публічно-правові. Ці особи діють відповідно до існуючих у цих відносинах засад, виступаючи учасниками цивільних відносин, правовий статус яких повинен врегульовуватися у ЦК України на єдиних для всіх осіб засадах.

Про не вдалість використаного в ЦК України конструкцій «юридична особа приватного права» та «юридична особа публічного права» також свідчить той факт, що нині немає галузей права суто «приватних» або

«публічних», а відтак і юридичних осіб суто «публічного права»або«приватного права». Зокрема у сфері цивільного (приватного) права законодавець нерідко вимушений використовувати імперативні правила

публічногоправа(наприклад,закріпленнявЦКУкраїниобов'язку ержавної реєстрації юридичних осіб – ст. 89 ЦК України,тощо).

Через це слід відмітити пропозиції вчених щодо необхідності термінологічної заміни: замість словосполучення «юридичні особи приватного права» та «юридичні особи публічного права» використовувати поняття «приватні та (або) публічні юридичні особи» .

У продовження цього, на нашу думку, слід повернутися до перевіреної часом класифікації юридичних осіб залежно від закріпленої форми власності на приватні, державні та комунальні юридичні особи.

Учасниками відносин у сфері електронної комерції є суб'єкти електронної комерції, постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування.

Постачальниками послуг проміжного характеру в інформаційній сфері є оператори (провайдери) телекомунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури,реєстратори(адміністратори),щоприсвоюютьмережевіідентифік атори, та інші суб'єкти, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Учасники відносин у сфері електронної комерції можуть розробляти правила професійної етики у цій сфері. Ці правила можуть використовуватися під час вчинення електронних правочинів, підготовки установчих та іншихдокументів.

Закон України «Про електронну комерцію» визначає додаткові обов'язки сторін в електронній комерції. Так, додатковими обов'язками продавця в електронній комерції є забезпечення прямого, простого, стабільного доступу інших учасників правовідносин у сфері електронної комерції до такої інформації: інформація про себе (повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – підприємця); місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи – підприємця; адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину; ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи – підприємця; або серія та номер паспорта для фізичної особи – підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомила про це відповідний орган державної податкової служби і має про це позначку в паспорті; відомості про ліцензію (серія, номер, термін дії та дата видачі), якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню; інформацію щодо включення податків у розрахунок вартості товару; інформацію про товар, про особливості використовуваних платіжних інструментів; інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню.

Таким чином, відповідно до вищезгаданих законів продавець (виконавець, постачальник) під час вчинення електронного правочину зобов'язаний гарантувати повну відповідність предмета електронного договору, узгодженого сторонами, кількісним і якіснимхарактеристикам,оперативнопідтвердитиотриманнязамовленняпокупця, атакож підтвердитивчиненняелектронногоправочину(уформіелектронного документа, квитанції, товарного чи касового чека, квитка, талона чи іншого документа) на момент вчинення правочину або на момент виконання ним договору. У такому підтвердженні мають бути відомості про умови та порядок обміну (повернення) товару, про порядок розірвання договору, про гарантійні

зобов’язання тощо. Відповідно до цього продавець має надати відомості про вартість товару, роботи, послуги, а також інформацію про включення податків у її розрахунок і відомості про вартість доставки. Крім того,електроннийдоговірможеміститиінформаціюпротехнології укладання договору, технічні засоби ідентифікації сторін тощо. Важливо зазначити, що включення в електронний договір умов, що містяться в іншому електронному документі, шляхом перенаправлення (відсилання) до такого документа, у випадку якщо сторони електронного договору мали можливість ознайомитися з ним, не можуть бути підставою для визнання правочину нікчемним.

У свою чергу продавець, крім своїх основних цивільно-правових прав, має право вимагати від іншої сторони відомості, без яких укладання та виконання зобов’язань за електронним договором неможливо.

Обсяг прав і обов’язків покупця (замовника, споживача) у сфері електронної комерції прирівнюється до статусу споживача, визначеного Законом «Про захист прав споживачів». Крім того, на нього покладаються обов’язки надати інформацію про себе, необхідну для здійснення електронних правочинів, створення електронного підпису, ідентифікації в інформаційній системі підприємства електронної комерції (шляхом введення особою спеціального набору електронних даних), а також вчинення інших дій у цій системі. У разі оплати вартості товару, роботи, послуги із застосуванням платіжних інструментів така особа має право повідомити відомості, що дають змогу забезпечити проведення оплати відповідним оператором платіжних систем, який несе відповідальність за їх збереженнятавикористання в порядку, передбаченому законодавством. У випадках, передбачених договором, покупець має повідомити адресу доставки товару, виконання роботи чи надання послуги. Перелік такої інформації може бути розширено за домовленістю сторін.

Вчинення правочинів за допомогою електронних засобів зв’язку не повинно впливати на його чинність. Стосовно цього виділяють принцип

юридичної сили електронного документа, електронних правочинів та електронного договору, який полягає в тому, що правочин, незалежно від форми і способу його вчинення, не може бути позбавлений юридичної сили, чинності або позовного захисту лише на тій підставі, що він укладений у формі повідомлення даних. Цей принцип є основоположним, згідно з ним дискримінація щодо повідомлення даних неприпустима, тобто має забезпечуватися однаковий режим щодо електронних і паперових документів.

Сторони електронних правочинів у сфері електронної комерції, несуть відповідальність, зокрема, за невиконання своїх зобов'язань у порядку, визначеному законом або договором. Постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань у порядку, визначеному законом або відповідним договором про надання таких послуг. Постачальник послуг проміжного характеру несе відповідальність за забезпечення технічного захисту інформації та здійснення контролю за ним. Електронні документи (повідомлення), пов'язані з електронним правочином, можуть бути представлені в якості письмових доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у судовому розгляді справи. У зв'язку з цим сторони мають забезпечити зберігання електронних документів у термін не менше, ніж термін позовної давності, а інтернет- магазини зобов'язані забезпечити архівне зберігання таких електронних документів. При цьому, надання послуг зберігання електронних документів є видом господарської діяльності, що не підлягає ліцензуванню та не вимагає отримання будь-яких документів дозвільного характеру.

2.3. Правовий статус юридичних осіб публічного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України

Проведення досліджень у сфері участі публічно-правових утворень у цивільних відносинах в останній час особливо активізуються із урахуванням факту виділення у цивільному законодавстві серед учасників цивільних відносин категорії юридичної особи публічного права та обумовлюється наявними й до нині колізіями змісту положень цивільного та іншого законодавства щодо ознак юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин.

Актуальними у доктрині права є питання щодо правової природи титулу закріпленого за юридичними особами публічного права майна (чи передане цим організаціям майно залишається у державній власності чи слід закріплювати його на праві приватної власності цих організацій). Окремо слід наголосити на невирішеності у законодавчий сфері питань організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права, механізму їх цивільно-правової відповідальності (фігури суб'єкта та бази такої відповідальності) та необхідності субсидіарної відповідальності держави за зобов'язаннями державних організацій.

Слід констатувати, що порядок участі суб'єктів публічного права в цивільних відносинах ЦК Українине регулює, відсилаючи до інших законів. У той же час у сфері публічного права акценти зміщено на іншу сферу діяльності суб'єктів права, оскільки вони там розглядаються як суб'єкти, наділені відповідними владними повноваженнями. Наслідком цього є те, що нині питання цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права нерозкриті в цивільному законодавстві або урегульовані суперечливо порівняно з актами іншого законодавства та залишаються недостатньо дослідженими у науці цивільного права.

У зв'язку із чим нагальним постає питання вироблення єдиних теоретичних підходів щодо специфіки участі у цивільних відносинах таких учасників

цивільних відносин, як юридичні особи публічного права та усунення з цього приводу прогалин чинного законодавства. Об'єктивно визріла необхідність теоретичного переосмислення суті та місця створених державою суб'єктів права серед інших різновидів учасників цивільних відносин в сучасних умовах реанімації класичного поділу права на публічне та приватне і становлення правової держави; необхідність заміни епізодичного цивільно-правового регулювання окремими спеціальними актами участі суб'єктів публічного права у цивільних відносинах системним правовим регулюванням такої їх участі.

Гострота актуальності проведення досліджень правового статусу юридичних осіб публічного права пов'язана нині тим фактом, що нині активно продовжуються реформаторські зміни у державній службі, шляхом прийняття законодавчих (антикорупційних) актів у всіх сферах державного управління, у тому числі нормативних актів щодо ролі та необхідності закріплення статусу юридичної особи за суб'єктами публічного права (наприклад, за органами державної влади). Аналіз цих питань є актуальним для слухачів, які планують проходити державну службу в юридичних особах публічного права (в органах державної влади та в їх організаційних утвореннях). Як наслідок цього, посадові особи державних інституцій повинні усвідомлювати основні правила участі створених державою організацій у всіх видах правовідносинах, у тому числі й у цивільних відносинах задля уникнення, зокрема підстав залучення їх до юридичної відповідальності через зловживання наданими правами.

Наукові дослідження присвячені особливостям правового статусу юридичних осіб публічного права (державних організацій) проводились науковцями в різні часи. Через це теоретичну основу складають наукові праці *вчених-юристів XIX — початку XX століття*: Ю. С. Гамбарова, Л. І. Петражицького, Н. С. Суворова, Г. Ф. Шершенєвича; *науковців радянської доби*: Ч. Н. Азімова, А. С. Аскназія, С. М. Братуся, М. І. Брагінского, А. В. Венедиктова, Д. М. Генкіна, О. С. Іоффе, О. О. Красавчікова, О. А. Пушкіна, К. А. Флейшиц, Р.

Й. Халфіної, та представників *сучасної школи українського та зарубіжного цивільного права*: В. І. Борисової, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, В. М. Кравчука, Н. С. Кузнєцової, І. М. Кучеренко, В. В. Лаптєва, В. В. Луця, Р. А. Майданика, І. В. Спасібо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Є. О. Суханова, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки, В. С. Щербини, G. Bieniek, H. Pietrzkowski, A. Szafranski, Z. Snazyk та інших.

З урахуванням змісту обраної теми в дослідженні окремих питань було використано наукові дослідження з конституційного, господарського, адміністративного, фінансового, бюджетного, земельного права та чинне законодавство цих галузей права, а також нормативні акти, які втратили свою чинність.

Проблематика визначення юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин. Сутність ознак юридичних осіб публічного права.

Проблематика визначення юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин.

Прояв дихотомії права на право приватне та право публічне спостерігається й у діяльності юридичних осіб. Законодавець, виділяючи у ст. 81 ЦК України юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права наслідував закріплений у ст. 2 ЦК України поділ учасників цивільних відносин на осіб приватного права та суб'єктів публічного права. Зокрема згідно ч. 2 ст. 81 ЦК України юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87ЦК України. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

У такий розпорядчий спосіб створюються (або юридичними особами публічного права є): державні (бюджетні) установи, державні (казенні) підприємства, комунальні підприємства, державні (комунальні) навчальні заклади та інші.

Інститут юридичної особи публічного права відомий нині майже всім державам романо-германської правової сім'ї (наприклад, в Австрії до них належать органи державної влади та деякі інші публічно-правові утворення в цілому; в Німеччині ними вважаються державні університети, торгово-промислові палати та деякі інші організації, що не є носіями публічної влади). При цьому зазначений правовий інститут притаманний не тільки європейським, але й латиноамериканським та африканським державам, які зберегли в певній мірі правові системи європейських держав — колишніх метрополій[58]. Нагальна потреба в реанімації у законодавстві Російської Федерації інституту юридичної особи публічного права, відстоюється нині активно у російській доктрині права[59].

Повертаючись до українського права, складність на практиці створює факт відсутності в нормативному порядку єдиних підходів щодо суті окреслених в цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права, адже закріплюючи у ч. 2 ст. 81 ЦК України розподіл юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права, правовий статус названих юридичних осіб публічного права ЦК України не регулює. Зокрема у ч. 3 ст. 81 ЦК України закріплено, що «цим Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права. Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом». У той же час, провівши

[58] Ястребов, О. А. Юридическое лицо публичного права: сравнительно-правовое исследование : автореф. дисс. на соискание учен. степени д–ра юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / О. А. Ястребов. — М., 2010. — С. 3.

[59] Ястребов, О. А. Юридическое лицо публичного права: сравнительно-правовое исследование : автореф. дисс. на соискание учен. степени д–ра юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / О. А. Ястребов. — М., 2010. — С. 4.

аналіз чинної нормативно-правової бази України слід констатувати, що комплексне нормативне регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права наразі є відсутнім, адже прийняття окремого «спеціального закону» щодо суті юридичних осіб публічного права, як це зазначено у ч. 3 ст. 81 ЦК України, не відбулося. Категорія «юридична особа публічного права» подається у ч. 2 ст. 81 ЦК України, однак їх суть розкривається вузько через процедурний критерій класифікації юридичних осіб (залежно від порядку їх утворення) шляхом протистояння юридичним особам приватного права.

Як наслідок на практиці залишається ряд невизначених питань щодо закріпленої кодифікованої диференціації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права[60]. Зокрема актуальним постає питання про доцільність та про можливість використання закріплених у згаданій ст. 2 ЦК України підходів поділу учасників цивільних відносин щодо інституту юридичної особи, зважаючи на специфіку його правової природи.

Крім цього, актуальним є суть нормативних критеріїв, що використовуються під час поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права.

Щодо діючих юридичних осіб публічного права відкритим залишається цілий ряд питань, зокрема: суть та ознаки юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин; чи юридичні особи публічного права є особами цивільного права чи виступають суб'єктами публічного права під час участі у цивільних відносинах; в якому порядку (публічно-правовому чи

---

[60] Дет. див.: Іванов С. О.Особливості правового статусу публічних (державних) юридичних осіб: досвід Польщі// Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць, / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор.: О.В. Кресін, М.В. Савчин. – Ужгород – Київ: Вид-во «Говерла», 2015. – 218с. С. 141 – 143 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/2088/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf#page=141

приватноправовому) повинен регулюватися правовий статус юридичних осіб публічного права; питання уніфікації речових прав на закріплене їх засновником майно; суть механізму цивільної відповідальності юридичних осіб публічного права; чи можуть юридичні особи публічного права виступати як підприємницькі організації (здійснювати підприємницьку діяльність); суть організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права та інші.

Про складність та актуальність визначених вище питань окреслення цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права в Україні свідчить також той факт, що держава, згідно положень чинного цивільного законодавства, може створювати юридичні особи публічного права (згідно ч. 2 ст. 167 ЦК України) та юридичні особи приватного права (згідно ч. 3 ст. 167 ЦК України), хоча суттєвої відмінності правового статусу цих організацій ЦК України не окреслює. Звідси постає наступне резонне питання: чому створені державою (а відтак у публічному порядку) організації в одній ситуації слід визнавати – як юридичні особи публічного права, а в іншому – юридичними особами приватного права? Яка між створеними державою юридичними особами публічного та юридичними особами приватного права є різниця правового статусу?

Сутність специфічних ознак правового статусу юридичних осіб публічного права

Для участі у цивільних відносинах їх стороною, колективний суб'єкт публічного права повинен відповідати закріпленим у цивільному законодавстві вимогам до суб'єктів цивільного права, тобто володіти статусом юридичної особи (публічного права). Через цей факт та зважаючи на відсутність прийнятого спеціального закону щодо юридичних осіб публічного права, актуалізується питання суті ознак юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин.

В історичному аспекті питання про так звані «юридичні особи адміністративного (публічного) права» особливо набуло свого резонансу на

початку XX ст., де тогочасні науковці намагалися пояснити, які саме організації належать до їх числа, їхні ознаки, класифікацію, доцільність у наділенні їх правами суб'єкта цивільного права, правовий режим майна[61].

Суть юридичних осіб публічного права вчені пов'язують із такими специфічними ознаками їх правового статусу: «публічна природа останніх»[62]; «реалізація ними публічних інтересів держави чи територіальної громади, які покладені конституцією, та створення їх на підставі розпорядчого акта»[63], «наявність владних повноважень, спеціальна компетенція»[64]; «наявність у багатьох випадках особливого суб'єктного матеріального складу (коли державні організації часто не мають членів, учасників, а за ними закріплений штатний склад державних та муніципальних службовців, у яких присутня ієрархія)»[65]; «державні засоби як основне джерело діяльності, право видавати примусові приписи, наявність печатки із зображенням державного герба»[66]; «ієрархічність становища і різний обсяг владних повноважень, власна відомча юрисдикція, відсутність орієнтації на вирішення спірних питань незалежним судом»[67]; «особливість правового режиму майна»[68], «покладання цивільної

[61] Евтихиев, А. О юридических лицах публичного права / А. Евтихиев // Харьковский институт народного хозяйства : [сб. ст.]. — Х. : Украина, 1927. — С. 73.
[62] Харитонова, О. І. До питання про діалектику розуміння цивільних та адміністративних правовідносин. / О. І. Харитонова // Еволюція цивільного законодавства: проблеми і практика : матеріали міжнародної науково-практичної конференції [29–30 квітня 2004 р., м. Харків]. — К., 2004. — С. 782.
[63] Кучеренко, І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : [монограф.] / І. М. Кучеренко ; НАН України; Ін–т держави і права імені В. М. Корецького. — К., 2004. — С. 13.
[64] Кряжевских, К. П. Право оперативного управления и право хозяйственного ведения государственным имуществом / К. П. Кряжевских. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — С. 85.
[65] Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К. : Істина, 2006. — С. 68.
[66] Евтихиев А. О юридических лицах публичного права / А. Евтихиев // Харьковский институт народного хазяйства : сборник статей. — Х.: Госиздательство Украина, 1927. С. 74–75.
[67] Харитонов, Є. Традиція приватного права в Україні: між Сходом і Заходом (деякі питання методології розробки концепції приватного права в Україні) / Є. Харитонов // Юридична України. — 2003. — № 2. — С. 15.
[68] Винар, Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Винар. — Львів, 2006. — С. 9.

відповідальності на державу, органи місцевого самоврядування за зобов'язаннями цих осіб»[69].

На додаток наведеного можна додати ще ряд наступних специфічних ознак правового статусу окреслених в українському цивільному законодавстві юридичних осіб публічного права[70]. Це, зокрема специфіка їх способів припинення діяльності, коли способи припинення юридичних осіб публічного права залежать від способів їх виникнення. Юридичні особи публічного права, що згідно ст. 81 ЦК України виникають розпорядчим актом органу влади, відповідно і припиняють свою діяльність тільки в силу розпорядчого акту компетентного органу держави. При цьому припиняючи діяльність тієї чи іншої державної організації, відповідні органи державної влади керуються принципом доцільності – тими цілями і задачами, котрі необхідно виконувати в суспільстві на даний час.

Окремо слід підкреслити таку особливість державних організацій як те, що деякі аспекти їх правового статусу поряд із положеннями цивільного законодавства врегульовані положеннями іншого законодавства. Наприклад, питання статусу окремих різновидів юридичних осіб публічного права норми ЦК України загалом не врегульовують, а міститься у положеннях інших нормативно-правових актах (напр., положення Господарського кодексу України, - *далі ГК України* щодо державних підприємств; положення Бюджетного кодексу України, - *далі БК України* щодо бюджетних установ). Передбачена також окрема нормативна регуляція ряду сфер діяльності юридичних осіб публічного права. Йдеться, наприклад, про укладання ними договорів державного замовлення, яке регламентується відповідними спеціальними нормативно-правовими актами;

---

[69] Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : [монограф.] / І. М. Кучеренко ; НАН України; Ін–т держави і права імені В. М. Корецького. — К., 2004. — С. 13–14.

[70] Дет. див.: Іванов С. О. До питання поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та публічного права / С. О. Іванов // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2005. — № 3 (15). — С. 102-103.

питання їх майнової відповідальності, яке регламентується положеннями БК України та підзаконними актами, а також інші питання.

Наступна особливість полягає в тому, що зважаючи на стратегічність і важливість публічної мети реалізації зі сторони юридичних осіб публічного права, слід зазначити на тісний взаємозв'язок та залежність цих організацій від їх засновника (власника). Зокрема в їхній діяльності не відбулося остаточне відділення від засновника–держави. Остання визначає лінію поведінки цих осіб у зазначених відносинах, прописуючи в установчих документах мету їхньої діяльності, призначаючи їм керівника, виділяючи їм свою майнову базу тощо. Держава стоїть за кожним вчиненим правочином тих осіб публічного права, власником майна яких вона виступає[71], так як у кінцевому рахунку є набувачем всього майна цих осіб.

Щодо юридичних осіб публічного права законодавством прописаною є цільова мета їх діяльності (що дає підстави для ряду вчених стверджувати про їх спеціальну цивільну правоздатність[72]), коли зокрема щодо державних бюджетних установ передбачене у п. 8 ст. 7 БК України принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

Зрештою юридичні особи публічного права підлягають державному контролю щодо законності, ефективності їх діяльності, а цей факт у свою чергу впливає на їхню лінію поведінки у цивільних відносинах, коли, наприклад, орган, який реалізує державний контроль, управомочений призупинити або відмінити неправомірне рішення юридичної особи публічного права (зокрема бюджетна установа, згідно положень бюджетного права, не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів

---

[71] Гражданское право : [учебн.]. — [изд. 6–е] / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : ТК Велби, 2002. — Том 1. — С. 225.

[72]Цивільне право України: Підручник: У 2 т. /Борисова В.І. (кер.авт. кол.) Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За ред. В.І.Борисової, І.В., Спасибо-Фатєєвої, В.Л.Яроцького. –К.: Юрінком Інтер. 2004. Т.1. - С. 129-130.

позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України).

Наступною специфічною ознакою юридичних осіб публічного права, прописаною у нормах чинного (нецивільного) законодавства є їх діяльність на праві державної (комунальної) права власності. Зокрема у ст. 22 ГК України окремо виділені суб'єкти господарювання державного сектора економіки якими виступають суб'єкти, що діють на основі державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

При цьому для кваліфікації організації в якості юридичної особи публічного права достатньо встановити лише одну із вказаних вище специфічних ознак. Ці особливі риси їх, як суб’єктів публічного права не врегульовуються положеннями цивільного законодавства, а врегульовані не системно у різних спеціальних законах.

<u>Теорії юридичних осіб у поясненні суті юридичних осіб публічного права</u>

У поясненні сутності специфіки юридичних осіб публічного права, можна використати положення розроблених у науці цивільного права «теорій юридичних осіб»[73].

Загалом, можна стверджувати, що кожна теорія про правову природу юридичної особи на момент свого виникнення була актуальною і розкривала ті підходи до розуміння юридичної особи, які об’єктивно склалися у відповідних історичних умовах та пануючій у суспільстві ідеології. Деякі із теорій з часом втратили свою практичну значимість (це, зокрема, стосується деяких теорій юридичної особи радянської доби, таких як «теорія директора»[74], «теорія

[73] Гражданское право : [учебн.]. — [изд. 6–е] / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : ТК Велби, 2002. — Том 1. — С. 146–147.

[74] Толстой, Ю. К. О государственных юридических лицах в СССР / Ю. К. Толстой // Вестник Ленинградского университета. — № 3. — Вып. 1. — Л., 1955. — С. 125.

колективу»[75]); положення інших нині використовуються при розкритті тієї чи іншої ознаки такого складного інституту, як юридична особа, гіперболізуючи її (наприклад, теорія персоніфікованого майна[76]).

Зрештою, деякі із наукових теорій про сутність юридичної особи сьогодні є актуальними щодо певного різновиду юридичних осіб. Наприклад, специфіку правового статусу таких різновидів юридичних осіб, як юридичні особи публічного права, можна пояснити з позицій «теорії держави» на основі того, що за кожною такою організацією завжди стоїть держава, яка є власником переданого і набутого цим утворенням майна[77]. Актуальними в діяльності створених державою юридичних осіб також є положення «теорії інтересу»[78], відповідно до якої основою діяльності цих осіб є реалізація на постійній основі інтересів їх засновника (держави) та дестинаторів (українського народу). Орган державної влади з цих позицій як юридична особа уособлює прийом юридичної техніки, що забезпечує реалізацію інтересів згаданих осіб[79]. Для належного виконання поставлених завдань держава виділяє юридичним особам публічного права частину свого майна, яке використовується виключно цільовим способом — положення «теорії цільового майна»[80]. Юридичні особи публічного права наділяються певним майном і статусом юридичної особи для досягнення суспільно корисної мети («теорія соціальної реальності»[81]). Зрештою, саме у процесі участі у цивільних відносинах суб'єктів публічного права, проявляються пункти «теорії фікції» юридичної особи, коли вказані суб'єкти публічного права

---

[75] Венедиктов, А. В. Органы управления государственной социалистической собственностью / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. — 1940. — № 5–6. — С. 27–28.

[76] Ландкоф, С. Н. Субъекты права (лица) / С. Н. Ландкоф // Вып. III Научного комментария Гражданского кодекса. — М. : Знание, 1928. — С. 55.

[77] Аскназий, С. И.Об основаниях правовых отношений между государственными социалистическими организациями (к проблеме юридического лица в Советском гражданском праве) / С. И. Аскназий // Ученые записки Ленинградского юридического института. — Вып. 4. — Л., 1947. — С. 20–21.

[78] Гамбаров, Ю. С. Курс гражданского права / Ю. С. Гамбаров. — СПб., 1911. — Т. 1. Общая часть. — С. 450–452.

[79] Шевченко, Я. М. Новий Цивільний кодекс — основа ринкових відносин / Я. М. Шевченко // Українське право. — 1997. — № 1. — С. 40–41.

[80] Суворов, Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. — М. : Статут, 2000. — С. 73–74.

[81] Генкин, Д. М. Юридические лица в советском гражданском праве / Д. М. Генкин // Проблемы социалистического права. — 1939. — № 1. — С. 91–92.

у нормах закону прирівнюється у цивільних відносинах до осіб приватного права[82].

Загалом, поняття «юридична особа» своєму виникненню завдячує теорії фікції і означає особу, яку створено юридично (або фіктивно) для участі у правовідносинах (її немає насправді, як живої істоти). Однак у процесі участі цих штучних утворень у правовідносинах вони в нормативному порядку проголошуються реальними суб'єктами права, із власною цивільною правоздатністю та дієздатністю (ст.ст. 91–92 ЦК України).

<u>Питання поширення ознак юридичних осіб на юридичні особи публічного права</u>

Відповідно до ст. 82 ЦК України на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено законом. Виходячи з цього нормативного положення можна зробити висновок, що наведені у ЦК України загальні підходи щодо юридичних осіб (приватного права) поширюються на правовий статус юридичних осіб публічного права. У той же час зазначені вище публічно-правові характеристики юридичних осіб публічного права мають своє продовження на механізм їх участі у цивільних відносинах, створюючи цим самим специфіку прояву визначених у цивільному законодавстві загальних ознак юридичних осіб в діяльності цих організацій.

Проводячи аналіз суті юридичної особи в Україні, слід відмітити, що законодавець у ст. 80 ЦК України закріплює найбільш загальне визначення юридичної особи як організації, створеної та зареєстрованої у встановленому законом порядку. Як наслідок, таке широке визначення своїм змістом охоплює сутність юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права

[82] Дет. див.: Іванов, С. О. Правова сутність публічних юридичних осіб / С. О. Іванов // Збірник тез наукових робіт учасників 1–ої Всеукраїнської цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів, 24–25 лютого 2006 року. — Одеса : Фенікс, 2006. — С. 25–26.

(хоча, на думку деяких вчених, традиційне визначення юридичної особи через поняття «організація» необхідно замінити на ширше за своїм змістом поняття — «утворення»[83], адже можливим є заснування юридичної особи однією фізичною особою, йдеться про так звані «компанії однієї особи»).

Системно розглядаючи розміщені у ЦК України підходи до розуміння юридичної особи, можна виявити такі давно відомі у теорії цивільного права ознаки юридичної особи, як організаційна єдність, майнова відокремленість, участь у майнових і особистих немайнових правовідносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність організації за власними зобов'язаннями, можливість виступати стороною в цивільному процесі. Ці риси юридичних осіб містилися у дефініції юридичної особи у ст. 23 ЦК УРСР 1963 року. В нині чинному ЦК України наведені риси юридичних осіб вже не містяться описово в одній нормі права, а сконцентровані у різних частинах тексту закону.

Ознака організаційна єдність юридичних осіб публічного права

Проводячи аналіз суті ознак юридичних осіб публічного права та специфіку їх прояву слід, перш за все, згадати таку ознаку юридичних осіб, як організаційна єдність.

Юридичні особи публічного права, як суб'єкти права володіють ознакою організаційної єдності. Про це свідчить той факт, що юридичні особи публічного права як окремі учасники цивільних відносин не є складовою частиною іншої особи (наприклад, держави), мають свій апарат управління та структурні підрозділи, в них діють свої внутрішні норми і правила. Зокрема, такі різновиди юридичних осіб публічного права, як органи державної влади України (у п. 1 ст. 4 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» зазначено, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади є юридичними особами публічного права), структурно складаються із структурних підрозділів, посад,

[83] Чиркин, В. Е. Юридическое лицо публичного права / В. Е. Чиркин. — М. : Норма, 2007. — С. 46.

склад яких окреслено законодавством. У цьому проявляється *внутрішня організаційна єдність* юридичних осіб публічного права, що дозволяє розглядати ці особи не як суму окремих розрізнених елементів, а як єдине ціле — повноцінних організацій у цивільному обороті.

Діяльність всіх органів та структурних підрозділів юридичних осіб публічного права спрямована на досягнення мети створення певного суб'єкта права, що обумовлює їх *функціональну єдність*. Наприклад метою створення казенних підприємств згідно ст. 56 ГК України є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним.

Організаційна сторона діяльності юридичних осіб не вичерпується лише внутрішніми взаємозв'язками. Юридична особа повинна мати також зовнішню єдність та автономію у своїх діях щодо інших суб'єктів права. Самостійність у цивільному обороті є підсумковою ознакою юридичної особи і одночасно метою, заради якої вона створюється. Досягнення мети у вигляді виконання покладених засновником–державою завдань та отримання повноважень щодо їх виконання, а також матеріальних засобів (економічна єдність) обумовлює *зовнішню автономію* юридичних осіб публічного права, коли зазначені суб'єкти права у цивільних відносинах не коригують свою поведінку залежно від волевиявлення інших суб'єктів права, а самостійно укладають правочини, підшукують контрагентів, несуть майнову відповідальність.

Слід також врахувати й на об'єктивно присутню особливість прояву ознаки організаційної єдності юридичних осіб публічного права порівняно із юридичними особами приватного права. Вона полягає в тому, що мета створення перших та склад їх органів, які реалізують цю мету, окреслюється в імперативному порядку законодавством, в той час як для юридичних осіб приватного права ця мета їх створення окреслюється на добровільних засадах їх засновниками в установчих документах. У підтвердження цього можна

зазначити, що мета створення Збройних Сил України у вигляді оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності закріплена у ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України».

Ознака майнова відокремленість юридичних осіб публічного права

Наступна важлива ознака участі створених у розпорядчому порядку суб'єктів публічного права у цивільних відносинах на правах їх учасників – це їх майнова відокремленість.

Юридичні особи публічного права, які згідно ч. 2 ст. 2 ЦК України є учасниками цивільних відносин мають певну свободу дій, майнову основу якої складає відокремленість майна. Про ознаку майнової відокремленості учасників цивільних відносин йдеться у ч. 2 ст. 1 ЦК України, відповідно до якої цивільні відносини встановлюються між особами на засадах юридичній рівності, вільному волевиявленні та *майновій самостійності* їхніх учасників.

Безпосереднім нормативним підтвердженням тези про майнову відокремленість, наприклад, таких різновидів юридичних осіб публічного права, як органи державної влади (міністерства) є положення п. 24 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», відповідно до якого міністр уповноважений приймати рішення щодо розподілу бюджетних коштів, головним розпорядником яких є міністерство. Зрештою про певну відокремленість («оперативну самостійність») таких юридичних осіб публічного права, як органи державної влади від держави йдеться й у науці адміністративного права[84].

Способами формування відокремленості майна юридичних осіб публічного права (об'єктами майна державних організацій) є, перш за все, закріплення державою майна на відповідному речовому праві, а, по-друге, придбані самою юридичною особою публічного права інші необхідні для її нормального функціонування об'єкти. Зазначені об'єкти об'єднується в єдиний майновий

[84] Адміністративне право України. Академічний курс : [підручн.] : [у двох томах] / [ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова)]. — К. : Юридична думка, 2004. — Т. 1. Загальна частина. — С. 211.

комплекс юридичної особи публічного права і відокремлюється від майна інших суб'єктів цивільних відносин (від держави, персоналу юридичної особи публічного права, інших організацій тощо).

*Категоричну позицію щодо майнової відокремленості юридичних осіб публічного права займає законодавець у ч. 1 ст. 329 ЦК України, де визначено, що ю*ридична особа публічного права набуває право власності на майно, передане їй у власність, та на майно, набуте нею у власність на підставах, не заборонених законом. Підтвердженням такої позиції законодавця є поширені думки українських вчених, які пропонують, взагалі відмовитися від юридичних осіб-невласників, а в разі необхідності надавати їм статус філії материнської організації[85].

Однак щодо цього спостерігається колізія чинного іншого (нецивільного) законодавства. Зокрема у той час, як у положеннях ЦК України юридичним особам публічного права наданий «привілей» бути власниками свого майна в Господарському кодексі України та у спеціальних законах про окремі види юридичних осіб публічного права майновою основою відокремленості створених державою організацій є не право їх приватної власності, а обмежені речові права на чуже майно (якими відповідно до п. 5 ст. 22 ГК України є право оперативного управління та право господарського відання). Більш того, наявна колізія в самому ЦК України, коли у п. 1 ст. 329 ЦК України закріплено право власності юридичних осіб публічного права на майно, передане їм у власність, та на майно, набуте ними у власність на підставах, не заборонених законом, а у п. 2, 3 ст. 326 ЦК України визначено виключно можливість *управляти* правом власності держави від імені та в її інтересах зі сторони органів державної влади, які згідно закону є юридичними особами публічного права.

---

[85]Винник О. Имущественная самостоятельность как необходимое условие для осуществления предпринимательской деятельности (проблема правового режима имущества субъекта предпринимательства) / О. Винник // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1997. — № 3. — С. 3-6.

У процесі вирішення цієї колізії слід черговий раз зважити на особливості правового статусу юридичних осіб публічного права і на закріплення за цими особами спеціальним законодавством статусу суб’єкта публічного права. Через це, ознака майнової відокремленості в діяльності юридичних осіб публічного права нині має свій специфічний варіант розвитку. Конкретизуючи наведене положення, відзначимо, що у наш час щодо юридичних осіб публічного права, незважаючи на положення п. 1 ст. 325 ЦК України про участь у цивільних відносинах юридичних осіб — власників, у законодавстві не створено передумов для їх участі як власників переданого засновником–державою майна. Особливість зазначених організацій полягає в тому, що держава, як їх засновник не втрачає речових прав на передане майно і продовжує виступати єдиним власником цього майна. У підтвердження цього можна навести положення ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», відповідно до якої все майно, закріплене за організаціями Збройних Сил України, — це державне майно.

У ст. 22 ГК України окремо виділені суб'єкти господарювання державного сектора економіки якими виступають суб'єкти, що діють на основі державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

Зазначена теза про діяльність юридичних осіб-невласників має своє продовження і в нинішній доктрині права. Зокрема діяльність створених у розпорядчому порядку державою осіб полягає у досягненні визначеної у нормативному порядку мети їх створення, яка має публічний характер. У належному досягненні зазначеної мети зацікавлена не тільки юридична особа публічного права, обов’язком якої є її здійснення, але й в цілому держава. При цьому держава, яка несе відповідальність за свою діяльність перед людиною (ст. 3 Конституції України), виступаючи засновником юридичних осіб публічного

права, передає останнім частину свого майна і здійснює систематичний контроль за виконанням поставлених перед цими особами завдань, за цільовим використанням закріпленого майна. Поширюючи правовий режим власності на передане державою майно суб'єктам публічного права, потрібно зважити на той факт, що у зв'язку з цим можуть виникнути передумови необов'язковості виконання мети їх утворення. Правовідносини власності є абсолютними і дають власнику можливість володіти, користуватися та розпоряджатися майном на власний розсуд (п. 1 ст. 319 ЦК України), тобто незалежно від волі інших осіб, що є неприпустимим при здійсненні цільової публічної діяльності (наприклад, виконання оборонної або правоохоронної функції), так як може призвести до підміни виконання цієї неприбуткової діяльності особою–власником іншою, більш вигідною для посадових осіб, діяльністю. Крім цього, ситуація визнання юридичних осіб публічного права приватними власниками закріпленого за ними майна призведе до повноправного вирішення долі цього балансового майна органами (дирекцією) такої організації через повноваження розпорядження (його відчуження) і, як наслідок, до неможливості реалізації права державної чи комунальної власності. Також слід зважити на той факт, що проголошення суб'єктів публічного права власниками переданого майна є передумовою несення ними самостійної цивільно-правової відповідальності за зобов'язаннями, а це, зрештою, може призвести до припинення діяльності цих осіб через процедуру їхнього банкрутства і, як наслідок, до зриву виконання покладеної на них публічної діяльності.

Висловлену тезу про неможливість проголошення на сьогодні юридичних осіб публічного права (зокрема таких, як органи державної влади) суб'єктами права приватної власності відстоює багато українських вчених. «Органи державної влади є юридичними особами — невласниками, які діють на власності

інших осіб»[86]. Держава через закріплення свого майна за органами державної влади лише передає (делегує) право на управління цим майном, обмежуючи свої повноваження щодо володіння, користування та розпорядження цим майном[87]. Більш того, сьогодні юридичні особи публічного права не можуть виступати власниками не тільки переданого державою майна, але й будь-якого іншого, набутого їхніми зусиллями майна, так як відповідно до норм цивільного законодавства зазначені особи уповноважені здійснювати право власності держави України (ч. 2 ст. 326 ЦК України). Функціонування створених державою або територіальною громадою юридичних осіб публічного права окремо від їх засновника (поза сферою виконання поставлених нею завдань) як самостійних осіб — власників неможливе.

У такий спосіб, можна констатувати, що у чинному українському законодавстві ступінь майнової відокремленості у різних видів юридичних осіб є неоднаковою. Не всі різновиди юридичних осіб мають право володіти майном на праві власності. Для юридичних осіб публічного права держава передає своє майно у відповідне обмежене речове право, фактично залишаючись власником цього майна, на відміну від юридичних осіб приватного права, яким держава передає це майно у власність. З урахуванням цього, ***положення п. 1 ст. 325 ЦК України, згідно з яким «суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи», необхідно уточнити, що «суб'єктами права власності є фізичні та юридичні особи приватного права». Дію ст. 329 ЦК України про набуття права власності юридичною особою публічного права слід скасувати***. Право власності на майно можуть набувати створені державою (згідно п. 3 ст. 167 ЦК України) *юридичні особи приватного права* (підприємницькі товариства тощо). Небезпека участі за нинішніх умов

[86] Спасибо-Фатєєва, І. Окремі аспекти поняття юридичних осіб / І. Спасибо-Фатєєва // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 8. — С. 9.
[87] Шевченко, Я. Власник і власність у системі ринкових відносин в Україні / Я. Шевченко // Право України. — 1997. — № 2. — С. 9.

юридичних осіб–невласників у цивільному обороті для третіх осіб нейтралізується правилом про необмежену додаткову відповідальність власника–засновника за їхніми зобов'язаннями.

В умовах сформованої тези про неможливість, з урахуванням норм чинного законодавства, закріплення за юридичними особами публічного права на праві приватної власності переданого державою майна, необхідно розглянути можливість майнового відокремлення цих суб'єктів права на основі іншого речового права. У п. 5 ст. 22 ГК України щодо цього вказано, що держава реалізує право державної власності у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління які здійснюють свою діяльність на основі *права оперативного управління*або*права господарського відання.*

Зміст права оперативного управління розкрито у ст. 137 ГК України, де правом оперативного управління у цьому Кодексі визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених цим Кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Нині актуальними є наукові дискусії щодо юридичної природи права оперативного управління та можливості його ідентифікації в якості речового права на чуже майно. При цьому можна виділити специфічну рису цього правового інституту. Особливість конструкції права оперативного управління полягає в тому, що з моменту свого виникнення його розглядають як речово-правову форму організації управління майном власника, зокрема держави[88]. Право оперативного управління, порівняно із передбаченими у ст. 395 ЦК України речовими правами на чуже майно, які за своєю юридичною суттю є

[88] Венедиктов, А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. — М.–Л. : Изд–во АН СССР, 1948. — С. 349–350.

обмеженнями права власності, виступає, перш за все, засобом відокремлення майна, що його застосовує публічний власник для зняття з себе тягаря щодо утримання майна (є способом здійснення права державної власності).

Наступне, прописане в чинному законодавстві речове право, на основі якого реалізують свою діяльність юридичні особи публічного права, є право господарського відання. В основі виникнення цього речового права є той факт, що механізм права оперативного управління не може бути присутніми в діяльності тих державних організацій, які мають на меті отримання прибутку шляхом створення та розповсюдження певних матеріальних благ в суспільстві. Зокрема стало очевидним, що для державного підприємства для випуску ним конкурентоспроможної та рентабельної продукції потрібно надати більшу самостійність від власника ніж для державної установи (наприклад, військової частини). Тому замість доволі обмеженого за обсягом можливостей права оперативного управління державним майном щодо державних підприємств була внесена пропозиція закріплювати передане державою майно на іншому речовому праві - праві (повного) господарського відання.

Майже без змін положення радянського права повного господарського відання віддзеркалені в положеннях нині діючого Господарського кодексу України (однак замість «*права **повного** господарського відання»* в ГК України використовується поняття *«право господарського відання»* виходячи при цьому з того, що суб’єкт права господарського відання вже не прирівнюється в правах до власника). Нині право господарського відання ідеологами школи господарського права пропонується розповсюдити на державні підприємства. Зокрема у ст. 136 ГК України визначено право господарського відання, як речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами.

Суть ознаки цивільної відповідальності юридичних осіб публічного права

Наявність відокремленого майна є передумовою наступної ознаки юридичної особи - її самостійної майнової відповідальності (п. 1, 2, 3 ст. 96 ЦК України). Майно організації юридично відокремлюється не тільки щодо належного виконання покладених завдань, а також є матеріальною гарантією здійснення відшкодувань потенційним її кредиторам — контрагентам. Цим обмежується ризик несення майнової відповідальності засновника лише майном, переданим юридичній особі та реалізується на практиці ідея самостійності юридичної особи, як суб'єкта права.

Проводячи аналіз специфіки механізму цивільно-правової відповідальності юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин[89], зазначимо, що у правозастосовній практиці спеціально наголошується про неврегульованість питання відповідальності юридичних осіб, за якими майно закріплено на праві оперативного управління, зокрема державних установ (організацій), що перебувають на державному бюджеті та казенних підприємств[90] щодо джерел погашення виниклої заборгованості та процедури списання закріплених бюджетних коштів (абз. 6 п. 1 листа Вищого арбітражного суду України до Кабінету Міністрів України «Щодо відповідальності юридичних осіб, за якими майно закріплено на праві оперативного управління»[91]). Зрештою, на недостатню розробленість у правовій науці проблеми майнової відповідальності заснованих державою організацій вказують також науковці[92]. Так, свого

---

[89]Дет. див.:Іванов С. О.Особливості розгляду судових справ щодо державних бюджетних установ – відповідачів // **Н**аукове фахове видання «Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право», № 2 (8). – 2013 рік. . [Електронний ресурс] — Режим доступу:http://www.lj.oa.edu.ua/archives/n2-2013.

[90] Про звернення Вищого господарського суду України до Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України щодо необхідності законодавчого унормування відповідальності юридичних осіб : інформаційний лист Вищого господарського суду України від 09.11.2001 р. № 01–8/1187 // Вісник господарського судочинства. — 2002. — № 1. — С. 119.

[91] Щодо відповідальності юридичних осіб, за якими майно закріплено на праві оперативного управління : лист Вищого арбітражного суду України від 27.06.2001 р. № 01–2.2/165 // Бюлетень «Бізнес: законодавство та практика». — 2002. — № 2.

[92] Трубін, І. Загальні проблеми юридичної відповідальності за бюджетні правопорушення / І. Трубін // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 6. — С. 98.

розв’язання потребують питання про джерела відшкодування шкоди, завданої цими організаціями, встановлення суб’єкта несення відповідальності, можливість застосування додаткової відповідальності власника майна - держави, механізм реалізації субсидіарної відповідальності держави.

Нині поширеною є практика коли юридичні особи публічного права як учасники цивільних відносин виступають в якості відповідачів по цивільним справам. Зокрема на основі аналізу правозастосовної практики можна виявити випадки подання позовів до юридичних осіб публічного права у договірних зобов’язаннях, наприклад, щодо виселення цих осіб із орендованих ними приміщень у зв’язку із виникненням заборгованості по орендній платі; про дострокове розірвання укладеного юридичною особою публічного права договору у зв’язку із тим, що відповідач (юридична особа публічного права) порушив строк виконання зобов’язання із здійснення оплати, і, як наслідок, це виконання втратило інтерес для позивача та інші. Загальний аналіз наведених випадків залучення державних організацій до договірної відповідальності свідчить, що причиною цього виступає, перш за все, несвоєчасне державне фінансування їх потреб.

Є ситуації недоговірної цивільно-правової відповідальності юридичних осіб публічного права (наприклад, під час завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, володільцем якого виступають зазначені особи - ст. 1187 ЦК України). Актуальність накладення цього різновиду деліктної відповідальності пов’язується фактом закріплення за юридичними особами публічного права значної кількості об’єктів, використання яких створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. У нинішньому цивільному законодавстві збережено принцип несення відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки не тільки власника цього джерела, але й особи, яка володіє зазначеним джерелом на іншій правовій підставі (ч. 2 ст. 1187 ЦК України).

Поширеними є також ситуації відповідальності юридичних осіб публічного права за моральну шкоду, яка настає у випадку, коли втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»[93]), були спричинені неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю персоналу певної юридичної особи публічного права (наприклад, під час відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерел підвищеної небезпеки, володільцями яких виступають юридичні особи публічного права, — ч. 2 ст. 1167 ЦК України).

Щодо участі юридичних осіб публічного права позивачами у справах про відшкодування завданої їм моральної шкоди (ст. 1167 ЦК України) необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 31 Закону України «Про інформацію» юридичні особи в цьому випадку мають право вимагати у суді лише спростування недостовірної інформації та не можуть вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Слід зазначати, що застосування поняття «спричинення моральної шкоди» щодо таких учасників цивільних відносин, як юридичні особи, є спірним, зважаючи на складність доведення факту фізичних або психічних страждань такими суб'єктами права, як організації[94]. Втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань можливі лише у фізичних осіб, які мають психіку (свідомість). Внаслідок цього логічним є виділення у правозастосовній практиці окремо завдання моральної шкоди фізичній особі та *немайновоїшкоди юридичній особі* (ч.ч. 2, 3 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про

[93] Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-95.

[94] Козлова, Н. В. Правосубъектность юридического лица / Н. В. Козлова. — М. : Статут, 2005. — С. 54–58.

відшкодування моральної (немайнової) шкоди»). Це не позбавляє працівника юридичної особи, посадову особу органу державної влади чи органу місцевого самоврядування права на захист честі, гідності та ділової репутації у суді.

В якості специфічної риси цивільної відповідальності юридичних осіб публічного права слід відмітити, що цивільна відповідальність таких осіб як невласників є обмежена грошовими засобами (виділеними державою або отриманими цими особами внаслідок своєї прибуткової діяльності).

Зокрема відповідно до п. 6 Листа Вищого арбітражного суду України «Про Закон України «Про господарську діяльність у Збройних силах України» відповідальність військової частини як суб'єкта господарської діяльності обмежується коштами, які надходять на її рахунок за відповідними статтями, а у разі недостатності цих коштів відповідальність за зобов'язаннями військової частини несе Міністерство оборони України або інший відповідний центральний орган виконавчої влади. У випадку відсутності або недостатності коштів на рахунку військової частини стягнення за її зобов'язаннями за будь-яких умов не може бути звернено на закріплене за військовою частиною майно. У цих ситуаціях до участі у справі може бути залучено Міністерство оборони України.

Відтак, правило п. 1 ст. 219 ГК України про відповідальність правопорушника всім належним йому на праві власності або закріпленим за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном слід трактувати обмежено в ситуації юридичних осіб публічного права. У цьому випадку норми цивільного або господарського законодавства застосовуються до суб'єктів публічного права з урахуванням специфіки їх правового статусу, яка передбачена в нормах інших галузей права (зокрема бюджетного права); закріплене у п. 1 ст. 219 ГК України поняття «майно» слід розуміти як наявні в юридичній особі публічного права *грошові засоби*.

Цим самим зважаючи на випадки залучення юридичних осіб публічного права до майнової відповідальності, які не є приватними власниками свого майна

і на це майно неможливим є стягнення, - ***доцільно нормативно закріпити положення про субсидіарну відповідальність держави як власника за зобов'язаннями створених нею таких організацій***.

У підсумку пропонується на основі змісту цивільно-правових принципів рівності усіх суб'єктів права власності перед законом, судового захисту цивільного права та інтересу, справедливості, добросовісності та розумності внести наступні пропозиції: п. 3 ст. 96 ЦК України слід викласти в такій редакції: ***«Засновник юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, крім випадків, передбачених цим Кодексом та законом».***

Крім цього, пропонується в положення ст. 619 ЦК України внести окремий пункт про ***встановлення субсидіарної відповідальності держави як власника майна при недостатності грошових коштів в момент несення відповідальності за виниклими зобов'язаннями юридичної особи публічного права***. На зміну редакції ч. 1 ст. 174 ЦК України слід закріпити правило, відповідно до якого ***держава несе відповідальність як учасник цивільних відносин та субсидіарну відповідальність як власник майна створених нею осіб засобами державного бюджету в особі своїх органів державної влади та іншим незакріпленим за юридичними особами державним майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення***.

Ознака найменування юридичних осіб публічного права

Наступною ознакою юридичної особи, за якою здійснюється її персоніфікована участь у цивільному обороті, є найменування юридичної особи. Про ознаку юридичних осіб публічного права «виступ від свого імені» у цивільних відносинах йдеться у спеціальних нормативно-правових актах (наприклад, про власне найменування — «Міністерство оборони України» — зазначається в п. 1 Положення про Міноборони).

Назва юридичних осіб публічного права, як і будь-яких інших організацій складається з двох частин: організаційної форми участі у правовідносинах

(наприклад, міністерство, управління) і вказівки на характер діяльності (наприклад, щодо організацій Збройних Сил України – це реалізація державної політики у сфері оборони).

Крім найменування, ідентифікуючою ознакою участі ряду юридичних осіб публічного права у правовідносинах є умовне найменування, яке складається із набору літер та числових символів, а також спеціально розроблена емблема, прапор, штандарт та інші офіційні атрибути. Юридичні особи публічного права у цивільних відносинах користується власною гербовою печаткою. Особливість юридичних осіб публічного права, порівняно з юридичними особами приватного права, полягає у нормативно прописаній можливості використовувати у своєму найменуванні назви інституцій держави. Особливістю також є те, що юридичні особи публічного права не наділені можливістю на зміну свого найменування за власною ініціативою, адже воно (найменування) прописане імперативно у законі.

Ознака державної реєстрації юридичних осіб публічного права

В українському цивільному законодавстві закріплено ознаку про державну реєстрацію юридичних осіб (ст. 80 ЦК України).

Актуальним нині є питання державної реєстрації юридичних осіб публічного права. Державна реєстрація новостворених юридичних осіб публічного права (наприклад, органів державної влади та органів місцевого самоврядування) відбувається в загальному порядку з урахуванням ряду особливостей. Специфіка цих осіб полягає в тому, що до вступу в дію Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» значна їх кількість набула статусу окремого суб’єкта права (діяла у статусі юридичної особи) через розпорядчий спосіб створення, без проходження процедури державної реєстрації в порядку визначеному цим Законом. У той же час на сьогодні нормативно закріпленим є правило про те, що процедуру державної реєстрації повинні проходити всі юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми, форми власності та

підпорядкування (ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», ст.ст. 80, 87 та 89 ЦК України). Відтак у ситуаціях, коли організації отримали статус юридичної особи і не підлягали реєстрації в органах державної реєстрації, щодо них чинним законодавством України передбачено процедуру їх включення до Єдиного державного реєстру, про що їм видається відповідна довідка (п. 6 постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України»[95]).

Наступна особливість та проблемне питання діяльності юридичних осіб публічного права – це застосування відомчої (в межах одного міністерства) реєстрації своїх організацій замість реєстрації закріпленої у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» для всіх різновидів юридичних осіб. Зокрема у договірній діяльності деяких організацій Збройних Сил України (військових частин) присутня практика заміни державної реєстрації, яка передбачена у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» їхньою відомчою реєстрацією в Міністерстві оборони України в якості суб'єктів господарської діяльності відповідно до Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України».

Щодо цього наведена «відомча» реєстрація військових частин не замінює визначену у законі на загальному рівні стосовно усіх різновидів юридичних осіб державної реєстрації. Відтак у ситуаціях, коли організації підлягали так званій «відомчій» реєстрації, чинним законодавством передбачено процедуру їх включення до Єдиного державного реєстру. На виконання цього положення у правозастосовній сфері діє правило, відповідно до якого такі учасники цивільних відносин, як військові частини, зобов'язані під час своєї участі у майновому

[95] Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України : постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. N 118 // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/118-96-п .

обороті подати реєстраційну картку про підтвердження відомостей про свій статус юридичної особи та копію цього свідоцтва з одночасним пред'явленням оригіналу свідоцтва про реєстрацію військової частини як суб'єкта господарської діяльності у Збройних Силах України.

Крім цього, юридичні особи публічного права при виконанні покладених засновником завдань мають справу з державною або військовою таємницею, а тому під час державної реєстрації таких суб'єктів публічного права в якості юридичних осіб не можна допустити включення відомостей, які стосувалися б згаданих видів таємниць, у відкритий Єдиний державний реєстр. Це може завдати шкоди безпеці держави. Через це, нормативно закріпленим є те, що до Єдиного державного реєстру не заносяться відомості, які складають державну таємницю (п. 4. ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»). Ряд вчених пропонує також звільнити юридичні особи публічного права від реєстраційного збору за проведення державної реєстрації та створити самостійні реєстри юридичних осіб публічного права[96].

На основі аналізу норм чинного українського законодавства, в якості наступної специфіки правового статусу юридичних осіб публічного права можна зазначити їх особливий порядок створення. Пропонується виділяти два етапи формування юридичних осіб публічного права як суб'єктів права: дії, спрямовані на створення суб'єкта публічного права для участі у відповідних владних відносинах (через прийняття відповідного управлінського акта, зокрема наказу, розпорядження, постанови про створення певного суб'єкта публічного права), — *адміністративно-правовий етап*; і дії, спрямовані на виникнення передумов виступу учасником цивільних відносин (подача необхідної документації для

[96] Первомайський, О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право» / О. О. Первомайський. — Х., 2003. — С. 11.

реєстрації юридичною особою в загальному для всіх організацій порядку), — *цивільно-правовий етап*[97]. Нормативним супроводженням першого етапу є, наприклад, зміст положення п. 1 ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», відповідно до якого такі різновиди юридичних осіб публічного права, як міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Нормативним регулюванням згаданого другого етапу створення юридичних осіб публічного права є положення п. 6 ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», відповідно до якого державна реєстрація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади як юридичної особи здійснюється у триденний строк з дня набрання чинності акта Президента України про призначення керівника новоутвореного міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади. Здійснення заходів щодо державної реєстрації міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади як юридичної особи покладається на керівника такого органу.

Юридичні особи, які виникають розпорядчим актом органу державної влади відповідно припиняють свою діяльність, як правило, в силу розпорядчого акта компетентного органу державної влади про припинення їх діяльності. При цьому зазначені підходи щодо утворення юридичних осіб публічного права у два етапи: як суб'єкта публічного права і як учасника цивільних відносин, логічно повинні бути присутні й під час процедури припинення діяльності цих суб'єктів права: спочатку визначений у конституційному порядку орган державної влади (наприклад, Президент України) повинен прийняти рішення про припинення функціонування певної юридичної особи публічного права (наприклад, міністерства в порядку реформування), що є підставою для припинення

[97] Дет. див.: Іванов С. О. Сутність правосуб'єктності юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах: досвід зарубіжних країн / С. О. Іванов // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2010. — № 4 (36). — С. 41-47.

функціонування цього суб'єкта права як юридичної особи публічного права (шляхом виключення запису про державну реєстрацію його припинення з Єдиного державного реєстру).

Крім цього, серед способів припинення юридичних осіб публічного права не використовуються такі традиційні форми припинення юридичних осіб приватного права, як добровільне припинення діяльності за рішенням його органів (так як нормативно закріплена обов'язкова до виконання на постійній основі мета створення створених у публічному порядку організацій). Також неможливою є примусова ліквідація за рішенням суду юридичних осіб публічного права через процедуру банкрутства (адже українським законодавством закріплена субсидіарна відповідальність держави за зобов'язаннями таких осіб). Ліквідація державних організацій можлива лише виключно у публічному порядку за рішенням держави–засновника в особі вищих органів державної влади.

Окрім ліквідації, типовим способом припинення діяльності юридичних осіб публічного права є їхня реорганізація. Відповідно до ст. 106 Конституції України держава в особі своїх вищих органів влади вправі в будь-який момент реорганізувати центральні органи управління в інші державні органи (як це було, наприклад, реалізовано в положеннях постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»[98]). Зміна організаційно-правової форми таких різновидів юридичних осіб публічного права, як органи державної влади у добровільному порядку (за рішенням їх керівників або штату службовців) є неможливим.

Ознака цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб публічного права

[98] Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 // Офіційний вісник України від 23.09.2014 — 2014 р., № 74, стор. 57, стаття 2105, код акту 73930/2014.

Чинне цивільне законодавство України визначає юридичну особу суб’єктом права, який володіє цивільною правоздатністю (ст. 91 ЦК України) та цивільною дієздатністю (ст. 92 ЦК України). Через цей факт, у ч. 2 ст. 80 ЦК України, яка присвячена визначенню юридичної особи, згадуються також такі ознаки юридичної особи, як наявність цивільної правоздатності та дієздатності.

Цивільна правоздатність юридичної особи — це її здатність мати цивільні права і обов'язки.

Момент виникнення цивільної правоздатності у юридичної особи приурочений до моменту її створення, тобто з дня внесення запису про її державну реєстрацію до єдиного державного реєстру. Припиняється цивільна правоздатність юридичної особи - з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про припинення діяльності юридичної особи (ч. 4 ст. 91 ЦК України).

Проводячи аналіз положень ст. 91 ЦК України щодо обсягу цивільної правоздатності юридичної особи, відповідно до якої юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині та ст. 26 ЦК України щодо закріпленого обсягу цивільної правоздатності фізичної особи, можна зробити висновок, що згідно положень цивільного законодавства юридичні особи (публічного права) незалежно від їх організаційно-правової форми мають усі особисті немайнові права, встановлені Конституцією України та ЦК України; здатні мати усі майнові права, що встановлені ЦК України, іншим законом; здатні мати інші цивільні права, що не встановлені Конституцією України, ЦК України, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства; тобто мають «загальну» цивільну правоздатність.

Цим самим, зміст цивільної правоздатності юридичної особи публічного права, перш за все, складають її *особисті немайнові права*. Зокрема ст. 94 ЦК України «Особисті немайнові права юридичної особи» встановлює, що юридична

особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати.

Складовою змісту цивільної правоздатності юридичних осіб публічного права складають їх *майнові права*, наприклад, в межах існування речового права на її майно.

Чинне цивільне законодавство визначає юридичну особу суб'єктом права, який володіє цивільною правоздатністю (ст. 91 ЦК України) та цивільною дієздатністю (ст. 92 ЦК України). Зазначене повністю стосується діяльності створених державою організацій, яким законодавством визначено не тільки завдання, але й право створювати передумови їх реалізації власними діями. Цивільну дієздатність державної (комунальної) організації реалізує її керівник (певний міністр, директор, ректор тощо), який уповноважений на підставі займаної посади формувати і виражають волю вказаної організації в будь-яких правовідносинах з іншими учасниками суспільних відносин. Наприклад, відповідно до ч. 1 п. 10 Положення про Міноборони, Міністр оборони очолює Міноборони, здійснює керівництво його діяльністю. Крім цього, законодавством, наприклад, у п. 11 Положення про Міноборони щодо Міноборони передбачено можливість створення у інших органів та структурних підрозділів, через які Міноборони набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх.

Практика свідчить, що юридичні особи також реалізують свою цивільну правоздатність через діяльність своїх представників, що діють на підставі виданої довіреності.

Отже, цивільна дієздатність юридичних осіб публічного права, як і цивільна правоздатність, набувається з моменту їх реєстрації в якості учасників цивільних відносин — у статусі юридичної особи (публічного права).

Підсумком наведеного є констатація того факту, що відповідно до чинного законодавства юридичні особи публічного права володіють цивільною

правосуб'єктністю, тобто здатністю бути учасником цивільних відносин через сукупність їх цивільної правоздатності та дієздатності.

Однак, необхідно зазначити, що ознака набуття особою цивільної правосуб'єктності не є передумовою отримання нею статусу юридичної особи, а навпаки, є наслідком реєстрації суб'єкта права як юридичної особи[99]. Юридична особа є правосуб'єктною у цивільних відносинах у випадку, коли в неї створені можливості щодо володіння цивільними правами та обов'язками у правовідносинах та є здатність реалізовувати їх власними діями на постійній основі.

Установчі документи юридичних осіб публічного права

Юридичні особи публічного права мають прийняті локальні документи (установчі документи), де міститься деталізація організаційної єдності конкретної юридичної особи публічного права та ряд інших її ознак. Так, відповідно до ст. 88 ЦК України в установчих документах зазначається найменування юридичної особи, організаційна єдність, майнова відокремленість, мета і завдання створення, а також інші відомості, що передбачені законом для відповідного різновиду юридичних осіб (щодо створених у розпорядчому порядку юридичних осіб публічного права, мета їх створення та склад органів, які реалізують цю мету, поряд із установчими документами закріплюються також у нормативно-правових актах).

Призначення згаданих локальних актів юридичної особи можна пов'язати із максимальним наближенням загальних нормативних правил до функціонування конкретної юридичної особи.

Серед виділених у положеннях ЦК України різновидів установчих документів (засновницький договір, статут, установчий акт) саме дві останні

---

[99] Дет. див.:Іванов С. О. До питання про обсяг цивільної правоздатності (підприємницьких) юридичних осіб приватного права: порівняльний досвід законодавства іноземних держав / С.О. Іванов // Порівняльно-аналітичне право - електронне науково-практичне фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2016. - № 6. – С. 89 – 90.[Електронний ресурс] — Режим доступу:http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/81

форми використовуються в діяльності юридичних осіб публічного права (наприклад, діюче положення про Міноборони, можна вважати прототипом установчого акту цієї державної установи).

Однією із ознак юридичної особи відповідно до ч. 2 ст. 80 ЦК України є *можливість юридичної особи бути позивачем та відповідачем у суді.*

Щодо виділення можливості виступу організацій у ролі позивача або відповідача, як ознаки юридичних осіб, то ще за радянських часів велися дискусії про доцільність цього[100], зважаючи на те, що це не є ознакою матеріальної галузі цивільного права. Ця властивість пов'язується з процесуальними можливостями організації, а тому вона не повинна бути показником у цивільному праві та закріплюватися у ЦК України. Достатнім для процесуальних правовідносин є з'ясування передумов самостійної цивільно-правової відповідальності потенційного учасника цивільних відносин через встановлення за ним ознаки майнової відокремленості. Процесуальний закон наділяє процесуальною правосуб'єктністю організації, які вже набули статусу юридичної особи (процесуальна правосуб'єктність є закономірним наслідком правосуб'єктності в матеріальних правовідносинах).

З урахуванням наведених вище ознак юридичних осіб публічного права можна сформувати визначення цього учасника цивільних відносин. Юридичні особи публічного права – це створені у розпорядчому порядку публічно-правовими утвореннями організації для реалізації визначеної у нормативному порядку публічної мети їх створення на основі державної або комунальної власності. Юридичні особи приватного права - це організації, що створені на добровільних засадах для реалізації визначеної в установчих документах мети їх створення на основі права приватної власності.

[100] Красавчиков, О. А. Сущность юридического лица / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. — 1976. — № 1. — С. 54.

Проблематика критеріїв поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права

В доктрині права поширені численні критичні висловлювання щодо закріпленого в положеннях ЦК України критерію поділу організацій. Український законодавець визначив суть юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права через специфічний порядок їх утворення: «юридична особа приватного права створюється за волевиявленням фізичних та юридичних осіб на підставі установчих документів. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування» (ч.2 ст. 81 та ст. 87 ЦК України).

Щодо цього, слід зазначити, що ця закріплена легітимна ознака диференціації юридичних осіб не може вважатися вдалою, так як вона не в повному обсязі враховує правову сутність цих осіб. Аргументом для цього може слугувати хоча б той факт, що згідно з положеннями Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» використаний різновид способу утворення юридичної особи не впливає на виникнення правосуб'єктності в останньої. Згідно з п. 4 ст. 87 ЦК України та п. 4 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», юридична особа вважається створеною не з часу прийняття рішення її засновників про заснування, а з моменту внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації. У такий спосіб, не можна видову приналежність юридичної особи прив'язувати до моменту, коли вона ще не є утвореною, так як використання договірного або розпорядчого способу утворення не дає повної гарантії її засновникам на здобуття організаційним утворенням у подальшому статусу юридичної особи. Реєстраційні органи мають право відмовити у реєстрації з підстав, закріплених у ст. 27 Закону України «Про

державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». Через це, винесення моменту визначення виду юридичної особи залежно від способу її утворення (на етап підготовчих до реєстрації дій) є недоцільним.

Іншим аргументом недосконалості використаного в ЦК України критерію поділу юридичних осіб є штучне звуження засновницьких прав держави. Зважаючи на закріплене у ч. 3 п. 2 ст. 81 ЦК України правило про створення розпорядчим актом держави юридичних осіб публічного права, можна зробити висновок про відсутність у держави права створювати юридичні особи приватного права, які згідно із закріпленим у ч. 2 п. 2 ст. 81 ЦК України критерію створюються у добровільному порядку. Однак, згідно з п. 2, 3 ст. 167 ЦК України, держава може створювати як юридичні особи публічного права, так і юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом (відповідно ч. 2, 3 ст. 167 ЦК України). При цьому отримуємо не зовсім логічну ситуацію, коли в одному випадку держава своїм розпорядчим актом створює юридичну особу публічного права, а в іншому випадку — юридичну особу приватного права.

Цим можна пояснити виникнення останнім часом у науковій літературі багатьох критичних висловлювань щодо використаного у ЦК України підходу до критерію класифікації юридичних осіб на юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права, який «не має необхідної наукової аргументації, а також практичної користі і втрачає свій сенс»[101]. Українські вчені при цьому репрезентують власні критерії для зазначеного поділу. Зокрема, існують погляди авторів, згідно з якими таким критерієм, насамперед, слід вважати усе ж таки не порядок, а цілі створення, а також галузь, у якій має діяти

[101]Первомайский, О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах / О. О. Первомайский. — Х. : Страйд, 2005. — С. 30.

та чи інша особа. Створення засновниками юридичних осіб приватного права відбувається «для себе» або для задоволення інтересів певного кола осіб, зокрема засновників, учасників тощо, в той час як юридичні особи публічного права засновуються «для всіх»[102].

Пропонується під час характеристики суті юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права вважати спосіб їх утворення (в імперативному чи в диспозитивному порядку) похідним від змістовної характеристики мети створення таких суб'єктів та правової природи способів або методів досягнення реалізації такої мети. В основі такого твердження є теза, що ще за часів римського цивільного права зміст (суть) інтересів (публічних або приватних) була в основі розподілу права на публічне та приватне. Відтак, юридичні особи публічного права є носіями публічних завдань, що обумовлює імперативний характер їх створення та ряд специфічних ознак їх правового статусу як юридичних осіб. Юридичні особи приватного права мають менш масштабні за обсягом цілі створення і пов'язанні з реалізацією інтересів їх засновників. Мета їх створення визначається локальними актами (засновницьким договором чи статутом). Останні щодо цього створюються їх засновниками у добровільному порядку, а роль держави в особі її відповідних органів зводиться до офіційного визнання за цими утворенням статусу учасника відносин.

У такому випадку, визначальним критерієм класифікації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права є характер мети їх створення («матеріально-формальний» або «функціональний» критерій класифікації), що визначає тип суб'єкта права, форму власності та порядок його створення. Виконання на постійній основі визначеної Конституцією України та іншими законами публічної мети створення, повинна

[102]Ястребов Олег Александрович Юридическое лицо публичного права: сравнительно-правовое исследование. Автореф. д-ра юрид. наук 12.00.14 – административное право, финансовое право, информационное право Москва – 2010. – С. 14.

бути визначальною ознакою юридичних осіб публічного права, що має наслідком створення їх у розпорядчому порядку. Навпаки, реалізація інтересів визначеної групи приватних осіб (засновників та учасників) і створення їх на засадах ініціативності та диспозитивності є визначальною ознакою юридичних осіб приватного права.

Обов'язок реалізації публічної мети створення юридичними особами публічного права, в умовах проголошення у цивільному праві України загальної цивільної правоздатності організацій, проявляється у сфері дії права публічного. Тому проявом або продовженням у цивільному праві наведеної ознаки у вигляді «реалізації імперативно встановленої у нормативному порядку публічної мети їх діяльності» є реалізація їх діяльності на праві публічної (державної або комунальної) власності (або коли публічний їх засновник має визначальний корпоративний вплив на їх діяльність через володіння, наприклад, контрольним пакетом акцій).

Відтак, юридичні особи публічного права виходячи із мети створення та закріплених у Конституції України видів власності, можна поділити на *державні* (організації, що діють на основі права державної власності) та *комунальні* (організації, майновою основою діяльності яких є майно територіальних громад на місцях).

У підсумку, пропонується зміщення критеріїв поділу організацій: в основі повинна виступати не галузь (публічного чи приватного) права, що регламентує їх правовий статус, а суть мети їх створення, яка визначає спосіб їх створення та форму власності. При цьому, приватні юридичні особи пропонується визнавати, як організації, що створені на добровільних засадах для реалізації своїх приватних інтересів на базі права приватної власності. Публічні (державні та комунальні) юридичні особи – це створені у розпорядчому порядку публічно-правовими утвореннями організації для реалізації визначеної у нормативному

порядку публічної мети їх створення на основі державної або комунальної власності.

Подібні до запропонованих вище підходів щодо класифікації юридичних осіб закріплені в законодавстві ряду держав ЄС. Так, доктрина та законодавство Польщі відмовилися від диференціації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права, запроваджуючи їх поділ, залежно від встановленої форми власності на державні та приватні юридичні особи[103].

Питання механізму нормативного регулювання статусу юридичних осіб публічного права

Положення ч. 3 ст. 81 ЦК України вказує, що правовий статус юридичних осіб публічного права врегульовується спеціальним законом (публічного права). На роль цього «закону» може претендувати ГК України, у ч. 2 ст. 55 якого серед суб'єктів господарювання виділено юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, та *державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу*. Цим самим, гострота проблеми інституту юридичної особи публічного права обумовлюється також тим фактом, що зазначений інститут не отримав свого нормативного закріплення в положеннях норм господарського права України. В нормах ГК України термін «юридична особа публічного права», як учасник господарських правовідносин, не використовується, а замість цього вжиті терміни «органи державної влади», «державні організації», «державні підприємства» тощо. Це свідчить про наявну прогалину суті так званих «юридичних осіб публічного права».

Слід констатувати про присутню несистемну регламентацію окремих різновидів юридичних осіб публічного права на рівні ряду інших спеціальних законів (наприклад, в Законі України «Про вищу освіту» – щодо державних

[103]Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawedliwości, Księga pierwsza Kodeksu cywilnego (proekt z uzasadnieniem. – Wydawnictwo C.H. BECK. – Warszawa. – 2009. - S. 54.

вищих навчальних закладів тощо); у підзаконних актів (наприклад, Положення про Державну фіскальну службу України тощо). Зрозуміло що такий стан не сприяє системності у правовому регулюванні статусу такої окремої групи учасників цивільних відносин, як юридичні особи публічного права, в умовах, коли правовий статус юридичних осіб приватного права врегульований на кодифікованому рівні положеннями ЦК України.

У процесі вирішення питання про модель правового регулювання статусу юридичних осіб публічного права актуальним щодо цього постає зарубіжний досвід.

Використовуючи зарубіжний досвід нормативного регулювання правового статусу створених державою організацій, можна виділити різні моделі такого регулювання (регулювання: або виключно в адміністративному порядку, або в цивільно-правовому порядку, або регулювання загальних положення, як юридичних осіб у нормах цивільного кодексу, з тим, щоб їх особливості врегульовувати у положеннях спеціального закону).

Зокрема є група європейських країн (Франція, Великобританія), де будь-які правовідносини за участю держави та утворених нею суб'єктів права виключається із сфери цивільно-правового впливу та входить у сферу *адміністративного права*[104].

Є протилежні приклади, коли держава та створені нею організаційні утворення урегульовуються *цивільним правом*[105]. Зокрема у законодавстві Німеччини виділено самостійними поняттями публічна служба та публічно-правове утворення. Через це законодавство Німеччини відносить сферу господарської діяльності публічно-правових утворень до цивільного права.

---

[104]Чиркин, В. Е. Юридическое лицо публичного права [Текст] / В. Е. Чиркин. — М. : Норма, 2007. — С. 48–49.

[105]Система германского гражданского права [Текст] : [учебн.] / [пер. с нем. С. В. Королева]. — М. : Международные отношения, 2006. — С. 21.

На схожих принципах будується законодавство Польщі. Зокрема в нинішній редакції Цивільного кодексу Республіки Польща, - *далі за текстом ЦК Польщі* цей кодифікований акт на рівних засадах регулює цивільні відносини між фізичними та між всіма різновидами юридичних осіб.

Однак такий стан справ був не завжди, бо до введення змін у ЦК Польщі 1990 року закріпленим було окреме регулювання статусу господарських організацій та статусу створених державою організацій, які не мали за мету отримання прибутку[106]. Потреба окремого регулювання в радянський період польської історії створених державою юридичних осіб порівняно з іншими учасниками цивільних відносин пов'язувалося з неоднаковим правовим становищем цих організацій в товарному обороті. Вважалося тоді, що державні інтереси мали привілейоване становище порівняно з іншими (особистими) інтересами, а відтак державні організації мали право на привілей та охоронялися в особливому порядку (вони повинні врегульовуватися окремо поза цивільного законодавства підзаконними актами Ради Міністрів Польщі), спори між такими господарськими організаціями повинні розглядатися не в загальному судовому порядку, а через діяльність спеціальних арбітражних комісій). Це було передумовою того, що на ті часи переважали думки, що створені державою організації повинні регулюватися окремою галуззю польського господарського права[107].

Однак зі змінами кардинального характеру у політичній системі Польщі кінця 80-х початку 90-х відбулися зміни й у чинному цивільному законодавстві, коли було ліквідовано нерівне (неоднакове) трактування правового статусу організацій в залежності від уособлення в них форми власності (державної, приватної) і затверджено однакове їх регулювання на єдиних засадах в речових

[106]Stanislaw Dmowski, Stanislaw Rudnicki Komentarz do Kodeksu cywilnego. - Ksiega pierwsza czesc ogolna. [Wydanie 3 zmienione.] - Wydawnictwo prawnicze. – Warszawa, 2001. –s. 14.
[107]Stanislaw Dmowski, Stanislaw Rudnicki Komentarz do Kodeksu cywilnego. - Ksiega pierwsza czesc ogolna. [Wydanie 3 zmienione.] - Wydawnictwo prawnicze. – Warszawa, 2001. – s. 8 - 9.

та зобов'язальних правовідносинах. Отже нині з цивільного права Польщі зникле таке поняття як господарська організація з її спеціальною правоздатністю та спеціальним нормативним регулюванням правового статусу, бо це створювало значні складності в регулюванні відносин за їх участю в такому вигляді.

Нинішня модель польського нормативного регулювання юридичних осіб передбачає врегулювання основоположних і загальних положень правового статусу юридичних осіб (у тому числі створених Скарбом Держави) у ЦК Польщі, а спеціальний правовий статус окремих їх різновидів (окремих правових форм) в спеціальних законах. Про це, зокрема йдеться у ст. 35 ЦК Польщі, де зазначено, що детально правовий статус окремих юридичних осіб врегульований спеціальним законом (які у своїй більшості врегульовують комплексно всі питання створення, діяльності та припинення цих осіб з використанням як цивільних норм, так і норм конституційного та адміністративного права). Прикладом такого спеціального закону у Польщі безпосереднім об'єктом регулювання яких є правовий статус окремих різновидів державних юридичних осіб є закон про державні підприємства (przedsiebiorstwa panstwowe).

Польські вчені обґрунтовують таку модель регулювання тим, що зближення процесу господарювання до цивільно-правового механізму регулювання дозволяє значно зменшити застосування адміністративного методу регулювання у майновому обороті[108].

Подібний до польського є порядок нормативно-правого регулювання статусу державних юридичних осіб у Російської Федерації, де на офіційному рівні не визнаним є категорія «юридичних осіб публічного права» (у Цивільному кодексі Російської Федерації – *далі за текстомЦК РФ* закріплення такого учасника правовідносин, як юридична особа публічного права відсутнє), однак у нормах цивільного кодексу вказується про державні та комунальні юридичні

[108]Stanislaw Dmowski, Stanislaw Rudnicki Komentarz do Kodeksu cywilnego. - Ksiega pierwsza czesc ogolna. [Wydanie 3 zmienione.] - Wydawnictwo prawnicze. – Warszawa, 2001. –s. 14.

особи. Крім цього, прийнятими є нормативно-правові акти, які визначають специфіку правового статусу окремих різновидів (організаційно-правових форм) державних юридичних осіб (наприклад, в Законі РФ «Про автономні установи»[109]). На підтвердження цього можна навести норму ч. 5 ст. 49 ЦК РФ, відповідно до якої щодо юридичних осіб, створених Російською Федерацією на основі спеціальних федеральних законів, положення цього Кодексу про юридичні особи застосовуються постільки, оскільки інше не передбачено спеціальним федеральним законом про певну юридичну особу.

Є третя модель правового регулювання статусу державних організацій, відповідно до якої щодо ряду специфічних ознак цих організацій у самому цивільному кодексі закріплюються спеціальні норми, які окреслюють їх специфіку в тій або іншій сфері. Наприклад, у ч. 3 ст. 45 ЦК Республіки Білорусь окремо виділено правоздатність державного органу, а також державної юридичної особи. Хоча у самому цивільному законодавстві не заперечується й про дію спеціальних нормативних актів щодо державних організацій (наприклад, у ч. 4 ст. 44 ЦК Республіки Білорусь зазначено, що особливості утворення, реорганізації та ліквідації державних органів, а також державних юридичних осіб, положення про які затверджені актами законодавства, можуть встановлюватися іншими актами законодавства, що визначають особливості правового статусу таких органів та юридичних осіб).

У системі законодавства Грузії є власний модифікований варіант регламентації створених державою організацій. В законодавстві цієї держави передбачене загальне окреслення суті юридичних осіб публічного права у положеннях ЦК Грузії. У той же час є прийнятий Закон Грузії «Про юридичну

[109] Об автономных учреждениях : Закон Российской Федерации от 03.11.2006 г. № 174–ФЗ [Электронный ресурс] Российская газета. — URL : http://www.rg.ru/2006/11/08/zakon-doc.html.

особу публічного права»[110]). Цей закон на концептуальному рівні регламентує загальні положення всіх різновидів юридичних осіб публічного права як суб'єктів права, закріплює їхню класифікацію, специфіку порядку заснування та припинення діяльності тощо. Зокрема, згідно ст. 24 Цивільного кодексу Грузіїюридичні особи публічного права приймають участь в цивільно-правових відносинах так же, як юридичні особи приватного права. Порядок їх створення, організації та діяльності визначаються законом.

Повертаючись до законодавства України слід вказати, що значення поділу в ЦК України юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права нині обумовлюється тим, що правовий статус юридичних осіб приватного права встановлюється цивільним законодавством (ч. 1 п. 3 ст. 81 ЦК України); правовий статус юридичних осіб публічного права виводиться за межі регулювання ЦК України і встановлюється у нормах Конституції України та інших законів (ч. 2 п. 3 ст. 81 ЦК України).

Цим, на думку ряду вчених, реалізується ідея про те, що ЦК України як закон регулює виключно приватні правовідносини: «… до майнових відносин, заснованих на адміністративному підпорядкуванні однієї сторони другій … цивільне законодавство не застосовується» (п. 2 ст. 1 ЦК України). «Місце цивільного права … відводиться як права приватного …»[111], що регламентує всі майнові та особисті немайнові відносини, які ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності суб'єктів, що не є фігурантами держави[112].

---

[110] Law of Georgia on legal person of public law : May 28, 1999 No. 2052–IIS (Published in Legislative Herald of Georgia 1999 — No. 20 (27)) [Electronic resource] LexBox. — URL : http://lexbox.am/uploads/PDF/Georgia%20Laws/Legal%20persons%20of%20public_law.pdf.

[111] Сивий, Р. Приватне право в юридичних системах деяких європейських держав: сучасні погляди зарубіжних цивілістів / Р. Сивий // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 54.

[112] Сібільов, М. Загальна характеристика сфери приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 2 (25). — С. 133.

Наслідком цього, є поширення останнім часом тези про категорію «юридичної особи публічного права» як інституції публічного права. Суть поняття «юридична особа публічного права» ними пропонується розглядати як визнане публічною владою в цій якості матеріальне та публічно-правове утворення, яке бере участь у правовідносинах у різних організаційно-правових формах з метою загального блага шляхом законного застосування публічної влади, співробітництва з нею, яке має свою назву, інші ідентифікуючі ознаки, володіє майном, має права й обов'язки та несе відповідальність за свої правові акти[113].

Однак зважаючи на той факт, що інститут юридичної особи має своє першочергове значення саме у цивільних відносинах, а також на те, що юридична особа публічного права не є носієм виключно публічної правосуб'єктності для участі суб'єктом суто у публічних правовідносинах (зазначені особи, як суб'єкти права, об'єктивно з приводу реалізації мети свого створення, вступають у різні види правовідносин, як публічно правового так і приватноправового характеру), - поширені протилежні думки про необхідність цивільно-правового регулювання статусу юридичних осіб публічного права.

Слід визнати правильним ту обставину, що в основі створення державою власного організаційного утворення (так званих суб'єктів публічного права) покладена необхідність у реалізації визначених для цих осіб функцій держави. Однак неправильним є окреслення сутності (правового статусу) юридичної особи (чи є вона особою приватного права або особою публічного права) залежно від характеру правовідносин, для участі в яких вона створюється (у приватно-правових або у публічно-правових). Юридична особа публічного права не є носієм виключно публічної правосуб'єктності для участі суб'єктом суто у публічних правовідносинах (особою публічного права). І навпаки, суть

[113] Чиркин, В. Е. Юридическое лицо публичного права / В. Е. Чиркин. — М. : Норма, 2009. — С. 56–57.

юридичної особи приватного права не вичерпується виключно її цивільною правосуб'єктністю та участю у відносинах приватноправової природи. Зазначені особи як суб'єкти права об'єктивно з приводу реалізації мети свого створення вступають у різні види правовідносин, як публічно-правового, так і приватно-правового характеру.

Відтак, юридичні особи публічного права, маючи необхідну потребу участі у цивільних відносин (володіючи згідно ст. 2 ЦК України цивільною правосуб'єктністю учасника цивільних відносин), логічно повинні мати й окреслений у нормах цивільного законодавства зміст свого правового статусу у цих відносинах.

Наступний аргумент спірності не регулювання правового статусу суб'єктів публічного права як юридичних осіб - це те, що виходячи із закріпленого у п. 3 ст. 81 ЦК України положення про регулювання їх правового статусу виключно у публічно-правовому порядку можна дійти до висновку про виключність правового статусу організацій публічного права порівняно з іншими організаціями. Як наслідок, ця ситуація може призвести до неприпустимих за нинішніх ринкових умов переваг осіб публічного права порівняно з особами приватного права у цивільних відносинах (про перевагу державної форми власності над приватною), до закріплення фактичної нерівності щодо можливостей здійснення своїх законних прав та інтересів юридичними особами публічного права (на основі норм публічного права) та юридичних осіб приватного права (на основі норм цивільного права) всупереч принципу юридичної рівності учасників цивільних відносин. Аксіоматичним є теза, що прояв владних повноважень з боку публічних осіб, у процесі встановлення та розвитку рівноправних цивільних правовідносин повністю відкидається. Держава неуправомочена штучно, шляхом прийняття певного розпорядчого акту, створювати учасників цивільних правовідносин у випадку, коли вони за своїми внутрішніми ознаками не відповідають вимогам, закріпленим в цивільному праві

щодо учасників цих відносин (наприклад, які не здатні брати участь у цивільних відносинах на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності). У нинішніх умовах конкуренції, свободи підприємництва та рівності всіх перед законом зазначена «штучно створена» особа не отримає позитивного економічного результату від своєї діяльності.

Цим самим, під час виступу публічних осіб учасниками приватних відносин вони не перетворюють ці відносини у публічні, а навпаки діють відповідно до існуючих у тій галузі принципів та методів регулювання як учасники цивільних відносин — юридичні особи. Прояв владних повноважень з боку публічних осіб у процесі встановлення та розвитку рівноправних цивільних відносин не враховується. Навіть за радянських часів, в умовах домінування всього державного над особистим для створення реальних умов участі державних органів у цивільних відносинах А. В. Венедіктовим була запропонована та введена в обіг конструкція права оперативного управління як майнова основа участі створених державою осіб у цивільних відносинах[114].

Слід також відзначити той факт, що в умовах, коли ЦК України своїм змістом не охоплює питання участі в цивільних відносинах тих суб'єктів права, яких цей закон визначає юридичними особами публічного права, складається не зовсім логічна ситуація, коли один різновид юридичних осіб (юридичні особи приватного права) «заслуговує» на врегулювання кодифікованим законодавством під час своєї участі у цивільних відносинах, а правовий статус іншого різновиду юридичних осіб (юридичних осіб публічного права) під час їхньої участі у цивільних відносинах регламентується іншим (нецивільним) законодавством[115]. І зовсім нелогічним видається стан справ, коли ЦК України своїм змістом урегульовує загальні засади участі таких публічно-правових

[114] Толстой, Ю. К. Концепция А. В. Венедиктова о праве собственности и современность / Ю. К. Толстой // Правоведение. — 1988. — № 2. — С. 18.
[115] Гайворонський, В. Інститут юридичної особи в проекті Цивільного кодексу України / В. Гайворонський // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 2 (21). — С. 90.

утворень, як держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади у цивільних відносинах (гл. 9–11 ЦК України), а також основні положення права власності Українського народу (ст. 324 ЦК України), права державної та комунальної власності (ст.ст. 326–327 ЦК України), і в той же час цей кодифікований нормативно-правовий акт не розкриває основні положення правового статусу, створені державою, територіальними громадами юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах.

Перенесення вирішення питань суті цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права у сферу публічного законодавства в умовах відсутності його належного правового регулювання створює передумови для виникнення відповідних прогалин (коли ЦК України «не виконує належної регулятивної функції»[116]) та колізій. Це обумовлено тим, що, по-перше, у сфері публічного права акценти зміщено на зовсім інші властивості, сторони діяльності суб'єктів права, ніж у цивільному, так як учасники у сфері публічно-правових відносин розглядаються не як організаційно відокремлені утворення, а як суб'єкти з відповідними владними повноваженнями, — ч. 1 та ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України[117]. У сфері публічно-правових відносин основоположне значення має класифікація осіб не на фізичні або юридичні, а на індивідуальні та колективні суб'єкти адміністративного права[118], тобто встановлення правосуб'єктності цих осіб ніяк не пов'язане з їх майновою відокремленістю і самостійною майновою відповідальністю[119]. По-друге, часто щодо правового статусу певних різновидів юридичних осіб публічного права

---

[116] Примак, В. Д. Законодавча класифікація юридичних осіб у контексті цивільно-правової відповідальності / В. Д. Примак // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії та практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [29–30 квітня 2004 року, м. Харків]. — К., 2004. — С. 170.

[117] Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747–IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35–36, № 37. — Ст. 446.

[118] Венедиктов, А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. — 1955. — № 6. — С. 23; Ромовська, З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : [підручн.] / З. Ромовська. — К. : Атіка, 2005. — С. 298.

[119] Суханов, Е. А. Предприятие и юридическое лицо / Е. А. Суханов // Хозяйство и право. — 2004. — № 7. — С. 10.

відповідного законодавства взагалі не існує (наприклад, щодо таких юридичних осіб, як державні установи) або це питання врегульовано із суперечностями (наприклад, норми ГК України та ЦК України щодо організаційно-правових форм юридичних осіб; речових прав на майно). По-третє, зазначена прогалина у цивільному праві щодо правового статусу юридичних осіб публічного права створює складності як для самих юридичних осіб публічного права у процесі їхньої участі у цивільних відносинах, так і для їх контрагентів (наприклад, незрозуміла з позицій доктрини права законодавча позиція, коли в положеннях *ч. 2 ст. 2 ЦК України суб'єкти публічного права виступають учасниками цивільних відносин, не будучи особами цивільного права).*

У зв'язку із неврегульованістю на рівні основного акту цивільного законодавства всієї сукупності цивільно-правових аспектів правового статусу юридичних осіб публічного права, доводиться говорити про суто номінальний описовий характер запровадженого в ЦК України поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного та юридичні особи публічного права та про його практичну недоцільність у нинішньому вигляді. Зокрема, виходячи із нинішньої редакції ЦК України не зрозумілим постає різниця між створеними державою юридичними особами публічного права та створеними нею ж юридичними особами приватного права.

Зрештою нелогічним є положення ст. 81 ЦК України, в якому зазначено, що такий різновид юридичних осіб, як юридичні особи публічного права, не регулюються положеннями ЦК України в умовах визнання у ч. 1 ст. 2 ЦК України всіх різновидів юридичних осіб суб'єктами цивільного права.

Відтак, у випадку визнання за певним суб'єктом публічного права статусу юридичної особи (публічного права) держава при цьому повинна, по-перше, створити *матеріальні передумови* участі цих осіб суб'єктами цивільного права (закріпивши за ними певний рівень організаційної єдності, майнової відокремленості, автономності та інші ознаки юридичних осіб), а по-друге,

створити *юридичні передумови*, тобто сформулювати єдині нормативні правила такої участі на рівних поряд з іншими учасниками цивільних відносин засадах. Орієнтиром щодо цих створених державою організаційних утворень мають виступати закріплені у ЦК України загальні положення про юридичну особу.

Аналіз наведених вище фактів дозволяє сформувати висновок про відсутність передумов для винесення за межі правового регулювання ЦК України порядку утворення та правового статусу суб'єктів публічного права як юридичних осіб. Цивільне право, як галузь права повинна регулювати участь у цивільних відносини усіх суб'єктів права. Це положення також стосується й цивільно-правового статусу юридичних осіб, який незалежно від способу їх створення повинен бути врегульований нормами ЦК України. Виділення юридичних осіб публічного права не передбачає конструювання нового різновиду юридичних осіб, щодо якого норми ЦК України не розповсюджуються під час їх участі у цивільних відносинах. Логічним видається стан справ у системі законодавства, коли діюче адміністративне законодавство регламентує правовий статус як юридичних осіб публічного права, так і юридичних осіб приватного права в адміністративних правовідносин, а цивільне законодавство - правовий статус всіх організацій у цивільних відносинах. Потрібно вказати на те, що згідно з ч. 2 п. 2 ст. 4 ЦК України нормативні акти, які регламентують цивільні відносини (наприклад, правовий статус юридичних осіб), повинні відповідати нормам Конституції України та ЦК України. Норми ЦК України мають пріоритетне значення щодо інших нормативно-правових актів (законів, підзаконних актів) у питаннях регулювання цивільних відносин (п. 2, 3, 4, 5 ст. 4 ЦК України).

Цим самим зміняться акценти суті створених у владному порядку юридичних осіб: замість підкреслення збереження їх публічно-правового статусу у цивільних відносинах, як осіб публічного права, акцентується увага на особливість прояву деяких ознак цих організацій у цивільних відносинах.

Зокрема публічні юридичні особи, як різновид юридичних осіб мають організаційну єдність, власне найменування, державну реєстрацію. У той же час ці юридичні особи реалізують публічні інтереси на основі права публічної (державної та комунальної) власності, маючи цим самим специфіку своєї майнової відокремленості; володіють визначеною законами функціональною правоздатністю; в момент їх майнової відповідальності додатково залучається держава в особі її відповідних державних органів та інші специфічні ознаки. Щодо цього, актуальною вважаємо тезу вчених про те, що «усі учасники цивільних правовідносин визнані рівними на загальному рівні, але стосовно участі кожного з них законодавець встановив спеціальні норми»[120].

Наведені вище факти є в основі висновку про те, що ***цивільно-правовий статус юридичних осіб незалежно від способу їх створення повинен бути врегульований нормами ЦК України та актами цивільного законодавства***[121]. Цим реалізується уніфікація правового регулювання загальних положень щодо всіх учасників цивільних відносин (концепція єдиного цивільного права) і буде повністю досягнуто мету кодифікації, коли в єдиному нормативному акті шляхом глибокої переробки об'єднуються правові норми різних галузей права, які стосуються правових інститутів цієї галузі права. Передумовою цієї сформованої тези є той факт, що нині закріплене у ст. 80 ЦК України визначення юридичної особи є максимально широким і включає у свій зміст суть як юридичних осіб приватного права, так і юридичних осіб публічного права, як організацій, створених та зареєстрованих у встановленому законом порядку.

---

[120] Борисова, В. І. До проблем сутності юридичної особи / В. І. Борисова // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії та практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції [29–30 квітня 2004 р., м. Харків]. — К., 2004. — С. 125.

[121] Актами цивільного законодавства відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства "Автосервіс" щодо офіційного тлумачення положень статей 177, 760, частини другої статті 777 Цивільного кодексу України (справа про переважне право наймача на придбання військового майна) Справа N 1-46/2009 від 10 грудня 2009 року N 31-рп/2009 http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v031p710-09 визнаються закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу України на єдиних для всіх учасників цивільних відносин засадах.

У нинішніх умовах (зокрема, визнання в положеннях ЦК України юридичних осіб публічного права, як учасників цивільних відносин) пропонується запровадити дворівневу систему нормативної регламентації правового статусу юридичних осіб (юридичних осіб публічного права): загальних положень — у кодифікованому акті цивільного законодавства, а специфічних питань правового статусу цих осіб — у спеціальних законах.

При цьому в умовах виділення класифікації юридичних осіб на юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права нагальним видається або прийняття загального закону про юридичні особи публічного права або внесення доповнень в положення ЦК України нормами про правовий статус юридичної особи публічного права (щодо визначення юридичної особи публічного права, змісту ознак їх цивільно-правового статусу, природи цивільної правосуб'єктності цих осіб, організаційно-правових форм, правової природи речових прав на закріплене за ними майно, механізму участі в договірних та в недоговірних відносинах, їх цивільно-правової відповідальності, специфіки порядку створення, реорганізації та припинення діяльності).

У підсумку зазначеного ***пропонується до ч. 1 п. 3 ст. 81 ЦК України внести зміни, закріпивши, що «цим Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб». Ч. 2 п. 3 ст. 81 ЦК України — виключити.***

У той же час слід підкреслити, що цивільне право не може і не повинно змінювати зміст правового статусу осіб, який є визначеним нормами конституційного або адміністративного права, адже це буде невиправданим втручанням цієї галузі приватного права у сферу правового регулювання галузей публічного права. У такій ситуації цивільне право перетвориться в універсальне право, втрачаючи цим самим предмет власного правового регулювання. Відтак цивільне право повинно «апріорі» приймати публічно-правову характеристику цих суб'єктів. Йдеться про закріплені в положеннях чинних нормативно-

правових актах публічного характеру специфічні риси правового статусу юридичних осіб як суб'єктів публічного права — владних утворень (наприклад, про зміст встановлених завдань органів державної влади, про порядок їх створення, про обсяг їх компетенції, внутрішню структуру, управлінські відносини з вищими за ієрархією суб'єктами тощо). Необхідність у виділенні в положеннях чинного цивільного законодавства юридичних осіб публічного права поряд із юридичними особами приватного права обумовлюється особливістю їх правового статусу, який регулюється комплексно нормами публічного та приватного права і доповнюється під час участі цих осіб у цивільних відносинах окремими специфічними ознаками. Суть наведених специфічних ознак створених державою організацій повинні бути окресленні у спеціальному законодавстві.

При цьому зазначене спеціальне законодавство може бути, по-перше, у вигляді прийняття модельного закону про юридичні особи публічного права (як це є, наприклад, реалізованим у законодавстві Грузії) або шляхом прийняття законів щодо окремих видів державних юридичних осіб (як це є реалізованим у законодавстві більшості держав колишнього СРСР та ЄС).

В Україні в умовах проведеної класифікації юридичних осіб на юридичні особи публічного права поряд із юридичними особами приватного права логічним видається постановка питання щодо прийняття єдиного комплексного закону про юридичні особи публічного права, заповнюючи нормативну прогалину про їхню суть, в умовах, коли положення ЦК України регламентують суть юридичних осіб приватного права.

Можливий інший підхід, який пов'язується із ліквідацією в чинному законодавстві терміну «юридична особа публічного права» як учасника цивільних відносин, та запровадження замість нього категорій «державні юридичні особи» та «комунальні юридичні особи», загальна суть яких повинна бути окреслена в положеннях ЦК України за правилами юридичних осіб, з тим,

щоб специфіку окремих різновидів цих публічних юридичних осіб розкрити у в положеннях окремих законів.

Відтак завершальною стадією регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права повинно стати прийняття ряду спеціальних законів, підзаконних та установчих (локальних) актів, які визначали б конкретні (а не загальні) питання правового статусу окремої (групи) юридичної особи публічного права, а також окреслювали ряд специфічних ознак правового статусу цих суб'єктів права (шляхом прийняття відомчих положень або статуту).

Перспективи розвитку інституту «юридичної особи публічного права»

У світлі наведених вище тверджень про цивілістичну суть інституту юридичної особи, невдалими видаються законодавчо закріплені терміни «юридична особа приватного права» та «юридична особа публічного права». Буквальне тлумачення поняття «юридична особа публічного права» дозволяє помилково інтерпретувати про виключність регулювання правового статусу таких осіб у публічному порядку (правом публічним) як суб'єктів, які створені для участі виключно у публічних правовідносинах. І навпаки, юридична особа приватного права - створена приватним правом для участі виключно у приватних правовідносинах. Це не знаходить свого логічного підтвердження, зокрема під час об'єктивної участі юридичних осіб публічного права учасниками цивільних відносин з метою виконання поставлених у публічному порядку завдань або з приводу матеріального наповнення виконання мети свого створення. Між тим, й юридичні особи приватного права уповноважені виступати суб'єктами публічного права (наприклад, в момент сплати ними податків).

При цьому виходячи із конституційного положення про рівність всіх форм власності перед законом, в момент участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах, ці особи не перетворюють вказані цивільні відносини у публічно-правові. Ці особи діють відповідно до існуючих у цих відносинах засад,

виступаючи учасниками цивільних відносин, правовий статус яких повинен врегульовуватися у ЦК України на єдиних для всіх осіб засадах.

Про не вдалість використаного в ЦК України конструкцій «юридична особа приватного права» та «юридична особа публічного права» також свідчить той факт, що нині немає галузей права суто «приватних» або «публічних», а відтак і юридичних осіб суто «публічного права» або «приватного права». Зокрема у сфері цивільного (приватного) права законодавець нерідко вимушений використовувати імперативні правила публічного права (наприклад, закріплення в ЦК України обов'язку державної реєстрації юридичних осіб — ст. 89 ЦК України, тощо).

Через це слід відмітити пропозиції вчених щодо необхідності термінологічної заміни: замість словосполучення «юридичні особи приватного права» та «юридичні особи публічного права» використовувати поняття «приватні та (або) публічні юридичні особи»[122].

У продовження цього, на нашу думку, слід повернутися до перевіреної часом класифікації юридичних осіб залежно від закріпленої форми власності на приватні, державні та комунальні юридичні особи.

1.2. Питання обсягу цивільної правосуб'єктності юридичних осіб публічного права в доктрині права та в законодавстві

Використовуючи системне тлумачення ст. ст. 80, 81 ЦК України, де цивільна правоздатність та дієздатність проголошується за всіма різновидами юридичних осіб (у тому числі за юридичними особами публічного права), можна зробити висновок про створення у чинному законодавстві передумов визнання за суб'єктами публічного права, що мають статус юридичної особи цивільної правоздатності.

[122]Кравчук В.М. Соціально-правова природа юридичної особи: Дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.03. – Львів. – 2000. – С. 36.

Законодавець, проголошуючи суб'єктів публічного права учасниками цивільних відносин, цим самим повинен створити їм легальні передумови участі в цих відносинах. Щодо цього юридичні особи публічного права, як учасники цивільних відносин, уповноважені встановлювати цивільно-правові зв'язки з іншими учасниками цивільних відносин, використовуючи при цьому не свою владну компетенцію (наприклад, як органів державної влади) перетворюючи цим самим ці правовідносини в адміністративні, а визначену у цивільному законодавстві цивільну правоздатність. «Цивільною правоздатністю наділяються ті організації, які з об'єктивною необхідністю повинні виступати як особи, що реалізують або набувають майно і користуються послугами через товарно-грошові відносини»[123]. В іншому випадку залишилися б відкритим питання щодо законності систематичної участі вказаного суб'єкта права у цивільних відносинах. «Без наділення суб'єкта публічного права цивільною правосуб'єктністю їхня участь у цивільних відносинах стане неможливою»[124], а суб'єкт публічного права, як учасник цивільних відносин буде фікцією.

Відтак можна констатувати, що юридичні особи публічного права є правосуб'єктними учасниками цивільних відносин, за якими передбачена можливість проголошення цивільної право- та дієздатності. Правосуб'єктність вказаних осіб є відмінною від правосуб'єктності осіб, які знаходяться в їх складі.

При цьому, цивільна правоздатність суб'єкта публічного права виникає з моменту закріплення за цією особою правового статусу юридичної особи (публічного права) та реалізується у момент його участі у цивільних відносинах.

Згідно положень п. 1 ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім

---

[123] Яковлев, В. Ф. Отраслевой метод регулирования и гражданская правосубъектность / В. Ф. Яковлев // Правовые проблемы гражданской правосубъектности : меж вуз. сборн. научн. тр. — Вып. 62. — Свердловск, 1978. — С. 28.
[124]Брагинский, М. И. Государство как субъект гражданского права / М. И. Брагинский, Л. А. Лунц // Советское гражданское право. Субъекты гражданского права / под ред. С. Н. Братуся. — М. : Юридическая литература, 1984. — С. 269–270.

тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, тобто йдеться про закріплення загальної цивільної правоздатності юридичних осіб. Актуальним щодо цього постає питання суті цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб публічного права та обсягу їх цивільної правоздатності.

Зокрема зважаючи на складність у підходах щодо суті такого правового інституту, як юридична особа публічного права, в науці та у правозастосовній сфері постійно актуальними постають різнопланові питання екзистенції цього інституту права, зокрема питання окреслення обсягу цивільної правоздатності організацій: чи обмежується її обсяг, зважаючи на значну розмаїтість видів юридичних осіб та специфіку статусу окремих їх організаційно-правових форм статутною метою (ціллю) діяльності чи ні[125]?

У процесі вирішення питання обсягу цивільної правоздатності юридичних осіб публічного права, актуальними до вирішення нині залишаються питання співвідношення права приватного та права публічного у сфері регулювання суспільних відносин: їх взаємодія, а часто конкуренція. Особливо ці процеси спостерігаються в момент участі суб'єктів публічного права у цивільних (приватних) відносинах (в момент окреслення цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права). Проблемним тут, зокрема постає питання галузі права, яка повинна регулювати правовий статус цих осіб: чи право приватне (цивільне), зважаючи на те, що юридичні особи публічного права є різновидами юридичних осіб; чи право публічне, зважаючи на те, що вони є суб'єктами права публічного. Це питання є нагальним тому, що діючі положення ЦК України поширюються суто на юридичні особи приватного права, адже згідно ч. 3 ст. 81 ЦК України порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом. Як наслідок цього, логічним наслідком є твердження, що положення ст. 91 ЦК

[125]Дет. див.: Іванов С. О. Доктрина Ultra vires в діяльності юридичних осіб публічного права // Форум права. 2011. № 2. С. 303-310 . URL: http://www.nbuv.gou.ua/e-journals/FP/2011-2/11icoopp.pdf

України про загальну цивільну правоздатність юридичних осіб застосовується саме щодо юридичних осіб приватного права. Актуальним щодо цього постає питання можливості проголошення загальної цивільної правоздатності щодо юридичних осіб публічного права, зважаючи на окреме нормативне їх регулювання та специфіку їх правового статусу. Нині вивчаючи положення законодавства не можна чітко окреслити: чи юридичні особи публічного права мають загальну правоздатність, проголошену у ст. 91 ЦК України щодо юридичних осіб (приватного права); чи мають спеціальні обмежені можливості у цивільних відносинах, обумовлені імперативним обов'язком реалізації ними публічної мети їх створення (спеціальну правоздатність, як це, наприклад, зазначено у ст. 207 ГК України щодо учасників господарських відносин).

Актуальними на практиці є ряд питань вчинення юридичною особою публічного права правочинів за межами її статутних завдань. Йдеться зокрема про суть так званих «позастатутних» правочинів та питання наслідків вчинення таких правочинів: чи слід визнавати такі правочини недійсними, в умовах проголошення у ЦК України загальної правоздатності юридичних осіб чи підстав для їх недійсності нині не має.

Окремими відкритим є питання особи, яка повинна виступати стороною вчиненого «позастатутного» правочину юридичної особи публічного права перед третьою особою (контрагентом): чи юридична особа чи її орган, який безпосередньо вчинив цей «позастатутний» правочин.

Є питання доцільності встановлення цивільної або іншої юридичної відповідальності органів юридичної особи публічного права за наслідками вчинення ними «позастатутних» правочинів перед юридичною особою, у разі спричинення їй шкоди.

Відкритим на практиці є також питання встановлення у ряді законів іншої (нецивільної) відповідальності юридичної особи публічного права за наслідками її систематичної нецільової (в супереч встановленої в установчих документах

мети) діяльності у вигляді її примусової ліквідації в умовах проголошення в ЦК України загальної цивільної правоздатності організацій.

Зрештою не однозначно окреслені та складними на практиці є питання співвідношення термінів: «позастатутні» правочини», «правочини, вчинені в супереч мети створення та діяльності юридичної особи», «правочини проти інтересів юридичної особи», «правочини, вчинені з перевищенням органом юридичної особи своїх повноважень», «нецільова позастатутна діяльність юридичних осіб».

Наведені питання слід розкрити на підставі аналізу положень чинного цивільного законодавства щодо обсягу цивільної правоздатності юридичних осіб та окреслення суті цивільної дієздатності організацій, а також нормативних підходів про недійсність правочинів. При цьому слід зважати на положення не лише цивільного законодавства з цих питань, але й на положення норм господарського права, спеціального закону (про окремі види організацій), у тому числі публічного права (наприклад, положення Бюджетного кодексу України – *далі БК України*).

Щодо цього відомі тези вітчизняних та закордонних науковців про необхідність встановлення спеціальної (або функціональної, цільової) правоздатності за створеними державою організаціями. Так В. Борисова зазначає, що згідно доктрини цивільного права до участі в цивільному обороті допускаються тільки ті організації, які є юридичними особами, тому органам державної влади та ряду інших суб'єктів публічного права і надається статус останніх. При цьому критерієм визнання характеру їх цивільної правоздатності повинні виступати спеціальні функції останніх, а це означає, що вони повинні наділятися не загальною, а спеціальною правоздатністю[126].

«Правоздатність юридичних осіб публічного права, заснованих державою,

[126]В. І. Борисова Юридична особа – універсальна правова форма участі організацій у цивільному обороті // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2003, - №2. – С. 8.

повинна бути спеціальною. Такі юридичні особи мають вчиняти дії та здійснювати види діяльності, які відповідатимуть визначеній засновником меті та функціям, покладеним на них державою»[127].

Зрештою наведені вище теоретичні тези вчених про спеціальний обмежений характер можливостей державних та комунальних організацій у правовідносинах знайшли своє нормативне закріплення у ряді законів України. Так, в бюджетному законодавстві України щодо таких організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права, як бюджетні установи, закріплений принцип цільового використання бюджетних коштів – коли бюджетні кошти ними використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями (п. 8 ст. 7 БК України).

З метою реалізації цільового використання бюджетних коштів чинним законодавством запроваджено казначейську форму обслуговування Державного бюджету України. Так відповідно до ст. 43 БК України при виконанні державного бюджету і місцевих бюджетів застосовується казначейське обслуговування бюджетних коштів.

Наведені вище нормативні правила бюджетного законодавства об’єктивно обмежують бюджетні установи у здатності мати права, у тому числі під час їхньої участі у цивільних відносинах.

Крім бюджетного законодавства, ряд обмежень в набутті прав окремими різновидами юридичних осіб публічного права закріплений у положеннях господарського права, де, зокрема передбачений контроль зі сторони вищестоящого державного органу щодо статутної діяльності державних організацій, в тому числі щодо укладання правочинів. Наприклад, згідно ч. 5 ст. 76 ГК України, орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство,

---

[127]Винар, Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Винар. — Львів, 2006. — С. 5.

затверджує статут підприємства, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл.

Зрештою подібні підходи щодо окреслення змісту спеціальної правоздатності закріплені господарським законодавством України (зокрема у положенні ст. 207 ГК України згадується спеціальна правосуб'єктність учасників господарських відносин).

Про спеціальний характер цивільної правоздатності державних організацій (їх спеціальну правоздатність) йдеться у законодавстві ряду іноземних держав.

Так цивільне законодавство Російської Федерації виходить з того, що всі некомерційні організації (у тому числі державні) на відміну від комерційних мають цільову (спеціальну) правоздатність(п. 1 ст. 49 ЦК РФ) та використовують наявне в них майно для досягнення цілей, передбачених їх установчими документами (ст. 113-114; п. 4 ст. 213 ЦК РФ).

Подібне правило щодо спеціальної цивільної правоздатності некомерційних (у тому числі державних) організацій закріплене у ст. 84 Цивільному кодексі Киргизької Республіки.

У Республіці Білорусь спеціальною правоздатністю володіють не лише некомерційні організації, але й комерційні організації.

Про спеціальну цивільну правоздатність юридичних осіб публічного права закріплено у ст. 25 Цивільного кодексу Грузії, відповідно до якої юридична особа публічного права правомочна здійснювати діяльність, яка відповідає цілям, передбаченими законом або засновницькими документами.

Проводячи аналіз питання можливості встановлення за юридичними особами публічного права спеціальної або цільової (обмеженою публічною ціллю їх створення) цивільної правоздатності слід, по-перше, встановити передумови наявності специфіки їх правового статусу у цивільних відносинах (що може впливати, у тому числі, на обсяг їх правоздатності), а по-друге,

значення встановлення за такими організаціями спеціальної або (цільової) цивільної правоздатності (наслідків цивільно-правового характеру перевищення такої спеціальної цільової правоздатності).

Особливість юридичних осіб публічного права полягає в тому, що їх правовий статус регламентується не лише положеннями цивільного законодавства, але й нормами публічного права, наприклад, нормами БК України, Закону України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» та іншими з відповідними від цього наслідками у вигляді специфіки їх цивільно-правового статусу.

На підставі вище зазначених наукових підходів та положень чинного законодавства України можна виділити цілий ряд об'єктивно існуючих передумов специфіки участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах, що у свою чергу обумовлює специфіку їх цивільно-правового статусу.

Перш за все, держава, засновуючи певну державну організацію зацікавлена в реалізації останньою окреслених наперед видів діяльності. Якщо конкретизувати це положення, то особливість цих суб'єктів права полягає в тому, що вони реалізують поставлені засновником та закріплені у законодавстві публічні завдання у відповідній сфері. Зокрема особливість організацій Збройних Сил України - юридичних осіб в тому, що мета створення цих суб'єктів права та способи реалізації поставленої мети закріплені військовим законодавством. Наприклад, про мету забезпечення реалізації державної політики у сфері оборони йдеться у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про оборону»).

Відтак юридичні особи публічного права будують свою діяльність виходячи з того предмету діяльності, що закріплений у спеціальному законодавстві і конкретизований в установчих документах їх власником, при цьому ці організації не вправі самостійно змінювати окреслені мету і завдання своєї діяльності.

У випадку поширення на юридичні особи публічного права суто положень цивільного законодавства це створить реальну, закріплену в законі, можливість підміні публічної мети їх діяльності та її не виконання. Йдеться тут, зокрема про створення можливості підміни у правовідносинах замість невигідної для юридичної особи публічного права стратегічно важливої для суспільства діяльності її більш рентабельною підприємницькою діяльністю. Це положення нині є особливо актуальним, коли, наприклад, замість здійснення прописаного у статуті організації безплатних публічних послуг (наприклад, щодо надання допомоги в оплаті населенням податків зі сторони фіскальних органів) остання перепрофільовує свою діяльність виключно на платні (спонсорські) послуги. Цим самим є загроза, коли реалізація цієї платної підприємницької діяльності може трансформувалася у самоціль діяльності юридичних осіб публічного права.

Відтак слід констатувати, що діяльність суб'єктів публічного права поза межами їх публічної діяльності є неможливою. Юридичні особи публічного права у цивільних відносинах не можуть самостійно у процесі своєї діяльності змінювати закріплену у нормативно-правових та локальних актах державою–засновником мету свого створення (наприклад, корегувати свій профіль діяльності з урахуванням її рентабельності та ситуації на ринку), а також здійснювати інші дії, що можуть призвести до ускладнення реалізації функцій, встановлених власником.

Слід також зупинитися на ще одній особливості правового статусу юридичних осіб публічного права. Пов'язана вона тим, що для реалізації окреслених в імперативному порядку публічних функцій засновник наділяє своє організаційне утворення певним майном, яке залишається у державній чи комунальній власності, закріплюючи це майно за цими організаціями на праві оперативного управління чи праві господарського відання. Так, згідно із ч. 3 ст. 73 ГК України майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності закріплюється за ним на праві господарського відання чи

оперативного управління, а в ч. 2 ст. 74 ГК України конкретизовано, що майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання. Це обґрунтовується необхідністю забезпечення схоронності державного майна переданого державним організаціям-невласникам (державним установам).

Цим самим, поза виконання публічної мети своєї діяльності непідприємницькі юридичні особи публічного права існувати не можуть, у протилежному випадку їх засновник (власник) ліквідовує або вилучає невикористовування або використовуване не за ціллю майно. Відтак факт функціонування організацій-невласників є значно обмежувальним чинником у здатності цих осіб мати суб'єктивні цивільні права.

Слід також врахувати той факт, що в момент участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах об'єктивно присутня колізія між цивільно-правовими принципами (напр. щодо свободи договору чи свободи підприємницької діяльності) і направленості публічного права на захист публічних інтересів (в момент регламентації правового статусу цих організацій, як суб'єктів публічного права). Принцип «спеціальності» (principe de la specialite) виник в адміністративній, державній практиці Франції на початку XIX ст., для унеможливлення різних махінацій, яке дістало назву доктрини ultra vires («поверх сили», чи навіть «поверх влади»). Такий принцип «можливо те, що дозволено законом» зберігається у вітчизняному законодавстві щодо органів державної влади, коли останні зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України).

Однак резонним тут постає питання поширення цього принципу публічного права в момент участі цих суб'єктів публічного права у цивільних відносинах. Видається, з позицій цивільного права, що якщо суб'єкти публічного права (органи державної влади) приймають участь у цивільних відносинах, то

щоб ці відносини називалися саме цивільно-правовими слід, щоб в них діяли принципи та методи цивільного права, у тому числі відомий метод приватного права: «дозволено, те що не заборонено». Певно для реалізації саме такого методу регулювання в момент участі суб'єктів публічного права у цивільних відносинах, щодо останніх законодавством передбачений статус юридичної особи (публічного права). Цим самим суб'єкти публічного права в момент своєї участі учасниками цивільних відносин виступають у статусі юридичної особи публічного права і діють на принципах та диспозитивних методах цивільного права.

Дія імперативного методу публічного права: «можна тільки те, що дозволено» зберігається при побудові публічних (адміністративних) правовідносин, зокрема у взаємовідносинах між власником (державою або територіальною громадою) і створеним ним суб'єктом (юридичної особи публічного права).

Окрім окреслених вище нормативно прописаних передумов цільової діяльності юридичних осіб публічного права, слід окремо зупинитися на визначених в законах наслідків такої «нецільової» діяльності цих осіб.

Зокрема зобов'язання, взяті без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, встановлених Бюджетним кодексом України чи законом про Державний бюджет України, а також нецільове використання бюджетних коштів не вважаються бюджетними зобов'язаннями і не оплачуються за рахунок бюджетних коштів (ст. 116 БК України), тобто ставиться питання дійсності таких укладених зобов'язань.

Крім цього, у господарському законодавстві, у ст. 207 ГК України йдеться про недійсність господарського зобов'язання, що укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності). Таке зобов'язання може бути на

вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині.

Наведені вище аргументи та положення норм чинного законодавства є основою для формування висновку, що нині є нормативні передумови їх спеціальної (цільової, функціональної) публічної правоздатності у публічних правовідносинах, тобто здатності мати лише ті права та обов'язки, які необхідні для реалізації їх цільової діяльності.

У підсумку слід зазначити про ряд наступних положень. По-перше, там де є обов'язки (наприклад, реалізація публічної мети) потрібен комплекс прав - інструмент для їх реалізації, у тому числі через участь юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах у вигляді необхідності проголошення за ними цивільної правоздатності. По-друге, наведені вище аргументи дозволяють сформулювати висновок про закріплення функціональних, залежних від реалізації основної (публічної) діяльності характер можливостей у правовідносинах тих учасників цивільних відносин, що є особами цілі та діють на праві державної або комунальної власності (юридичні особи публічного права). Основою побудови можливостей цих суб'єктів публічного права у сфері правовідносин є зміст поставлених перед ними публічних завдань та ресурсне забезпечення виконання цих завдань. Окремо слід зазначити, що чинним (спеціальним) законодавством встановлені негативні наслідки у вигляді недійсності правочинів, укладених поза межами нормативно окресленої мети їх створення та діяльності.

Наведені вище нормативні обмеження у свободі дій щодо юридичних осіб публічного права мають публічно-правовий характер і досягається їх реалізація арсеналом права публічного (не цивільного). У той же час публічно-правова складова статусу юридичних осіб публічного права не повинна проявлятися в момент участі цих осіб у цивільних відносинах (інакше ці відносини не слід вважати цивільно-правовими, а слід їх визнавати публічно-правовими).

Окреслені спеціальним законодавством нормативні передумови цільової діяльності юридичних осіб публічного права залежної від окресленої у публічному порядку направленості їх дій можна окреслити через закріплення у спеціальному законодавстві за ними *функціональної* (обумовленої обов'язком виконання публічних функцій) або *цільовоїпублічноїправоздатності*.

Сутність цільової (функціональної) публічної правоздатності юридичних осіб публічного права (тобто правоздатності суб'єктів публічного права у статусі юридичної особи) можна визначити як здатність мати права та обов'язки, які пов'язані із реалізацією покладеної у законодавстві та в установчих документах мети створення та діяльності цих осіб (вони у правовідносинах як суб'єкти публічного права можуть мати лише ті права, які прописаними є у законі).

У підсумку, враховуючи нинішній стан спеціального законодавства щодо юридичних осіб публічного права та зважаючи на відсутність єдиного нормативного акту, який би уніфіковано регулював правовий статус цих різновидів організацій (в умовах уніфікованого регулювання статусу юридичних осіб приватного права положеннями ЦК України) слід констатувати про об'єктивну необхідність окреслення у положеннях спеціального закону про юридичні особи публічного права специфіки їх правового статусу. Враховуючи ці чинники пропонується, зокрема в актуальному до прийняття законі про юридичні особи публічного права прописати положення про те, що юридична особа публічного права здатна мати права та обов'язки, які відповідають цілям діяльності, закріплені законодавством та установчими документами (цільову публічну правоздатність). Цей факт стане в нормативною основою обов'язку їх цільової (публічної) діяльності у всіх сферах своєї діяльності.

У той же час порядок участі юридичних осіб публічного права *у цивільних відносинах* повинен бути реалізований за принципами цивільного прав (зокрема за принципом свободи договору), інакше ці відносини за їх участю не слід визнавати цивільно-правовими (вони будуть публічно-правовими). Тому в

момент їх участі у приватних цивільних відносинах на них поширюються положення ЦК України щодо юридичних осіб, у тому числі й положення про загальну цивільну правоздатність організацій (нині норми ЦК України про недійсність вчинених за межами обсягу їх можливої «спеціальної» цивільної правоздатності «позастатутних» правочинів не є закріпленими).

Нормативно окреслений обов'язок цільової (суспільно корисної) діяльності юридичних осіб публічного права в цивільних відносинах реалізують їх органи через закріплення ***спеціальної(цільової) цивільної дієздатності***, тобто здатності юридичної особи публічного права своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати в межах визначених законом та установчими документами мети створення.

У підсумку слід зазначити, що юридичні особи публічного права із спеціальною (цільовою) публічною правоздатністю мають можливість вступати в будь-які цивільні правовідносини (укладати будь-які правочини), які відповідають меті їх створення, сприяють її досягненню та не суперечать ній (володіють загальною цивільною правоздатністю та спеціальною (функіональною) цивільною дієздатністю). У такий спосіб, присутня буде ситуація, коли юридичні особи у цивільних відносинах здатні укладати будь-які правочини, однак в межах обов'язку реалізації з їх сторони цільової суспільно корисної діяльності.

У перспективі встановлення цільової публічної правоздатності непідприємницьких юридичних осіб публічного права потрібна не як показник недійсності вчинених ними «позастатутних» правочинів за межами цієї цільової публічної правоздатності, а як показник обов'язковості виконання статутної публічної діяльності і відповідальності публічно-правового характеру органів цих організацій (не контрагентів) у разі невиконання або неналежного виконання цієї цільової діяльності (контрагенти цих позастатутних правочинів можуть

отримати негативні наслідки їх вчинення лише у разі, коли вони знали про укладення «позастатутного» правочину).

Закріплення за юридичними особами публічного права цільової, обмеженої метою діяльності саме *цивільної* (не публічної) правоздатності призводить на практиці до ряду проблем. Зокрема проблемним постає кваліфікація вчинених не в межах цієї цільової (функціональної) або, як зазначено у положеннях ГК України, спеціальної правосуб'єктності «позастатутних» правочинів. На практиці важко буде довести, що укладений той або інший правочин підпадає під мету створення певної непідприємницької юридичної особи публічного права. Проголошення на рівні закону спеціальної цивільної правоздатності цих організацій цим самим створить нормативні передумови визнання всіх вчинених за межами цієї спеціальної цивільної правоздатності правочинів нікчемними, як правочинів вчинених з порушенням норм закону.

Також страждатиме інтереси контрагента такого визнаного недійсним нецільового «позастатутного» правочину, адже в умовах рівності всіх суб'єктів перед законом контрагенти державних організацій не зобов'язані вивчати зміст статутних документів про цільову діяльність цих осіб.

Також штучно в законодавстві створяться умови додаткових підстав для недійсності правочинів за участю юридичних осіб публічного права, в умовах проголошеної рівності всіх суб'єктів права (незалежно від закріпленої за ними форми власності) перед законом, адже щодо юридичних осіб приватного права така можливість недійсності «позастатутних» правочинів навіть гіпотетично не передбачається. Сумнівним видається існування в подальшому залежності дійсності укладених правочинів від суті суб'єкта права, який їх вчинив (якщо це юридична особа приватного права, то ці так звані «позастатутні» правочини є дійсними, якщо ж це юридична особа публічного права, то законом передбачені негативні наслідки укладання таких правочинів, через визнання їх недійсними). В момент участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах

поширюється засади та принципи цивільного права (наприклад, свободи договору, свободи підприємництва), адже згідно ст. 4 ЦК України основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України.Цивільні відносини регулюються однаково на всій території України.

Юридичні особи повинні володіти здатністю мати будь-які цивільні права та обов'язки, хоч і спрямовують свою діяльність відповідно до встановленої мети створення та організаційно-правової форми (можуть мати *суб'єктивні* цивільні права та їх реалізовувати в межах спеціальної цивільної дієздатності). Ряд встановлених у спеціальному законодавстві обмежень через обов'язковість реалізації публічної мети їх створення слід пов'язувати не з обмеженням обсягу цивільної правоздатності, а з порядком набуття ними суб'єктивних цивільних прав. Така їх цільова діяльність повинна бути забезпечена заходами публічно-правового характеру в цілому на юридичну особу публічного права і на її органи через обов'язок останніх щодо реалізації цільової діяльності юридичної особи у цивільних відносинах.

Як наслідок у перспективі щодо юридичних осіб публічного права слід вилучити негативні цивільно-правові наслідки таких «позастатутних» правочинів у вигляді їх недійсності. На виконання цього необхідні будуть зміни у спеціальне (зокрема бюджетне) законодавство щодо вилучення цивільно-правових наслідків нецільової (нестатутної) діяльності юридичних осіб публічного права, залишивши там лише заходи публічно-правового характеру за ці дії.

Необхідними також є зміни положень ГК України про недійсність господарського зобов'язання, що укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), яке міститься у ч. 1 ст. 207 ГК України. В чинному законодавстві пропонується закріпити виключно публічно-правовий механізм

забезпечення цільової діяльності організацій всіх форм власності через публічно-правову відповідальність їх органів за перевищення ними своїх повноважень.

Сумнівним також постає положення ч. 3 ст. 228 ЦК України про недійсність правочину, якщо він не відповідає інтересам держави і суспільства, адже інтереси держави у цивільних відносинах повинні захищатися в однаковій мірі з приватними інтересами.

Недійсність вчинених в супереч інтересів юридичних осіб публічного права правочинів в цивільному законодавстві повинна бути встановлена виключно за перевищення їх органами повноважень (обсягу дієздатності) в загальному для всіх юридичних осіб порядку ст. 92 ЦК України.

Такий стан справ відмови окремих специфічних правил участі ряду суб'єктів права (суб'єктів публічного права) у цивільних відносин (відмова від категорії спеціальної цивільної правоздатності організацій та недійсності так званих «позастатутних» правочинів) відповідає досвіду держав ЄС з цих питань.

1.3. Перелік та специфіка організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права.

В момент участі суб'єктів публічного права у цивільних відносинах як юридичних осіб, останні діють у передбаченій законом певній організаційно-правовій формі. Загалом, виникнення поняття «організаційно-правова форма» пов'язане з ускладненням суспільного життя, що зумовило необхідність існування різних організацій. Законодавець змушений враховувати цю різницю, а відтак встановлювати різні вимоги до різних організацій[128].

Наразі розроблено чимало варіантів визначення організаційно-правової форми юридичних осіб[129]. Об'єднуючою загальною основою організаційно-

---

[128] *Кравчук, В. М.* Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. — К. : Істина, 2005. — С. 58.

[129] *Кравчук, В. М.* Соціально-правова природа юридичної особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватнеправо» / В. М. Кравчук. — Львів, 2000. — С. 7; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. — К. : Істина, 2004. — С. 64.

правової форми є те, що це передбачена законом модель організації, яка містить ряд внутрішніх ознак, що дає змогу розрізняти один вид юридичних осіб від іншого у процесі їхньої участі у майновому обороті.

У цивільному праві до ознак, що характеризують організаційно-правову форму юридичної особи, можна віднести порядок створення, поставлену мету діяльності організації, склад її засновників, правовий режим майна, установчі документи, механізм управління та несення майнової відповідальності, порядок припинення діяльності та інші[130]. У законодавстві щодо цього закріплюється положення про те, що організаційно-правова форма юридичної особи визначається відповідно до класифікації організаційно-правових форм господарювання, затвердженої центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері технічного регулювання (ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»).

У цьому Класифікаторі закріплюється положення про те, що організаційно-правова форма визначає «характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях організації, порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності» (п. 2.1 Класифікації організаційно-правових форм господарювання[131]).

У підсумку можна стверджувати, що закріплена в законі організаційно-правова форма являє собою схему прояву окремих ознак юридичних осіб, показує формулу (спільні риси) та особливість правового статусу певного виду

---

[130] *Козлова, Н. В.* Правосубъектность юридического лица по российскому гражданскому праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Н. В. Козлова. — М., 2004. — С. 10; *Кравчук, В.* Сутнісні ознаки юридичної особи / В. Кравчук // Підприємництво, господарство і право. — 1999. — № 7. — С. 31–32.

[131] Державний класифікатор України. Класифікація організаційно-правових форм господарювання : затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 [Електронний ресурс] МЕГА–НАУ. — URL : http://zakon.nau.ua/doc/?code=vb288217-94.

організацій у цивільних відносинах. Через цей факт перелік організаційно-правових форм юридичних осіб міститься у положеннях цивільного законодавства, зокрема у ст. 83 ЦК України «організаційно-правові форми юридичних осіб».

Історично обумовлено, що юридичні особи можуть утворюватися на основі відокремлення майна засновників, без об'єднання їх зусиль у процесі поточної діяльності створеної юридичної особи (установи) або з паралельним об'єднанням зусиль засновників (товариства). Вказані підходи зрештою взяті за основу у ст. 83 ЦК України, де розкривається суть установ та товариств.

При цьому зазначені форми установ та товариств використовуються щодо юридичних осіб публічного права (в законах закріплені державні (бюджетні) установи, державні товариства). Зокрема в ситуації потреби в отриманні прибутків та координації діяльності великих виробників стратегічно важливої для суспільства продукції, держава засновує товариства (або має участь в таких товариствах). У разі потреби у створенні суб'єкта права, який би на самостійних засадах систематично реалізовував визначену державою-засновником мету, держава в цьому разі згідно закону (п. 4 ст. 22 ГК України, п. 1 ст. 141 ГК України) уповноважена на створення своїх державних установ, виділивши на їх діяльність частину свого майна.

Однак щодо створених державою організаційних форм юридичних осіб наявна значна кількість питань змісту їх правового статусу. Зокрема щодо державних підприємств невирішеним однозначно в законодавстві є питання їх суті: як об'єктів права чи суб'єктів права. Щодо державних установ виникає складність застосування закріплених у ЦК нормативних положень про неможливість управління установами їх засновниками (в державних установах є залежність цих організацій від засновників). Нагальним також постає питання сутності численних, передбачених спеціальним законодавством форм створених державою організаційних форм (наприклад, державних агентств, міністерств

тощо), а також непідприємницьких організацій (навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, театрів, музеїв тощо), зокрема чи слід їх вважати окремими організаційно-правовими формами юридичних осіб.

Щодо питання окреслення в численних нормативно-правових актах створених державою владних утворень, а відтак актуальності до вирішення питання: чи є ці утворення організаційно-правовими формами юридичних осіб (з необхідністю доповнення цими формами положення чинного ЦК України) чи їх слід визнати різновидами визначених в ЦК України організаційно-правових форм (вони лише символізують специфічні форми суб'єктів права публічного, і не є організаційно-правовими формами юридичних осіб). Це питання особливо актуалізується в умовах, коли в спеціальному законодавстві про окремі види державних організацій не регулюється суть цих утворень, як юридичних осіб (їх ознаки як юридичних осіб та організаційно-правова форма участі). В положеннях спеціальних законів у своїй більшості міститься інформація про місце цих публічних утворень в системі поставлених перед ними державою завдань (розкривається їх сутність як суб'єктів публічного права). Цим самим, в умовах відсутності в Україні окремого закону про юридичні особи публічного права, коли положення ЦК України регулюють суть юридичних осіб приватного права, слід констатувати про прогалину в праві щодо організаційно-правових форм створених державою організацій як юридичних осіб.

У процесі вирішення цих питань слід провести аналіз норм чинного спеціального законодавства щодо створених державою організацій, їх правозастосовну (судову) практику та положення доктрини права з тим, щоб виявити суть ознак цих організацій як юридичних осіб (публічного права); наявність або відсутність специфічних статусоутворюючих їх ознак, як окремих організаційно-правових форм.

Щодо питання градації у публічному праві окремих суб'єктів права та визнання їх у цивільному праві окремими організаційними формами, слід

зазначити про наступне. Виділення органів державної влади в публічному праві часто обумовлена їх завданнями та компетенцією. Зокрема у спеціальних нормативно-правових актах публічного права залежно від визначених повноважень виділені різні види центральних органів виконавчої влади. Так, відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» у разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба. Якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство.

Однак слід зазначити, що зазначені організаційні форми публічного права не мають і не повинні мати якогось статусоутворюючого значення у цивільних відносин. Як вже було доведено, зміст адміністративної правосуб'єктності певного суб'єкта публічного права в нинішніх ринкових умовах не змінює закладені засади розвитку цивільних відносин, а відтак і вимоги цивільного права щодо інституту юридичної особи.

На наведені вище численні публічно-правові утворення, у разі закріплення за ними правового статусу юридичної особи слід поширювати закріплену нормами цивільного права форму «установи», а специфіка їх правого статусу буде розкриватися через форму «державної (комунальної) установи», суть якої розкривається спеціальним (бюджетним чи господарським) законодавством.

Відповідно до положень чинного законодавства (наприклад, Законів України «Про освіту», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про музеї та музейну справу», «Про бібліотеки та бібліотечну справу», «Про театри та театральну справу», а також в Основах законодавства України про охорону здоров'я та в Основах

законодавства України про культуру) держава як засновник уповноважена на створення в інших, ніж окреслені у ЦК України товариства та установи видів організацій, які не є органами державної влади.

У питанні суті організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права правовий статус яких врегульований спеціальними законами слід, перш за все, підкреслити, що загальною рисою цих суб'єктів права є те, що вони не є органами державної влади (не мають владної компетенції), а є створенні державою юридичні особи (юридичні особи публічного права), які реалізують визначену у нормативному порядку публічну мету їх створення як організації (а не як владні утворення). Публічні утворення, що мають статус владного суб'єкта права (органу влади) символізують у своїх діях державу як суб'єкта права і в цивільних відносинах діють від та в інтересах держави як її органи (реалізують безпосередню участь держави у цивільних відносинах).

Про зазначену різницю правового статусу цих суб'єктів права наголошено в положеннях чинних нормативно-правових актів. Наприклад, в Законі України «Про освіту»окремо окреслюється статус *органів управління* освітою та статус *навчальних закладів*. Органи управління освітою в особі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти здійснюють керівництво державними навчальними закладами. Про таке розмежування правових статусів також йдеться у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про культуру», де суб'єктами діяльності у сфері культури виділяється *держава (в особі уповноважених органів виконавчої влади)* та *заклади культури*.

Відтак можна резюмувати, що держава в різних секторах суспільного життя створює організації для надання у цих сферах послуг публічного характеру. При цьому діяльність цих створених державою організацій відповідає профілю діяльності певних міністерств та відомств, які від імені держави виступають засновником цих організацій і здійснюють в межах передбачених законом контроль за їх діяльністю. Наприклад, у сфері освіти та науки держава

створює державні навчальні заклади, якими опікується центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти.

При цьому ті юридичні особи публічного права, що мають статус органу державної влади мають специфіку свого правового становища у цивільних відносинах у вигляді дуалізму цього правового становища: як представників держави (її органів) та як окремих юридичних осіб, що діють у власних (засновницьких) інтересах як організації.

У вирішенні питання суті організаційно-правової форми юридичних осіб публічного права (не органів державної влади) необхідно зазначити, що чинним законодавством, зокрема в Законі України «Про оборону», «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про правовий режим майна у ЗС України» та в інших нормативно-правових актах згадується така організаційна форма організацій Збройних Сил України, як військові частини, які поряд з військовими навчальними закладами, установами та організаціями організаційно утворюють Збройні Сили України.

Форма «військова частина», на нашу думку, не є організаційно-правовою формою цивільного права. «Військові частини є особливими утвореннями і їх не можна зараховувати до жодної з відомих законодавству форм»[132]. Правова форма військової частини не володіє формоутворюючою цивільно-правовою специфікою. У підтвердження цього є той факт, що статус військова частина закріплюється за деякими державними підприємствами Міноборони, медичними та освітніми установами, які з позицій цивільного права створюють різні організаційно-правові форми. Відтак зазначена форма є публічно-правовою і розкривається у військовому законодавстві як організаційно-самостійна бойова й адміністративно-господарська одиниця Збройних Сил України (п. 1.1 Положення про військове господарство). Її сутність має суто військове наповнення і

[132] *Поніматченко, Ю. А.* Правове регулювання діяльності Збройних Сил України : [підручн.] / Ю. А. Поніматченко. — Вінниця : Нова Книга, 2002. — С. 106.

пов’язується зі збройним захистом національних інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз[133] або від можливої агресії ззовні (ч. 2 ст. 17 Конституції України). Для цивільних відносин вказана форма є актуальною лише тому, що для військових частин окремо визначені законодавством відповідні завдання (наприклад, у ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України»[134]), а відтак визнається публічним правом як окремий суб’єкт права, що, у свою чергу, є однією з передумов її самостійної участі у цивільних відносинах. Те ж саме можна сказати про закріплену чинним військовим законодавством організаційну форму «орган військового управління», що, як і «військова частина», у процесі своєї участі у цивільних відносинах повинна набувати відповідну організаційно-правову форму юридичних осіб.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» міністерства уповноважені утворювати свої територіальні органи, які можуть володіти статусом юридичної особи публічного права. Проводячи аналіз нормативно закріпленого правила щодо процедури утворення військових частин та інших структурних утворень у системі Збройних Сил України, які мають статус юридичної особи, а також, розглядаючи зміст процесу здійснення цими особами своєї діяльності, пропонується визнавати їх як державні організації, що діють в організаційно-правовій формі публічної установи. Зокрема, військові частини створюються державою в особі відповідного органу державної влади для реалізації цільової, встановленої у нормативному порядку діяльності на основі переданого державою майна. У протилежному випадку відбудеться безпідставне розширення організаційно-правових форм юридичних осіб за рахунок організацій Збройних Сил України, коли у військовому законодавстві окремими

[133] Военный энциклопедический словарь / пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. — М. : Воениздат, 1983. — С. 151.
[134] Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964–IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

організаційними формами, поряд з уже згаданими, додатково виділяються військові комісаріати, об'єднання, з'єднання Збройних Сил України та інші.

Підтвердженням вірності висловленої тези є нормативне положення, зокрема згідно Державного класифікатора організаційно-правових форм господарювання – організаційно-правовою формою військової частини є державна організація (установа, заклад).

У підсумку констатується, що всі публічно-правові форми створених державою або за її участю організацій (наприклад, окремі міністерства, об'єднання, з'єднання, військові частини Збройних Сил України) у процесі своєї участі суб'єктами цивільних відносин повинні набувати відповідні організаційно-правові форми юридичних осіб[135]. Серед цих осіб можна виділити тих із них, які створені власником (державою) на основі виділеного ним майна (державного майна) для реалізації визначеної в імперативному порядку непідприємницької мети їх створення. У цьому випадку йдеться про необхідність закріплення за цими утвореннями організаційно-правової форми установи[136]. У той же час зміст закріпленої у положеннях ЦК України форми «установа» відповідає виключно організаційно-правовій формі юридичних осіб приватного права як власників майна. Через це для заповнення наявної нині прогалини у праві щодо публічних установ (державних установ та комунальних установ) як організаційно-правової форми державних організацій та з метою уніфікації регулювання їх правового статусу як учасників цивільних відносин *доцільною є розробка норм права щодо сутності та ознак публічних установ.*

Публічними установами пропонується визнавати унітарні організації, що виконують на основі переданого засновником майна визначену

[135] Проводячи аналіз установчих документів таких створених державою організацій, як органи державної влади, слід відмітити, що в цих документах окремим пунктом закріплені відомості про організаційно-правову форму особи, яка не співпадає із її публічно-правовою формою міністерства, адміністрації тощо.

[136] Поняття «установа» у перекладі з англійської «*institution*», «*organization*», «*establishment*», «*agency*», «*office*» — означає організацію, що відає якою-небудь галуззю (галузями) народного господарства, торгівлі, культури, науки і працює в цій галузі (галузях).

Конституцією України та іншими нормативними актами мету свого створення і засновники беруть участь в управлінні ними.

Змодельоване в ЦК України на загальному рівні визначення публічних установ повинно стати основою для окреслення специфіки правового статусу цих осіб у законі.

У той же час у разі прийняття окремого закону (чи інших нормативних положень) про організації певного роду, ці організації слід вважати окремими організаційно-правовими формами.

У підсумку щодо питання організаційно-правових форм юридичних осіб слід зазначити, що ЦК України своїм змістом повинен охопити всі організаційно-правові форми юридичних осіб, з тим, щоб окреслені у публічному праві (спеціальним законом) численні специфічні утворення не визнавати самостійними організаційно-правовими формами юридичних осіб. Цим самим нагальним є проведення моніторингу всіх форм організацій, які в законодавстві названі окремими організаційно-правовими формами. Визначальним для окреслення окремої організаційно-правової форми юридичних осіб слід вважати наявність у певній категорії організаційних утворень тих особливостей правового статусу, які мають статусоутворюючий вплив на динаміку участі цих осіб у цивільних відносинах, а не специфіку правового статусу цих осіб як особливих утворень публічного права у відповідній сфері діяльності (наприклад, місце у владній ієрархії, обсяг компетенції, тощо).

Чинне законодавство щодо специфіки правового статусу окремих різновидів юридичних осіб повинно будуватися на основі норм ЦК України (мати допоміжний характер, деталізуючи положення ЦК України), а не навпаки, коли ЦК України, не розкриваючи загальні питання цивільно-правового статусу окремих різновидів юридичних осіб (юридичних осіб публічного права), здійснює посилання на нормативні акти, які часто є неприйнятими, або мають колізії у своєму змісті, або суперечать чинному ЦК України. Положення давно

відомого принципу «*lex specialis derogat lex generalis*» («норма спеціальна має більшу силу, ніж норма загальна») в умовах кодифікації цивільного законодавства слід розуміти обмежувально і поширювати це положення лише в тій ситуації, коли це окремо передбачено в нормах ЦК України.

Відтак у зміст положень законодавства, яке регламентує правовий статус окремих різновидів організацій (у тому числі юридичних осіб публічного права) слід внести зміни про те, що ці особи повинні реалізовувати свою діяльність у тих організаційно-правових формах, які окреслені у положеннях ЦК України та актах цивільного законодавства[137]. Про визначену в ЦК України організаційно-правову форму державних організацій слід зазначати в установчих документах цих осіб. Об'єднання в ЦК України загальних норм («моделей») окремих видів юридичних осіб дозволить скоротити (шляхом скасування або об'єднання) загальну кількість законів про юридичні особи, що в результаті не лише спростить процес регламентації правового статусу юридичних осіб, але й ліквідує окремі суперечності між ними та ЦК України, а також питання співвідношення окремих чинних нормативно-правових актів (наприклад, питання співвідношення ЦК України та ГК України щодо організаційно-правових форм юридичних осіб, пакету спеціальних законів про непідприємницькі організації тощо). Зазначена концентрація організаційно-правових форм юридичних осіб в ЦК України можлива, виходячи із положення п. 2 ст. 9 ЦК України, відповідно до якого актами цивільного законодавства

[137] У Російській Федерації щодо перспектив розвитку законодавства про юридичні особи заплановано вичерпне регулювання цивільно-правового статусу у положеннях ЦК РФ всіх організаційно-правових форм відповідно до п. 3.3 проекту Концепції розвитку законодавства про юридичні особи (Концепция совершенствования Общих положений Гражданского кодекса Российской Федерации. проект рекомендован Советом при Президенте Российской Федерации по кодификации и совершенствованию гражданского законодательства к опубликованию в целях обсуждения (протокол № 68 от 16.03.2009 г. [Электронный ресурс] Портал российского частного права — URL : http://www.privlaw.ru/vs_info.html). Щодо некомерційних організацій розробниками Концепції пропонується наступний вичерпний перелік організаційно-правових форм: для некомерційних організацій-корпорацій — це споживчий кооператив, громадська організація, об'єднання осіб; для організацій, які не мають членства — це установа та фонд.

можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у всіх сферах господарювання.

Використаний у нормативних актах термін «підприємства, установи та організації» не відповідає концептуальним підходам цивільного права щодо інституту юридичної особи. Це обумовлено тим, що загальне поняття «організація» за своїм змістом включає в себе всі можливі та діючі в майновому обороті організаційні утворення, у тому числі такі форми, як установи і підприємства. Використання через кому загального терміну – «організації» та спеціальних форм юридичної особи, як «підприємства» або «установи» в якості рівнозначних є невірним з точки зору формальної логіки. Словосполучення «підприємства, установи та організації» використовується по інерції на основі законодавства радянської доби, положення якого нині поступово втрачає чинність (наприклад, положення таких законів, як Закон України «Про власність», «Про підприємства України» тощо).

На підставі зазначеного, пропонується у нормативних актах здійснити відповідні зміни. Зокрема у положеннях постанови Кабінету Міністрів України «Про державну фіскальну службу України» замість терміну «підприємства, установи та організацій, що належать до сфери управління ДФС України» використовувати такий загальний термін, як діяльність «організацій», який включає в себе всі організаційно-правові форми юридичних осіб (у тому числі підприємства, установи, навчальні заклади), які належать до сфери управління ДФС України або зазначати про діяльність «державних підприємств, установ та інших організацій».

Слід констатувати про відсутність комплексності в регулюванні цивільним законодавством України правового статусу виділених у ст. 81 ЦК України юридичних осіб публічного права. Неурегульованими на законодавчому рівні або колізійними постають питання організаційної форми юридичних осіб публічного

права; титулу закріпленого за ними майна; механізм цивільної відповідальності та інші.

У співвідношенні понять «суб'єкт публічного прав» та «юридична особа публічного права», перша категорія за своїм змістом є ширшою і включає в себе як ті утворення, які набули за законом статусу юридичної особи (публічного права) так і ті, які таким статусом не володіють, будучи при цьому окремими суб'єктами публічного права (наприклад, певна посадова особа або певний структурний відділ управлінського органу). При цьому факт закріплення за певним суб'єктом права статусу юридичної особи (публічного права) автоматично є показником набуття ним й статусу суб'єкта публічних відносин. У зворотному порядку це правило не завжди є вірним.

Констатується про цивільно-правову сутність інституту юридичної особи, як організації, яка на основі свого майна реалізує покладену мету свого створення у цивільних правовідносинах. Цим самим в положеннях ЦК України пропонується термінологічно замінити поняття «юридичні особи приватного (публічного) права» на термін «приватні (публічні) юридичні особи». На виконання цього, пропонується п. 2 ст. 81 ЦК України викласти в наступній редакції: юридичні особи залежно від мети їх створення поділяються на приватні юридичні особи та публічні (державні та комунальні) юридичні особи.

Невдалим є закріплений у ЦК України процедурний критерій поділу юридичних осіб на юридичних осіб юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Визначальним критерієм класифікації юридичних осіб на юридичні особи приватного права (приватні юридичні особи) та юридичні особи публічного права (публічні юридичні особи) є характер мети їх створення, що визначає тип суб'єкта («матеріально-формальний» або «функціональний» критерій класифікації). Досягнення специфічної мети свого створення через реалізацію публічних завдань держави чи територіальної громади на постійній основі повинно бути визначальною ознакою юридичних

осіб публічного права, що має наслідком наділення їх, як правило, владною компетенцією та створення у розпорядчому порядку. Реалізація інтересів визначеної групи приватних осіб (засновників та учасників) на засадах ініціативності та диспозитивності є визначальною ознакою юридичних осіб приватного права. Останні щодо цього створюються у добровільному порядку їх засновниками.

Положення п. 2 ст. 81 ЦК України пропонується викласти в такій редакції: юридичні особи залежно від мети створення поділяються на приватні юридичні особи та публічні (державні та комунальні) юридичні особи. Приватні юридичні особи створюється для досягнення мети, закріпленої в установчих документах цих осіб. Публічні юридичні особи створюється для досягнення мети, закріпленої в нормах Конституції України, інших нормативних актах, а також у прийнятих на їх виконання установчих документах.

Юридичні особи публічного права як учасники цивільних відносин володіють всіма зазначеними в ЦК України ознаками юридичних осіб із об'єктивно обумовленою специфікою прояву деяких із них. Виділення окремим різновидом юридичних осіб публічного права пов'язано з тим, що правовий статус цих осіб має специфічний характер прояву у цивільних відносинах так як визначається додатково у положеннях іншого нецивільного закону. Юридичні особи публічного права володіють рядом додаткових ознак, які впливають на їх цивільно-правовий статус: цільова спрямованість діяльності на досягнення публічної мети свого створення, фінансування діяльності державою, право державної власності на майно, неможливість здійснення стягнення на вказане майно із залученням держави до відповідальності у субсидіарному порядку.

З урахуванням ознак юридичних осіб публічного права можна сформувати визначення цього учасника цивільних відносин. Юридичні особи публічного права (або публічні: державні та комунальні юридичні особи) – це створені у розпорядчому порядку публічно-правовими утвореннями організації для

реалізації визначеної у нормативному порядку публічної мети їх створення на основі державної або комунальної власності. Юридичні особи приватного права (приватні юридичні особи) - це організації, що створені на добровільних засадах для реалізації визначеної в установчих документах мети їх створення на основі права приватної власності.

Пропонується запровадити дворівневу систему нормативної регламентації правового статусу юридичних осіб (юридичних осіб публічного права): загальних положень — у кодифікованому акті цивільного законодавства, а специфічних питань правового статусу цих осіб — у спеціальних законах. Загальні положення цивільно-правового статусу юридичних осіб незалежно від способу їх створення повинні бути врегульовані нормами ЦК України та актами цивільного законодавства на єдиних для всіх учасників цивільних відносин засадах. Як наслідок пропонується внести зміни у ч. 1 п. 3 ст. 81 ЦК України такого змісту: «цим Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб». Крім цього, необхідним є закріплення у цивільному законодавстві правила про те, що нормативні положення окремих законів, які регламентують правовий статус організацій як юридичних осіб, повинні відповідати нормам ЦК України про юридичні особи. Завершальною стадією регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права повинно стати прийняття ряду спеціальних законів, підзаконних та установчих (локальних) актів, які визначали б конкретні (а не загальні) питання правового статусу окремої (групи) юридичної особи публічного права, а також окреслювали ряд специфічних ознак правового статусу цих суб’єктів права (шляхом прийняття відомчих положень або статуту).

У зміст засновницьких прав держави підпадає можливість створювати як юридичні особи приватного права, так юридичні особи публічного права. Суть юридичних осіб публічного права можна приурочити, як до створених розпорядчим актом організацій, що реалізують визначені в нормативному

порядку публічні інтереси на базі права державної або комунальної власності. Юридичні особи приватного права – це організації, створені у добровільному порядку для реалізації приватних інтересів їх засновників (або учасників) на базі права приватної власності.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ІНШИХ СФЕР ПРИВАТНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

3.1. Правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України

Оскільки сьогодні Україна знаходиться на шляху до євроінтеграції, одним із завдань є зближення національного законодавства з міжнародними стандартами, у тому числі у сфері сімейного права. Окремо слід зауважити, що особливої гостроти сьогодні набуло питання суб'єктного складу сімейних правовідносин.

Питання суб'єктного складу сімейних правовідносин в юридичному аспекті неодноразово виступало темою багатьох досліджень. Так науково-правового дослідження таких категорій як «правовідносини» та «суб'єкт сімейних правовідносин» надавали уваги представники сімейного права і цивільного права та окремих галузевих юридичних наук : М.М. Агарков, В.А. Ватрас, І.В. Жилінкова, О.С. Йоффе, С.О. Муратова, В.П. Шахматов, Я.М. Шевченко та інші. При цьому, враховуючи значущість вказаних досліджень, слід зазначити, що окремі проблеми сімейного права потребують комплексного аналізу і сьогодні, зокрема це стосується питання включення юридичних осіб до суб'єктів сімейних правовідносин. Саме цим і зумовлюється актуальність теми цієї роботи. Варто зауважити, що досліджувана тема є важливою та потребує подальшого вивчення. Такий підхід допоможе чітко визначити коло суб'єктів сімейного права, які виступають учасниками сімейних правовідносин, та

розробити рекомендації для визначення суб'єктів сімейного права на будь-якому етапі сімейних відносин ,які регулює СК України (ст. 2 СК України).[138]

Дослідженню суб'єктів сімейного права в юридичній науці приділено значну увагу. Категорії "правовідносини", "суб'єкт правовідносин", "правосуб'єктність" досліджували представники теорії держави і права та окремих галузевих юридичних наук: М.М. Агарков, С.С. Алєксєєв, М.Г. Александров, В.К. Бабаєв, Б.К. б'єгічев, Ю.В. Білоусов, С.М. Братусь, А. Брінц, М.В. Вітрук, Л.Д. Воєводін, Ю.С. Гамбаров, В.П. Грибанов, Д.М. Генкін, Л. Дюгі, Н.П. Журавльова, Т.І. Ілларіонова, О.С. Йоффе, С.Ф. Кечекьян, Р.І. Кондратьєв, В.М. Корецький, О.В. Кохановська, О.О. Красавчиков та інші.

Беручи до уваги велику кількість наукових праць, в Україні жодного фундаментального наукового дослідження на тему " Теоретичні проблеми правового статусу суб'єктів сімейного права та шляхи його вдосконалення в умовах євроінтегрції України" проведено не було. До цього часу залишаються дискусійними питання щодо поняття та ознак сімейних правовідносин; сутності наукової категорії "суб'єкти сімейного права " та її співвідношення із суміжними поняттями; поняття та змісту категорії "сімейна правосуб'єктність", визначення її елементів тощо. Обрана тема дослідження є актуальною та важливою як з точки зору науки сімейного права, так і в частині розробки рекомендацій стосовно вдосконалення сімейного законодавства та практики його застосування щодо чіткого визначення кола учасників сімейних відносин, які регулює СК України (ст. 2 СК України), юридичного закріплення в законі поняття сім'ї та конкретизації підстав її створення (ст. 3 СК України), правової регламентації відносин, що виникають між жінкою і чоловіком, які проживають однією сім'єю без шлюбу та не перебувають в іншому зареєстрованому шлюбі (ст. ст. 21, 74, 91 СК України) та інших правових норм, оскільки правова регламентація інституту

[138] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

суб'єктів сімейних правовідносин хоча і здійснена в сімейному законодавстві, але не достатньо ефективно. Усе це зумовлює виникнення спірних питань під час застосування окремих норм СК України на практиці.

На сьогодні в науці сформовано окремі підходи щодо визначення суб'єкта сімейного права, певною мірою окреслено окремий перелік осіб, які містять в собі сімейну правосуб'єктність, навіть не звертаючи увагу на відсутність гармонійного підходу у вказаному напрямку. Проте для того, щоб дослідити таку складну категорію як "суб'єкт сімейного правовідношення" що зосереджена сімейним правом нам обов′язково потрібно звернути увагу на проблематику історичного аспекту вказаного визначення, що дасть нам можливість дослідити процес створення та природну еволюцію такої ґрунтовної специфіки науки сімейного права, як суб'єкт сімейного права. За допомогою такого дослідження та на основі використання історичного та правознавчого методу можливо прослідкувати розвиток юридичної науки у цьому напрямку, але й сприятиме у формуванні дефініції суб'єктів сімейного права, вивчення окремого переліку їх та з'ясування юридичної природи зазначеної категорії. Обґрунтувати це можливо тим, що на протязі багатьох тисячоліть думки науковців стосовно вказаної проблеми змінювались з недосяжною швидкістю, формувалися правові інститути та певні напрямки, а разом з цим вдосконалювалося сучасне законодавство.

Юридична наука сформувала певні аспекти та критерії, відповідно до яких має відповідати історичне та правове наукове дослідження. Вони полягають у розкритті матеріалу з врахуванням періодизації вище зазначеного процесу. Тому ми зробимо аналіз інституційно галузевих суб'єктів сімейного права, розкриваючи зародження та еволюційний період у різних історичних аспектах, беручи за основу поділ історії на первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, буржуазний та капіталістичний лад .[139]

[139] Сімейне право України: Підручн. / За ред. В.С. Гопанчука. - К.: Істина, 2002. - С. 360.

При первіснообщинному ладі, який є найнижчою стадією розвитку людського суспільства, безмовно, що поняття суб'єкта права не існувало, як і загальноприйнятих норм поведінки, що сформувалися та контролювалися виключно державою. Суспільні відносини регулювались нормами звичаїв. Сімейні відносини між людьми будувались на невпорядкованих статевих стосунках, що ґрунтувались на принципі — кожна жінка однаково належала кожному чоловікові і навпаки. Статеві зв'язки будувались без урахування наявності спорідненості осіб по крові як між братами і сестрами, так і батьками, і дітьми, тобто як по вертикалі, так і по горизонталі. Звідси можна зробити обґрунтований аналіз, що інституту шлюбу, ні інституту сім'ї не існувало, а відповідно і суб'єктів сімейних правових відносин теж, оскільки права не існувало. Загальну частину стосунків між людьми становило плем'я як єдиний і нероздільний осередок суспільства .[140]

Поступово на зміну такого роду відносинам приходять первинні форми сімейних відносин та шлюбних звичаїв: кровноспоріднена сім'я, сім'я "пуналуа" (екзогамна), які обмежують статеві стосунки спочатку між представниками різних поколінь, а згодом між братами і сестрами. Наслідком цього, стала поява таких категорій осіб як чоловік, дружина, мати, діти, тобто праобразів сучасних суб'єктів сімейних правовідносин. Крім цього, в сім'ї "пуналуа" починає формуватися інститут походження дитини. Оскільки, цій формі сім'ї все ще невідомо — хто є батьком дитини, але відомо хто її мати[4].

Аналізуючи вищевикладений абзац можемо зробити висновок, що з'являються зародки шлюбного і в подальшому сімейного правовідношення, а відповідно і їх суб'єктів. Проте, з огляду на факт відсутності права, повноцінними суб'єктами правовідносин вказаних осіб ми назвати не можемо.[141]

---

[140] Сімейне право України: Підручн. / За ред. В.С. Гопанчука. - К.: Істина, 2002. - С. 360.
[141] Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - С. 290.

На зміну вказаним формам з′являється сім′, яка складається тільки з чоловіка та жінки, та характерним зменшенням шлюбного кола із якого виходять не лише рідні брати і сестри, а й двоюрідні та троюрідні. Стосунки між чоловіком і жінкою будуються на спільному проживанні та веденні спільного господарства. Навіть незважаючи на факт нестійкості цієї сім'ї, вона має важливе значення, оскільки дає можливість відстежити зв'язок дитини і батька і як наслідок — наявність відносин між дідом, бабою та онуками.

Виникнення моногамної (одношлюбної) родини посилило роль батька у ній і як наслідок стосунки в родині стали більш міцними. Поряд із союзом осіб вона стала стійкою господарюючою одиницею, характеризувалась міцними подружніми стосунками і ускладненою процедурою розірвання шлюбу. Наслідком таких змін, стало конкретне виділення суб'єктів сімейних правовідносин: чоловік, дружина, діти, батьки, близькі родичі тощо.

Зрештою, поява держави та права надали сімейним відносинам змістовно-правового характеру, а їхнім учасникам і відвідного статусу суб'єкта права.

Рабовласницьке суспільство розвинуло панування у сімейних відносинах чоловіка над жінкою і дітьми. Іншою його особливістю став дозвіл набуття права власності на людину (суб'єкта права). І якщо в праві Стародавнього Вавилону та частково в древньогрецькому за рабами визнавались окремі можливості у шлюбно-сімейних відносинах, які виражалися у вигляді прав, то в Римі раб розглядався як річ, об'єкт права, яким безконтрольно вправі був розпоряджатися його власник[7]. Правильно здійснив характеристику рабовласницького суспільства, що мало змогу зародитися у Стародавньому Римі всесвітньовідомий цивіліст О.С. Ноффе: "Рабовласники дотримувалися міркування, що раби складають їх власність, то закон підтверджував це міркування і висловлював думку, що раби є річчю, що повністю належить на праві власності рабовласниу, а юристи та філософи намагались обґрунтувати істинність на непогрішність

цього положення”. [142] Проте, незважаючи на це, римське право стало основою, тим підґрунтям на основі якого сформоване сучасне приватне право, а разом з ним і сімейне. Саме перу римських правників належать перші спроби розробки теорії правосуб’єктності. Основна частина римського приватного права продовжує своє існування у закріпленому загальнодержавному рівні багатьох сучасних держав, не виняток і законодавство України, шляхом рецепції. Одним з унікальних творінь та найкращим досягненням еволюції цивілізації є Римське право. Виходячи з таких міркувань я маю звернути увагу на сімейне право Стародавнього Риму.

Спеціальних термінів “суб’єкт права” та “суб’єкт правовідносин” у римському праві не було. Використовувались такі поняття: людина (homo), особистість (caput). Найблищим наближенням до наукової дефініції “суб’єкт права” є термін “persona” який має значення - правового статусу особи. Це описує в своїх роботах і письменник з Росії Д.В. Дождєв, який описує: “... категорія “persona” у римському праві закріплює у правовідношенні наявність учасників (і відповідного волевиявлення)”.[143] Обов’язковими якостями суб’єкта права, які надавали йому спроможність бути учасником сімейних правовідносинах були: сімейна правоздатність та сімейна дієздатність. Визначеного терміну правоздатності у писаннях правовиків Стародавнього Риму ми не спостерігаємо, але певні уривки правових писань свідчать, що під цим терміном громадяни Риму уже розуміють визначене коло громадян, які мають змогу бути власниками прав та обов’язків. У нашому розумінні, сімейна правоздатність означає можливість фізичних осіб бути носіями сімейних прав та обов’язків. Наявність правоздатності в громадянина у сімейних відносинах, не є гарантією користування нею, тому, що вона передбачає тільки можливість мати окремі сімейні права. Для того юристи Риму розробили категорію сімейної дієздатності,

[142] Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - С. 290.
[143] Сімейне право України: Підручн. / За ред. В.С. Гопанчука. - К.: Істина, 2002. - С. 360.

тобто можливості своїми усвідомленими діями отримувати сімейні права і мати для себе сімейні обов'язки. [144]

Статусне право Риму виділяло наступні категорії суб'єктів права:

громадяни Риму;

латини (мешканці Лаціума, які отримали латинське громадянство до середини III ст. н.е., а згодом — і члени колоній Римської імперії);

перегрини (чужоземці);

лібертини (вільновідпущеники — відпущені на свободу раби);

колони (орендатори землі, що перебували в економічній залежності відземлевласника).

Повною правоздатністю володіли суб'єкти, які мали у сукупності 3 елементи правоздатності:

2. Status libertatis (статус свободи) — ґрунтувався на фундаментальному положенні Інституці Гая: *"Et quidem summa diusio de iure personarum haec est, quod omnes hominess aut liberi sunt aut servi"* (Головний поділ у праві осіб закріплений в тому, що всі люди або вільні або раби). Даним статусом володіли усі окрім рабів, котрі розглядалися римськими юристами не як суб'єкти, а як об'єкти права.

3. Status civitatis (статус громадянства) — визначав приналежність особи до громадянства Риму та поширювався виключно на римських громадян.

4. Status familiae (сімейний статус) — надавав право особам вступати у римський шлюб, яким володіли виключно громадяни Риму.

Вказаний поділ суб'єктів сімейного права має на меті поділити римське сімейне право на три вітки, які є основними інститутами:

[144] Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - С. 290.

Шлюбне право — узгоджувало стосунки між чоловіком та дружиною. Батьківське право — узгоджувало стосунки між батьком як носієм *patria potestas* і особами, які перебували під його владою.

Право опіки і піклування — узгоджувало відносини між людьми які виступали піклувальниками та підопічними з питань виховання, освіти, утримання підопічних..

Виходячи із класичного поділу спробуємо розглянути суб'єктний склад кожного із окреслених інститутів.

Отже, детально аналізуючи шлюбне правовідношення у Стародавньому Римі ми маємо можливість виділити наступних його суб'єктів, залежно від форми шлюбу:

5. Шлюб *cum manu - pater familiae,* чоловік та дружина (виняток становитиме поєднання в одній особі чоловіка та глави сімейства).

6. Шлюб *sine manu* — чоловік та дружина із приблизно рівним комплексом прав.

Розглядаючи суб'єктний склад опікунсько-піклувальницького права Риму можна виділити таких суб'єктів:

7. Опікун (піклувальник) - особа, що має покликанням виховувати, доглядати та утримувати недієздатних та обмежено дієздатних осіб. Спочатку ними були призначені родичі першої черги підопічного (агнати). Пізніше у заповіті батько міг визначати бажаного опікуна для своєї дитини. Через деякий час у всіх відносинах пов'язаних з опікою і піклуванням було встановлено державний інтерес та всі питання, що стосувалися призначення особи, яка виступає піклувальником, віднесено до завдань держави та державних органів. Підопічний — недієздатні та обмежено дієздатні особи. Причому обмежено дієздатними вважались жінки, позбавлені піклування глави сімейства та громадяни з фізичними особливостями.

Отже, з розгляду того, що сімейне право Стародавнього Риму було мало надзвичайно високий рівень розвитку відносно сімейного права інших країн, то варто вказати, що і у частині дослідження суб'єктів сімейних правовідносин римляни мають багато досягнень:

Теорію правосуб'єктності вперше була сформульована і описана юристами Риму у вигляді сукупності правоздатності і дієздатності, як обовязкових якостей суб'єкта права, зокрема сімейного. Також ними вперше було сформульовано розуміння про виникнення шлюбної правоздатності (можливості вступу у шлюб) у Римі обов'язково залежало від досягнення шлюбного віку: 12 років для жінок та 14 років для чоловіків.

Хоча спеціального терміну суб'єкт права у Римі не було, проте сформовано його прообраз *"persona"* який відповідає сучасному розумінню суб'єкта права. Окрім цього, римськими юристами розроблено загальні положення щодо правосуб'єктності фізичної особи, у тому числі і сімейної.[145]

Українському народові вдалося перестрибнути рабовласницький період і на зміну первіснообщинному ладу на етнічні українські землі прийшов феодальний устрій із певною специфікою. На початковому етапі українського державотворення були відсутні такі категорії як "суб'єкт права" та "фізична особа". Це пояснюється відсутністю чіткої диференціації системи права на приватне та публічне, тобто змішуванням публічних та приватних засад правового регулювання. Виходячи з цього, особами, що володіли приватними правами були союзи: суспільні, сімейні, родові, общинні та державні.[146] Отже, вказаний період історії держави і права України характеризується відсутністю понять суб'єкт права та фізична особа, й водночас домінуванням різного роду союзів. Щодо окремих суб'єктів сімейних правовідносин, то чітко окреслювався статус глави сімейства, подружжя, батьків та дітей. Доволі розробленим був

[145] Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - С. 290.
[146] Сімейне право України: Підручн. / За ред. В.С. Гопанчука. - К.: Істина, 2002. - С. 360.

інститут опіки, а отже і статус опікуна та підопічного. Законодавство виходило з того, що дитина потребувала опіки лише в тому випадку, коли втрачала обох батьків. Якщо в сім'ї залишалась матір, то батьківська влада переходила до неї. Поряд з близькими родичами до виконання опікунських обов'язків Руська Правда допускала і вітчима.

Новітній період історії розвитку інституту сімейної правосуб'єктності започаткований у II половині XIX століття. Він характеризується розвитком капіталістичних відносин у суспільстві і як наслідок більша увага присвячується таким суб'єктам права як юридичні особи. Як правильно підкреслює О.С. Иоффе з числа двох груп суб'єктів приватного права — осіб фізичних і юридичних — цивілістична доктрина імперіалізму зосереджується майже виключно на останніх, приділяючи першим більш скромну увагу, обмежуючись майже повністю оцінкою правової природи відповідного явища. Але навіть незважаючи на це, дослідження та розвиток поглядів на суб'єкти сімейних правовідносин продовжується. По-перше, проголошуються та вживаються заходи щодо забезпечення рівності прав чоловіка та дружини у сім'ї; по-друге, чітко окреслюється правовий статус дитини як рівноправного суб'єкта сімейних правовідносин; по-третє, вдосконалюється законодавство про взаємне утримання членів сім'ї; по-четверте, остаточного закріплення дістають інститути усиновлення, опіки та піклування, патронату та інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування; по-п'яте, починається формування законодавства, що регулює сімейні відносини за участю іноземного елемента .

Підсумком Буржуазної революції в Російській імперії, а згодом і Великого жовтневого перевороту (1917 р.) стало формування соціалістичної системи права, в тому числі і сімейного. Як зазначає відомий радянський вчений В.О. Рясенцев: "У результаті Великої Жовтневої соціалістичної революції було створено нове сімейне право і відмінено царське законодавство, що закріплювало нерівноправність статей, пригнічення жінки і інші форми нерівності та обмежень

в сімейно-шлюбних відносинах. Цьому періоду історії найбільш має завдячити сімейне право, яке сформувалось як самостійна галузь права,[147] так як в Російській Імперії сімейні відносини були включені до предмета цивільно-правового регулювання. Результатом цього стало виникнення нового сімейного законодавства, яке, безумовно, справило значно вплинуло і на сімейну правосуб'єктність.

З 1 січня 2004 року набрав чинності новий Сімейних кодекс України, який містить чимало новел в частині сімейної правосуб'єктності та буде об'єктом нашої подальшої уваги.[148]

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, варто звернути увагу, що формування інституту суб'єкта сімейних правовідносин у історії держави та права пройшло достатньо тривалий період, починаючи від зародження цивілізації, яка дала нам розуміння лише певних поверхово окреслених термінів цієї категорії, до повністю сучасного новітнього періоду, який уже має конкретні дані, та виступає підсумковим стосовно питань, що з'ясовують сутність цього поняття та вже окреслюють коло учасників сімейних правовідносин, які виступають суб'єктами сімейного права.

Для утворення комплексного розуміння про суб'єктів сімейних правовідносин важлво відрізняти два основні терміни: "суб'єкти сімейного права" та "суб'єкти (учасники) сімейних правовідносин", обґрунтовується це тим, що на теперішній час сучасна юридична наука не має однозначного визначення даних категорій.

Зосередимо увагу на трактуванні терміну "суб'єкт". З наукової точки зору цей термін трактується по різному. Така ситуація пов′язана з тим, що дана категорія розглядається як загальнонаукова, тобто вона використовується не

---

[147] История государства и права зарубежных стран. Часть 1. / Под ред. проф. Н.А. Крашенниковой, О.А. Жидкова. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. - С. 5.

[148] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

тільки в праві, а й у інших галузях та неправових аспектах - філософії, медицині, філології, праві. В свою чергу філософія трактує “суб’єкт” як термін, що стоїть в центрі, що має свою основу, та є основою чогось “познающего и действующего человека, существо, противостоящее внешнему миру как объекту познания”3. Дану філософську площину в першу чергу цікавить суб’єкт як основна гносеологічна категорія - суб’єкт в пізнавальному плані.

Розглянемо більш конкретно “суб’єкта” в юридичній науці. З правової точки зору під суб’єктом важливо мати на увазі особу або організацію як власника певних прав і обов’язків. Саме в цьому випадку важливою є прив’язка до права чи певних правовідносин, загалом коли мається на увазі суб’єкта в юриспруденції, таке поняття без винятку пов’язується з правом (правовідношенням). Також в рівній мірі широко вживаними є поняття суб’єкта злочину (проступку), або ж суб’єкта зобов’язання в цивільному праві тощо.[149]

Здійснюючи правовий аналіз наукових статей, які присвячені суб’єктам сімейного права, варто зазначити, що в юриспруденції широко використовуються такі визначення “суб’єкт права” та “суб’єкт (учасник) правовідносин”, які в працях частини вчених є тотожними поняттями, а в працях інших вчених є зовсім відмінними - протилежними.

В свою чергу, вчені відстоюючи першу точку зору стверджують, що поняття “суб’єкт права” і “суб’єкт правовідносин” є рівносильними. Тому, С.Ф. Кечек’ян, висвітлюючи тотожність цих юридичних термінів зазначав важливість існування спільної, загальної категорії су б’єктів сімейного права.. Однодумцем цього вченого був цивіліст з Росії В.О. Тархов, який, писав про наявність двох абсолютно протилежних термінів на зазначену дискусію, висвітлює: “В частности, различают субъекта права и субъекта правоотношения. Однако

[149] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.

поскольку право существует всегда в правовых отношениях, такое различие провести не представляется возможным".

Не менша кількісь вчених займають іншу позицію, представники такої позиції стверджують про відмінність двох термінів. В свою чергу, висловлюючи критику стосовно точки зору С.Ф. Кечек'яна.

Спеціаліст галузі сімейного права Р.О. Халфіна має позицію, що при визначенні суб'єкта права в звичайному висвітленні цього поняття нетотожного суб'єкта правовідносин відбувається асиміляція двох основоположних характеристик: можливості брати участь в різних правовідносинах і реальності участі в них. Описана останнім вченим позиція для нас є найбільш актуальною і в контексті дипломної роботи ми будемо нашу позицію ґрунтувати на тому, що зазначенні поняття, які є предметом нашого дослідження є не тотожними.

Загалом, поняття суб'єкт сімейного права охоплює тільки сформовану в майбутньому потенційну можливість бути суб'єктом правовідносин, а суб'єкт правовідносин - як потенційну можливість, так і реалізацію цієї можливості.

Визначення фізичних осіб-суб'єктів сімейних правовідносин відрізняється концептуальною багатоваріантністю, котра зумовлена наявністю акцентів з боку різних суспільних наук при проведенні теоретичних досліджень даного поняття, міжгалузевим характером правового регулювання відповідних відносин.[150] Оскільки сімейне право за своєю правовою природою є приналежною галуззю приватного права, то необхідним залишається реформування складу фізичних осіб-суб'єктів сімейних правовідносин (членів сім'ї та інших осіб, на яких може поширюватись правовий статус члена сім'ї).

У зв'язку із вдосконаленням чинного сімейного законодавства та захисту прав і свобод фізичних осіб-суб'єктів сімейних правовідносин прийнято низку законопроектів та ратифіковано ряд конвенцій стосовно дітей, подружжя, яке має

[150] Антокольская М. Семейное право: учебник/ М. Антокольская. - М.: Юристъ, 1996. - 343 с.

дітей, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Вивчення судової практики дозволяє аргументувати, що в деяких випадках суб'єктами сімейних правовідносин визнаються не дійсні, а ймовірні фізичні особи, котрих по суті не пов'язують родинні зв'язки.

Дослідження та співвідношення доктрини з приводу класифікації фізичних осіб, що існувала раніше та функціонує сьогодні в сімейному праві, дозволять систематизувати суб'єктів спочатку на науковому рівні. Важливим є закріплення у подальшому інноваційних підходів до деяких учасників сімейних правовідносин і в актах цивільного та сімейного законодавства. Порівняльно-правовий аналіз доктрини при формуванні класифікації сприятиме кращому розумінню фізичних осіб у різних аспектах існування в сімейних правовідносинах, причому надасть можливість додатково виявити притаманні їм характерні ознаки та особливості,[151] даючи при цьому змогу визначити правовий статус фізичних осіб у сімейному праві України та сформувати коло прав і обов'язків фізичних осіб - суб'єктів сімейних правовідносин.

Як в минулому сторіччі, так і сьогодні залишається неврегульованим питання стосовно родинних та сімейних правовідносин. Чи є тотожними ці поняття в доктрині сімейного права? Вважається, що саме класифікація фізичних осіб-суб'єктів сімейних відносин дасть змогу розмежувати родинні відносини з сімейними відносинами.

Чітка класифікація дає змогу усунути недоліки у формуванні уявлення про суб'єктів сімейних правовідносин, чисельність осіб (родина), членство яких в одній сім'ї зумовлене шлюбним зв'язком, кровною приналежністю чи встановлене юридичним фактом (законом). Прикладом у даному випадку може слугувати рішення суду про всиновлення, договір про патронат.

---

[151] Kegel G. Internationales Privatrecht / G. Kegel.-München, 1971.-P. 154.

Класифікація фізичних осіб у сімейному праві має згрупувати їх за найбільш суттєвими, характерними, ґрунтовними критеріями.

Слід вказати, що на сьогодні в Україні відсутній доктринальний підхід до класифікації фізичних осіб саме в сімейному праві. До того ж, і на законодавчому рівні не закріплена така класифікація. Відсутність класифікації в сімейному праві призводить до чисельного винесення різноманітних рішень суду, що, з одного боку, спрощує визнання тієї чи іншої особи суб'єктом сімейних правовідносин (членом сім'ї), та з іншого боку, ставить під сумнів правомочність таких рішень і нерідко залишає за собою можливість їх оскарження. Дія системи класифікації членів сім'ї дасть змогу уникнути обмежень об'єктивних прав суб'єктів сімейних правовідносин та сприятиме більш ефективному, змістовному та обґрунтованому здійсненню прав учасниками.

Будь-яке багаторівневе явище можна підвести до класифікації з позиції виникнення, існування, порядку здійснення прав та обов'язків, тобто з огляду на ті безперечні аспекти, які можуть бути покладені в систему класифікації фізичних осіб - суб'єктів сімейного права. При цьому розгалуженість *у* класифікації в жодному випадку не повинна бути самоціллю, а має нести в собі чітко обґрунтований сенс та зміст. Така класифікація здатна підкреслити кожну з меж цього явища в єдності та взаємозв'язку його елементів, що сприятиме кращому розумінню.[152]

Відомо декілька спроб здійснити класифікацію фізичних осіб - суб'єктів сімейних правовідносин. Проте деякі з них, що проводились раніше, втратили свою актуальність.

Розвиток сімейного права не стоїть на місці, а зміст норм сучасного сімейного законодавства має низку новел, існування яких було не можливим в радянський період (наприклад, сурогатне материнство, договір патронату).

---

[152] Звеков В. Коллизии законов в международном частном праве /В. Звеков. - Москва: Wolters Kluwer Russia, 2007.- 392 с.

Прикладом *у* даному випадку може слугувати випадок сурогатного материнства, коли фізична особа, котра народила немовля, фактично вважається матір'ю дитини (за фактом народження). Проте біологічно (генетично) зовсім не пов'язана з нею, однак залишається при цьому вповноваженою відстоювати права народженого нею немовля у разі настання необхідності (сурогатна мати має переважне право на всиновлення народженої нею дитини). Таким чином, сурогатна мати є потенційним суб'єктом сімейних правовідносин, проте правовий статус такої особи і досі залишається не чітко врегульованим нормами сімейного законодавства. Тому і доктринальний підхід до систематизації членів сім'ї у праві, нам здається, не варто вважати основоположним.

У минулому столітті здійснено декілька підходів до класифікації фізичних осіб-суб'єктів сімейних правовідносин. Найбільш фундаментальне дослідження учасників сімейних правовідносин здійснене радянським науковцем Р.П. Мананковою.[153] Проте, на жаль, наукова робота автора поступово втрачає свою актуальність у зв'язку зі стрімким науковим прогресом, що залишає свій відбиток і на сімейному законодавстві.

Р.П. Мананкова розробила проблематику правового членства у сім'ї. Оскільки члени сім'ї вважаються безперечними суб'єктами сімейних правовідносин, дослідження їх класифікації має важливе значення. Склад сім'ї в різних галузях законодавства визначається не однаково, створюючи підґрунтя для існування досить розповсюдженого в літературі твердження про неоднаковий зміст самого поняття «член сім'ї». Це призводить до того, що одне і те ж поняття має не завжди однаковий зміст.[154] Автором доводиться, що проблематика

---

[153] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

[154] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

питання формування достовірного, чітко визначеного суб'єктного складу членів сім'ї, на жаль, і досі не вирішена. Адже у кожного з рівнозначних понять є свій власний зміст.

Р.П. Мананковою [155] пропонується наступна класифікація членів сім'ї (фізичних осіб) у праві.

Члени сім'ї (фізичні особи, суб'єкти сімейних правовідносин) - це громадяни, пов'язані певною сім'єю як малою соціальною групою: шлюбом, рідством (спорідненням), всиновленням чи іншою формою прийняття дітей на виховання, спільністю життя, а також сімейними правами та обов'язками.[156] При цьому автором зазначається, що у разі відсутності хоча б однієї з суттєвих ознак фізичну особу неможливо відносити до члена сім'ї, в нормативно-правових актах, у разі упущення характерних ознак членства в сім'ї.

До членів сім'ї можна, на думку автора, віднести й інших фізичних осіб, що є непрацездатними та які в дійсності у складі однієї сім'ї не функціонують, однак у силу низки обставин можуть бути визнані членами однієї сім'ї, якщо проживають разом та ведуть спільне господарство. Такі особи іменуються *непрацездатні утриманці,* котрі за своїм правовим статусом та в силу свого особливого положення прирівнюються до членів сім'ї. Підставою надання правового статусу члена сім'ї непрацездатній особі слугували засади високих моральних якостей та обов'язку перед хворим .[157] У разі настання певних життєвих обставин зазначена ситуація має повне право на існування, проте

---

[155] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

[156] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

[157] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

залишається не досить зрозумілою, адже правового статусу набуває фізична особа з настанням певного виду юридичного факту (у вигляді непрацездатності), який і має місце в зазначеній ситуації.

Останню групу осіб (громадян), що можуть мати членство в одній сім'ї, Р.П. Мананкова називає *«інші громадяни»*,[158] яких із членами сім'ї пов'язує лише сумісне проживання та ведення спільного господарства, виходячи з житлового законодавства. Сама по собі позиція автора передбачає безпосереднє право на житлову площу інших громадян (фізичних осіб), як безпосередніх учасників сімейних правовідносин. На жаль, автором при класифікації членів сім'ї та фізичних осіб, що можуть до них прирівнюватись у невідкладних випадках, не досліджено ряд правових підстав. Відсутнє чітке формулювання зазначених випадків, при наявності котрих особу можна вважати членом чітко визначеної сім'ї. Виключність випадків, при наявності яких зазначена ситуація може мати місце. Тому, вбачається, існування такого роду членства в сім'ї й досі залишається питанням дискусійним та може бути оскарженим *у* судовому порядку. Оскільки відсутній правовий механізм реалізації прав фізичної особи, що проживає разом з іншими членами сім'ї та веде спільне господарство, здійснення такого роду права. Як вже частково зазначалось раніше, виникнення та існування нових видів правовідносин *у* сімейному праві ставить під сумнів такий поділ на види (класифікацію) членів сім'ї, оскільки зміст не відображає коло всіх суб'єктів, які ймовірно є учасниками сімейних правовідносин.

У сучасній правовій доктрині сімейного права України проблематика поняття правового статусу фізичних осіб-учасників сімейних правовідносин та їх класифікації в сімейному законодавстві частково висвітлена в роботі І.В.

---

[158] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

Жилінкової.[159] Проте вищевказані питання не були предметом її наукового дослідження. Автор вказує, які саме особи визнаються учасниками сімейних правовідносин, також робота дозволяє зрозуміти внутрішні механізми дії + права, шляхи правового регулювання майнових відносин в сім'ї, чітко визначити, на яке коло фізичних осіб, учасників сімейних правовідносин поширюються правові норми.

І.В. Жилінкова [160] під терміном «член сім'ї» розуміє та визначає фізичну особу, пов'язану з тією чи іншою сім'єю певною юридичною підставою - шлюбом, спорідненням, фактом прийняття дітей у сім'ю на виховання та іншими обставинами, котрі визнаються чинним законодавством в якості підстав для виникнення сім'ї.[161] Повністю погоджуючись із таким визначенням поняття членів сім'ї, варто звернутися до класифікації науковця, яка в сімейному праві поділяє членів сім'ї на чотири групи. При цьому залишається єдиним недоліком класифікації відсутність критерію поділу членів сім'ї на зазначені групи, тобто досі є незрозумілим, яка саме методологія застосовувалась у дослідженні.

До першої групи членів однієї сім'ї І.В. Жилінкова [162] відносить *подружжя,* тобто шлюбний союз виключно чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

До другої групи членів сім'ї відносяться *батьки та діти* - особи, котрих між собою пов'язує кровна приналежність один до одного, що є беззаперечною, існування якої завжди легко встановити в судовому чи іншому порядку.

До третьої групи членів сім'ї автор відносить юридичний факт *всиновлення* дітей, оскільки всиновлена дитина набуває такого ж правового статусу, як і рідна

---

[159] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.
[160] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.
[161] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.
[162] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

по крові дитина. Низкою прав та обов'язків автоматично наділяються як всиновлені діти, так і батьки.

До четвертої, останньої, групи автор І.В. Жилінкова [163] відносить інших членів сім'ї. До них вона включає одразу декілька категорій осіб: це і інші кровні родичі (дід, баба), і фактичні вихователі, які не пов'язані між собою кровною приналежністю (вітчим, мачуха). Вбачається, що вносити до однієї групи осіб, що пов'язані кровним зв'язком, та інших не є доцільним і носить суперечливий характер у разі настання низки обставин. Проте необхідність системної класифікації і полягає в тому, щоб все ж таки встановити, в яких випадках фізична особа може вважатись членом сім'ї, запропонувати нові доктринальні підходи до правового статусу *інших членів сім'ї* та, виходячи з певних притаманних певній групі членів сім'ї ознак, поділити їх системно на види.

Як виключення, існують випадки, коли *інші особи* в судовому чи іншому порядку вважаються членами сім'ї, незалежно від відсутності кровної приналежності.

Дискусійним є питання вибору автором критерію при формуванні класифікації фізичних осіб як суб'єктів сімейних правовідносин. Адже в роботі відсутні класифікаційні ознаки, за якими здійснювався поділ суб'єктів сімейних правовідносин на зазначені групи. З аналізу доктринальних підходів, що, зокрема, досліджуються, не випливає наявність класифікаційних ознак.

У разі настання певних юридичних обставин (наслідків) суб'єкти сімейних правовідносин можуть визнаватися членами сім'ї не зважаючи на відсутність законного шлюбу та родинного зв'язку. Це можливо лише за умови спільного проживання фізичних осіб однією сім'єю, ведення господарства, настання законної сили рішення суду (всиновлення). На фізичних осіб, учасників сімейних правовідносин поширюється правовий статус члена сім'ї це є характерним для

[163] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

таких категорій осіб, як всиновлені діти та їх батьки, опікуни, піклувальники, і їх підопічні, патронатний батько та його дитина, діти та батьки між собою у прийомній сім'ї (будинку сімейного типу), фактичні вихователі, вітчим (мачуха) по відношенню до дитини, фізичні особи, поєднуються спільними фактичними шлюбними відносинами..

Всиновлення виступає юридичним фактом, що має вплив на надання правового статусу члена сім'ї. Членом сім'ї малолітня (неповнолітня) особа, вважається з моменту її прийняття всиновлювачем у свою сім'ю на правах доньки чи сина, здійснене на підставі рішення суду (ст.207 СК України). М.В. Антокольська підкреслює соціально-правову характеристику правових відносин при всиновленні : « З точки зору соціології всиновлення – є однією з різновидів соціального батьківства та материнства. Проте, якщо права та обов'язки всиновлювала практично ідентичні з батьківськими, то фактичні відносини, що виникають в процесі всиновлення, не завжди нагадують батьківські. В тих випадках коли дитина вважає всиновлювачів своїми батьками їх відносини не відрізняються від батьківських.[164] Проте, при дослідженні правового регулювання правовідносин по всиновленню відслідковується аналогічна лінія така ж як і у правовідносинах між батьками та дітьми. Різниця полягає в тому, що батьківські правовідносини вини- кають на підставі кровної спорідненості, а при усиновленні кровне споріднення відсутнє. Тому батьківські правовідносини виникають на підставі рішення суду та волевиявлення всиновлювача. Закон в такому випадку має на увазі аналогію змісту правових відносин між батьками та всиновлювачами. [165]

---

[164] Казарян К. Іноземний елемент як характеристика міжнародних приватноправових відносин / К. Казарян // Верховенство права - основоположний принцип правової держави: матеріали V наук, кругл. Столу молодих вчених, аспірантів та магістрів, м. Харків, 20.12.2013 р. : зб. тез доп. -Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. - С. 66-68.

[165] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

Новий термінологічний зміст до визначення всиновлення вносить Н.І. Батуріна : « Всиновлення, як сукупність юридичних фактів, породжує сімейні правовідносини, які за своєю природою самостійні, та відмінні від батьківських, так, як і відносини по ви- хованню та утриманню дитини і можуть бути визначені терміном «квазібатьківські»». [166]

Дане твердження носить глибокий зміст оскільки окрім правових підстав набуття чинності рішення суду про всиновлення, виникають і правові наслідки визнання усиновлення не дійсним за наявності низки юридичних фактів. При настанні та виявленні яких припиняються батьківські правовідносини, та прийомні батьки позбавляються прав по відношенню до дитини. Так, як приклад може слугувати випадки коли всиновлювачі ухиляються від належного виконання своїх батьківських обов'язків, зловживають наркотичними засобами (алкогольними напоями), то в судовому порядку рішення суду про всиновлення може підлягати припиненню. Що ж стосується подібної ситуації, яка виникає між рідними батьками та дитиною, то в даному випадку мова може йти виключно про позбавлення батьківських прав. При цьому перелік підстав стосовно припинення всиновлення та позбавлення батьківських прав прийомних (ст. 238 СК України) за своїм змістом не є ідентичний підставам для позбавлення прав рідних батьків (ст.64 СК України). Тому і законодавець не вбачає тотожність та ідентичність всиновлення та виховання дитини рідними батьками.

Правовий критерій надання меж здійснення батьківських прав у рідних батьків та всиновлювачів не однаковий. Права та обов'язки між дитиною та рідними батьками припиняються на момент набрання законної сили рішення суду про всиновлення, однак при його скасуванні рідні батьки та інші родичі автоматично поновлюються у свої правах по відношенню до дитини (ч.2 ст.239 СК України).

---

[166] Орлова Н. Браки семья в международном частном праве / Н. Орлова. - М.: Междунар. отношения, 1966. -253 с.

Однак, за загальним правилом фізична неповнолітня особа та її батьки (всиновлювачі), що належним чином виконують покладені на них сімейним законодавством права і обов'язки по відношенню один до одного є членами сім'ї з моменту набрання законної сили рішення суду. Оскільки спільність проживання дитини разом з батьками, догляд та турбота за нею не викликає сумнівів в законодавця.

Опіка, піклування як юридичний факт, що впливає на поширення правового статусу члена сім'ї. Опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, які залишились без батьківського піклування (ст.234 СК України). Згідно з чинним сімейним законодавством України опіка та піклування над не- повнолітніми дітьми є правовою формою сімейного виховання дітей, які в силу тих, чи інших причин позбавлені батьківського піклування, а також є формою захисту їх особистих немайнових та майнових прав і інтересів.[167] В науці сімейного права та правозастосовній практиці існує розмежування понять «опіка» та «піклування».

Таке розмежування побудоване на відмінностях щодо обсягу прав і обов'язків опікуна та піклувальника по відношенню до дитини про, яку фізична особа піклується чи опікає. Виходячи з норм цивільного законодавства України ст. 31 ЦК опікун встановлюється над особами котрі не досягли 14 років (малолітніми) та самостійно позбавлені змоги здійснювати свої права. Піклувальник же встановлюється над особами, які досягли 14 років (неповнолітніми) та можуть самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.

Проте, з метою забезпечення належного захисту прав та інтересів малолітні та неповнолітніх осіб, призначається опікун (піклувальник) завдяки якому діти стають повноцінними учасниками сімейних правовідносин. Д.І. Мейєр підкреслює що, особливість опіки та піклування полягає в тому, що вона з одного

[167] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

боку, звернена до інших приватних осіб, котрі через малолітство чи інших причин потребують опікування і знаходять його в опіці, а з іншого – переслідує цілі держави, оскільки саме на неї покладено обов'язок піклуватися про тих, хто сам не може турбуватися про свої інтереси.[168]

Дійсно, однак з моменту виконання обов'язку по піклуванню над недієздатною особою, та виконанню по суті батьківських функцій (обов'язків) може слугувати виникненню в тих і інших фізичних осіб право- вого статусу члена однієї сім'ї. З одного боку не можливо залишити без уваги той факт, що законодавець фактично наділяє також об'ємом прав та обов'язків не лише батьків але й опікунів та піклувальників [169] котрі залучені до виховання дітей.

Отже, у випадках коли дитина над якою встановлено опіку та піклування проживає в сім'ї опікуна чи піклувальника, останній виконує, щодо підопічного покладені на нього обов'язки по вихованню утриманню, всебічного розвитку, в такій ситуації зазначені особи можуть визнаватися членами сім'ї. З другого боку, як відомо опікун (піклувальник) може вста- новлюватись над неповнолітніми особами і тоді коли батьки не позбавлені своїх прав і обов'язків стосовно дітей та проживають разом з ними.

Орган опіки ж здійснює контроль та нагляд за належним виконанням обов'язків батьків по відношенню до дитини. Прикладом, слугують випадки коли батьки стоять на обліках в органах внутрішніх справ, у зв'язку з не належним виконанням свої обов'язків, проте не позбавлені батьківських прав. До того ж згідно зі ст. 245 СК України функцію по опіці (піклуванню) може бути покладено на адміністрацію закладу з охорони здоров'я, навчального закладу та ін., в такому випадку безглуздим є визначення членства в сім'ї. Отже, до членів сім'ї малолітньої, неповнолітньої особи відноситься опікун (піклувальник) лише в

[168] Kegel G. Internationales Privatrecht / G. Kegel.-München, 1971.-P. 154.
[169] Антокольская М. Семейное право: учебник/ М. Антокольская. - М.: Юристъ, 1996. - 343 с.

тому випадку, якщо існує спільність проживання, господарювання, та належного виконання обов'язків покладених на опікуна (піклувальника) державою.

Договір про патронат як юридичний факт, що впливає на поширення правового статусу члена сім'ї. За договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату (ст. 252 СК України). Договір про патронат є однією з форм влаштування дітей в сім'ю (квазісімейна форма) зі збереженням державної підтримки.

Специфіка договору про патронат як, сімейно-правового інституту полягає в тому, що при влаштуванні дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, до сім'ї патронатної вихователя, зв'язок такої дитини з кровною сім'єю не припиняється. Дитина зберігає право на аліменти, пенсії допомоги, на які вона мала право до влаштування її під патронат, дитина має право на спадкування після своїх кровних родичів, крім того, вона має право на спілкування з членами своєї кровної сім'ї. [170] При чому, як підкреслює законодавець перебування (проживання) дитини в патронатній сім'ї носить в собі тимчасовий характер виникнення сімейних правовідносин. В договорі про патронат чітко врегульовано питання строку дії договірних відносин між органом опіки (піклування) та патронатним батьком. З моменту досягнення повної дієздатності дитини патронатні батьки, за загальним правилом втрачають своє право на виховання дитини, якщо інше не передбачено договором.

Отже, сімейні правовідносини, що виникають між фізичними особами (патронатним батьком та дитиною) тривають впродовж певного періоду часу і відповідно членом сім'ї патронатного батька дитина вважається лише впродовж дії договірних відносин. У правовідносинах, які виникають за патронатним

[170] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

договором участь беруть відразу декілька сторін, тому їх іменують «тристоронніми» .[171] Це держава з одного боку, в ролі органу опіки та піклування, котрий зобов'язаний виковувати батьківські обов'язки та має право на передачу дитини на виховання іншим особам, з другого боку патронатний батько та неповнолітня (малолітня) особа.

У правовідносинах між дитиною та її патронатними батьками не виникають аліментні та спадкові відносини, оскільки патронатний батько виконує зобов'язання за яке отримає плату. Тому, і вимагати в майбутньому сплати аліментів фізичні особи (патронатний батько та третя особа у договорі, дитина) один від одного не в праві.

Прийомна сім'я це сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей – сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування (ст. 256-1 СК України). Рішення про створення прийомної сім'ї приймається від імені органу державної влади (районними адміністраціями, виконавчим комітетом). Між прийомними батьками та органом який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї укладається ти- повий договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї (ст. 256- 4 СК України).

З моменту прийняття дитини у прийомну сім'ю її особисті немайнові та майнові права з її кровними родичами не припиняються. Кровні батьки дитини не завжди позбавлені батьківських прав стосовно дитини яка проживає у прийомній сім'ї. В такій ситуації неповнолітня особа перебуває одночасно у двох видах правовідносин, з однієї сторони зв'язок з рідними батьками не припиняється з іншого дитина вступає в нові для себе сімейні правовідносини з прийомними батьками.

Окрім того, впродовж чинності договору, його дії дитина вважається приналежним членом сім'ї прийомної. З цього приводу В.Ю. Євко стверджує, що

---

[171] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

вихованці досить тривалий час проживають разом з вихователем (прийомними батьками) і ведуть з ними спільне господарство, дозволяє зроби- ти припущення, що вихованців можна віднести до членів сім'ї батьків вихователів (прийомних батьків) .[172] Та, не дивлячись на це, між такими членами сім'ї не виникають аліментні та спадкові правовідносинах, які не можуть наставати між вихованцем та прийомними батьками. Правове положення членів прийомної сім'ї не може бути досліджено з точки зору їх самостійності в сімейних правовідносинах. Мова йде про те, що кожен з учасників прийомної сім'ї, як правило, є в той же час суб'єктом відповідних сімейних правовідносин, тобто є учасником звичайної сім'ї .[173] Погоджуючись з автором варто підкреслити, що як рідні батьки так і прийомні головним пріоритетним завданням та обов'язком вбачають належне виховання і догляд дітей. Різниця полягає лише втому, що як справедливо наголошує А.М. Рабец будь-яка замінююча сім'я, заснована на факті прийняття дитини на виховання в дозволених державою формах - це штучно створений соціально – правовий інститут, оскільки в основу сім'ї покладені не природні кровні зв'язки, а воля фізичної особи (прийомного батька), який прийняв на виховання дитину .[174] Вище зазначені фактичні обставини підтверджують, що у разі настання юридичного факту у вигляді укладенні договору про влаштування дітей у прийомну сім'ю на строк дії договірно-го зобов'язання між його учасниками дитина має вважатися членом сім'ї прийомних батьків, оскільки спільно з ними проживає, прийомні батьки виконують фактично обов'язки кровних батьків (близьких родичів).

При дослідженні суб'єктів сімейного права неможливо обминути таку важливу загальнотеоретичну категорію як сімейна правосуб'єктність,

---

[172] Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 32. - Ст. 422.

[173] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

[174] Звеков В. Коллизии законов в международном частном праве /В. Звеков. - Москва: Wolters Kluwer Russia, 2007.- 392 с.

завдячуючи якій ми можемо не лише прослідкувати наявність у особи статусу суб'єкта права, а й відстежити основні теоретичні засади участі конкретного суб'єкта у тих чи інших сімейних правовідносинах. Оскільки категорія правосуб'єктності є однією з ключових, методологічних у правовій науці. Крім цього, окреслена проблематика має не лише теоретичне значення, але й практичний зміст, з огляду на практику застосування сімейного законодавства, де такі важливі категорії як правоздатність, дієздатність, деліктоздатність та інші дають можливість правозастосовчому органу правильно та ефективно застосовувати норми сімейного права.

У чинному законодавстві України відсутня така категорія як правосуб'єктність, тому її поняття сформувалось у юридичній науці. Але, не зважаючи на це, законодавство, передусім цивільне, встановлює умови при наявності яких особа набуває статусу суб'єкта права та суб'єкта правовідносин, шляхом правової регламентації таких елементів правосуб'єктності як правоздатність та дієздатність (ст. ст. 25, 30 ЦК України).

По-перше, категорія правосуб'єктності є значно вужчою від правового статусу, в якому синтезуються особливості правової системи в цілому відносно до конкретного виду суб'єктів чи окремого суб'єкта, виступаючи загальної передумовою участі осіб у певних правовідносинах. З огляду на це, варто зробити висновок, що правосуб'єктність скоріше входить до складу правового статусу, а не навпаки. Вказаний висновок випливає із традиційного розуміння поняття "правовий статус" в юридичній науці як найбільш об'ємного поняття, яке включає в себе у якості елементів цілий ряд самостійних правових категорій — громадянство, правоздатність, сукупність передбачених у законі прав і обов'язків, принципи правового статусу, гарантії. Виходячи з цього, метою формування поняття правового статусу особи є створення такої широкої категорії, яка б характеризувала усі правові можливості особи в суспільстві та

державі. Натомість категорія правосуб’єктність характеризує особу як суб’єкта права та суб’єкта правовідносин.

По-друге, необґрунтованим на наше переконання видаються спроби включення до складу правосуб’єктності суб’єктивного права, яке будучи визначеною законом мірою дозволеної (можливої) поведінки особи, що включає в себе можливість вимагати певної поведінки від зобов’язаних осіб, входить до складу правоздатності. З огляду на це, немає сенсу виділяти у якості структурного елементу правосуб’єктності суб’єктивне право, яке входить уже до правосуб’єктності через категорію правоздатності. Це ж саме стосується і окремих прав та обов’язків. Більше того, в суб’єктивному праві ми має справу лише з мірою дозволеної поведінки особи, а в правосуб’єктності — з мірою можливості вчиняти і дозволені і необхідні дії для досягнення юридично значимого результату, тобто для набуття статусу суб’єкта правовідносин.

По-третє, надмірно розширюючи зміст правосуб’єктності, шляхом включення до її складу зайвих елементів, ми приходимо до того, що правосуб’єктність втрачає значення юридико-технічного поняття.

Такими є основні підходи до розуміння правосуб’єктності у юридичній науці. Кожна із запропонованих позицій заслуговує на увагу, але жодна із них повністю не вирішила найважливішого термінологічного завдання — визначення дефініції правосуб’єктності у юридичній науці, обмежуючись аналізом її складових елементів.

Сімейна правосуб’єктність є соціально-правовою властивістю, яка дозволяє фізичній особі бути суб'єктом сімейного права та суб'єктом сімейних правовідносин, визначаючи її у якості потенційного та реального учасника сімейних правовідносин. Категорія сімейної правосуб’єктності дозволяє визначити коло потенційних (суб’єктів права) та реальних (суб’єкти правовідносин) учасників сімейних правовідносин. Що стосується аналізу зазначених вище 4 підходів до розуміння правосуб’єктності, то варто зауважити,

що вони були більше зосереджені на співвідношенні її структурних елементів, а не дефініції. Окреслення дефініції сімейної правосуб'єктності дає можливість продовжити наші наукові розвідки в частині дослідження сутності цієї фундаментальної категорії науки сімейного права.

Процеси інтеграції, тривале наближення України до Європейського Союзу та, в першу чергу, територіально-зручне розташування нашої держави максимально зосереджене в центрі Європи, асиміляція та мешкання груп населення різної національності та громадянства, активізація міждержавних міграційних процесів призвели до інтенсивних темпів зростання присутності іноземного елемента у приватному житті громадян України, збільшення кількості родин, члени яких мають різне громадянство. Гостра економічна криза, інфляція, нестабільна політична ситуація. Проблематика цього питання набирає актуальності в даний час ще й тому, що присутність іноземного елемента в сучасному житті українських громадян надалі набирають більших обертів, а нормативна база практично не оновлюється до сучасного європейського рівня. З цього можна зробити висновок, що для правильного регулювання міжнародного сімейного права важливо в ногу з часом та виходячи з розумних нормативних приписів формувати колізійні норми для сукупності споріднених інститутів.

Участь іноземного елемента в сімейному житті громадян України стрімко розвивається, не залишаються в сталому стані а постійно змінюються, (початок шлюбних відносин з іноземним елементом охоплює всі можливі майнові і не майнові відносини новоствореного подружжя, а також питання що стосуються визначення походження дитини, всіх питань пов'язаних з стосунками батьків з дитиною). Більшість держаних утворень регулюють проблеми міжнародного сімейного права шляхом прийняття законодавчих актів, що містять колізійні норми на національному рівні (у нашому випадку, Закон України «Про міжнародне приватне право», де міститься розділ 9 під назвою «Колізійні норми сімейного права»), та укладення дво- та багатосторонніх договорів, що

вирішують ці питання для конкретних сторін, держав-учасниць договорів. Україна вже приєдналась до ряду міжнародних договорів та конвенцій, продовжується робота з кодифікації та імплементації норм міжнародного сімейного права.

Насамперед, варто відповісти на запитання: які ж сімейні відносини варто розглядати як такі, що містять в собі іноземний елемент? Згідно до п. 2ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», іноземний елемент - це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим законом, та проявляється в одній або кількох із таких форм:

1) Іноземцем є хоча б один учасник сімейних відносин, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; згідно із Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; особа без громадянства - це особа, яку жодна держава, відповідно до свого законодавства, не вважає своїм громадянином[175];

2) об’єкт сімейних правовідносин знаходиться на території іноземної держави;

3) юридичний факт, який впливає на виникнення, зміну чи припинення правовідносин, мав чи має місце на території іноземної держави .[176]

У сімейних відносинах може виступати фізична, а також особа яка не має громадянства; іноземним об’єктом - певне благо, яке знаходиться за кордоном (річ, право, обов’язок тощо), тобто це об’єкт правовідносин, що знаходиться на території іноземної держави; що стосується юридичного факту, це, у загальному вигляді, та чи інша дія або подія, що мала місце в межах іноземного правопорядку, на підставі якої в межах іншого правопорядку відповідні

[175] Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. -2011.-№ 3О. - Ст. 301.

[176] Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 32. - Ст. 422.

відносини виникають, змінюються або припиняються.[177] Іноземний елемент, як правову категорію, варто розглядати не як елемент правовідносин, а як ознаку, що надає міжнародну характеристику суб'єкту, об'єкту чи юридичному факту правовідносин. Тотожними поняттю «іноземний елемент» є поняття «транскордонні правовідносини», «міжнародний характер відносин», які вказують на те, що приватно-правові відносини мають зв'язки з правопорядками кількох країн.[178]

В Україні це досягається наданням Верховною Радою України згоди на обов'язковість відповідного чинного міжнародного договору (в ст. 10 ЦКУ зазначено, що чинний міжнародний договір є частиною національного цивільного законодавства України), створенням у різних країнах уніфікованих матеріальних норм певних галузей приватного права, що знімає саму колізійну проблему. Такі норми безпосередньо застосовуються до відносин з іноземним елементом, минаючи стадію вибору права, долаючи колізію шляхом вирішення спору по суті.

Незважаючи на те, що уніфікація - досконаліша форма регулювання приватноправових відносин, вона не набула значного поширення. Прикладом найбільш вдалої уніфікації колізійно-правових норм є регіональна уніфікація, розпочата латиноамериканськими країнами. На VI Панамериканській конференції 1928 р. було укладено договір, що одержав назву Кодекс Бустаманте (за іменем його укладача - відомого кубинського юриста). Це єдина досить повна уніфікація колізійно-правових норм, що складається з чотирьох книг: книга I «Міжнародне цивільне право», книга II - «Міжнародне торговельне право», книга III «Міжнародне кримінальне право», книга IV «Міжнародний процес», що містять 437 статей. Щоправда, навіть у своєму регіоні договір не набув загального застосування, його ратифікували 15 держав Центральної та Південної Америки (США не приєдналися до нього). Кодекс Бустаманте вплинув на

[177] Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. -2011.-№ 3О. - Ст. 301.

[178] Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 32. - Ст. 422.

розвиток колізійного права на всіх континентах. Ширше уніфікація колізійних норм відбувається на двосторонній основі, як правило, у формі висновку договорів про надання правової допомоги .[179]

Якщо регулювання відповідних відносин у міжнародному договорі і в ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право» є різним, до особистих та майнових відносин подружжя застосовуються правила міжнародного договору. Наприклад, якщо подружжя (угорські громадяни) проживають один в Україні, а інший в Угорщині, а раніше спільно проживали в Україні і мають тут грошові вклади, то при розгляді позову про поділ майна подружжя український суд повинен застосувати не українське законодавство, а й угорське, відповідно до наведеної вище ст. 25 (Договір з Угорщиною) .[180]

Проблемою залишається те, що нині уніфікація ще не стала переважним способом регулювання приватноправових міжнародних відносин і охоплює здебільшого торгівлю й операції, пов'язані з нею, - перевезення, розрахунки тощо. У сімейно-шлюбних відносинах, як і раніше, панує традиційний спосіб регулювання за допомогою колізійних норм.

З огляду на значну кількість нормативно-правових актів, що містять колізійні норми сімейного права, цілком можливою є ситуація, коли зазначені норми (з різних правових джерел) будуть дуже відрізнятися. Вважаємо, що зіткнення колізійних норм, зосереджених у Сімейному кодексі, Законі України «Про міжнародне приватне право» і міжнародно-правових актах, варто розв’язувати на користь останніх з огляду на такі аргументи. По-перше, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства України .[181] Аналогічні правила містяться в ч. 1 ст. 19 Закону України «Про

[179] Орлова Н. Браки семья в международном частном праве / Н. Орлова. - М.: Междунар. отношения, 1966. -253 с.
[180] Юлдашев О. Міжнародне приватне право: Академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / О. Юлдашев. - К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. - 528 с.
[181] Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте): США; Кодекс, Міжнародний документ від

міжнародні договори України», і в ст. 13 Сімейного кодексу. По-друге, у ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» закріплено правило, відповідно до якого, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору .[182] По-третє, варто погодитися з М.В. Антокольською, яка стверджує, що «сама мета створення національних колізійних норм полягає в тому, що вони повинні застосовуватися тільки у випадку відсутності міжнародної конвенції або дво- сторонньої угоди» .[183]

Не менш актуальним є ще спосіб подолання конфлікту шляхом гармонізації норм колізійного сімейного права. Гармонізація права являє собою процес зближення національних правових систем, зменшення та усунення відмінностей між ними. Гармонізація права та його уніфікація - взаємопов'язані явища, але гармонізація є більш широким поняттям, бо зближення національно-правових систем здійснюється і за межами уніфікації права. Головна відмінність гармонізації від уніфікації полягає у відсутності міжнародних зобов'язань (міжнародних договірних форм) у процесі гармонізації. Процес гармонізації права може бути стихійним або цілеспрямованим. Сутність стихійної гармонізації - у процесі співробітництва і взаємодії держав в їхніх правових системах з'являється схоже або навіть ідентичне правове регулювання (наприклад, рецепція римського права в Європі). Цілеспрямована гармонізація - це усвідомлене сприйняття однією державою правових досягнень інших держав. Але специфіка уніфікації та гармонізації норм міжнародного сімейного права полягає у тому, що воно взагалі важко піддається узгодженню. Це пов’язано з

20.02.1928.

[182] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

[183] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.

тим, що нормативний масив, який регулює відносини в сім'ї (зокрема і право), тісно пов'язаний із національною культурою конкретних спільнот, її історичним минулим. Проте, незважаючи на це, сучасні процеси глобалізації та активного міжнародного спілкування людей зумовлюють необхідність зближення норм і у цій сфері. Більшого успіху вдається досягти у сфері уніфікації колізійних норм.

Спроби досягнення єдності у нормах сімейного права країн ЄС відбуваються на чіткій організаційній основі: створено спеціальний орган - Комісію з Європейського сімейного права (СЕББ), яка об'єднує науковців різних європейських країн та завданням якої, власне, і є робота зі створення єдиного сімейного права в Європі. СЕБЬ складається з 26 авторитетних експертів у галузі сім'ї та порівняльного права з боку всіх держав-членів Європейського Союзу та інших європейських країн. Основна мета СЕБЕ - теоретичні та практичні заняття щодо гармонізації сімейного права в Європі. Це було досягнуто шляхом проведення дослідження поточного стану щодо гармонізації сімейного права в європейських країнах, обміну досвідом і подальшого координування наукових досліджень у цій області. Окрім того, оглядається роль (потенційних) майбутніх європейських країн-членів ЄЄ у процесі гармонізації сімейного права.

СЕБЬ розпочала свою діяльність із проблеми розлучення у міжнародному сімейному праві, а також деяких правових наслідків розлучення (питання утримання між колишнім подружжям). Батьківські права згодом були обрані в якості другого питання, а майнові відносини між колишнім подружжям додані в якості третього питання. Метод роботи і перші результати діяльності СЕБЬ були широко представлені на міжнародних конференціях по всій Європі і за її межами. Ще у грудні 2002 р. в Утрехті відбулася перша конференція, організована Комісією з Європейського сімейного права. Конференція мала назву «Перспективи уніфікації та гармонізації сімейного права в Європі». Під час обговорення було висунуто численні аргументи як за, так і проти уніфікації та гармонізації, акцентовано на наявному досвіді міжнародної уніфікації норм сімейного права

та до досвіду міжнародного співробітництва. Результати роботи конференції мали скоріше рекомендаційний характер, оскільки було зроблено висновки про необхідність внесення змін до національних законодавств країн-членів ЄС з метою реалізації ідеї «Європейського громадянства». Друга конференція СЕБЬ відбулася у грудні 2004 р., також в Утрехті. Вона називалася «Принципи Європейського сімейного права. Розлучення, утримання між колишнім подружжям та батьківська відповідальність» і мала більш практичний характер. На цій конференції були представлені перші результати діяльності СЕРБ. Ними став проект Принципів Європейського сімейного права у галузі розлучення та відносин утримання між колишнім подружжям, вироблений на основі масштабного порівняльного дослідження. Ці Принципи існують у формі зводу положень і для адекватного розуміння та тлумачення супроводжуються науковим коментарем, текстами національних законодавств, залучених у дослідженні, а також висновками науковців-порівняльників. Принципи не пропонуються як нормативний документ або чогось на зразок модельного закону, але слугують орієнтиром для подальшого нормоутворення у сфері сімейного права.

Крім цього, варто звернути увагу на розщеплення права у міжнародному сімейному праві. Німецький автор Б. Кегель пише, що розщеплення права (КесЬІя8ра1Шп§) має місце в тому разі, «якщо в іноземній державі діє інше право, а не те, що підлягає застосуванню». Розщеплюватися можуть як матеріальні правові норми, так і колізійні .[184] Іншими словами, під «розщепленням права» в тому сенсі, в якому висловлювався Б. Кегель, необхідно розуміти, як правило, випадки відшукання компетентного правопорядку, наприклад, в умовах існування в одній державі множинності територіальних правових систем та застосування відповідного статуту .[185] У правотворчій діяльності мова йде про використання його для класифікації і систематизації колізійних норм і побудови

[184] Антокольская М. Семейное право: учебник/ М. Антокольская. - М.: Юристъ, 1996. - 343 с.
[185] Антокольская М. Семейное право: учебник/ М. Антокольская. - М.: Юристъ, 1996. - 343 с.

на цій основі зводу колізійного права, а у правозастосовній - як засобу досягнення визначеності та передбачуваності колізійних рішень .[186]

Вибір подружжям законодавства не обмежений правом будь-якої певної країни (в іноземних державах можливість вибору права зазвичай обмежується правом держави, де подружжя або один із них мають місце проживання або громадянство). Прикладом також може бути законодавство України, в якому існує обмеження щодо країни громадянства одного з подружжя, країни місця його проживання, країни, де знаходиться нерухоме майно подружжя, та ін. Але не можна повністю виключити випадки обрання подружжям (під тиском одного з них) законодавства держави, де, наприклад, недостатньо забезпечено рівність чоловіка і жінки в майнових відносинах. Якщо буде встановлено суперечність застосування норм обраного іноземного сімейного права основам правопорядку України, можливо обмеження його застосування з посиланням на несумісність із публічним порядком України.

Отже, за умови виникнення сімейних правовідносин з іноземним елементом виникає «колізійна проблема» - проблема вибору норм права, що мають бути застосовані до конкретних ситуацій. Ця проблема вирішується шляхом існування у національному законодавстві колізійних прив'язок, що відсилають до норм законодавства однієї з держав, що бере участь у певній колізійній проблемі. Спостерігається ланцюжок: ***наявність іноземного елементу у сімейний правовідносинах*** - *колізійна проблема* - *колізійна норма* - *колізійна прив'язка* - ***вибір права*** - *колізійно- правовий чи матеріально - правовий* ***спосіб подолання колізій.*** Колізійно-правовий (відсильний) спосіб полягає у виборі компетентного правопорядку для вирішення конкретної справи. Уніфікація та гармонізація норм міжнародного сімейного права (матеріально-правовий спосіб) - це створення і застосування однакових за змістом правових

[186] Kegel G. Internationales Privatrecht / G. Kegel.-München, 1971.-P. 154.

норм. Бармонізація права та його уніфікація - взаємопов'язані явища, але гармонізація є більш широким поняттям, адже зближення національно-правових систем здійснюється і за межами уніфікації права.

Сім'я є осередком держави, в якій проходить процес виховання людини і виховання громадянина держави. Саме з цієї причини в Конституціях і законодавстві багатьох держав містяться норми-принципи, спрямовані на захист сім'ї, материнства і дитинства. Наприклад, Конституція Італії (ст. 31) встановлює, що Республіка економічними та іншими заходами сприяє створенню сім'ї та виконання нею обов'язків, приділяючи особливу увагу великим сім'ям .[187]

У Німеччині «шлюб і сім'я знаходяться під особливою охороною держави». В Основному законі Німеччини закріплено, що турбота про дітей і їхнє виховання є природним правом батьків і їх переважної обов'язком, а держава при цьому має право контролю за виконанням цих обов'язків.

У законодавстві деяких країн передбачається обов'язок подружжя здійснювати планування народжуваності. Починаючи з 70-х років 20 століття в КНР реалізовувалася політика «одна сім'я - одна дитина». В кінці жовтня 2015 року в Китаї було офіційно оголошено, що політика «одна сім'я - одна дитина» буде скасована і кількість допустимих для будь-яких сімей дітей буде збільшено до 2. Відповідні поправки в Закон про населення і планування сім'ї прийняті 27 грудня 2015 року та вступають в силу з 1 січня 2016 р. [188]

У Конституції Японії передбачені принципи формування сім'ї: принцип взаємної згоди чоловіка і жінки, принцип рівності чоловіка і дружини, принцип державної підтримки сім'ї .[189]

---

[187] *Харитонова Є.О. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Є. О. Харитонов; упоряд. О. І. Сафончик, В. О. Гончаренко ; ред. Є. О. Харитонов. -Х: Одіссей, 2008. - 560 с.*

[188] Див.: Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 21.

[189] Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 32. - Ст. 422.

У США єдине сімейне законодавство відсутнє. Національною конференцією уповноважених був розроблений Однаковий закон про шлюб і розлучення в 1973 р, проте повне схвалення він отримав лише в 11 штатах. Однаковий закон про юрисдикції справ про опіку та примусовому здійсненні права на спілкування 1997 р. частково уніфікував законодавство штатів по ряду питань.[190] Статутні та підзаконні норми, а також норми судових прецедентів, які приймаються на рівні штатів, утворюють сімейне право Сполучених Штатів Америки. Таким чином, «в США існують 50 систем сімейного права (за кількістю штатів)».[191] Особи, що вступають в шлюб, мають можливість укладати так звані «дошлюбні угоди», якими можуть бути регламентовані не тільки майнові відносини, але і відносини по вихованню дітей. При укладанні договорів сторони повинні виходити з принципів розумності та справедливості.[192]

Врегулювати особисті немайнові відносини можна за допомогою батьківського угоди («parenting agreement»). Положення даного договору не мають для сторін обов'язкову сили, американський суд має право змінити його в частині, що суперечить інтересам дитини. Американська Асоціація Адвокатів розробила Форму 26, положення якої служать зразком для договорів про врегулювання відносин з приводу опіки над дітьми та здійснення права на спілкування. Документ містить наступні пункти: обов'язок сторін інформувати один одного про життя дітей (зокрема, про хвороби, проблеми в школі та інших важливих обставин) і не перешкоджати спілкуванню, в тому числі по телефону; необхідність консультуватися між собою з питань освіти, хвороб, благополуччя, здоров'я дітей; вказівка на місце проживання дитини та порядок спілкування з батьками (час, місце побачень, інтервали часу, в які дитина буде проживати з

---

[190] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.

[191] Звеков В. Коллизии законов в международном частном праве /В. Звеков. - Москва: Wolters Kluwer Russia, 2007.- 392 с.

[192] История государства и права зарубежных стран. Часть 1. / Под ред. проф. Н.А. Крашенниковой, О.А. Жидкова. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. - С. 5.

кожним з батьків, і ін.); вибір арбітражу, який діє відповідно до правил Американської арбітражної асоціації, на випадок виникнення спору і т. д.

Зростання рівня міжнаціональних шлюбів і розлучень у США за останні тридцять років є причиною виникнення суперечок, що стосуються релігійного виховання дітей. Одним з варіантів подолання даної проблеми є висновок угод. Однак угоди про релігійне виховання не завжди отримують судовий захист, причини того наступні:

• не в кожному випадку суд може визначити, про що конкретно домовилися сторони;

• сторони розташовують різними варіантами угод;

• в угоді не міститься вказівки на його застосування після розлучення (було укладено багато років назад або до укладення шлюбу);

• суди не хочуть обмежувати батьківські права.

Однак, наприклад, в 1999 р угоду про розлучення, що стосується релігійного виховання дітей, було визнано судом обов'язковою для обох сторін (справа Вілсон проти Вілсона).[193]

У США шлюб може бути розірваний як в судовому, так і в позасудовому порядку. Позасудовий порядок можливий при наявності шлюбного договору, яким встановлюються наслідки розірвання шлюбу в майновій сфері і права та обов'язки подружжя по відношенню до дітей . [194]

У Франції для розірвання шлюбу подружжю необхідно прийти до взаємної згоди з даного питання, представивши проект угоди, що регулює наслідки припинення шлюбних відносин. З абз. 2 ст. 232 Цивільного кодексу Франції [195] (далі - ЦК Франції) слід, що суддя «право відмовити в затвердженні угоди і не розірвати шлюб, якщо встановить, що угода недостатньо захищає інтереси дітей

[193] Антокольская М. Семейное право: учебник/ М. Антокольская. - М.: Юристъ, 1996. - 343 с.
[194] Сімейне право України: Підручн. / За ред. В.С. Гопанчука. - К.: Істина, 2002. - С. 360.
[195] Бахтиаров И.П. Физические лица как субъекты семейных правоотношений: канд. Дне. М., 2010. - С. 148.

чи одного з подружжя». Примітно, що в справі про розірвання шлюбу обов'язково присутність адвоката, який виступає від імені обох подружжя (або адвокати кожного з них). Якщо всі умови дотримані, то суддя своїм рішенням стверджує угоду і розриває шлюб. У разі відмови від затвердження угоди, подружжю надається термін, що не перевищує шести місяців, для подачі нової угоди. Позов про розірвання шлюбу втратить силу, якщо сторони не подадуть у встановлений термін нової угоди або суддя знову відмовить в його затвердження.

Цивільне процесуальне укладення Німеччини [196] містить норму, згідно з якою заява чоловіка для виробництва справи про розірвання шлюбу за згодою сторін повинно містити «узгоджені пояснення подружжя з приводу того, що клопотання про передачу права батьківського піклування про дитину в повному обсязі або в частині, а також про врегулювання спілкування батьків з дитиною не будуть заявлені, оскільки подружжя прийшло до угоди в питанні про продовження здійснення турботи про дитину і про спілкування з ним ... »(п. 2 абз. 1 § 630). Батьківська турбота здійснюється батьками під свою відповідальність, на благо дитини і за взаємною згодою. У разі, коли батьки проживають окремо і спільно здійснюють турботу про дитину, кожен з них має право клопотати перед сімейним судом про передачу йому одноосібного права на турботу про дитину в частині або повністю. Таке клопотання підлягає задоволенню, якщо немає заперечень з боку іншого з батьків і дитини, яка досягла чотирнадцятирічного віку (абз. 1, п. 1 абз. 2 § 1 671 Цивільногоуложення Німеччини (далі - ГУ Німеччини)). Чоловік, який не є другим батьком, має право приймати спільні рішення з питань повсякденному житті дитини за згодою з батьком дитини (абз. 1 § 1687b ГУ Німеччини).

У німецькому праві чоловік і жінка мають право укласти договір, за яким вони зобов'язуються вступити в шлюб один з одним. Однак заручини не служить

[196] Сімейне право України: Підручн. / За ред. В.С. Гопанчука. - К.: Істина, 2002. - С. 360.

підставою для позову про примушення до вступу в шлюб. Такий договір не може бути забезпечений умовою про неустойку (§ 1297 ГУ Німеччини). На заручена особа, яка відмовилася від укладення шлюбу, покладається обов'язок з відшкодування іншій стороні майнової шкоди, що становить витрати і прийняті на себе зобов'язання в зв'язку з підготовкою до весілля. За правилами про повернення безпідставного збагачення кожен з наречених має право вимагати повернення всього подарованого їм (§§ 1298, 1299, 1301 ГУ Німеччини).

Попередня угода про укладення шлюбу в майбутньому також передбачено законодавством Латвійської Республіки, Грузії, Японії, Нідерландів, Ізраїлю і т. Д. Якщо бажання подружжя жити разом серйозно порушено, законодавство Квебека встановлює для них окремого проживання. «При встановленні режиму окремого проживання або пізніше суд виносить рішення про надання дітям турботи, про їх утриманні та вихованні, виходячи з їх інтересів і поваги їх прав, беручи до уваги угоди, укладені між подружжям, якщо такі є» (ст. 514 Цивільного кодексу Квебека).

Угорське законодавство в якості умови розірвання шлюбу називає «повну і безповоротну зіпсованість спільного життя». До позовної заяви про розірвання шлюбу може додаватися угода, яка визначає місце проживання дітей, порядок побачень батьків з дитиною і майнові відносини сторін. Угода підлягає перевірці судом, який має право визнати його законним, виходячи з інтересів неповнолітніх дітей. Суддя може вжити заходів щодо дітей та визначення їх місця проживання, якщо буде така необхідність .[197]

Подружжю надана можливість укладати угоди про черговість і формах спілкування з дитиною. Якщо сторони не можуть дійти згоди, це питання вирішується органами опіки та піклування або судом . [198]

---

[197] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.

[198] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.

У Чехії для розірвання шлюбу в передбачених законом випадках необхідно представити вступило в силу рішення суду, яким було затверджено угоду сторін про відносини з неповнолітніми дітьми після розлучення . [199]

Вибір імені дитині - особисте немайнове право батьків. Угода, яка укладається при вступі в шлюб, може встановлювати, яке прізвище буде носити дитина (загальну або одного з подружжя) . [200]

У Хорватії закон зобов'язує подружжя, що розлучається, які мають малолітніх дітей, звернутися в центр з опіки та піклування, який здійснює посередницькі функції. Якщо заява про розірвання шлюбу було подано до звернення в центр опіки та піклування, суд закриває справу. Посередницька процедура передбачає заслуховування думок сторін про причини розладу, неможливості вести подальшу сімейне життя і зберегти сім'ю, після чого вживаються заходи щодо примирення подружжя, а також роз'яснюються наслідки розірвання шлюбу. Подружжю належить узгодити ряд питань:

- з ким із батьків залишиться жити дитина;
- розмір утримання дитини;
- час і періодичність зустрічей з батьків, які проживають окремо;
- інші питання виховання дітей.

Коли подружжя не приходять до взаємної згоди або укладену угоду не відповідає інтересам дитини, центр з опіки та піклування під час посередницької процедури або в суді приймає рішення із зазначених питань. Стаття 50 Сімейного кодексу говорить, що посередницька процедура повинна бути завершена протягом від двох до шести місяців. Якщо центр не приймає рішення за

[199] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.
[200] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.

означений період часу, подружжя може направити заяву про розірвання шлюбу до суду . [201]

Вельми цікавий досвід регламентації особистих немайнових відносин в родині існує в Республіці Білорусь. Згідно ст. 13 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю [202] (далі - КпШС Білорусі) шлюбний договір крім майнових може визначати «інші питання взаємин між подружжям (порядок несення кожним із них сімейних витрат і т. П.), Батьками і дітьми, якщо це чи не порушує права і законні інтереси інших осіб і не суперечить законодавству Республіки Білорусь ».

Подружжя та особи, що вступають у шлюб, має право укласти договір в будь-який час і на будь-яких умовах. «Подружжя має право самостійно вирішувати питання, що стосуються їх особистих інтересів, якщо інше не обумовлено в Шлюбному договорі» (ст. 20.1 КпШС Білорусі). Таким чином, шлюбний договір може регулювати особисті відносин подружжя. Угода про дітей, передбачене ст. 38 КпШС Білорусі, включає положення про місце проживання дітей, розмір аліментів, порядку спілкування з батьків, які проживають окремо, і інших умовах життя і виховання дітей. Примітно, що дана угода полягає в порядку, передбаченому для мирових угод.

Статтею 1200 Цивільного кодексу Грузії [203] (далі - ЦК Грузії) покладає на суд обов'язок при розірванні шлюбу визначити, з ким із подружжя залишаться проживати діти, якщо з цього питання сторони не дійшли згоди. Рішення суду повинно грунтуватися на інтересах дітей (ч. 2 ст. Тисячі двісті одна ГК Грузії).

---

[201] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с.

[202] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

[203] Мананкова Р.П. Правовые проблемы членства в семье І Р.П. Мананкова. - Томск, 1985. 2 .-С. 60.

За грузинським законодавством «шлюбним договором не можуть бути змінені обов'язки взаємного утримання подружжя, права і обов'язки батьків стосовно дітей, аліментні обов'язки і права звернення до суду в разі виникнення спору» (ч. 1 ст. Тисячу сто сімдесят дев'ять ГК Грузії). Про угоду, яким визначається місце проживання дитини, говориться в ст. 180 Цивільного кодексу Латвійської Республіки . [204] При відсутності такої угоди суд вирішує це питання з урахуванням думки дітей, які досягли семирічного віку, і виходячи з інтересів останніх.

У сфері регулювання особистих немайнових відносин законодавець Венесуели обмежує можливості учасників сімейних відносин. У ст. 142 Цивільного кодексу Болівaріанської Республіки Венесуели [205] сказано, що «недійсними вважаються угоди подружжя, укладені в порушення законодавства або громадської моральності або порушують відповідні права і обов'язки сім'ї, а також прийняті з порушенням забороняють положень цього Кодексу та положень про розлучення, роздільне проживання подружжя , про скасування опіки над неповнолітніми, про піклування, про правонаступництво в силу наслідування ».

Короткий огляд підходів держав до правового регулювання сім'ї в різних країнах свідчить про те, що, не дивлячись на багато розходжень: політичні, соціальні, економічні, національні та інші, в цілому законодавстві знаходять втілення загальнолюдські цінності в сфері шлюбу і сім'ї. Сім'я є основою суспільства і держави. У свою чергу, держава і суспільство беруть на себе відповідальність за збереження, розвиток і надання всілякої підтримки інституту сім'ї.

Комплекс відносин між подружжям в міжнародному сімейному праві охоплює статус шлюбних відносин між подружжям, включаючи порядок

---

[204] Мананкова Р.П. Правовые проблемы членства в семье І Р.П. Мананкова. - Томск, 1985. 2 .-С. 60.

[205] Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія І Є.О. Мічурін. - Х.: Юрсвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. - 428 с

укладення та розірвання шлюбу, визнання його недійсним та анулювання; статус майнових відносин між подружжям, включаючи шлюбний договір і їх аліментні зобов'язання по взаємному утриманню. Відносини між подружжям в міжнародному сімейному праві регулюються в основному колізійно -правовим методом. Це пояснюється суттєвими відмінностями в історичних, етнічних, культурних і релігійних традиціях, існуючих в різних державах стосовно сімейному укладу. Держави вкрай неохоче йдуть на формування уніфікованих матеріально-правових норм у цій галузі, що об'єктивно обумовлює широке застосування колізійної-правового методу регулювання.

Аналізуючи особливості колізійного регулювання міжнародних сімейних відносин, можна констатувати, що до кола правопорядків, які мають тісний зв'язок з цими відносинами, слід включити: право країни місця укладення шлюбу; право країни, що є особистим законом суб'єктів сімейних відносин (у самих різних конфігураціях); право країни, місця знаходження майна; право країни, яке обрали самі сторони для регулювання своїх відносин.

Колізійна прив'язка "закон місця укладення шлюбу" (lex loci celebrationis) займає важливе місце в регулюванні сімейних відносин в міжнародному приватному праві. Довгий час колізійне правило застосування права країни місця укладення шлюбу було визначальним щодо регулювання цих відносин. Лише згодом прийшло розуміння того, що це право може взагалі не мати по суті ніякого зв'язку з конкретними сімейними відносинами. В сучасних умовах ця формула застосовується в поєднані з іншими колізійними прив'язками (lex personalis - особистий закон) щодо укладення шлюбу та дійсності шлюбу. Коли мова йде про укладення шлюбу, слід розрізняти матеріальні і формальні умови укладення шлюбу. Що стосується матеріальних умов, то стаття 55 Закону про передбачає, що право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу. Формальні умови регулюються за законом місця укладення шлюбу.

Окремо в законі зазначається, що шлюб між громадянами України, якщо хоча б один з них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі або дипломатичному представництві України згідно з правом України. Укладення шлюбу між іноземцями в консульській установі або дипломатичному представництві відповідних держав в Україні регулюється правом акредитуючої держави.

Колізійна прив'язка закон місця укладення шлюбу в поєднанні з колізійним правилом lex personalis закріплена в Конвенції країн СНД про правову допомогу і правові відносини в цивільних сімейних і кримінальних справах 1993 р., в багатьох двосторонніх міжнародних договорах України про правову допомогу.

Lex loci celebrationis знайшла своє відображення і в цілому ряді Гаазьких конвенціях, що присвячені питанням міжнародного сімейного права (наприклад Гаазька конвенція про укладення і визнання дійсності шлюбу від 14.03.1978 р.).

Одна з ключових проблем міжнародного сімейного права - це проблема визнання дійсності шлюбів, укладених за межами України. Саме цій проблемі присвячена стаття 58 ЗУ "Про міжнародне приватне право". її перша частина передбачає, що, шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу. Підстави недійсності шлюбу за українським законодавством це порушення вимог статей 22, 24-46 СК України.

Стаття 25 закріплює принци одношлюбності. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Жінка та чоловік мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу. А в статті 26 вказуються особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою. Так, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення. Також у шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні)

брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Друга частина статті 58 Закону про МПрП присвячена шлюбам без участі громадян України, які були укладені закордоном. Передбачається, що шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні.

Питання дійсності регулюється і міжнародно-правовими актами. Так, наприклад, Гаазька Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 року передбачає, що країна учасниця може відмовити у визнанні дійсним шлюбу, якщо під час укладення шлюбу за правом цієї країни один з подружжя:

1) перебував у іншому шлюбі (крім випадків, коли на момент розгляду справи цей шлюб був припинений);

2) ще не досяг мінімального шлюбу (або не отримав спеціального дозволу компетентного органу на укладення шлюбу);

3) за своїми розумовими здібностями не міг давати згоду на укладення шлюбу;

4) згода на укладення шлюбу не була вільною;

5) подружжя є родичами прямої лінії споріднення, є братом та сестрою або між ним встановлений правовий зв'язок в результаті усиновлення.

При здійсненні колізійного регулювання правових наслідків шлюбу за Законом України "Про міжнародне приватне право", слід враховувати, що

закріплені в статті 60 колізійні правила мають відмінності від колізійного регулювання цих відносин існуючими міжнародними договорами України. Так в статті 27 Конвенції країн СНД про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах передбачено, що особисті і майнові правовідносини подружжя визначаються за законодавством Договірної Сторони, на території якої вони мають спільне місце проживання. Якщо один з подружжя проживає на території однієї Договірної Сторони, а другий - на території іншої Договірної Сторони і при цьому обидва з подружжя мають те саме громадянство, їхні особисті і майнові правовідносини визначаються за законодавством тієї Договірної Сторони, громадянами якої вони є.

Комплекс відносин між батьками і дітьми в міжнародному сімейному праві охоплює статус майнових відносин між батьками і дітьми, включаючи аліментні зобов'язання батьків на користь неповнолітніх дітей і аліментні зобов'язання повнолітніх дітей на користь батьків, статус особистих відносин між батьками і дітьми, включаючи встановлення та оспорювання батьківства (материнства), а також усиновлення (удочеріння). В основному відносини між батьками і дітьми в міжнародному сімейному праві регулюються колізійно-правовим методом.

Згідно Мінської конвенції правовідносини батьків і дітей визначаються за законодавством договірної сторони, де постійно проживають діти. У справах про стягнення аліментів з повнолітніх дітей застосовується законодавство договірної сторони, де має місце проживання особа, що претендує на отримання аліментів. У справах про правовідносини між батьками і дітьми компетентний суд договірної сторони, законодавство якої підлягає застосуванню.

У визначенні правового статусу майнових відносин між батьками і дітьми велику роль відіграє Гаазька конвенція 1973 г. Вона застосовується до аліментних зобов'язань, що виникають із сімейних відносин, батьківства чи материнства, шлюбу чи властивості, включаючи аліментні зобов'язання щодо позашлюбну дитину, і регулює колізії законів тільки щодо аліментних зобов'язань. Конвенція

носить універсальний характер, так як право, визначене згідно з її положеннями, застосовується незалежно від вимог взаємності і незалежно від того, чи є воно правом договірної держави. Аліментні зобов'язання регулюються внутрішнім правом звичайного проживання особи, яка отримує аліменти (кредитора). У разі зміни звичайного проживання кредитора внутрішнє право нового звичайного проживання застосовується з моменту, коли відбулася ця зміна. Вказівка на внутрішнє право означає, що Гаазька конвенція 1973 р виключає застосування зворотного відсилання і розуміє під обраним правом лише матеріальне право тієї чи іншої держави. Якщо кредитор не може отримати аліменти від боржника, застосовується право їхнього спільного громадянства. Якщо кредитор не може отримати аліменти від боржника згідно зі статтями 4 і 5, застосовується внутрішнє право запитуваної органу.

Законодавство, яке застосовується до аліментних зобов'язань, визначає inter alia:

- чи може, в якій мірі і від кого кредитор вимагати аліменти;

- хто має право порушувати справу про аліменти і термін позовної давності для порушення справи;

- розмір зобов'язання боржника, який сплачує аліменти, коли державний орган домагається відшкодування посібників, виплачених кредитору.

У застосуванні права, визначеного відповідно до вимог Конвенції, може бути відмовлено, тільки якщо воно явно несумісне з публічним порядком. Однак навіть якщо застосовне право передбачає інше, потреби кредитора та кошти боржника повинні прийматися до уваги при визначенні суми аліментів.

Заслуговує на особливу увагу і Гаазька конвенція 2007 р. Вона відрізняється широким змістом і передбачає не тільки питання надання державами правової допомоги з питань стягнення аліментів за кордоном, створюючи для цього необхідний організаційний механізм, але і питання визнання і виконання іноземних судових рішень про стягнення аліментів.

Конвенція застосовується до аліментних зобов'язань не тільки по відношенню до дітей, але і по відношенню до чоловіка. Крім того, держави мають можливість поширити її дію на будь-які зобов'язання, що виникають із сімейних відносин, включаючи зобов'язання щодо соціально вразливих осіб. Держави для виконання своїх функцій по Конвенції призначають центральний орган, що володіє як загальними функціями зі співробітництва, так і специфічними функціями, до яких відносяться передача і прийом заяв від бенефіціарів по аліментних зобов'язань, сприяння початку виробництва за такими заявами і т.д. Як заявника може виступати як фізична особа (кредитор або його представник), так і державний орган.

Центральний орган запитуваної Держави сам вирішує, які саме заходи він повинен прийняти по кожному конкретному заявою, отриманого від центрального органу запитуючої держави. Серед таких заходів Гаазька конвенція 2007 р називає надання правової допомоги; заохочення мирових угод з метою добровільної виплати аліментів; надання допомоги у встановленні материнства (батьківства) для цілей стягнення аліментів та ін. Послуги, що надаються відповідно до Конвенції, оплачуються центральним органом. В будь-якому випадку передбачається безкоштовне надання правової допомоги за заявами про аліментних зобов'язання щодо дітей. Найбільший інтерес при розгляді справ про стягнення аліментів викликає глава V Конвенції, присвячена визнанню та виконанню іноземних судових рішень і містить детальну регламентацію даної процедури, що вигідно відрізняє її від інших багатосторонніх конвенцій по аліментних справах.

Відповідно до вимог ст. 7 Конституції Російської Федерації сімейне законодавство перебуває у спільному віданні Російської Федерації і суб'єктів Російської Федерації. Сімейно-правові відносини регламентуються повноцінним сімейно-правовим законодавством - Сімейним кодексом РФ, федеральними законами та підзаконними актами. Суб'єкти федерації мають право, в рамках

наявних повноважень, приймати нормативно-правові акти, які не повинні суперечити федеральним законодавством. Багато суб'єктів федерації, реалізуючи ці права, приймають регіональні закони, спрямовані на охорону материнства і дитинства, розробляють в регіонах питання демографічної політики, встановлюють вік і процедури вступу в шлюб особами, які не досягли повноліття.

Разом з тим не можна промовчати про приклади виходу регіональних і місцевих властей за межі наданих повноважень. Так Руслан Аушев, будучи президентом Республіки Інгушетія 20 липня 1999 року видав указ дозволяє чоловікам Інгушетії мати до чотирьох дружин. Своє рішення він характеризував як «констатацію факту»: в республіці зареєстровано до 2% полігамних шлюбів. Ще далі пішла адміністрація міста Урус-Мартан, яка в постанові № 32 від 11 липня 1999 року «Про деякі заходи щодо приведення у відповідність з нормами Шаріату подружніх відносин» рекомендувала жителям міста «переглянути свій життєвий уклад і вишукати можливість для закладу від двох до чотирьох чоловік ».[206]

На сьогоднішній день актуальним є питання про захист майнових прав дітей. В даний час майнові відносини неповнолітніх дітей і їх батьків регулюється не тільки цивільним законодавством, але і багатьма іншими нормативно-правовими актами. Сімейний кодекс РФ регулює лише зобов'язання щодо матеріального утримання неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних дітей, що не дозволяє вирішити конкретно виниклу суперечку. Як свідчить статистика, ухилення від сплати аліментів становить 60% від всіх видів посягань на права неповнолітніх .[207]

---

[206] Звеков В. Коллизии законов в международном частном праве /В. Звеков. - Москва: Wolters Kluwer Russia, 2007.- 392 с.

[207] Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу у цивільних справах, Україна, Угорщина; Договір, Міжнародний документ від 02.08.2001 р. ***II*** Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 912 с.

В цьому плані може бути врахований досвід інших країн щодо забезпечення гарантій отримання неповнолітніми дітьми аліментів від батьків. Наприклад, в інтересах дітей передбачений узуфрукт на майно аліментнообязанних батька в Італії, Франції, Іспанії .[208]

У Німеччині допускається виділення у власність дітям частини майна батьків. В Італії передбачено створення сімейного майнового фонду, призначеного виключно для задоволення потреб неповнолітніх дітей .[209] У ряді держав створені державні аліментні фонди, призначені для виплати грошових коштів на утримання дітей на період розшуку їх батьків, які ухиляються від сплати аліментів.

Подібний фонд в 1984 році був заснований в СРСР. Постановою Ради Міністрів СРСР № 134 від 6 лютого 1984 р були введені тимчасові допомоги на неповнолітніх дітей в період розшуку їх батьків, які ухиляються від сплати аліментів .[210] Цей фонд припинив своє існування разом з СРСР.

Відносини, які регулюються нормами сімейного законодавства і входять у предмет сімейного права, називаються сімейними. До них, зокрема, відносяться особисті немайнові та майнові відносини, які виникають між особами на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, опіки та піклування, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.[211]

Однією із особливостей сімейних правовідносин є те, що їм притаманний специфічний суб'єктний склад. Так, згідно ст. 2 СК України до суб'єктів сімейних відносин належать: подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та

[208] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 50. - С. 540.
[209] Антокольская М. Семейное право: учебник/ М. Антокольская. - М.: Юристъ, 1996. - 343 с.
[210] Kegel G. Internationales Privatrecht / G. Kegel.-München, 1971.-P. 154.
[211] Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III

утримання, а також баба, дід, прабаба, прадід та внуки і правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка та пасинок. Крім того, СК України регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому. При цьому згідно ч.4 цієї ж статті, СК України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Як справедливо зазначає С.О. Муратова, залежно від суб'єктного складу, можливо виділити наступні сімейні правовідносини: між подружжям (шлюбне, подружнє правовідношення); між колишнім подружжям; між батьками і дітьми, усиновителями та усиновленими (батьківське правовідношення); між іншими членами сім'ї; між опікунами (піклувальниками) та підопічними неповнолітніми дітьми; між прийомними батьками і прийомними дітьми; між прийомними батьками і органами опіки та піклування . [212]

Таким чином, головною рисою сімейних правовідносин є те, що вони є, по-перше, особистими немайновими та майновими відносинами, а, по-друге, виникають між особами на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, опіки та піклування, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Крім того, як вбачається із аналізу вказаних положень, суб'єктам сімейних правовідносин можуть бути лише фізичні особи.

З іншого боку, слід зазначити, що нерідко сімейні відносини пов'язані з адміністративними. Так, державні органи, які виконують покладені на них завдання, є суб'єктами адміністративних відносин, але при цьому не визначені як суб'єкти сімейного права. До таких органів відносяться органи РАЦС та опіки та піклування, установи державної і муніципальної системи охорони здоров'я,

[212] Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. -2011.-№ ЗО. - Ст. 301.

посадові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, освіти, правоохоронних органів, адміністрація виховних, освітніх, лікувальних закладів, у яких перебувають діти, адміністрація організацій, що утримують гроші з зарплати платників аліментів, прокурор тощо.

Сьогодні деякі вчені висловлюють думку що включення таких юридичних осіб та окремих посадових осіб до суб'єктного складу сімейних правовідносин. Головним чином, вони спираються на те, що сімейне право тісно пов'язане з цивільним правом, в якому суб'єктами правовідносин є не тільки фізичні, а і юридичні особи. Так, ще в середині минулого століття виникла концепція, відповідно до якої сімейне право розглядалось як підгалузь цивільного права.[213] Прихильники цієї концепції вважали, що предмет сімейного права не виходить за межі відносин, які регулюються цивільним правом. Тому сімейне право по відношенню до цивільного розглядається як дочірня галузь права, оскільки регулювання сімейних відносин здійснюється за допомогою приватних загально-правових механізмів, сформульованих в Цивільному кодексі.

Вважається, що ця ідея є доволі логічною та обґрунтованою, тому в окремих випадках до складу суб'єктів цивільного права можливо віднести окремих юридичних осіб. На нашу думку, надзвичайно важливу роль у сімейних правовідносинах відіграють органи опіки та піклування, оскільки ці органи уповноважені на надання допомоги особам у здійсненні ними своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків. Крім того, саме ці органи через своїх представників приймають участь у розгляді питання щодо місця проживання або виселення дитини, зняття її з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе

[213] Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 32. - Ст. 422.

не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним тощо (ст. 19 СК України). Таким чином, СК України, визнавши орган опіки і піклування органом, уповноваженим здійснювати попередній захист сімейних прав, фактично включив його до складу суб'єктів сімейних правовідносин.

В міжнародному праві також існує відповідна концепція щодо збалансування прав дитини, прав і обов'язків членів сім'ї і відповідальності держави. Раніше міжнародне право традиційно гарантувало недоторканість сім'ї та не робило спроб врегулювати якість стосунків усередині сім'ї, про що свідчить принцип приватного життя в сім'ї, закріплений ст. 17 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, та у ст. 8 Європейської Конвенції про права людини. Сьогодні вплив постанов трибуналу з прав людини є рівнозначним та визначальним для сім'ї у сфері виховання дітей. Таким чином, сьогодні міжнародне право поважає приватне життя членів сім'ї, але при цьому держава втручається у справи сім'ї, якщо існує ризик принизливого ставлення з боку члена сім'ї по відношенню до дитини . [214]

Окремі вчені вказують на те, що таке розчленування сім'ї, її фрагментування є доволі суперечливим и навіть суперечить ідеалам сімейного життя, заснованим на взаємному коханні і повазі, а не на конструкціях суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Так, Роберто Унгер вказує на те, що «сам процес», за якого «члени сім'ї будують свої відносини на мові формального права, веде до розпаду сім'ї». На додаток до цієї позиції Мері Енн Глендон стверджує, що риторика, за її висловом, надмірно роздутих прав й нашого бачення цих прав очами автономного індивіда відводить наші думки від зосередження на тому, що нас об'єднує, і фокусує їх на тому, що відокремлює один від одного. Серед прикладів подібних висловлювань - слова Марти

[214] Міжнародне приватне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закп. /Аляб'єва Н. та ін. ; за ред. С. Кузьменка. - К. : Центр учбової літератури, 2010. — 315 с.

Файнмен, яка вказує на те, що індивідуальні права й обов'язки «перешкоджають розвитку концепції колективної відповідальності за дітей» .

Така критика заснована на припущенні, що повага і захист прав особистості підриває колективний характер сім'ї. Цінування індивідуальної автономії, за таким підходом, йде врозріз з цінностями сім'ї, громади та суспільства в цілому .

Положення, що стосуються регулювання сімейного права, розкидані по всьому тексту Хартії. У першу чергу йдеться про ст. 7 Хартії, відповідно до якої кожна людина має право на повагу її приватного і сімейного життя, на недоторканість житла й таємницю кореспонденції. Стаття 9 Хартії гарантує право на укладення шлюбу і право на створення сім'ї згідно із національним законодавством, що регламентує реалізацію цього права.

Стаття 33 Хартії врегульовує питання охорони сім'ї, яка забезпечується на юридичному, економічному й соціальному рівнях. З метою забезпечення можливості поєднувати сімейне життя і професійну діяльність кожній жінці надається право на захист від звільнення на підставі її вагітності, а також право на оплачувану відпустку у зв'язку із вагітністю й пологами, післяродову відпустку або відпустку у зв'язку із всиновленням дитини.

Тим не менше Хартію було піддано критиці за її правову невизначеність, заснованість на «застарілих формулах минулого», навколо яких консенсус вже давно існує, замість того, щоб вирішувати нагальні й спірні проблеми в галузі прав людини, зокрема в сфері сімейно-правових відносин. У той же час, в преамбулі Хартії заявлена її спрямованість на «зміцнення захисту основних прав» у світлі «змін, що відбуваються в суспільстві» і «соціального прогресу». Це дає підстави західним дослідникам говорити про очікуване розширення поняття сім'ї та шлюбу та більш широкий їх захист у практиці реалізації положень Хартії. Передумови для такого розширення вбачають також у ст. 21 Хартії, яка серед

підстав, за якими не допускається дискримінація, називає, зокрема, генетичні характеристики, а також сексуальну орієнтацію.

Окремо маємо зазначити, що Україна стикається із ще однією проблемою: сімейне право є тією сферою відносин, в якій доцільність зближення та уніфікація правових норм постійно піддається сумніву через необхідність врахування усталених норм і традицій, що складаються в кожному окремому суспільстві або навіть на рівні його окремої соціальної групи. У той же час, на наше переконання, зближення норм сімейного права має виступати загальною тенденцією реформування національної правової системи в світлі наближення ціннісних підходів у правовому регулюванні суб'єктного складу учасників сімейного права.

Варто враховувати, що таке наближення відбувається на різних рівнях та у межах різних інституцій, серед яких можна виокремити такі:

- гармонізація сімейного права в Європейському Союзі. Свою діяльність здійснює, зокрема, спеціальний профільний орган - Комісія з Європейського сімейного права (далі - КЄСП), яка об'єднує науковців різних європейських країн і завданням якої є організація роботи зі створення єдиного сімейного права в Європі. Цією Комісією розроблено «Принципи Європейського сімейного права», за якими визнається особливе значення у справі ознайомлення з сучасними тенденціями зближення сімейного права в країнах Європи, тлумачення національних законодавств, вдосконалення норм сімейного права. Ці Принципи існують у формі зводу положень і для адекватного розуміння та тлумачення супроводжуються науковим коментарем, текстами національних законодавств, залучених у дослідженні, а також висновками науковців-компаративістів. Принципи не пропонуються у якості нормативного документу або чогось на зразок модельного закону, але слугують орієнтиром для подальшого нормотворення у сфері сімейного права.

Крім власне принципів, в рамках роботи КЄСП висунуто пропозицію для великих європейських наукових центрів, яка полягає в тому, щоб при проведенні

навчальної та наукової роботи приділяти більше уваги не національним правовим системам, а саме дослідженням порівняльного характеру. Це пов'язане, з одного боку, з потребою в таких дослідженнях належного рівня, і по-друге, в нестачі фахівців-компаративістів, робота яких має ключове значення при створенні єдиного європейського сімейного права. Таку пропозицію доцільно сприйняти й українським науковим центрам, оскільки досліджень у сфері порівняльного права у вітчизняній правовій науці вкрай небагато, а між тим, проведення таких досліджень є цілком конкретними кроками у напрямку приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів та пошуку адекватних шляхів співпраці як з ЄС, так і з окремими європейськими країнами;

- діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права, в рамках якої досягнуто найбільш значних результатів у сфері уніфікації колізійних норм у галузі сімейного права (зокрема, відносин подружжя). Особливого значення, зокрема, набувають Конвенція про право, що застосовується до режиму власності подружжя 14 жовтня 1978 р., Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань, 2 жовтня 1973 р. і Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань 2 жовтня 1973 р.. Основними принципами, на яких вони базуються, виступають захист прав людини; повага до правопорядків та соціокультурних традицій держав; захист слабкої сторони у сімейних правовідносинах; нейтральність щодо зовнішніх відносин держав тощо.

Основним органом, що встановлює проблеми молодої сім'ї й доводить до неї різні види підтримки, є система установ соціального обслуговування населення, які беруть участь в сімейному праві рівносильну участі подружжя (інших суб'єктів сімейного права). Змістом діяльності територіальних соціальних служб є надання допомоги молодій сім'ї в здійсненні нею своїх функцій і в усуненні виникаючих дисфункцій. Поява проблеми функціонування та розвитку

сім'ї насамперед може бути зумовлена такими взаємопов'язаними факторами, як: зниження престижу сім'ї, нівелювання сімейних цінностей у суспільстві; суспільна нестабільність, знецінення ряду моральних принципів; непідготовленість молоді до подружнього життя; низький рівень культури населення у питаннях збереження здоров'я та планування сім'ї, внутрішньосімейних стосунків, запобігання насильству в сім'ї; недостатній рівень педагогічної культури батьків, їх відповідальності за здоров'я та виховання дітей; незадовільний рівень життя багатьох сімей, слабка мотивація до самозабезпечення .

Виокремимо основні форми та методи соціальної роботи служб із молодими сім'ями:

Інформаційна робота передбачає виявлення, збір, узагальнення й доведення до відповідних відділів і установ офіційної статистики й оперативної інформації, отриманої з різних джерел про молоді сім'ї, що потребують соціальної допомоги, або про факти, що вимагають втручання соціальної служби; організація телефонної "гарячої лінії"; створення "банку даних" про молоді сім'ї й окремих людей, які працюють у соціальному патронажі; робота із забезпечення зайнятості та працевлаштування членів молодих сімей; організації професійної підготовки й перепідготовки.

Методична робота передбачає вивчення інноваційних ефективних форм і методів діяльності співробітників відділів і установ з соціальної роботи; підвищення кваліфікації співробітників, ознайомлення їх з передовим вітчизняним і закордонним досвідом соціальної роботи; збір і систематизацію інформаційних матеріалів із соціальних питань, законодавчих та інших правових актів, організацію користування ними.

Рекламно-пропагандистська робота включає рекламу послуг, наданих відділами й установами соціальної роботи, завдань і змісту наданої їм соціальної допомоги; пропаганду в засобах масової інформації зміцнення й підтримки

молодої сім'ї; видання листівок, посібників у допомогу молодій сім'ї з різних питань і життєдіяльності.

Аналітико-прогностична робота передбачає вивчення демографічної ситуації, тенденцій і причин соціального та сімейного неблагополуччя, думки населення про якість і спектр наданої соціальної допомоги молодим сім'ям, актуальної й перспективної потреби в ній; розробку заходів із корекції й удосконалення соціальної роботи, планування соціального розвитку, обліку демографічних факторів.

Медико-соціальна робота включає індивідуальну роботу з попередження шкідливих звичок, профорієнтації молоді з урахуванням стану їхнього здоров'я; роботу із зняття нервово-психічних і фізичних навантажень, попередження й профілактики захворювань, пов'язаних з перевантаженнями нервової та м'язової систем, навчання передовим методам фізичної і психічної культури. Ці види діяльності можуть здійснюватися в соціально-психологічних службах, центрах здоров'я, відділах і секторах інших соціальних служб.

Соціально-педагогічну роботу становить соціальний патронаж молодих сімей, які мають неблагополучні психологічні й соціально-педагогічні умови, надання допомоги в сімейному вихованні, в подоланні батьками педагогічних помилок і конфліктних ситуацій із дітьми, сімейних конфліктів, створення умов для формування середовища спілкування й дозвілля молоді, розвиток сучасних форм виховання особистості. До таких служб відносяться центри дозвілля, бюро подорожей і туризму, жіночі та молодіжні клуби, клуби ділових зустрічей та ін.

Для соціальної реабілітації й адаптації членів молодих сімей, які потрапили у важку життєву ситуацію, повернулися з місць позбавлення волі, спеціальних навчальних і лікувально-виховних установ, тривалий час не працюючих, алкоголіків, наркоманів та ін.; створюються служби або центри соціальної реабілітації й адаптації, притулки, соціальні гуртожитки та готелі, в яких інформують і консультують з питань прав, відповідальності й обов'язків членів

молодих сімей у різних видах діяльності, знайомлять з пільгами, законодавчими та нормативними документами; проводиться соціальне становлення членів молодих сімей з недоліками у фізичному й розумовому розвитку, інвалідів та ін.[215]

Відзначимо, що у соціальних установах створені чотири основні форми державної допомоги молодим сім'ям:

- грошові виплати сім'ям на дітей у зв'язку з народженням, змістом для виховання дітей;
- трудові, податкові, житлові та інші пільги;
- безкоштовні натуральні видачі сім'ї й дітям (дитяче харчування, ліки, харчування вагітним жінкам та ін.);
- соціальне обслуговування молодих сімей (психологічна, юридична допомога, консультування, соціальні послуги).

Однією з ефективних форм роботи з молодими сім'ями стали культурно-масові розважальні, конкурсні форми роботи, як найбільш раціональна форма організації дозвілля молодих сімей і пропаганда кращих сімейних традицій, звичаїв, обрядів українського народу, пошук сімейних талантів, розвиток пізнавальних інтересів членів сім'ї, творчої ініціативи, обмін досвідом у сімейному вихованні, зміцнення взаємостосунків у сім'ї.

Допомога батькам в розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у вирішенні складних питань родинної педагогіки: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психо-лого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей тощо. Особливої соціальної допомоги

[215] Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III

потребують неповнолітні й одинокі матері, сім'ї з дітьми-інвалідами, прийомними, усиновленими дітьми, вихователі дитячих будинків сімейного типу; сім'ї, в яких виховуються проблемні діти, а також обдаровані; сім'ї з нестандартними дітьми, де дитина зазнала різного виду насильства (фізичного, психічного, сексуального) та ін.

Досліджуючи питання євроінтеграції вчені одноголосно доходять висновку, що цей процес буде неможливим без інтеграції права. А так, як сім'я завжди виступала однією із найголовніших життєвих цінностей, то цей інститут потребує правового врегулювання в першу чергу.

Базуючись на загально визначеному понятті аліментів, можна сказати, що це утримання, яке у визначених законом або договором випадах надається одним членом сім'ї іншому, якщо останній не має власних коштів для існування. На сьогоднішній день серед науковців точиться багато дискусій з приводу того чи доцільно відносити ці правовідносини до ряду сімейних чи це все ж цивільні правовідносини. Але на думку І. В. Чеховської, так, як суб'єктами аліментних правовідносин є їх учасники, то, відповідно, такі правовідносини потрібно вважати сімейними . З визначення поняття стає очевидним, що в Україні аліментні зобов'язання реалізуються двома шляхами: добровільний - на основі договору, укладеного між подружжям, який підлягає нотаріальному засвідченню і примусовий - у судовому порядку. Як не дивно, другий варіант виплати аліментів на дитину є переважаючим. В цьому випадку ст. 182 СК України встановлює перелік обставин, які враховує суд при визначенні розміру аліментів:

- стан здоров'я та матеріальне становище дитини;
- стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів;
- наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;

- інші обставини, що мають істотне значення .[216]

Одразу знаходимо суттєві розбіжності з законодавством країн Європейського Союзу. Для прикладу, в сімейному праві Угорщини при визначенні розміру аліментів беруться до уваги наступні фактори:

- фактичні потреби дитини;
- доходи і майновий стан кожного з батьків;
- наявність у зобов'язаного платити аліменти батька інших неповнолітніх дітей;
- власний дохід дитини.

Проблемним на сьогоднішній день є те, що в основному в судовому порядку аліменти стягуються з батьків, які не мають достатнього рівня заробітку і не мають змоги повноцінно виплачувати кошти на утримання своїх дітей. Тут потрібно брати приклад з польського законодавства, де подібні проблеми не можуть вникнути так, як це питання в них є врегульованим. На такі випадки в Польщі діє аліментний фонд, який по суті виступає суб′єктом сімейного права. Його кошти формуються за рахунок сум, стягнутих з осіб, зобов'язаних сплачувати аліменти, дотацій з бюджету, добровільних внесків та інших джерел. Кошти цього фонду спрямовані на виплату дітям, яким судовим рішенням присуджено аліменти, але виконати його важко.

Разом з тим, варто зауважити, що в процесі усиновлення спостерігають ряд негативні процесів серед яких найбільш вираженими є :

- коли батьки-кандидати звертаються за допомогою до випадкових посередників (часто знаходячи їх у мережі Інтернет) .
- законодавство дозволяє усиновлення українських дітей самотнім і навіть судимим іноземцям .
- великою проблемою є торгівля дітьми, яка передбачає продаж, іншу оплатну

[216] Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III

передачу, а також здійснення щодо них будь-яких інших незаконних угод.

Для подолання виявлених проблем слід внести ряд змін законодавчого характеру що регулює процес усиновлення за участі іноземного елементу:

- розробити чітку систему нагляду за усиновленими дітьми, яка повинна узгоджуватися з законодавством країни проживання дитини;
- уніфікувати ведення справ усиновлених дітей в усіх дипломатичних установах.
- розробити детальний інструктивний лист, підзаконний акт Міністерства закордонних справ, який повною мірою унормував би дії консульського співробітника, давши чіткі відповіді, що і як робити у разі виникнення позаштатної ситуації;

Окрім зазначених проблем є також низка інших, які потребують вдосконалення. До найважливішої з яких, на нашу думку, потрібно віднести низький рівень популяризації договірної форми виникнення аліментних зобов'язань. Чомусь в Україні в основному здійснення своїх обов'язків одним з батьків відбувається в судовому порядку. Це велика проблема, ми вважаємо, тому над цим питанням варто задуматись.

Таким чином, виходячи з того, що сімейне право, як вже зазначалося, є молодою наукою, велике коло питань ще потребує вдосконалення, в тому числі і на основі зарубіжного досвіду.

В умовах інтеграції України до Європейського союзу актуальним питанням є вивчення і врахування європейського досвіду для побудови ефективної системи державної підтримки сімей України у соціальному, демографічному, екзистенціальному та гендерному напрямках.

У країнах Європейського союзу на сучасному етапі вже сформувалися і функціонують декілька моделей державної сімейної політики. Сімейна політика у багатьох аспектах тісно пов'язана із соціальною політикою, тому можна вважати, що склалися три типи взаємозв'язку між соціальним інститутом сім'ї та

державою, а саме: скандинавський: (позиція активної державної участі), ліберальний (позиція вибіркової державної участі) і консервативний (позиція мінімальної державної участі),який може втілюватися у двох варіантах: державному і сімейному.

Ця проблема на даний час є досить актуальною, тому що згідно уніфікації сімейного та цивільного права Україна набуває все більшого бажання інтеграції у міжнародний правовий простір, який діє у Європі. О.Бурлай, як науковий діяч вважав, що багатосторонні міжнародні інструменти , які регулюють питання щодо шлюбно-сімеиних відносин ,а також які були створені міжнародними організаціями здійснюють значну роль у правозастосовчіи" практиці шлюбно-сімеиного законодавства. Відповідно до деяких нормативних актів Україна зобов'язана реформувати своє законодавство згідно стандартів держав ЄС. Отже, український законодавець зобов'язаний здійснювати адаптації сімейного законодавця та використовувати до нього нові стандарти. У результаті було створено спеціальний орган - Комісію з Європейського сімейного права. Вона об'єднує науковців різноманітних європейських країн, а її завданням є робота по створенню єдиного сімейного права в Європі.[217]

Однією із найважливіших організацій, які багато уваги приділяють розробці рекомендацій для розробки і втілення державної сімейної політики є ООН. У посланні Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна з нагоди Міжнародного дня сімей у 2014р. підкреслюється, що органи державного управління повинні провадити політику, яка гарантує всім типам сімей, а найбільш уразливим, доступ до необхідних послуг із тих, щоби вони були спроможні забезпечити краще майбутнє для своїх дітей. Вирішальним значенням для розкриття повного потенціалу сімей є надання їм допомоги. Це означає

[217] Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. -2011.-№ ЗО. - Ст. 301.

врахування їх потреб при розробці політики в галузі розвитку і врахування їх інтересів при врегулюванні конфліктів, а також заохочення рівного ставлення з усіма сім'ями, незалежно від їх структури.

Враховуючи те, що сьогодні України прагне наблизити вітчизняне законодавство до європейських стандартів, слід враховувати основні ідеї та концепції, які існують у праві держав-членів Європейського Союзу. Певні прогалини існують і в сімейному праві, так проблема класифікації суб'єктів сімейного права залишається невирішеною належним чином і на сьогоднішній день. А також враховуючи вище викладений матеріал, стає зрозумілим наскільки є важливим питанням включення до суб'єктного складу сімейних правовідносин юридичних осіб, зокрема органів опіки та піклування, оскільки саме через представників цих органів держава приймає участь у регулюванні окремих, найгостріших питань, які стосуються дітей та батьків.

3.2. Удосконалення правового статусу су б'єктів трудового права в умовах євроінтеграції в Україні

1. Вирівнювання правового становища основних суб'єктів трудового права

Загальновідомим є той факт, що основними суб'єктами трудового права виступають працівник і роботодавець. Договірна природа трудових та пов'язаних з ними відносин вказує на те, що роботодавець і працівник перебувають у таких відносинах як юридично рівні сторони. Така юридична рівність має закріплюватися на законодавчому рівні, і будь-яка подальша конкретизація прав та обов'язків роботодавця і працівника повинна укріплювати рівність сторін і

сприяти розвитку між ними відносин на засадах свободи і добровільності. Євроінтеграційні процеси в Україні, політична воля до проведення реформ та зміцнення демократії, свободи та справедливості вимагають не просто прийняття нових нормативних актів, а перегляду і переосмислення сутності окремих суспільних відносин, де трудові правовідносини не є винятком. Відмова на законодавчому рівні від закріплення «обов'язку» громадянина працювати і заміна цього обов'язку на «право» підтвердила вектор розвитку свободи праці, однак, на наше переконання, на цьому реформування трудового законодавства України в контексті розвитку свободи і рівності у сфері праці невиправдано завершилось. Ідеологічна застаріла модель правового регулювання трудових правовідносин із частковою зміною спеціального законодавства, яке регулює відносини у царині праці, унеможливлює подальший розвиток відносин у сфері праці на цивілізаційних засадах.

Отже, розглянемо реальне правове становище проголошених юридично рівними учасників трудових правовідносин. Одним із питань, яке потребує перегляду та нового підходу до правового регламентування, є обсяг дисциплінарної влади роботодавця. У контексті реалізації соціального призначення трудового права обсяг такої влади роботодавця має бути зменшений. Це обмеження обумовлене самою природою трудових прав працівника і роботодавця та необхідністю створення умов реалізації свободи, справедливості, добровільності, партнерства, гуманізму тощо. Проте проблемі дисциплінарної влади роботодавця в науковій літературі приділено недостатньо уваги. З метою реформування вітчизняного трудового законодавства необхідно змінити саму ідеологічну основу трудового права, розробивши концепцію розвитку трудових правовідносин в Україні. Зміна сучасної парадигми трудових правовідносин на базі партнерства, надання правових можливостей та автономії з правом голосу працівника має бути підкріплена реальним правом, забезпеченим державною підтримкою, охороною і захистом [1, с. 2]. Рівноправність учасників

трудових правовідносин нині є актуальною проблемою сьогодення, а це вимагає від науки трудового права перегляду існуючих підходів як до правового статусу учасників трудових правовідносин, так і до моделювання трудових правовідносин на засадах партнерства працівників і роботодавця. Сьогодні в науковій літературі обґрунтовано необхідність формування доктрини виробничої солідарності, яка, на думку М. І. Іншина та В. І. Щербини, є нормативним закріпленням ідеальної моделі (конструкції) суспільних зв'язків між працівниками і роботодавцями на підприємстві, в установі, організації (виробничій громаді), яка наближена до європейських стандартів і в якій реалізовано націо-нальні колективні традиції та враховується загальний контекст суспільства знань [2, с. 287-288]. Це підтверджує необхідність розвитку різних правових моделей партнерства і співпраці між суб'єктами трудового права, побудованих з урахуванням європейських стандартів у сфері праці та загальнолюдських цінностей.

Правове становище працівника в трудових правовідносинах останнім часом погіршується. Навіть проект Трудового кодексу України розширює права роботодавців і звужує існуючі трудові права працівників, підтримуючи нестабільність трудових правовідносин та породжуючи негативні настрої та їхню радикалізацію в українському суспільстві. Державна політика у сфері правового регулювання несамостійної праці будується виключно на економічних інтересах роботодавців та держави, що повністю суперечить соціальній природі та цінностям у трудовому праві. Ми переконані у тому, що серед цілей правового регулювання праці на підставі трудового договору має бути забезпечення правовими засобами юридичної рівності працівника і роботодавця. Таке їхнє правове становище повинно закріплюватися державою на рівні закону, незважаючи на те, що трудові відносини належать до приватних правовідносин.

Регулюючи трудові правовідносини, сьогодні необхідно розуміти, що в сучасних умовах розвитку суспільства об'єктивно досягти «ізоляції» однієї галузі

права від іншої і вважати її виключно приватною практично неможливо. Віднесення трудового права до приватного є умовним для зручності сприйняття особливостей трудових правовідносин і врахування потреб людини [3, с. 152-153]. Отже, не всі аспекти трудового життя працівника мають розглядатися як питання приватні, що врегульовуються учасниками трудових правовідносин самостійно. «Зміна ролі держави не повинна призвести до повного саморегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин. При визначенні співвідношення державної й локальної регламентації надзвичайно важливо правильно знайти оптимальний механізм окреслення меж договірного регулювання, щоб не допустити погіршення становища працівників порівняно з чинним трудовим законодавством» [4, с. 18]. Удосконалюючи трудове законодавство, держава повинна не передавати регулювання ключових умов організації праці на рівень галузі чи підприємства, а закріпити ці умови на рівні закону, надавши учасникам трудових правовідносин правові можливості деталізувати закріплені права та обов'язки на засадах виробничої демократії, партнерства, свободи, рівності та добровільності.

На етапі становлення трудового права дисциплінарна влада роботодавця була дещо іншою ніж сьогодні визначено законодавством. Так, правила внутрішнього трудового розпорядку на заводах і фабриках затверджувалися фабричною інспекцією, якій надавалося право перегляду та внесення змін у затверджені правила, з метою більш чіткого визначення договірних умов праці, щоб виключити можливість свавілля роботодавця. Самі заходи дисциплінарного впливу, зокрема й грошові стягнення, застосовувалися роботодавцем – керівником фабрики, заводу та оголошувалися у відповідному розпорядженні. Проте у разі виявлення фабричним інспектором порушення прав працівника при накладенні на працівника стягнення, він *(інспектор)* наділявся правом притягувати керівника фабрики, заводу до відповідальності [5, с. 41-42, 46]. Це підтверджує той факт, що необхідність обмеження дисциплінарної влади

роботодавця над працівником була і залишається невід'ємною частиною трудового права. «Саме трудове право за своєю соціальною природою було створене для регулювання трудових відносин та протидії й мінімізації експлуатації людини людиною, що реалізується через обмеження дисциплінарної влади роботодавця над працівником» [6, с. 75-76]. Закріплення чітких нормативних вимог щодо можливостей роботодавця застосовувати до працівника дисциплінарні заходи ще на початку становлення трудового права виступало засобом охорони і захисту трудових прав працівника.

У той період Л. С. Таль писав, що дисциплінарні заходи лежать у межах владарювання, що випливає зі службових відносин. Вони не мають нічого спільного з публічним покаранням. Дисциплінарна влада, здійснювана головою організаційного об'єднання, є функцією підтримки правопорядку всередині підвладної йому сфери власними силами та засобами, а не право примушувати чи карати, що надане одній особі по відношенню до іншої [7, с. 494]. Отже, дисциплінарна влада роботодавця має обмежуватися законом та реалізовуватися виключно як право роботодавця на впорядкування процесу організації праці та стимулювання працівника до належного виконання його трудових обов'язків.

Розвиток трудового законодавства в епоху Радянського Союзу вніс корективи в дисциплінарну владу роботодавця та її обсяг. Так, єдиним роботодавцем була держава і тому прийняття правил внутрішнього трудового розпорядку було переглянуто. З цього процесу було виключено участь контролюючого органу, а на заміну цього означені правила затверджувалися (затверджуються й донині) трудовим колективом за поданням власника або уповноваженого ним органу і профспілки на основі типових правил [8]. Такий підхід до обмеження дисциплінарної влади, безумовно, є більш демократичним і дозволяє правовим шляхом юридично вирівнювати правове становище працівника і роботодавця. М. Г. Александров свого часу писав, що трудові відносини як врегульовані правом неминуче містять ознаку авторитарного

відношення, тобто відношення управління-підпорядкування [9, с. 125]. Однак важливо розуміти, що такі відносини управління-підпорядкування базуються не на підвладності однієї особи іншій, а на підпорядкуванні своїх дій учасниками трудових правовідносин певним правилам – правилам внутрішнього трудового розпорядку.

Беззаперечно, робота працівника за трудовим договором має несамостійний характер, бо вона організована власником або уповноваженим ним органом з урахуванням взаємодії працівників за посадами, що включає керівництво та підпорядкування в процесі праці відповідно до посадової інструкції чи функціональних обов'язків та внутрішнього трудового розпорядку. Саме цими відносинами і характеризується несамостійність працівника в трудових правовідносинах. Субординація сторін трудових правовідносин здійснюється при вирішенні питань розміщення кадрів у структурних підрозділах, відділеннях, визначенні штатної чисельності працівників, пріоритетних завдань підприємства, встановленні директивних вказівок щодо завдань працівника в межах його трудової функції тощо. Підпорядкованість працівника роботодавцю обмежується вимогою належного виконання ним трудової функції в процесі праці. Ідея, закладена в нормах трудового права, полягає в обмеженні дисциплінарної влади роботодавця над працівником та гарантуванні останньому особистої свободи, і саме тому у ст. 21 КЗпП України закріплено, що працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену угодою сторін, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку [8]. Крім того, несамостійність працівника в трудових правовідносинах обмежується часовим виміром (робочий час) та організаційними заходами щодо функціонування підприємства, установи, організації, де він працює.

Водночас слід відзначити і той факт, що в трудових правовідносинах має місце дисциплінарна відповідальність, яка по своїй суті також наділяє роботодавця дисциплінарною владою над працівником. Обмеження обсягу цієї

влади здійснюється через законодавче закріплення підстав, умов, процедур та правових наслідків притягнення працівника до відповідальності. Централізоване та локальне регулювання дисциплінарної відповідальності в Україні характеризується дублюванням законодавчих положень у актах соціального партнерства та локальних нормативних актах. Таке використання правових можливостей локальних актів, на нашу думку, є неправильним. Сьогодні дисциплінарна відповідальність працівника розкриває не лише негативні наслідки організаційного, майнового та особистого характеру за вчинений дисциплінарний проступок, а й межі дисциплінарної влади роботодавця. Тобто узгодження змісту локального акта на рівні підприємства є додатковим поряд із законодавством правовим засобом обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця.

У сучасних умовах дисциплінарна влада роботодавця потребує перегляду з позицій гуманізму та соціального призначення трудового права. Розвиток суспільних відносин загалом та трудових зокрема свідчить, що на сучасному етапі удосконалення трудового законодавства, яке регулює дисциплінарну відповідальність, також вимагає перегляду підстав та процедури притягнення працівника до відповідальності. Так, усе частіше у законодавстві підставою відповідальності визнається аморальна поведінка або порушення професійної етики чи доброчесності, що, відповідно, і закріплено у законах України «Про прокуратуру», «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», «Про освіту». Тривалий час точаться наукові дискусії навколо питання про звільнення працівників з роботи за вчинення аморального проступку, порядок такого звільнення та категорії осіб, які можуть бути звільнені за аморальні проступки [10; 11; 12; 13], але й досі немає єдиної думки з цього питання. Для окремих категорій працівників, наголошує Т. В. Колєснік, дисциплінарним проступком має вважатися порушення не лише трудових обов’язків, а й морально-етичних норм [14, с. 265]. Наведене доводить поступове визнання на законодавчому рівні,

що норми моралі та етики є соціальною цінністю, за посягання на які до працівника можуть бути застосовані заходи дисциплінарного впливу. І тому в цьому аспекті також постає принципове запитання: «А чи повинен роботодавець одноосібно вирішувати питання про відповідальність працівника за такі порушення»? Визнання за роботодавцем права одноосібно кваліфікувати поведінку працівника як аморальний проступок з можливістю застосування дисциплінарних заходів, на наше переконання, не відповідає природі дисциплінарної влади роботодавця в трудовому праві. Ми вважаємо, що з розвитком виробничої демократії, партнерства та рівності сторін дисциплінарна влада роботодавця має набувати характеру управління процесом праці.

«Трудове право в сучасному світі в цілому і в Україні зокрема набуває рис уніфікованості та стандартизованості відповідно до норм міжнародного права, а також стає дедалі залежнішим від владно-політичної кон'юнктури як національного, так і наднаціонального рівня. Ця суперечність в еволюції трудового права та його окремих інститутів потребує певного переосмислення в контексті впливу різних ціннісно-нормативних систем, зокрема політики й ідеології, знаходження компромісу між організуючим волевиявленням державної влади, соціальної більшості (громадянського суспільства) та міжнародно-правового досвіду нормотворення в галузі трудового права» [15, с. 3]. Тобто не лише розвиток виробничої демократії та свободи праці вимагає перегляду обсягу дисциплінарної влади роботодавців в Україні, а й міжнародні тенденції щодо вирівнювання правового становища учасників трудових правовідносин.

Сьогодні тенденції розвитку трудового законодавства свідчать, що стандарти професійної поведінки мають визначатися не законами, а локальними актами, прийнятими колегами по професії, як це практикується в зарубіжних країнах [16]. Цивілізований світ іде шляхом реалізації партнерських відносин у сфері праці і мінімізації залежності сторін трудового договору за межами процесу праці. Такий підхід дозволяє знизити тиск з боку роботодавця на працівника й

уникнути суб'єктивізму роботодавця та зловживання ним правом на притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності. А це, на нашу думку, зменшує особисту залежність працівника від роботодавця і зосереджує їх взаємовідносини на процесі праці та партнерстві. Така практика набуває поширення і в Україні [17; 18]. Тобто дисциплінарна влада роботодавця повинна мати місце в трудових правовідносинах, однак у тій частині, яка стосується прийняття рішення про застосування дисциплінарних заходів роботодавцем. А в частині кваліфікації поведінки працівника обсяг дисциплінарної влади роботодавця має бути обмеженим. Право працівника на невтручання в його особисте життя також вимагає обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця кваліфікувати поведінку працівника в побуті як таку, що є дисциплінарним проступком. З метою оптимізації процесу оцінки професійної поведінки та доброчесності працівника за межами роботи, а також моральності у побутовому житті класифікація такої поведінки працівника має здійснюватися колегіально за участю колег. А об'єднання працівників у профспілки дозволяє реалізувати цю пропозицію навіть на рівні окремо взятого підприємства, установи, організації без створення додаткового органу.

На противагу розвитку прогресивних ідей та зміцненню демократії і свободи у сфері праці український парламент хаотично удосконалює трудове законодавство. В одних нормативних актах закріплюється реалізація колегіальних процедур при вирішенні питання про дисциплінарну відповідальність, чим обмежується дисциплінарна влада роботодавця (керівника установи, організації), а у законопроектах зберігається тенденція і навіть розширюється дисциплінарна влада роботодавця. Так, у проекті Трудового кодексу України [19] у ст. 267 пропонується надати роботодавцю право затверджувати правила внутрішнього трудового розпорядку, тільки погоджуючи їх з профспілкою, чим саме звужуються існуючі права працівників, об'єднаних у трудовий колектив. При цьому пропонується закріпити, що застосування

дисциплінарних стягнень роботодавцем здійснюється одноосібно (статті 363 та 364). Для подолання таких негативних тенденцій та з метою захисту трудових прав працівника усі суб'єкти трудового права повинні переосмислити обсяг дисциплінарної влади роботодавця. Ми переконані у необхідності зменшення цього обсягу, тому що він певною мірою створює небезпеку для нормального розвитку працівника та потенційні можливості для зловживання роботодавцем своїми трудовими правами. Тому наведені положення проекту Трудового кодексу України мають бути змінені шляхом обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця. При цьому за жодних умов правила внутрішнього трудового розпорядку не повинні бути локальним актом нормотворчості роботодавця, прийнятим ним самостійно.

Отже, наведене дає підстави стверджувати:

1. Право на працю – природне право людини, тому що її здібності до праці є природними. Право на підприємницьку діяльність, яке включає право набуття статусу роботодавця, є правом, набутим за законом. Тому права роботодавця можуть здійснюватися в умовах законодавчих обмежень, які реалізуються щонайменше через зобов'язання роботодавця виконувати та дотримуватися трудового законодавства.

2. Оскільки трудове право є правом соціальним, а його соціальне призначення розкривається через закріплення пріоритету прав та інтересів працівника, то й дисциплінарна влада, здійснювана роботодавцем у трудових правовідносинах, має обмежуватися законом в інтересах працівника. «Трудові права та соціально-економічні інтереси працівника і роботодавця є відмінними за своєю природою, тому правова модель дисциплінарної влади роботодавця не повинна перетворюватися у механізм задоволення його бажань отримувати прибуток за будь-яку ціну» [20, с. 235-236]. Сам факт здійснення підприємницької діяльності із залученням працівників за трудовим договором для створення товарів, робіт та послуг вимагає від роботодавця визнання

працівника юридично рівною стороною трудового договору та пріоритету задоволення його трудових прав та інтересів.

3. Обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця, на наше переконання, має здійснюватися в частині звуження його прав на кваліфікацію поведінки працівника як такої, що є дисциплінарним проступком, вчиненим шляхом посягання на норми моралі, етики, професійної поведінки та доброчесності. Обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця відповідає цивілізаційним підходам до правового регулювання трудових правовідносин, а заміна низки прав роботодавця з питань дисципліни праці на права трудових колективів чи профспілок відповідає інтересам працівника і сприяє розвитку виробничої демократії, свободи праці, гуманізму та зміцненню правопорядку в трудовій сфері.

Окрім того, що роботодавець наділений, на наше переконання, занадто широкою дисциплінарною владою по відношенню до працівника, останній має більше обов'язків, аніж прав і свобод. Тому норми трудового права, які визначають правове становище працівника, потребують перегляду, зокрема і у зв'язку з процесами правової глобалізації у світі. Останнім часом в Україні в трудових правовідносинах спостерігається підвищення рівня саморегуляції, а законодавчо визначені договірні форми реалізації прав та інтересів працівників і роботодавців не можуть вирішувати усіх проблем. Тому задля ефективного регулювання трудових та пов'язаних з ними відносин слід ураховувати реалії суспільних відносин у царині праці та удосконалити вітчизняне трудове законодавство шляхом виключення з нього радянських стереотипів, забезпечивши правове регулювання праці в Україні відповідно до загальновизнаних цивілізаційних принципів тощо.

Розвиток суспільних відносин і, зокрема, тих, які виникають у сфері праці, позначається на характері прав та обов'язків учасників цих відносин. Законодавство, у свою чергу, не завжди адекватно відображає такі зміни, і тому

його удосконалення повинно не лише врегульовувати усталені відносини між суб'єктами, а й мати випереджувальний характер. Такі вимоги до законодавства певною мірою стосуються законодавчих положень, які регулюють трудові правовідносини, зокрема у тих його питаннях, що закріплюють правові засади відповідальності сторін трудового договору (контракту). Останнім часом все частіше порушення сторонами трудового договору своїх договірних зобов'язань не тягне за собою відповідальності. Результат цього – порушення нормальної робочої обстановки і зниження продуктивності праці.

Відповідальність у трудовому праві на відміну від інших видів юридичної відповідальності, за своєю природою є договірною. «Характерним для відповідальності у трудовому праві є й те, що вона реалізується в порядку і формах, встановлених законом…, відповідальність у трудовому праві також виникає із факту правопорушення, завдання шкоди охоронюваним державою правам, свободам і законним інтересам суб'єктів (учасників) суспільних відносин» [21, с. 115]. Водночас, якщо йдеться про відповідальність працівника, трудове законодавство України наділяє роботодавця правом застосувати до порушника відповідні санкції, і тільки у випадку незгоди з такими діями працівник має можливість оскаржити таке рішення роботодавця до комісії з трудових спорів (у разі її існування на підприємстві, установі, організації) або до суду. Сьогодні порушення трудових обов'язків працівником дає можливість роботодавцю застосувати до порушника дисциплінарну та матеріальну відповідальність [8]. Ці види відповідальності є галузевими та застосовуються виключно в межах трудових правовідносин. Проте, враховуючи приписи ст. 61 Конституції України, де передбачено, що «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [22], роботодавець має правову можливість за вчинене трудове правопорушення застосувати до працівника і дисциплінарну, і матеріальну відповідальність одночасно. Це свідчить, що законодавство чітко визначає та регулює питання

відповідальності працівника за порушення ним трудового договору (контракту). Але зазначимо, що ці види відповідальності врегульовані в Кодексі законів про працю України на засадничих позиціях, які було сформульовано за радянських часів, коли держава була монопольним роботодавцем.

Щодо іншої сторони трудового договору (контракту), то працівник не має правомочностей застосовувати до роботодавця санкції за порушення ним своїх договірних зобов'язань, і тільки в судовому порядку працівник може відновити своє порушене роботодавцем право. Право застосовувати до роботодавця різні види відповідальності має держава в особі її органів. Застосування державою санкцій до роботодавця по своїй суті не завжди відновлює порушені права працівників. Такі санкції виступають для роботодавця негативними наслідками. Проте принциповим у цьому аспекті є той факт, що порушення трудового законодавства, як правило, одночасно є порушенням трудових договорів (контрактів), укладених з працівниками підприємства, установи, організації. Наприклад, усі порушення з питань охорони праці порушують одне з основних трудових прав працівників, визначених у ст. 2 КЗпП України – «право на здорові і безпечні умови праці» [8]. У той час як досягнення реалізації прав працівників на безпечне й здорове виробниче середовище є частиною національної політики і справою держави [23].

Демократичні перетворення та укріплення законності з урахуванням інтеграції України до Європейського Союзу вимагають перегляду та удосконалення правових засад регулювання матеріальної відповідальності роботодавців. На етапі підготовки до прийняття проекту Трудового кодексу України матеріальна відповідальність роботодавця вимагає окремої уваги та закріплення нового підходу до цих відносин у трудовій сфері. Норми про матеріальну відповідальність роботодавця мають відповідати не лише умовам соціально-економічного розвитку, а й цивілізованим стандартам правового забезпечення трудових відносин на основі тих зобов'язань, які взяла на себе

Україна, підписавши 21 березня 2014 р. Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами. Трансформація соціально-економічних умов розвитку України суттєво вплинула на співвідношення особистих, колективних, суспільних та державних інтересів у сфері праці, де відносини матеріальної відповідальності набули нового значення. Отже, за змістом норми про матеріальну відповідальність роботодавця мають відповідати інтересам працюючих, держави та суспільства в цілому. Проблеми відповідальності взагалі та відповідальності роботодавця у трудових правовідносинах набули виняткового значення.

Говорячи про сутність матеріальної відповідальності в цілому, необхідно наголосити, що підставою матеріальної відповідальності є трудове майнове правопорушення, тобто винне порушення однією зі сторін трудового договору чи контракту своїх обов'язків, внаслідок якого було заподіяно шкоду другій стороні. Традиційно до умов виникнення матеріальної відповідальності науковці відносять: вину; пряму дійсну шкоду; протиправну поведінку однієї зі сторін трудового договору; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і результатом такої поведінки у формі прямої дійсної шкоди. Чинний Кодекс законів про працю України не містить вказівки на те, що матеріальна відповідальність пов'язана з порушенням конкретних правил поведінки, закріплених законодавством, а отже, протиправна поведінка може проявлятися як порушення конкретних прав та обов'язків, закріплених локальними актами, актами соціального партнерства та трудовими договорами.

Окремо слід наголосити, що державні гарантії при застосуванні матеріальної відповідальності до роботодавця та працівника не є ідентичними. Так, статті 130–138 КЗпП України закріплюють гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації. Гарантій для роботодавців трудове законодавство України не виокремлює. У контексті цього погоджуємося з І. І. Шамшиною про те, що

матеріальна відповідальність роботодавця «служить гарантією трудових прав працівника як суб'єкта трудового права» [24, с. 38]. Чинне законодавство не дає переліку порушень, які є підставою притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності, однак судова практика свідчить про те, що в окремих випадках притягнення до матеріальної відповідальності здійснюється за аналогією. Наприклад, необґрунтована відмова в прийнятті на роботу визнається порушенням, яке тягне за собою відповідальність роботодавця. Пленум Верховного Суду України у п. 6 Постанови від 6 листопада 1992 р. «Про практику розгляду судами трудових спорів», закріпив таке: «Якщо внаслідок відмови у прийнятті на роботу або несвоєчасного укладення трудового договору працівник мав вимушений прогул, його оплата провадиться згідно з правилами ч. 2 ст. 235 КЗпП України про оплату вимушеного прогулу незаконно звільненому працівникові». Така правова позиція свідчить як про наявні правові можливості притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності за необґрунтованою відмовою в прийнятті на роботу, так і про необхідність вдосконалення законодавства з питань визначення підстав притягнення роботодавця до відповідальності, зокрема матеріальної.

Також роботодавець несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну незаконним звільненням. При цьому відшкодування матеріальної шкоди працівникові здійснюється не лише за рішенням органу, що розглядав трудовий спір, а й у випадках, коли поновлення на роботі здійснене самим роботодавцем. У такому разі працівникові здійснюється виплата вимушеного прогулу. Кодекс законів про працю України у ч. 3 ст. 235 передбачає виплату працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу. Частина 5 ст. 235 КЗпП України закріпила відповідальність у разі затримки видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу в розмірі середнього заробітку за весь час вимушеного прогулу. «Усе частіше вітчизняні роботодавці під тиском фінансових криз в Україні і світі порушують строки виплати заробітної плати

працівникам. На жаль, ці порушення мають непоодинокі випадки як у приватному, так і у державному секторах економіки. Отже, питання відповідальності роботодавця за таке порушення набуло виняткового значення в сучасних умовах» [25, с. 83]. Водночас чинне законодавство встановлює матеріальну відповідальність роботодавця лише у випадку затримки розрахунку з працівником у разі його звільнення (ст. 117 КЗпП України).

Щодо інших працівників, які перебувають у трудових правовідносинах з роботодавцем, питання відповідальності роботодавця зводиться до компенсації втрати частини доходу у зв'язку із порушенням строків виплат у разі затримки на один і більше календарних місяців. Законом України «Про компенсацію громадянам частини доходу у зв'язку з порушенням строків їх виплат» встановлено, що індексація проводиться на основі індексу інфляції в період невиплати доходу [26]. Таким чином, кошти роботодавця, виплачені працівнику як грошова компенсація, виступають матеріальною відповідальністю роботодавця перед працівником. Водночас затримка виплати заробітної плати працівнику більше як на один місяць є підставою притягнення керівника підприємства до кримінальної відповідальності за ст. 175 Кримінального кодексу України [27].

На окрему увагу заслуговує той факт, що порушення трудового законодавства з боку роботодавця спричиняють для нього негативні наслідки не лише в межах галузевої матеріальної відповідальності, а й виступають підставою для застосування до роботодавця фінансових санкцій, адміністративної і навіть кримінальної відповідальності. Таке твердження ґрунтується на аналізі ст. 265 КЗпП України та статей 173–175 Кримінального кодексу України.

Узагальнивши законодавство з питань відповідальності за порушення законодавства про працю, слід зазначити таке: (а) переважно фінансові санкції в розрізі найбільш типових порушень трудового законодавства за ст. 265 КЗпП України на роботодавця (підприємство, установу, організацію, фізичну особу –

підприємця чи звичайну фізичну особу, яка використовує працю найманих осіб) має право накладати Державна служба України з питань праці в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; (б) діючі в Україні санкції за порушення трудового законодавства дають підставу виокремити такі три види відповідальності: перша – фінансова відповідальність за порушення трудового законодавства; друга – адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про працю та охорону праці; третя – кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю.

Отже, говорячи про відповідальність роботодавця загалом, ми стверджуємо, що правопорушення у сфері праці з боку роботодавця спричиняють для нього негативні наслідки не лише в межах галузевої матеріальної відповідальності, а й виступають підставою для застосування до роботодавця фінансової, адміністративної і навіть кримінальної відповідальності. Вважаємо, що ця позиція законодавця є правильною та є проявом засобів державного захисту й охорони прав працівників. Водночас увага держави повинна спрямовуватися і на виконання роботодавцем його зобов'язань, закріплених у колективному договорі, як слушно наголошують С. М. Прилипко і О. М. Ярошенко: «Оскільки колективний договір та угода є нормативно-правовими актами, з моменту вступу їх у дію обов'язки сторін набувають юридичної сили і підлягають беззаперечному виконанню. У разі невиконання зобов'язань сторони несуть відповідальність – кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну» [28 с. 231]. А отже, посилення матеріальної відповідальності роботодавця в процесі удосконалення трудового законодавства має деталізувати і конкретизувати умови такого притягнення за невиконання, і дуже важливо, за неналежне виконання зобов'язань, закріплених у колективному договорі чи угоді.

Щодо перспектив розвитку матеріальної відповідальності роботодавця, то сучасні тенденції закріплені в положеннях проекту Трудового кодексу України

№ 1658 [19]. Цим проектом передбачено окрему главу, присвячену відповідальності роботодавця, а саме статті 374–378. Порівняно з чинним Кодексом законів про працю України факт виокремлення статей у проекті Кодексу свідчить про увагу законодавця до посилення захисту трудових прав працівників шляхом деталізації і конкретизації відповідальності роботодавця. Теоретичний та практичний інтерес до положень проекту Трудового кодексу України зумовлений необхідністю їхнього порівняння із трудовим законодавством Європейського Союзу.

Проектом передбачено, що підставою та умовою відповідальності роботодавця є порушення норм трудового законодавства, невиконання умов колективного договору і угод. Такі винні діє тягнуть за собою дисциплінарну, матеріальну, адміністративну чи кримінальну відповідальність. Однак не зрозуміло, чому ч. 2 ст. 374 Проекту «Підстава та умова відповідальності роботодавця» закріплює, що роботодавець несе відповідальність перед працівником за умови, якщо він не доведе, що шкоду заподіяно внаслідок дії непереборної сили. По-перше, дисциплінарна, адміністративна чи кримінальна відповідальність застосовуються до роботодавця не працівником, по-друге, якщо йдеться про порушення законодавства та колективного договору чи угоди, таке порушення може не заподіяти шкоди працівнику чи групі працівників, а посягає на їхні права та соціально-економічні інтереси. Але слід зазначити і позитивний момент цього положення – закріплюється презумпція винуватості роботодавця.

Проектом Трудового кодексу України передбачені такі випадки матеріальної відповідальності роботодавця: матеріальна відповідальність роботодавця за шкоду, заподіяну майну працівника. Незабезпечення роботодавцем охорони майна працівника, а також пошкодження майна працівника внаслідок неналежних умов праці покладає на роботодавця обов’язок відшкодувати в повному обсязі вартість майна або оплатити суму, на яку його вартість зменшилась (ст. 375 проекту Трудового кодексу України); матеріальна

відповідальність роботодавця за невиконання обов'язків щодо надання працівникові матеріальних благ і послуг (ст. 376 проекту Трудового кодексу України). Йдеться про відповідальність роботодавця за невиконання ним передбачених колективним або трудовим договором обов'язків щодо надання працівникові або членам його сім'ї матеріальних благ і послуг; матеріальна відповідальність роботодавця в інших випадках, встановлених цим Кодексом, законом або трудовим договором (ст. 377 проекту Трудового кодексу України). Щодо ст. 378 проекту Трудового кодексу України «Відповідальність роботодавця за заподіяння моральної шкоди», то ця відповідальність є цивільно-правовою, що не є предметом нашого дослідження.

Говорячи про матеріальну відповідальність роботодавця, необхідно зазначити, що за своєю суттю вона покликана вирівнювати правове становище учасників трудових правовідносин, зокрема в разі невиконання чи неналежного виконання ними своїх трудових обов'язків. Так, В. Г. Яроцький свого часу писав: «З огляду на крайню незахищеність положення робітників у 1880 р. було видано нарешті акт про відповідальність підприємців… Мотив посилення відповідальності власників підприємств пояснюється особливістю відносин між господарем і робітником, а саме – вигодою, яку отримує перший від праці останнього» [29, с. 54, 69]. У цілому зазначимо, що інститут матеріальної відповідальності працівника і роботодавця перебуває на стадії розвитку і потребує удосконалення. Вже дискутується в наукових колах питання про виокремлення матеріальної відповідальності роботодавця в самостійний інститут трудового права. Водночас О. М. Лук'янчиков висловлює думку, що матеріальна відповідальність роботодавця повинна базуватись на принципах цивільно-правової відповідальності з урахуванням особливостей трудових відносин, де в основу концепції матеріальної відповідальності роботодавця необхідно покласти принцип повного відшкодування шкоди та збитків, що заподіяні працівнику. З метою посилення захисту прав працівника пропонується розглянути можливість

адаптації до трудових відносин інституту забезпечення виконання зобов'язання [30, с. 176].

Частково погоджуємося з позицією О. М. Лук'янчикова з питань необхідності повного відшкодування шкоди та збитків, завданих працівнику діями або бездіяльністю роботодавця. Щодо принципів цивільно-правової відповідальності як базових для матеріальної відповідальності, вважаємо таку позицію помилковою, зокрема, «змішування» трудоправової та цивільно-правової відповідальності зумовить цілу низку змін щодо процедури реалізації прав працівників на відшкодування шкоди та збитків, завданих йому роботодавцем. При цьому важливо, що матеріальна відповідальність – це галузева відповідальність однієї сторони трудового договору перед другою, а умовою застосування матеріальної відповідальності роботодавця є (має бути) презумпція винуватості, чого відповідно не має у цивільно-правовій відповідальності, а відшкодування шкоди і збитків, завданих працівникові, потребуватиме доказування з боку працівника. Наслідком такого «змішування» є зниження рівня захисту трудових прав працівників. Однак у цілому думку О. М. Лук'янчикова про необхідність розширення засобів забезпечення виконання зобов'язань роботодавця за трудовими договорами ми підтримуємо.

В Європейському Союзі відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства та трудових прав працівників присвячена ціла низка положень у нормативних актах, зокрема: Директива Європарламенту та Ради 2002/73/ ЄС від 23 вересня 2002 р., яка змінює Директиву Ради 76/207/ ЄЕС «Про імплементацію принципу рівності чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування по службі та умовах праці» і передбачає, що за порушення названого принципу до роботодавця застосовується відповідальність, зокрема і матеріальна відповідальність [31]. Рамкова Директива Ради 89/391/ЄЕС від 12 червня 1989 р. «Про запровадження заходів заохочення поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на

роботі» [32]. Директива 2009/52/ЄС Європарламенту і Ради від 18 червня 2009 р. «Забезпечення мінімальних стандартів щодо санкцій та заходів до роботодавців незаконно перебуваючих громадян третіх країн» передбачає широкий спектр відповідальності роботодавців та їхніх посадових осіб за порушення приписів Директиви [33]. Директива 2014/66/ЄС Європарламенту та Ради від 15 травня 2014 р. «Про встановлення умов в'їзду і перебування громадян третіх країн в рамках внутрішньофірмового переводу» також передбачає відповідальність роботодавців за порушення приписів Директиви [34].

Слід констатувати, що європейське трудове законодавство закріплює відповідальність за порушення трудового законодавства як на договірному рівні, так і на рівні державного примусу. При цьому європейським законодавством як наднаціональною системою законодавства передбачається варіативність заходів впливу за порушення трудового законодавства.

Щодо відповідності тенденцій розвитку вітчизняного трудового законодавства з питань відповідальності роботодавця приписам трудового законодавства Європейського Союзу можна говорити, що в цілому тенденції наближують вітчизняні норми трудового права до норм Європейського трудового права. Однак, працюючи над удосконаленням вітчизняного законодавства з досліджуваних питань, необхідно усвідомлювати відмінності матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником за порушення його прав та завдання шкоди його здоров'ю чи майну та відповідальність роботодавця перед державою за порушення законодавства. Також необхідно наголосити, що потребують перегляду існуючі засоби забезпечення виконання зобов'язань роботодавця як за трудовими договорами, так і зобов'язань, закріплених актами соціального партнерства. І в контексті наведеного погоджуємося з твердженням А. М. Лушнікова та М. В. Лушнікової, що набуває актуальності конструкція матеріальної відповідальності роботодавця без вини за

порушення строків виплати заробітної плати, оплати відпустки, виплат при звільнення та інших виплат, що належать працівнику [35, с. 749-750].

З огляду на вищевикладене можна зробити такі висновки: 1. Вирівнювання правового становища основних суб'єктів трудового права полягає у перегляді приписів вітчизняного законодавства в частині відповідальності роботодавця. Зокрема, відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства, колективних договорів чи угод, а також трудових договорів. Це відповідальність загального, охоронюваного характеру, повинні бути забезпечена державним примусом. 2. Закріплення відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства та розширення підстав матеріальної відповідальності роботодавця, зокрема за невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо надання працівникові матеріальних благ і послуг сприяють підвищенню рівня захисту прав працівників та відповідають демократичним міжнародним стандартам у сфері праці. 3. Позитивно оцінюючи виокремлення відповідальності роботодавця у самостійну главу проекту Трудового кодексу України, вважаємо за потрібне розширити коло правових засобів забезпечення виконання роботодавцем своїх договірних зобов'язань у сфері праці перед працівниками. 4. Законодавець повинен приділити увагу матеріальній відповідальності роботодавця не лише за невиконання, а й за неналежне виконання його трудових обов'язків.

2. Розвиток правової моделі гендерної рівності чоловіка та жінки як суб'єктів трудового права

Гендерна проблематика є актуальною у правовій науці. При цьому особливо гостро об'єктивізація цієї проблеми відчувається в трудовій сфері. Водночас прагнення України гармонізувати вітчизняне трудове законодавство із законодавством Європейського Союзу також вимагають перегляду на предмет його відповідності правовим засадам рівності чоловіків і жінок у трудових правовідносинах. Проблема забезпечення рівності чоловіка і жінки в трудових правовідносинах має багатофункціональну основу, однак включення до трудових

правовідносин рівності правового становища чоловіка і жінки неможливе без вирішення гендерної проблеми та адаптації української правової моделі гендерної рівності до основоположних європейських засад. Загалом цій проблемі приділяють увагу науковці різних галузей, але сучасний стан речей не дозволяє говорити про те, що таке правове явище, як гендерна рівність чоловіка та жінки є остаточно дослідженим та вирішеним. На нашу думку, розв'язання окремих проблем у цьому питанні, зокрема у трудовій сфері, є об'єктивною необхідністю в умовах розбудови демократичної держави.

Як закріплено Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами, для вступу України в ЄС висувається низка критеріїв. Один із Копенгагенських критеріїв членства в Європейському Союзі передбачає стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини [36]. У контексті цього гендерна проблематика в царині праці належить до актуальних проблем, вирішення яких сприятиме укріпленню верховенства права та поваги до прав людини незалежно від її статі. Питання гендерної рівності та подолання дискримінації за ознаками статі, згідно за позицією МОП, належить до однієї із проблем реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці [37, с. 32-33].

Європейська спільнота вже тривалий час питанням гендерної рівності приділяє увагу на нормативному рівні. Так, Директиви 76/207/ЄЕС та 2002/73/ЄС «Про імплементацію принципу рівності чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування по службі та умовах праці» зобов'язують держави – члени ЄС на національному рівні: а) закріплювати ефективні, пропорційні і відлякуючі санкції за порушення Директиви; б) визначити і створити такі засоби, які забезпечують реальні та ефективні компенсації або відшкодування за порушення чи заподіяння шкоди особі, обмеженої дискримінацією, шляхом відновлення прав пропорційно заподіяному збитку. Така компенсація або відшкодування, зазначається в документі, не може

обмежуватися передчасним фіксуванням максимальної межі, за винятком випадків, коли роботодавець може довести, що збитки завдані заявнику внаслідок дискримінації тільки відмовою в розгляді його або його резюме; в) заборонити пряму і непряму дискримінацію в трудових відносинах [31]. Саме ж тлумачення прямої та опосередкованої дискримінації знайшло своє відображення у Директиві від 27 листопада 2000 р. 2000/78/ЄС, що встановлює загальні рамки рівного поводження у сфері зайнятості і професійної діяльності. Забороняються будь-які домагання, зокрема статеве або сексуальне. При цьому під прямою дискримінацією розуміють таке ставлення, коли з однією особою поводяться, поводилися або будуть поводитися гірше, ніж з іншою в схожій ситуації. А опосередкована дискримінація має місце, коли очевидна нейтральна умова, критерій або практика змусили особу певної релігійної приналежності або віросповідання, певного типу обмежень фізичних можливостей (інвалідності), певного віку або певної сексуальної орієнтації опинитися в особливо незручній ситуації, порівняно з іншими особами [38].

Директива Ради 75/117/ЄЕС від 10 лютого 1975 р. «Про наближення законодавства держав-членів щодо застосування принципу рівної оплати праці чоловіків та жінок». Положення цього нормативного акта закріплюють правила, які спрямовані на попередження та усунення віктимізації стосовно жінок та чоловіків [39]. Переважно ці правила забороняють будь-які законодавчі та адміністративні заходи, спрямовані на відмінності в оплаті праці чоловіка та жінки. Окремо наголошується, що держави повинні вжити таких заходів забезпечення «принципу рівної оплати», щоб у колективних угодах, тарифних сітках, положеннях про оплату праці та у індивідуальних трудових договорах не було положень, які перетворюють одного працівника порівняно з іншим у жертву своєї статі, що відображається в оплаті його праці за виконану рівноцінну роботу.

Названі вище Директиви ЄС передбачають можливість захисту працівником свого порушеного права шляхом звернення до неурядових

організацій. Самостійного значення в низці Директив ЄС набуло правове вирівнювання становища чоловіка і жінки в трудових відносинах шляхом гарантування надання відпусток за сімейними обставинами для працівників обох статей. При цьому європейські науковці наголошують, що до питань дискримінації за ознакою статі також додаються питання впливу вагітності та материнства на роботу жінки [40, с. 397]. Реалізація такого вирівнювання становища чоловіка і жінки в національних законах країн ЄС гарантується шляхом закріплення в національному трудовому законодавстві видів відпусток без диференціації прав жінки і чоловіка, тобто визначені права працівника щодо відпусток, зокрема тих, які надаються особам за сімейними обставинами незалежно від їх статі.

Наприклад, Трудовий кодекс Франції закріплює такі види відпусток працівників: оплачувану щорічну відпустку, інші оплачувані відпустки (відпустка за сімейними обставинами; відпустка для участі у форумах зайнятості, професійній підготовці, журі, участі у проведенні експертиз тощо; відпустка для навчання й економічного та соціального забезпечення роботи профспілки); неоплачувані відпустки (відпустка по догляду за членом сім'ї; відпустка для участі в місіях Франції (міжнародна солідарність); відпустка для постраждалих від стихійного лиха або у випадку надзвичайної ситуації; відпустка молоді для участі в діяльності молодіжних організацій; відпустки для навчання; відпустка представництва для членів асоціацій; відпустка для роботи на виборчих посадах; відпустка для роботи за сумісництвом; відпустка для створення бізнесу тощо) [41]. Таке формулювання видів відпусток та умов їхнього отримання не містить вказівок щодо приналежності працівника до будь-якої статі, що відповідно робить можливим її отримання як працівником чоловіком, так і жінкою. Також необхідно зазначити, що в питаннях часу відпочинку французьке трудове законодавство є деталізованим подібно до українського трудового законодавства

і містить законодавчо визначені види часу відпочинку з деталізацією умов їхнього отримання незалежно від статі працівника.

Дещо інша ситуація в Німеччині. Так, у розділі про трудовий договір Цивільного кодексу Німеччини міститься офіційна примітка, яка зазначає, що трудові відносини регулюються з дотриманням положень Директив ЄС 76/207/ЄЕС та 2002/73/ЄС «Про імплементацію принципу рівності чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування по службі та умовах праці» [42]. При цьому у питаннях часу відпочинку в Німеччині діє Федеральний закон про відпустки, який регулює порядок надання щорічної оплачуваної відпустки. Водночас у § 13 цього закону закріплено правову можливість регулювання часу відпочинку працівників на основі колективного договору (угоди) [43]. Практика застосування цих нормативних положень свідчить, що питання часу відпочинку переважно врегульовані на рівні колективних угод (договорів). Так, у 2016 р. в Німеччині діяли галузеві угоди для 51% працівників на заході країни та 36% – на сході; колективні договори з компаніями на заході Німеччини охоплювали 8% працівників та 11% – на сході. Кількість працівників, які працюють на умовах, визначених трудовими договорами без укладання колективних угод, дорівнює 42% від працюючих на заході і, відповідно, 53% на сході Німеччини [44]. Тобто німецьке трудове законодавство окреслює мінімальні стандарти у сфері праці із застереженням заборони дискримінації, зокрема за ознакою статі. Реалізація принципу рівності чоловіків і жінок здійснюється на рівні колективних угод та договорів і на рівні індивідуального трудового договору. Отже, умови праці побудовані на принципі свободи праці та рівності чоловіка і жінки та заборони будь-якої дискримінації. На відміну від Франції, рівень державного регулювання в Німеччині слабший і базується переважно на колективно-договірному та індивідуальному регулюванні трудових правовідносин.

Задля захисту прав жінок від дискримінації в певних життєвих обставинах в Європейському Союзі діє Директива Ради 92/85/ЄЕС «Про вживання заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують» [45]. Названа Директива містить низку зобов'язань держави щодо забезпечення необхідних умов для вагітних жінок та жінок, які народили і годують немовлят. Принциповою є заборона на прирівнювання стану вагітності та стану породіллі до хворобливого стану. Визначається, що такі працівники (працівниці) перебувають у зоні ризику щодо їхньої безпеки і здоров'я. Забезпечення мінімізації впливу виробничого середовища на здоров'я такого працівника покладено на роботодавця (ст. 3), при цьому визначення ступеня ризику та несприятливих виробничих факторів має здійснюватися відповідними національними комітетами по безпеці, гігієні та охороні здоров'я на робочих місцях. Положення Директиви зобов'язують державу вжити необхідних заходів, які забезпечують поінформованість працівниці щодо виробничого середовища на її робочому місці та про ризики для її здоров'я. При цьому умови праці визначають з урахуванням рухів та поз, розумової та фізичної втоми, інших видів фізичного та психологічного стресу, пов'язаного з виконуваною роботою. Директивою передбачено заборону звільнення у зв'язку з такими життєвими обставинами, як вагітність і годування груддю. Важливим положенням Директиви є вказівка на те, що вагітний працівник, працівник, що народив, і працівник, що годує груддю, тлумачиться відповідно до національного законодавства та практики, яка відповідно надає правову можливість працівнику чоловічої статі скористатися певними правами, пов'язаними із народженням дитини та доглядом за нею. Також необхідно зазначити, що цим нормативним актом визначено мінімальну тривалість декретної відпустки у 14 безперервних тижнів, а примусовий (обов'язковий) строк відпустки по вагітності і пологам обчислюється не менше ніж два тижні, розподілені до і після пологів (ст. 8). Водночас для вагітних передбачено

можливість отримати відпустку без збереження заробітної плати з метою участі в передпологовій підготовці, якщо така підготовка здійснюється в робочий час [45]. Тобто йдеться про права жінок тільки у випадках, коли це пов'язано з їхніми фізіологічними особливостями, в усіх інших випадках диференціація відсутня.

Загалом оцінюючи Директиву 92/85/ЄЕС, зазначимо, що зміст її положень зобов'язує держав-членів ЄС створити на національному рівні такі умови праці для вагітної жінки та породіллі, які убезпечуть її здоров'я та здоров'я дитини від впливу шкідливих речовин та несприятливих умов, що можуть позначитися на стані здоров'я обох осіб (матері та дитини). Також важливо, що зміст нормативних приписів не обмежує держави у визначенні прав виключно за ознакою статі, хоча очевидно, що такі права стосуються жінок, але, наприклад, правом на передпологову підготовку потенційно може скористатися і чоловік. Щодо заборони на звільнення, припускаємо, що за певних життєвих обставин чоловік, який виховує дитину самостійно, також має право на такий захист. Необхідно зазначити, що за своїм змістом директиви ЄС у частині забезпечення гендерної рівності та недискримінації за ознакою статі спрямовані на вирівнювання правового становища працівників обох статей, а диференціація умов праці зумовлена швидше життєвими обставинами, аніж статевими відмінностями, хоча останні також враховані в нормах з безпеки і гігієни праці на робочому місці.

Директива 92/85/ЄЕС, на наше переконання, є прикладом правового вирівнювання становища чоловіка і жінки в трудових відносинах, де закріплено не просто проголошення формальної рівності, а забезпечується реальне вирівнювання статусу працівників через визначення їхніх додаткових прав. При цьому ці додаткові права не є перевагою порівняно з правами працівника іншої статі, а є додатковими в контексті конкретних життєвих обставин (фактичних, фізіологічних). Саме таке вирівнювання повинно забезпечуватися на рівні національного законодавства, і Україна у цьому питанні не є винятком.

В Україні сьогодні державні гарантії, які надаються вагітним жінкам, жінкам, що мають дітей віком до трьох (шести) років, одиноким матерям, матерям, які виховують дитину з інвалідністю, тощо, забезпечуються роботодавцями, а держава залишила собі виключно роль законодавця, що, на нашу думку, не є правильним. Ми вважаємо, що в ринкових умовах економічна мотивація виступає і для працівника, і для роботодавця фактором, який змушує мінімізувати витрати та обирати найвигідніші пропозиції на ринку праці. Такі умови позначаються на конкурентоспроможності жінок у трудових правовідносинах, і як результат маємо нерівні умови праці для чоловіків та жінок. Зрештою, жінки мають потенційну можливість отримати роботу в неприбуткових галузях господарювання або ж вимушені погоджуватися на будь-яку роботу. Перекладання тягаря додаткових прав для жінок на плечі роботодавців ставить їх у нерівне конкурентне становище з чоловіками на ринку праці. Виходом із цієї ситуації ймовірно має стати законодавство, але не все так просто. На нашу думку, наявності нормативно-правових актів недостатньо для подолання цієї проблеми. Удосконалення трудового законодавства має відбуватися поетапно і у такий спосіб, щоб максимально знеособити працівника за статтю при реалізації його додаткових прав у сфері праці, пов’язаних із виконанням сімейних обов’язків. Паралельно з удосконаленням трудового законодавства необхідно сформувати в членів суспільства усвідомлення про рівність чоловіка та жінки у своїх правах, свободах та обов’язках. Слід впроваджувати правову модель гендерної рівності, що дає можливість реалізувати права і свободи, проголошені в Конституції України. Укорінення в суспільстві правосвідомості про рівність дозволить забезпечити фактичну, а не декларативну реалізацію рівності чоловіка та жінки в трудових правовідносинах, що, у свою чергу, має виступити каталізатором інверсійного руху гендерної рівності в національну культуру.

Зупинимося на правових моделях гендерної рівності. Сьогодні у правовій науці правові моделі гендерної рівності умовно поділяють на три групи: 1)

соціал-демократична, яка представлена в країнах Європи; 2) ліберальна, що застосовується, зокрема, у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії; 3) вузьконаціональна (Японія) [46, с. 251, 264, 268]. При цьому кожна з наведених моделей має свою специфіку та модифікується в країні з урахуванням національного менталітету нації та її традицій і їхнього відображення в законодавстві та практиці його застосування.

Отже, до якої правової моделі необхідно віднести Україну? Щоб відповісти на це запитання, необхідно наголосити, що соціал-демократична модель гендерної рівності була представлена в радянському трудовому праві, яка підтримувалася плановою економікою з урахуванням існуючих традицій. Таким чином, Україна після проголошення незалежності отримала в спадок від СРСР саме цю модель гендерної рівності. «Попри всі позитивні моменти цієї моделі, вона не витримала випробувань часом, тому в Україні робляться спроби розробити нову правову модель гендерної рівності, однак до сьогодні рамкові її умови залишаються невизначеними або ж такими, які залишилися в Україні з попереднього періоду існування» [47, с. 164]. Зараз в чинному українському законодавстві чітко простежується збереження захисту вагітних жінок та матерів, соціальний захист жінок також залишається на високому рівні, що дає можливість говорити про те, що Україна належить до тих країн, де вирівнювання правового становища жінки порівняно з чоловіком не забезпечене законодавчо. Однак таке становище і зумовлює небажання роботодавців укладати трудові договори з жінками репродуктивного віку. На противагу цьому, позитивним необхідно визнати реформування трудового законодавства з акцентом на «осіб із сімейними обов'язками», тобто додаткові права, пов'язані з певними життєвими обставинами повинні бути передбаченими для працівника взагалі, а не конкретно для жінки.

У проекті Трудового кодексу України за № 1658 робиться спроба ввести ще один критерій диференціації працівників, не обумовлений особливим характером

роботи та видом трудової діяльності. Цим критерієм є встановлення додаткових прав для «осіб із сімейними обов'язками» (ст. 197). При цьому зазначений проект зберігає існуючі гарантії вагітним жінкам та матерям [19]. Однак при цьому у ст. 194 «Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку» законодавець застосовує такий вислів: «Після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами жінці за її бажанням надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку». Далі у ч. 1 цієї статті визначено, що така відпустка може надаватися батькові дитини чи іншому члену сім'ї, який фактично здійснює догляд за дитиною. У цілому такі положення відповідають соціал-демократичній моделі гендерної рівності Європи, однак «гендерно нейтральне законодавство», на нашу думку, повинно максимально знеособлювати працівника щодо його прав. Тобто ми вважаємо, що необхідно вирівняти правове становище чоловіка і жінки при оформленні такої відпустки, застосувавши для цього нейтральне тлумачення умов її надання. Наприклад, працівник має право на відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку за умов, що інший член сім'ї не користується такою відпусткою за місцем роботи. Далі передбачити, що відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається після закінчення відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами.

Також зазначимо, що окрім «гендерно нейтрального законодавства» ще однією рисою цієї моделі є законодавчо «високий рівень гендерної охорони вагітних жінок та матерів» [46, с. 252]. У цьому аспекті в Україні чинне законодавство проти європейського надає жінці більше гарантій та прав у частині охорони її материнства. Але якщо ж поглянути глибше, то ці гарантії забезпечуються коштом роботодавця і саме це викликає певне занепокоєння. Якщо держава Україна не перебудує своє законодавство максимально до гендерно нейтрального, то додаткові права жінки, пов'язані з її фізіологічними

особливостями, виключно коштом роботодавця так і залишать жінку репродуктивного віку небажаним працівником для роботодавця.

Проаналізуємо, чому максимальна гендерна нейтралізація трудового законодавства є необхідною умовою вирівнювання правового становища чоловіка і жінки в трудових правовідносинах.

По-перше, у СРСР гарантії вагітним та жінкам з дітьми забезпечувалися коштом держави, а сьогодні кожен роботодавець самостійно має забезпечити такі державні гарантії жінкам. Тобто відсутність коштів у роботодавця позначиться на дотриманні прав жінок.

По-друге, менталітет українців вказує на те, що виховання дитини та догляд за нею до трирічного віку, відвідування дитячого садочка, гуртків тощо покладено переважно на матір, і тому відпустка для «осіб з сімейними обов'язками» передусім асоціюється з жінкою.

По-третє, у проекті Трудового кодексу України, де викладено особливості праці працівників із сімейними обставинами, зміст статей зводиться переважно до додаткових гарантій, що надаються жінкам (статті 288–293).

По-четверте, для вирішення проблеми гендерної рівності в трудових правовідносинах у проекті Трудового кодексу недостатньо уваги приділено колективним договорам та угодам. Як було наведено вище, питання рівності прав жінок і чоловіків можуть забезпечуватися переважно на законодавчому рівні (приклад Франції) або на колективно-договірному рівні (приклад Німеччини). Проектом Трудового кодексу України, де соціальному діалогу і, відповідно, колективним угодам і договорам приділено статті 341, 342 з відсиланням у їх змісті до спеціального законодавства про соціальний діалог, не визначено нічого з приводу ролі соціально-партнерських відносин у забезпеченні гендерної рівності. Загалом цей проект нормативного акта не дає чіткого розуміння, який домінант (державне чи колективно-договірне регулювання) має бути покладений в основу реалізації гендерної рівності в Україні. Все це не сприяє формуванню

свідомого ставлення членів суспільства, і, зокрема, роботодавців, до рівності жінок та чоловіків у трудових правовідносинах. Також слід пам'ятати, що на сучасному етапі розвитку демократії в Україні, зокрема і у сфері праці, ми ще не навчилися домовлятися в умовах економічної нерівності сторін (працівник, роботодавець), а профспілкові комітети, на жаль, переважно не спроможні вплинути на роботодавців у приватному секторі економіки. Держава, і тільки вона, може вплинути сьогодні на роботодавців, при цьому недоцільно весь тягар державних гарантій для працівників із сімейними обов'язками покладати на роботодавців.

По-п'яте, перебування жінки у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного (шестирічного) віку «вилучає» жінку з її професійного життя, і, як наслідок, це позначається на її професійних навичках, уміннях та компетентності. Залежно від спеціальності негативними наслідками можуть бути: інформаційні прогалини, відсутність навичок володіння спеціальним інструментарієм, а темпи науково-технічного прогресу та суцільна комп'ютеризація взагалі не залишають жінці шансів на підтримку своїх ділових якостей на високому (конкурентному) рівні. При цьому в проекті Трудового кодексу України немає жодного зобов'язання держави щодо сприяння підвищенню кваліфікації жінки, а точніше, працівника із сімейними обов'язками після перерви в роботі у зв'язку із виконанням таких обов'язків. Навпаки, у положеннях аналізованого проекту, присвячених професійній підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації, усі заходи забезпечуються або відповідно до законодавства, або до умов колективного договору, або угодою між працівником та роботодавцем [19]. Отже, держава не має наміру вирішити зазначену проблему за власний кошт, а роботодавці, ймовірно, не будуть витрачати кошти на відновлення професійної конкурентоспроможності працівника із сімейними обов'язками. До того ж ст. 326 зазначеного Проекту містить положення, де зазначено, що «роботодавці мають право укладати

договори з навчальними закладами, іншими юридичними особами про підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників» [19]. Тобто триває несприятлива практика перекладання проблем конкурентоздатності жінки (працівника з сімейними обов'язками) на самі сторони трудового договору.

Подолання цієї проблеми вбачається в напрацюванні системи заходів, які дозволять реалізувати проголошену рівність чоловіка та жінки, зокрема і в трудовій сфері. І провідну роль тут має виконувати держава. Саме вона у демократичному суспільстві має створити умови для реалізації прав на гендерну рівність, зокрема у сфері праці. При цьому роль держави жодним чином не применшує значення колективно-договірного шляху забезпечення економічних і соціальних інтересів працівників. Так, трудовий колектив через свої представницькі органи має врегульовувати питання матеріального та нематеріального забезпечення працівників, узгоджуючи прийнятні для сторін (роботодавця, трудового колективу та кожного окремого працівника) шляхи забезпечення інтересів. У контексті гендерної рівності слід врахувати інтерес роботодавця до «економічної вигоди». При цьому цей інтерес природно домінує над інтересами держави в гендерній політиці, а отже, держава для вирішення проблем з реалізації гендерної рівності має перейти до побудови партнерських відносин з роботодавцями.

Слід мати на увазі, що «економічна вигода» та «вирівнювання правового становища чоловіка та жінки в трудових правовідносинах» жодним чином не можуть бути об'єднані у категорію «інтерес роботодавця». Звільнення від державної підтримки такого вирівнювання сприяє створенню таких умов праці на підприємстві, в установі та організації, які заздалегідь є непривабливими для жінок, а відсутність відповідних заходів щодо реалізації гендерної рівності у кожного конкретного роботодавця на колективно-договірних засадах може розглядатися як відсутність інтересу в колективі. Саме «економічна вигода» роботодавця є однією з головних пасток у цій проблемі.

На нашу думку, колективно-договірне вирівнювання правового становища чоловіка та жінки в умовах ринкової економіки може привести до успіху, якщо: (а) зусилля держави, роботодавців, трудових колективів та їхніх представників будуть об'єднані навколо гендерної проблематики; (б) держава візьме на себе обов'язок часткової компенсації витрат роботодавця на вжиті заходи у вирішенні проблеми гендерної рівності чоловіка та жінки або ж запропонує інші форми партнерства; (в) незважаючи на те, що розвинута система соціального забезпечення працівників на умовах колективно-договірного регулювання робить роботодавця більш конкурентним у колі інших роботодавців, слід враховувати можливості великих за штатною чисельністю підприємств, установ та організацій та суб'єктів малого бізнесу, де теж працюють жінки. І, відповідно, держава має запропонувати малому та середньому бізнесу умови співпраці в контексті гендерної рівності; (г) держава буде не лише проголошувати державні гарантії, які майже не виконуються, а нарешті зрозуміє, що гендерна рівність – її завдання, а не кожного конкретного роботодавця чи трудового колективу, для чого необхідно вживати конкретних заходів.

На підставі проведеного аналізу пропонуємо: 1. Провести ревізію вітчизняного трудового законодавства на предмет його зміни на гендерно нейтральне законодавство, і за результатами виявлених можливостей забезпечити рівність чоловіка та жінки в трудових правовідносинах на умовах надання додаткових прав особам із сімейними обов'язками. Необхідно мати на увазі, що такі зміни не повинні виключати диференціацію умов праці в контексті захисту «материнства та дитинства». 2. Паралельно із удосконаленням трудового законодавства впроваджувати державні програми та заходи вирівнювання правового становища жінки і чоловіка. Ці програми мають бути спрямовані на підтримку конкурентоспроможності працівника, який повернувся на робоче місце після відпустки по догляду за дитиною, наприклад, курси підвищення кваліфікації за рахунок держави. При цьому наша держава сьогодні має

розвинуту мережу закладів освіти, які можуть дуже мобільно запровадити таку підготовку. 3. Виробити систему заохочення роботодавців до підтримки осіб із сімейними обов'язками. (Згадаємо, наприклад, систему дитячих садочків, літніх таборів тощо.) Враховуючи ключовий фактор стимулу за умов ринкової економіки – економічна вигода, імовірно необхідно такі заохочення запровадити в системі оподаткування, хоча б і шляхом надання роботодавцю прав спрямовувати частину свого прибутку без оподаткування на розвиток соціальної інфраструктури. 4. Розпочати роботу з моніторингу прихованих форм дискримінації у сфері праці, зокрема і за статевою ознакою (наприклад, відмова від укладання трудового договору, невиплата належних сум, ненадання гарантованих прав, спонукання до звільнення за власним бажанням у разі вагітності тощо).

3.2. Правовий статус суб'єктів житлового права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України

Проблемиреалізації права на житло на сьогодні є вкрай гострими для України. Це пов'язано із тим, що є багато громадян, які не мають житла або потребують покращення житлових умов. У зв'язку із дефіцитом бюджетних коштів, будівництво житла із державного бюджету не фінансується в достатньому обсязі. Особистих доходівфізичних осіб є недостатньо для вирішення житловихпитань у зв'язку з великою вартістю житла, та у зв'язку з тим, що велика частина населення України перебуває за межею бідності.

Нині діючі норми чинного Житлового кодексу України, прийнятого ще за часів Радянського Союзу, і воніє застарілими.Науковцями вже зверталася увагу на те, що за нинішнього розвитку суспільних відносин щодожитла, норми

Житлового кодексу не можуть забезпечити належне правове регулювання вагомої соціальної сфери – реалізації права громадян на житло та забезпечення їх житлом.

Логічним наслідком такої ситуації стала розробка у 2009 році проекту Житлового кодексу України. Однак він не прийнятий і на сьогодні.Слід зазначити, що проект побудовано таким чином, що поряд ізнормами чинного Житлового кодексу України містяться правовіприписи, які запропоновано вперше, та які направлені на усунення прогалин у житловому законодавстві України. Так, наприклад, в статі 1 проекту, на відміну від діючого Житлового кодексу України, розкривається значення низки термінів, що вживаються в проекті зокрема, та в житловому праві взагалі, визначаються основні засади державної житлової політики (стаття2), окреслюється чітке коло відносин для регулювання (стаття 4), передбачаються підстави та механізм переведення житлових приміщень до складу нежитлових та нежитлових доскладу житлових (статті 11, 12) тощо.

Крім цього, проект спрямовано на регулювання відносин щодо виникнення, здійснення і припинення права власності на житло; обліку громадян, які потребують одержання житла або поліпшення житлових умов, надання житла цим громадянам; реалізаці прав та виконання обов'язків власників житла і користувачів житлом; забезпечення формування, використання, утримання та збереження житлового фонду; надання, споживання, оплати житлово-комунальних послуг; збереження та бронювання житла, яке перебуває в державній та комунальній власності; приватизації житловогофонду відповідно до закону тощо.

Однак, одним із основних недоліків проекту є невідповідність окремих його положень Конституції України та неузгодженість їх з Цивільним кодексом України та іншими законами України. Так, наприклад, статтею 8 проекту пропонується житловий фонд класифікувати за формами власності: приватний

житловий фонд, державний житловий фонд, комунальний житловий фонд тажитловий фонд, який належить на праві спільної власності. Однак, Конституція України таЦивільний кодекс України не передбачають такої форми власності, як спільна власність.

Проект не усуває проблем у сфері охорони та захисту житлових прав громадян, оскільки переважна більшість його статей спрямована на регулювання відносин, які вже на сьогодні регулюються ЦК України та низкою законів України.

Безперечно, житлове законодавство України потребує суттєвого реформування та ґрунтовного наукового дослідження. Відсутність в подальшому єдності правового регулювання житлових відносин значно ускладнить здійснення державою послідовної житлової політики та спричинить невизначеність у здійсненні громадянами своїх житлових прав.

Нагальною проблемою у сфері реалізації житлових прав громадян є те, що у 2014 році Україна вперше за всю історію свого існування зіткнулася із появоювнутрішньо переміщених осіб. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 14 вересня 2015 року в Україні було взято на облік 1 483 тис. внутрішньо переміщених осіб – 1 164 тис. родини – з Донбасу і Криму, що складає 3,2 % від чисельності наявного населення. Сьогодні за кількістю внутрішньо переміщених осіб Україна посідає дев’яте місце у світі, знаходиться в одній групі з такими країнами як, наприклад, Сірія (7,6 млн), Колумбія (6 млн), Ірак (3,3 млн), Судан (3,1 млн).

Як свідчить досвід окремих країн (наприклад, Азербайджану, Боснії, Грузії, Росії, Сербії та ін.), які в останні десятиліття зіткнулися із появою великої кількості внутрішньо переміщених осіб і були змушені вирішувати великий комплекс пов’язаних із цим соціально-економічних проблем, саме житлова проблема є однією з найбільш гострих і складних, які постають перед внутрішньо переміщеними особами.

Однією із найважливіших проблем переселенців залишається реалізація житлових прав. Особливості реалізації житлових праввнутрішньо переміщених осібпередбачено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Стаття 9 зазначеного закону визначає, що внутрішньої переміщені особи мають такі житлові права на: створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння у поверненні на попереднє постійне місце проживання.

Проте порядку і механізму реалізації житлових прав внутрішньо переміщених осіб зазначеним законом не передбачено. На практиці,таким особам відмовляють у наданні житла через його відсутність.

Іншою проблемою є компенсація (відшкодування) вартості зруйнованого житла в зоні АТО. Відповідно до ст. 19 ЗУ «Про боротьбу із тероризмом»відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону. Проте кошти на такі витрати досі не передбачені.

Реалізація норми щодо забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, яку містить Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ставить сім'ї внутрішньо переміщених осібу вкрай складну ситуацію. Крім того, в умовах зростання чисельності таких осіб і значного дефіциту житлових помешкань для них

зазначена норма призводить до створення значної кількості конфліктів, пов’язаних із виселенням їх із займаних тимчасових помешкань на основі судових рішень.

Тому, з метою підвищення ефективності реалізації житлових прав внутрішньо переміщеними особами було би доцільновнести зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» і передбачити забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом дії статусу внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання (придбання) ними будь-якого іншого житла; органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування повинні визначитипункти тимчасового розміщення, а також житлові приміщення з фонду житла тимчасового розміщення».

Доречним було би звільнити від оподаткування операції оренди житла, яке використовується внутрішньо переміщеним особам на основі договорів оренди. Надати внутрішньо переміщеним особам, які орендують житло на основі договору оренди, право на отримання податкової соціальної пільги.

Не менш важливою проблемою є забезпечення можливості реалізації права на житло молоддю. На сьогодні державою реалізовуються ряд житлових програми, в яких може прийняти участь молодь з метою реалізації права на житло. Незважаючи на це, молодіжна житлова проблема не вирішена, оскільки маємісце постійне недофінансування програм, а кредити на придбання житлаєнедоступні.

З метою реалізації конституційних прав молодих громадян на житло, посилення координації зусиль держави в цьому напрямі науковцями та практиками пропонується прийняти Закон України «Про забезпечення молоді житлом», проект якого уже розроблений. Він дасть змогу акумулювати та спрямувати державні кошти на: виконання Державної програми забезпечення

молоді житлом, інших програм забезпечення житлом молодих громадян України; розроблення нових фінансово-кредитних програм, спрямованих на розв'язання вирішення житлових проблем молоді за допомогою механізму надання довгострокових державних кредитів і цільових адресних субсидій та кредитів за рахунок інших джерел фінансування на будівництво (реконструкцію) і придбання житла; кредитування, у тому числі пільгове, будівництва (реконструкції) і придбання житла для молоді; надання молодим сім'ям цільових адресних субсидій за кредитами, отриманими ними в комерційних банках на будівництво (реконструкцію) чи придбання житла; фінансування будівництва житла для молодих сімей шляхом застосування спеціальних житлово-накопичувальних депозитних рахунків у комерційних банках; залучення коштів кредитних спілок на покриття витрат на перший внесок для молодих сімей при отриманні кредитів комерційних банків; формування резервного фонду за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету; залучення іноземних інвестицій, у тому числі кредитів, для подальшого кредитування сімей та самостійних громадян для будівництва (реконструкції) і придбання житла згідно із законодавством.

Важливим питанням, яке потребує сьогодні нагального вирішення є також формування та розвиток сектору соціального житла.Загалом, житлова політика держави з цього питання характеризується нестачею державнихкоштів для фінансування будівництва соціального житлата правовою базою, що має декларативний характер.

Для забезпечення сфери соціального житлового будівництва Верховною Радою України прийнято законодавчі акти, зокрема, Закон України «Про житловий фонд соціального призначення», Концепцію Державної програми «Соціальне житло». З огляду на тенденції, визначені Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України щодо рівня бідності в Україні, в середньому для 20–25% сімей отримання соціальногожитла є єдиним реальним способом

вирішення їхньої житлової проблеми. Згаданий Закон «Про житловий фонд соціального призначення» України слід розглядати як перший крок нашляху формування соціального житла.

Однак слід зазначити, що на сьогодні Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» не дає потрібного соціального ефекту, оскільки не виконується через недостатні обсяги фінансування. Наприклад, у Києві в липні 2010 р. Київська міська рада ухвалила рішення «Про затвердження Програми розвитку соціального житла у місті Києві на 2010–2015 рр.» № 1274/4712, у якому було передбачено виділення 366 млн грн на формування фонду соціального житла. Із цієї суми на 2010 р. було заплановано виділити лише 14 млн грн із міського бюджету, а в 2011 р. – 40 млн грн (по 20 млн із державного та міського бюджетів).

Подальший розвиток сектору соціального житла передбачає необхідність створення в державі економічно ефективного механізмубудівництва дешевого житла економкласу, яке держава могла б надавати на умовах соціального найму відповідним категоріям населення.

Звичайно, можна визначити і інші проблеми пров’язані з реалізацією права на житло фізичних осіб.Зокрема те, що комерційні житлові кредити внаслідок їх високої вартості недоступні для більшості громадян. Такі кредити надаються переважно для придбання житла на вторинному ринку, що не сприяє збільшенню обсягів житлового будівництва та зниженню його вартості.

Це і зменшення обсягу державного фінансування житлового будівництва, що призвело до зменшення загального обсягу введення житла в експлуатацію. Також те, що затверджені Кабінетом Міністрів України програми забезпечення житлом окремих категорій громадян не охоплюють усі категорії громадян, що потребують поліпшення житлових умов.

Проблемою є і не запровадження нових механізмів вирішення житлових питань шляхом спільної участі громадянина та держави у фінансуванні

будівництва (придбання) житла, зокрема, надання цільових житлових субсидій, запровадження системи заощадження коштів для будівництва (придбання) житла.

Суб'єктами житлових правовідносин єфізичні особи, юридичні особи, держава в особі спеціально уповноважених суб'єктів, органи місцевого самоврядування.

До фізичних осіб як суб'єктів житлових правовідносин належать громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Вони володіють певною цивільною правоздатністю та дієздатністю. Основними суб'єктами житлового права є громадяни України. Також, законом України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" (ст. 3) визначено, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Ця норма чинного законодавства стосується і житлових прав. Тобто, право на житло в Україні можуть мати фізичні особи, незалежно від їх громадянства і постійного місця проживання.

Чинним Житловим кодексом України (ст.9) передбачені такі житлові права:

1.Право на одержання у безстрокове користування у встановленому порядку жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду, або на одержання за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення для категорій громадян, визначених законом, або в будинках житлово-будівельних кооперативів.

2.Забезпечення постійним житлом громадян, які відповідно до законодавства мають право на його отримання, може здійснюватися шляхом будівництва або придбання доступного житла за рахунок надання державної підтримки у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3.Право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду, житлових приміщень у гуртожитках, які перебувають у власності територіальних громад, або придбання їх у житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законом.

4.Ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування жилим приміщенням інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом.

5.Житлові права охороняються законом, за винятком випадків, коли вони здійснюються в суперечності з призначенням цих прав чи з порушенням прав інших громадян або прав державних і громадських організацій.

Норми коментованої статті повторюють положенням ст. 47 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на житло.Право на житло означає перш за все право особи мати житло для власного проживання та для проживання членів її сім'ї. Реалізація даного права можлива внаслідок будівництва житла, отримання житла у власність, а також шляхом отримання житла на умовах оренди або соціального найму.

Стаття 10 Житлового кодексу України передбачає для фізичних осіб як суб’єктів житлових прав і житлові обов’язки. Зокрема, це:

1) дбайливо ставитися до будинку, в якому вони проживають, тобто відповідне відношення до санітарно-технічного та іншого обладнання, об'єктам благоустрою, дотримувати правил утримання жилих будинків, пожежної безпеки, дотримувати чистоту та порядок у під'їздах, кабінах ліфтів, на сходових клітинах та в інших місцях загального користування;

2) використовувати жиле приміщення відповідно до його цільового призначення (тільки для проживання);

3) додержувати передбачених чинним законодавством правил користування жилими приміщеннями;

4) економно витрачати воду, газ, електричну і теплову енергію;

5) не використовувати жилі будинки та жилі приміщення на шкоду інтересам суспільства. Мова йдеться про загальну заборону зловживання правами власників та наймачів жилих будинків та приміщень, а також про повагу до прав інших громадян.

Порушення житлових обов'язків фізичними особами тягне за собою відповідальність винної особи в обсягах та порядку передбаченому чинним законодавством.

Фізичні особи можуть реалізувати своє право на житло різними способами: одержання житла у безстрокове користування в будинках державного чи громадського житлового фонду, набуття житла у власність; найм житла, в тому числі соціальний найм тощо.

Згідно з чинним законодавством, одним із способів реалізації громадянами свого права на житло є одержання у безстрокове користування у встановленому порядку житлового приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду.Сьогодні, у період розробки нового Житлового кодексу активно обговорюється роль забезпечення громадян житлом з державного та громадськогоо житлових фондів соціального використання в умовах ринкових відносин. Зокрема, висловлювалася думка, що забезпечення житлом всіх, хто потребує поліпшення житлових умов громадян має негативна властивість формувати у них утриманське ставлення до вирішення своїх житлових проблем, небажання вкладати власні кошти у придбання і будівництво житла.Деякі науковці роблять висновок, що в умовах ринкової економіки громадянин повинен сам піклуватися про поліпшення своїх житлових умов, з урахуванням чого пропонувалося максимально скоротити участь держави у вирішенні цих проблем.

Соціальна політика України передбачає обов'язок держави здійснювати підтримку найменш соціально захищених категорій громадян, які не мають можливості самостійно вирішити свою житлову проблему

В даний час склалася ситуація, коли більшість громадян, володіючи правом вільно вибирати способи реалізації права на житло, із-за низької платоспроможності, позбавлені можливості зробити відповіднийвибірі поліпшити свої житлові умови з використанням ринкових механізмів. З урахуванням цього значення надання житла з державного та громадського житлових фондів як і раніше велике.

Право на отримання житла в будинках державного та громадського житлового фонду мають громадяни, яких визначено як таких, що потребують поліпшення житлових умов. Підстави визнання громадянина таким, що потребує поліпшення житлових умов, визначені ст. 34 ЖК України та Правилами обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень. Насамперед, потребуючими поліпшення житлових умов визначаються громадяни, які забезпечені житловою площею на одну особу нижче встановленого рівня. Рівень забезпеченості, а також норму середньої забезпеченості житлом визначають обласні Ради народних депутатів з врахуванням житлової ситуації області. Отже, громадяни, забезпечені житловою площею менше визначеного рівня мають право бути зарахованими на квартирний облік.

Потребуючими поліпшення житлових умов визнаються також громадяни, які проживають в житлових приміщеннях, що не відповідають встановленим санітарним і технічним вимогам (аварійний стан, розташування житлового приміщення у підвалі та напівпідвалі тощо). Проживання тривалий час за договором оренди в будинках приватного житлового фонду, в гуртожитках, проживання в одній кімнаті по дві і більше сім'ї, незалежно від родинних

відносин або осіб різної статі, старших за 9 років, крім подружжя, теж є підставами для визнання громадян потребуючими поліпшення житлових умов.

Квартирний облік потребуючих поліпшення житлових умов здійснюється як за місцем проживання особи у виконавчому органі відповідної ради, так і за місцем роботи. Громадянам, які перебувають на квартирному обліку потребуючих поліпшення житлових умов, житло надається в порядку черговості.

Чинний Житловий кодекс України передбачає порядокпершочергового надання житла,позачергове надання житла і надання житла в порядку загальної черги.

За даними Державної служби статистики України у 2014 році кількість сімей та одинаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року становить 657 тис., з них одержали житло протягом року 3 тис. З кожним роком кількість сімей та одинаків, які перебували на квартирному обліку та одержали житло зменшується. Наприклад, у 2011 році перебували на квартирному обліку 1084 тис., з них одержали житло 7 тис., у 2012 році – 1022 тис., з них одержали житло 7 тис., у 2013 році – 808 тис., з них одержали житло 6 тис. сімей та одинаків[78].

Якщо ж глянути на дані з 2000 року, то стає очевидним, що така тенденція з року в рік тільки погіршується. Не зважаючи на те, що кожного року квартирна черга значно зменшується, частка державного фінансування теж зменшується ще більше. На сьогодні громадяни України не можуть в повній мірі реалізувати своє право на одержання житла у безстрокове користування в будинках державного та громадського житлового фонду.В умовах сучасних відносин власності право громадян на одержання житла з державного і громадського житлових фондів не може залишатися основним аспектом права на житло. Разом з тим цей спосіб реалізації права на житло не можна недооцінювати із-за низької платоспроможності громадян. З урахуванням цього значення надання житла з державного та громадського житлових фондів як і раніше велике.

Житло може перебувати у власності громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства (ст. 47 Конституції України).

До підстав набуття права власності на житло законодавство відносить будівництво (створення) житла (ч. 2 ст. 331 ЦК України), договори (купівлі-продажу, міни, дарування, ренти, довічного утримання), викуп квартири членом житлово-будівельного (житлового) кооперативу (ст. 384 ЦК України), реквізиція (ст. 353 ЦК України), конфіскація (ст. 354 ЦК України), набуття права власності на безхазяйну річ (ст. 335 ЦК України), викуп пам'ятки історії та культури (ст. 352 ЦК України), викуп у власника належного його житлового будинку у зв'язку з викупом земельної ділянки, на якій він розміщений (ст. 351 ЦК України); приватизація (ст. 345 ЦК України), звернення стягнення на майно за зобов’язаннями власника (п. 8 ч. 1 ст. 346 ЦК України), спадкування; передача об'єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах або у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, а також об'єктів права комунальної власності у державну власність безоплатно або шляхом обміну (Закон України “Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності”), договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно (ч. 1 ст. 89 СК України), договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) (ст. 190 СК України) та ін.

Найм (оренда) житла є однією із форм реалізації громадянами права на житло, яке закріплене Конституцією України. Отримуючи право користування житлом, наймач та особи, які проживають разом з ним, набувають різних прав та обов’язків щодо використання житлового приміщення. Межі здійснення цих прав залежать від виду договору найму, строку дії договору, а також форми його укладення.

Договір найму жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду укладається в письмовій формі між наймодавцем (ЖЕО, а у випадку її відсутності – власником або володільцем відповідного жилого приміщення) і наймачем – фізичною особою, на ім’я якої видали ордер.Разом із тим права та обов’язки сторін договору найму житлового приміщення є численними і різноманітними, що дозволяє їм утворювати в сукупності зміст цивільних правовідносин користування житлом, заснованих на такому договорі.

Сучасна світова практика свідчить проте, що орендне житло є значною частиною житлового фонду майже в усіх розвинених країнах. Наприклад, у Швейцарії – 70%, Німеччині – 57%, США – близько 50%, Нідерландах – 46%, Швеції – 40%, Франції – 36,5%, Японії – 33,4%, Великій Британії – близько 30%, Чехії – 29%, Італії – 20%. Особливо велику частку орендне житло становить у житловому фонді великих міст: у Берліні – 88%, Амстердамі – 86%, Женеві – 85%, Відні – 76%, Нью-Йорку – 70%, Брюсселі – 57%, Парижі – 53%, Копенгаґені – 50%, Стокгольмі – 49%, Гельсінкі, Лондоні – 41%46.

Найм

Соціальний найм жилих приміщень має місце там, де правовідносини виникають з приводу житла, що входить до складу державного або громадського житлового фонду. Важливою особливістю соціального найму жилого приміщення є специфічні вимоги до суб’єктів. Так, наймачем у договорі соціального найму жилого приміщення може бути тільки спеціальний суб’єкт. Проте, у кожному разі, така особа повинен мати потребу в соціальному захисті. Крім того, він має потребувати поліпшення житлових умов і постійно проживати в даному населеному пункті.

До юридичних осіб як суб’єктів житлового права належать житлово-комунальні підприємства та ОСББ (об’єднання співвласників багатоквартирного будинку). Відповідно до статті 14 Податкового кодексу України житлово–комунальні підприємства – це суб'єкти господарювання, які безпосередньо

виробляють, створюють та/або надають житлово–комунальні послуги. Ці підприємства укладають договори від імені мешканців з усіма суміжними комунальними службами, деякі роботи виконують самостійно.Науковці зазначають, що організаційні принципи роботи житлово–експлуатаційних підприємств є застарілими і це свідчить про необхідність реформування існуючої системи управління житловим фондом, демонополізації ринків попиту і пропозиції на житлово–комунальні послуги, впровадження належної системи договірних відносин, підготовки і залучення професійних управителів у цю сферу

Для здійснення своїх повноважень співвласники багатоквартирного будинку можуть створити юридичну особу – об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). Слід зауважити, що створення об'єднання співвласників ніяким чином не впливає на режим спільної власності та на правомочності співвласників щодо використання та утримання спільного майна. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» ОСББ – юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна. Науковці зазначають, що згідно законодавства основною метою створення та функціонування ОСББ є забезпечення і захист прав співвласників багатоквартирного будинку, забезпечення сумлінного виконання їхніх обов'язків, своєчасного надходження коштів за користування послугами, належного утримання та використання неподільного і спільного майна співвласників, дотримання вимог, передбачених законодавством та статутними документами.

В Законі України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" введено нове поняття управителя, який є юридичною особи, що

здійснює управління неподільним та загальним майном житлового комплексу за дорученням власників майна і забезпечує його належну експлуатацію тощо.

Суб'єктами житлового права можуть бути підприємства, установи організації у випадках, якщо вони, як юридичні особи, мають житловий фонд і надають його своїм працівникам, або виступають замовниками житлового будівництва.

До суб'єктів житлового права відносяться державні органи виконавчої влади, зокрема загальнодержавного та регіонального рівня управління.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади місцеві державні адміністрації.Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

Так, Кабінет Міністрів України відповідно до ст.6 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» покликаний реалізувати державну політику в житловій сфері і забезпечувати виконання житлової політики, що полягає зокрема у: 1) забезпечення реалізації державної політики у цій сфері; 2) розроблення загальнодержавної програми розвитку соціального житла та здійснення контролю за її виконанням; 3) координація діяльності центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій у цій сфері; 4) здійснення інших повноважень у цій сфері відповідно дочинного законодавства.

Спеціальним центральним органом виконавчої влади з питань реалізації житлової політики є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон) є центральним органом

виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Мінрегіон є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізуєдержавну регіональну політику, державну житлову політику і політику у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, а також забезпечує формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства.

Відповідно до Положення про міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства основними завданнями Мінрегіону є:

1) забезпечення формування та реалізація державної регіональної політики, державної житлової політики і політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства;

2) забезпечення формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства, у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

3) забезпечення технічного регулювання у сфері будівництва, містобудування, промисловості будівельних матеріалів, житлово-комунального господарства.

На регіональному рівні управління суб'єктами житлового права є обласні та районні державні адміністрації. Відповідно до ст.1 Закону України " Про місцеві державні адміністрації" місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень у сфері житловової політики здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження,

делеговані їй відповідною радою. Відповідно до Закону України “Про місцеві державні адміністрації” можна виділити такі повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері реалізації житлової політики:1) визначає і встановлює норми споживання у сфері житлово-комунальних послуг, здійснює контроль за їх дотриманням; 2) забезпечує організацію обслуговування населення підприємствами, установами та організаціями житлово-комунального господарства; 3) організовує роботу з атестації об'єктів, сертифікації продукції, робіт і послуг підприємств і організацій житлово-комунального господарства; 4) здійснює заходи щодо ведення в установленому порядку єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов; забезпечує в установленому порядку надання населеннюсубсидій на житлово-комунальні послуги тощо.

Суб’єктом житлового права можуть бути органи місцевого самоврядування, які є власниками житлового фонду. Відповідно до ст.2 Закону України «Про місцеве самоврядування» місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Відповідно до статті 11 Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи, які є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади - також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать: 1) управління об'єктами житлово-комунального господарства; 2) облік громадян, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов; 3)

розподіл та надання відповідно до законодавства житла, що належить до комунальної власності; 4) вирішення питань щодо використання нежилих приміщень, будинків і споруд, що належать до комунальної власності; 5) сприяння розширенню житлового будівництва, подання громадянам, які мають потребу в житлі, допомоги в будівництві житла, в отриманні кредитів, у тому числі пільгових, та субсидій для будівництва чи придбання житла; 6) подання допомоги власникам квартир (будинків) в їх обслуговуванні та ремонті; сприяння створенню об'єднань співвласників багатоквартирних будинків; 7) здійснення заходів щодо розширення та вдосконалення мережі підприємств житлово-комунального господарства; 8) здійснення відповідно до законодавства контролю за належною експлуатацією та організацією обслуговування населення підприємствами житлово-комунального господарства; 9) облік відповідно до закону житлового фонду, здійснення контролю за його використанням;10) надання відповідно до закону громадянам, які потребують соціального захисту, безоплатного житла або за доступну для них плату;11) здійснення контролю за станом квартирного обліку та додержанням житлового законодавства на підприємствах, в установах та організаціях, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності;12) видача ордерів на заселення жилої площі в будинках державних та комунальних організацій;13) облік нежилих приміщень на відповідній території незалежно від форм власності, внесення пропозицій їх власникам щодо використання таких приміщень для задоволення потреб територіальної громади; 14) облік відповідно до закону об'єктів нерухомого майна незалежно від форм власності;15) здійснення заходів щодо ведення в установленому порядку єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов; 16) організація роботи, пов’язаної із завершенням будівництва багатоквартирних житлових будинків, що споруджувалися із залученням коштів фізичних осіб, у разі неспроможності забудовників продовжувати таке будівництво тощо.

Органи місцевого самоврядування відповідно до ст. 9 Закону «Про житловий фонд соціального призначення»: створюють за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших джерел фінансування житловий фонд соціального призначення; здійснюють управління житловим фондом соціального призначення, організовують його належне обслуговування та ремонт, упорядкування та утримання прибудинкових територій; здійснюють контроль за використанням соціального житла за призначенням, визначають виконавця житлових та комунальних послуг порядку, встановленому законом, вживають заходів щодо забезпечення збереження житлового фонду соціального призначення незалежно від форми власності; встановлюють плату за соціальне житло; приймають рішення про проведення реконструкції, капітального ремонту, переобладнання нежилих будинків у жилі або знесення непридатних для проживання жилих будинків з житлового фонду соціального призначення; забезпечують пристосування жилих будників до потреб інвалідів та дітей-інвалідів, які мешкають у них, шляхом обладнання спеціальними засобами і пристосуваннями під'їздів, сходових площадок та житла, займаного інвалідами чи сім'ями, в яких є інваліди та/або діти-інваліди; ведуть облік громадян, які мають право на отримання квартир, садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення, приймають рішення про надання цим громадянам соціального житла; ведуть щорічний моніторинг сукупного доходу громадян, які перебувають на соціальному квартирному обліку або вже отримали таке житло; укладають та розривають договори найму соціального житла; затверджують у межах своїх повноважень місцеві програми розвитку соціального житла, здійснюють контроль за їх виконанням; здійснюють інші повноваження.

Особливості правового статусу споживачів у цивільних відносинах

Категорія «споживач» має багато тлумачень як наукових, так і законодавчих. Вперше визначення поняття «споживач» було сформульовано у Хартії захисту прав споживачів, прийнятій 25-ою сесією Консультативної Асамблеї Європейського Союзу 1973 року, якою встановлювалося, що споживач – це фізична або юридична особа, яка користується товарами й послугами з особистоюметою.

В юридичній літературі немає єдиного спільного визначення поняття «споживач». Розходження у трактуванні цього терміну стосуються саме особи споживача (фізичної особи, юридичної особи, фізичної особи- підприємця) і його мети (купівлі продукції для особистих потреб пов'язаних чи не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника).

Науковці більше схильні називати споживачем лише фізичну особу, яка придбаває товари для власного споживання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. Однак, в юридичній літературі наводяться аргументи на користь розширення поняття „споживач" і пропонуються внесення змін у поняття „споживач", включивши до нього крім фізичних, ще юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

У чинному законодавстві України термін „споживач" зустрічається досить часто, однак його трактування є різним. Так, у п. 22 ст. 1 Закону України „Про захист прав споживачів" споживачем визнається фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для власних особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Із цього визначення випливає, що споживачем може бути тільки фізична особа. Маються на увазі не тільки громадяни України, але й іноземні громадяни, а також особи без громадянства. Таким чином, при застосуванні норм зазначеного Закону юридичні особи не можуть бути віднесені до споживачів. Крім того, Закон не застосовується, якщо громадянин зареєстрований як фізична особа-підприємець

і замовляє або використовує товари, роботи (послуги) для ведення підприємницької діяльності; а також, коли буде встановлено, що громадянин здобуває, замовляє, використовує товари, роботи (послуги) для діяльності, визнаної законодавствомпідприємницькою.

Відповідно до Закону, споживачем може бути також і громадянин, що безпосередньо не придбавав товар або не замовляв роботу (послугу), але користується ними. Наприклад, громадянин, якому було подаровано товар, або члени родини громадянина, який купив товар.

В окремих випадках, споживачем виступає як фізична так і юридична особа. Наприклад, при наданні житлово-комунальних послуг, споживачем визнається фізична чи юридична особа, яка отримує або має намір отримати житлово-комунальну послугу (ст.1 Закону України «Про житлово- комунальні послуги); при наданні послуг користування проводового мовлення споживачем визначається юридична або фізична особа, якій надаєтьсяпослуга проводового мовлення (п.1 Правил користування проводовим мовленням);при наданні послуг з перевезення пасажирів та вантажу залізничним транспортом,споживачпослуг – юридична абофізичнаособа,якій надаютьсяпослугизперевезенняпасажірівтавантажівзалізничним транспортом (п.8 Технічного регламенту надання послуг з перевезення пасажирів та вантажів залізничнимтранспортом).

Отже, законодавчий термін „споживач” використовується у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні споживач – це юридична або фізична особа, фізична особа – суб’єкт підприємницької діяльності, що придбаває товари, роботи (послуги) для особистих потреб, а у вузькому – це лише фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), що придбаває продукцію для власних особистих потреб, безпосередньо не пов’язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника.

Крім терміну «споживач», в науковій літературі досить часто згадується термін «покупець» та «клієнт». Науковці ці поняття розмежовують і вважають їх відмінними один від одного. Видається, що поняття «споживач», «покупець» та «клієнт» – це одні і ті ж терміни, які є синонімами, тому їх розмежування є помилковим, що може призвести до неправильного розуміння певних положень та підходів та до перекручування понятійного апарату.

Попри важливість сфери захисту прав споживачів на рівні ЄС, єдиного визначення поняття «споживач» в законодавстві ЄС немає. Це поняття визначено в Директивах ЄС (тобто в актах вторинного законодавства), залежно від предмету регулювання цієї Директиви. Однак аналіз визначень свідчить, що вони істотно не різняться. А тому можна сказати, що споживачем в ЄС є тільки фізична особа, яка придбаває товар, послуги тощо для особистих (зокрема сімейних) потреб.

Отже, існує потреба у визнанні єдиного, чіткого термінологічного визначення поняття «споживач», яке, може бути викладене наступним чином: споживач це фізична особа, юридична особа незалежно відформивласності, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукціюдляособистихпотреб,безпосередньонепов'язанихіз підприємницькою та професійноюдіяльністю.

Права споживачів – це передбачений Конституцією України, Законом України «Про захист прав споживачів», іншими нормативно-правовими актами обсяг формально визначених правових можливостей, спрямованих на задоволення інтересів споживачів в сфері торгівлі, громадського харчування, виконання робіт чи надання послуг, що встановлюються, охороняються і гарантуються державою.

Уперше про права споживачів згадується в 1962 р. Президентом Дж. Кеннеді в Посланні Конгресу США, де було зазначено, що споживач має право:

1) на безпеку товарів і послуг – право на захист від продажу товарів, які є

небезпечними для життя та здоров’ялюдини;

2) на інформацію – право на захист від недобросовісноїреклами;

3) на вибір – можливість вільного вибору товарів будь-якої категорії за помірнимицінами;

4)бути вислуханим – право на те, що споживачі будуть почутими,особливо це стосується судового розгляду;

5) на просвіту споживачів – право споживачів вивчати свої права й способи їх захисту;

6) на компенсацію збитків – право на відшкодування моральної та матеріальної шкоди в разі порушення правспоживачів.

На міжнародному рівні права споживачів декларувалися спочатку в Хартії захисту споживачів, прийнятій 25 сесією Консультативної Асамблеї Європейського Союзу в 1973 р., а згодом у Керівних принципах для захисту інтересів споживачів, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН 09.04.1985 р.У ч. 1 ст. 4Закону України „Про захист прав споживачів” закріплені такі права споживачів: захист своїх прав державою; належну якість продукції та обслуговування; безпеку продукції; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця); відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечною для життя і здоров’я людей продукцією у випадках,передбаченихзаконодавством;зверненнядосудутаінших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав; об’єднання в громадські організації споживачів (об’єднанняспоживачів).

Ці права споживачів називаються загальними правами споживачів.

Вони належать кожному споживачеві.

Однак потрібно виділити і наявність спеціальних прав споживачів, які обумовлені специфікою споживчих відносин. До спеціальних прав споживачів належать: права споживача у разі придбання ним товару неналежної якос; права споживача при придбанні товару належної якості; права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг); права споживача у разі придбання ним продукції у кредит; права споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями; право споживача у разі укладення договору на відстані; права споживача у сфері торговельного та інших видів обслуговування. Охарактеризуємоїх.

Права споживачів у разі придбання ними товарів неналежної якості.

Відповідно Закону України «Про захист прав споживачів» споживач в разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків продукції має право вимагати:

1) пропорційного зменшення ціни;

2) безоплатного усунення недоліків товару в розумнийстрок;

3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару, Зверніть увагу!

Ідеться про звичайні, дрібні недоліки, які допускають використання товару і стосуються його функціонування (наприклад, подряпини або незначні пошкодження та інше).

І тільки у разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач у порядку та у строки, що встановлені законодавством, і на підставі обов’язкових для сторін правил чи договору має право за своїм вибором вимагати від продавця абовиробника:

1) розірвання договору та повернення сплаченої за товаргрошової суми;

2) заміни товару на такий самий товар або на аналогічний зчисла

наявних у продавця (виробника).

Істотний недолік – недолік, який робить неможливим чи недопустимим використання товару відповідно до його цільового призначення; виник з вини виробника (продавця, виконавця); після його усунення проявляється знову з незалежних від споживача причин і при цьому має хоча 6 одну з нижченаведених ознак:

а) його взагалі не можна усунути;

б) його усунення потребує понад чотирнадцять календарних днів; в) він робить товар суттєво іншим, ніж передбачено договором.

Вимоги споживача пред'являють на вибір споживача продавцеві за місцем купівлі товару, виробникові або підприємству, що задовольняє ці вимоги за місцезнаходженням споживача.

Зазначені вимоги за місцезнаходженням споживача задовольняють також створені власником продавця торговельні підприємства та філії, що здійснюють продаж аналогічних придбаним споживачем товарів, або підприємства, на які ці функції покладено на підставі договору. Функції

представників підприємств-виробників виконують їх представництва та філії,створенівиробникамидляцієїмети,абопідприємства,які задовольняють зазначені вимоги на підставі договору звиробником.

Доставка великогабаритних товарів і товарів вагою понад п'ять кілограмів продавцеві, виробникові (підприємству, що задовольняє вимоги споживача) та їх повернення споживачеві здійснюють за рахунок продавця, виробника (підприємства, що задовольняє вимога споживача).

За наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а в разі виникнення потреби в перевірянні якості – протягом чотирнадцяти днів або за домовленістю сторін. Під час заміни товару з недоліками на товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості, ціна на який змінилася, перерахунок вартості непровадиться.

Під час заміни товару з недоліками на такий самий товар іншої марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості перерахунок вартості товару з недоліками у разі підвищення ціни провадять виходячи з його вартості на час обміну, а в разі зниження ціни – виходячи з вартості на час купівлі.

Якщо договір розривають, розрахунки зі споживачем у разі підвищення ціни на товар провадять виходячи з його вартості на час пред'явлення відповідної вимоги, а в разі зниження ціни – виходячи з вартості товару на час купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертають споживачеві у день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші у день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше ніж протягом семиднів.

У разі придбання споживачем продовольчих товарів неналежної якості продавець зобов'язаний замінити їх на товари належної якості або повернути споживачеві сплачені ним гроші, якщо недоліки виявлено у межах строку придатності.

У разі пред'явлення споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару вони повинні бути усунуті протягом чотирнадцяти днів з дати його пред'явлення або за згодою сторін в інший строк.

На письмову вимогу споживача на час ремонту йому надають (з доставкою) товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) незалежно від моделі. Для цього продавець, виробник (підприємство, що задовольняє вимоги споживача) зобов'язані створювати (мати) обмінний фонд товарів. Перелік таких товарів визначає додатком №2 до Постанови КМУ від 19 березня 1994 року № 172 «Про реалізацію окремих положень Закону України "Про захист прав споживачів". До нього входять: телевізори, мікрохвильові печі, магнітоли, кухонні машини, магнітофони, в'язальні машини, радіоприймачі, пилососи, холодильники, електропраски, морозильники, електроміксери, пральні машини, електросокочавилки, апарати телефонні, у тому числі мобільного зв'язку, персональні комп'ютери та частини комплектації до них, апаратура для

відеозапису та відтворення зображення і звуку, електрофени, електрокавоварки, електрочайники тощо.

За кожний день затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) та за кожний день затримки усунення недоліків понад установлений строк (чотирнадцять днів) споживачеві виплачують неустойку в розмірі одного відсотка вартості товару.

У разі усунення недоліків шляхом заміни виробу комплектації або складової частини товару, на які встановлено гарантійні строки, гарантійний строк на новий виріб комплектації і складову частину обчислюють починаючи від дня видання споживачеві товару після ремонту.

Споживач має право пред'явити виробникові (продавцеві) вимогу про безоплатне усунення недоліків товару після закінчення гарантійного строку. Ця вимога може бути пред'явлена протягом установленого строку, служби, а якщо такий не встановлено – протягом десяти років, якщо в товарі було виявлено недоліки (істотні недоліки), допущені з вини виробника.

· пропорційного зменшенняціни;

· відшкодування витрат на усунення недоліківтовару;

· розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошовоїсуми;

· заміни товару на такий самий або аналогічний з числа наявних у продавця (виробника)товар.

Вимоги споживача розглядають після пред'явлення споживачем розрахункового документа, а щодо товарів, на які встановлено гарантійний строк, – технічного паспорта чи іншого документа, що його замінює, з позначкою про дату продажу.

Права споживачів при придбанні товару належної якості.

Споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості на аналогічний у продавця, у якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив

його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний запризначенням.

Споживач має право на обмін товару належної якості протягом чотирнадцяти днів, не рахуючи дня купівлі, якщо триваліший строк не оголошено продавцем.

Обмін товару належної якості провадять, якщо його не використовували і якщо збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, виданий споживачеві разом з проданимтоваром.

Перелік товарів належної якості, що не підлягають обміну (поверненню)передбаченийдодатком№3доПостановиКМУвід19березня 1994року№172«ПрореалізаціюокремихположеньЗаконуУкраїни"Про захист прав споживачів". Зокрема, це · продовольчі товари, лікарські препарати та засоби, предмети сангігієни; непродовольчі товари: фотоплівки, фотопластинки,фотографічнийпапір;·корсетнітовари;·парфумерно-косметичні вироби; перо-пухові вироби; · дитячі іграшки м’які; дитячі іграшки гумові надувні; зубні щітки; мундштуки; апарати для гоління; помазки для гоління; розчіски, гребінці та щітки масажні; сурдини (для духових музичних інструментів); скрипкові підборіддя; рукавички; тканини; тюлегардинні і мереживні полотна; килимові вироби метражні; металопрокат, трубна продукція; пиломатеріали, погонажні вироби (плінтус, наличник), плитні матеріали (деревноволокнисті та деревностружкові плити, фанера) і скло, нарізані або розкроєні під розмір, визначений покупцем (замовником);аудіо-,відеокасети,дискидлялазернихсистемзчитуванняіз записом; вироби з натурального та штучного волосся (перуки); товаридля немовлят(пелюшки,соски,пляшечкидлягодуваннятощо);інструментидля манікюру,педикюру(ножиці,пилочкитощо);ювелірнівиробиз дорогоціннихметалів,дорогоцінногокаміння,дорогоцінногокаміння органогенного утворення та напівдорогоцінногокаміння.

Цей перелік сформований за такими принципами: це безпосередній та близький контакт споживача та придбаної продукції; неможливість перевірити, чи було використано товар; неможливість після придбання товару продати його іншому споживачеві (відрізна продукція, наприклад); дотримання гігієнічних вимог.

Якщо на момент обміну аналогічного товару немає у продажу, споживач має право або придбати будь-які інші товари з наявного асортименту з відповідним перерахуванням вартості, або розірвати договір та одержати назад гроші у розмірі вартості повернутого товару, або здійснити обмін товару на аналогічний після першого ж надходження відповідного товару в продаж. Продавець зобов'язаний у день надходження товару в продаж повідомити про це споживача, який вимагає обміну товару.

За умови розірвання договору купівлі-продажу розрахунки зі споживачем провадять виходячи з вартості товару на час його купівлі. Гроші,сплачені за товар, повертають споживачеві у день розірвання договору, ав разі неможливості повернути гроші у день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше ніж протягом семи днів.

Однак у чинній редакції Закону України «Про захист прав споживачів» може мати місце тільки обмін на подібний товар, який підходить покупцю. Тільки в тому випадку, якщо обміняти товар неможливо, може йтися про повернення грошей (розірвання договору).

Права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг).

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів» у разі виявлення недоліків у виконаній роботі (наданій послузі) споживач має право на свій вибір вимагати:

1) безоплатного усунення недоліків у виконаній роботі (наданій послузі) у розумнийстрок;

2) відповідного зменшення ціни виконаної роботи (наданоїпослуги);

3) безоплатного виготовлення іншої речі з такого ж матеріалу і такої ж якості чи повторного виконанняроботи;

4) відшкодування завданих йому збитків з усуненням недоліків виконаної роботи (наданої послуги) своїми силами чи із залученням третьої особи;

5) реалізації інших прав, що передбачені чинним законодавством на день укладення відповідногодоговору.

Зазначені вимоги підлягають задоволенню у разі виявлення недоліків під час приймання виконаної роботи (наданої послуги) або під час її виконання (надання), а в разі неможливості виявлення недоліків під час приймання виконаної роботи (наданої послуги) – протягом гарантійного чи іншого строку, встановленого договором, чи протягом двох років з дня прийняття виконаної роботи (наданої послуги) у разі відсутності гарантійного чи іншого строку, встановленого законодавством або договором.

За наявності у роботі (послузі) істотних недоліків споживач має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Якщо істотні недоліки було виявлено в роботі (послузі), виконаній з матеріалу споживача, споживач має право вимагати на свій вибір або виконання її з такого ж матеріалу виконавця, або розірвання договору і відшкодування збитків.

Зазначені вимоги можуть бути пред’явлені споживачем протягом строків, передбачених нормативно-правовими актами та нормативними документами, умовами договору, а в разі відсутності таких строків – протягом десятироків.

У разі коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі трьох відсотків вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість роботи (послуги) не

визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі трьох відсотків загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

Виконавець не несе відповідальності за невиконання, прострочення виконання або інше неналежне виконання зобов'язання та недоліки у виконаних роботах або наданих послугах, якщо доведе, що вони виникли з вини самого споживача чи внаслідок дії непереборної сили.

Про відступи від умов договору та інші недоліки в роботі (послузі), що не могли бути виявлені при звичайному способі її прийняття, споживач зобов'язаний повідомити виконавцеві не пізніше трьох діб після їх виявлення.Виконавець залежно від характеру і специфіки виконаної роботи (наданої послуги) зобов'язаний видати споживачеві розрахунковий документ, що засвідчує факт виконання роботи (надання послуги).

Виконавець зобов'язаний протягом місяця відшкодувати збитки, що виникли у зв'язку з втратою, псуванням чи пошкодженням речі, прийнятої ним від споживача для виконання робіт (надання послуг). Виконавець не звільняється від відповідальності, якщо рівень його наукових і технічних знань не дав змоги виявити особливі властивості речі, прийнятої ним від споживача для виконання робіт (надання послуг).

Якщо виконання робіт (надання послуг) вимагає використання додаткових матеріалів, такі матеріали повинні відповідати вимогам безпеки, встановленим законодавством до таких матеріалів.

Якщо після укладення договору стане очевидним, що роботи (послуги), зважаючи на їх ціну (вартість) та характеристики або інші обставини, явно не задовольнятимуть інтереси або вимоги споживача, виконавець зобов'язаний негайно повідомити про це споживача.

Виконавець зобов’язаний таким же чином повідомити споживача, якщо вартість робіт (послуг) може істотно зрости, ніж можна було очікувати під час укладеннядоговору.

Права споживача у разі придбання ним продукції у кредит.

Відповідно до статті 11 Закону України «про захист прав споживачів» передбачено, що договір про надання споживчого кредиту укладається між кредитодавцем та споживачем, відповідно до якого кредитодавець надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов’язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов’язується повернути їх разом з нарахованими відсотками.

У ст.11 Закону України “Про захист прав споживачів” чітко прописана процедура укладання договору про надання споживчого кредиту, яка включає питання щодо надання інформації кредитодавцеві та споживачеві один про одного та щодо умов кредитування: мети, для якоїспоживчийкредит може бути витрачений, форми його забезпечення, тип відсоткової ставки, сукупну вартість кредиту та вартість послуги з оформлення договору про надання кредиту, строк, на який кредит може бути одержаний, та варіанти його повернення.

Договір про надання споживчого кредиту укладається у письмовій формі, один з оригіналів якого передається споживачеві. Обов’язок доведення того, що один з оригіналів договору був переданий споживачеві, покладається накредитодавця.

Чинним законодавством встановлено, що на території України надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті забороняється.

Споживач має право протягом чотирнадцяти календарних днів відкликати свою згоду на укладення договору про надання споживчого кредиту без пояснення причин. Перебіг цього строку розпочинається з моменту передачі споживачеві примірника укладеного договору.

Відкликання згоди оформлюється письмовим повідомленням, яке споживач зобов’язаний подати особисто чи через уповноваженого представника або надіслати кредитодавцю до закінчення строку, зазначеного в абзаці першому цієї частини. З відкликанням згоди на укладення договору про надання споживчого кредиту споживач повинен одночасно повернути кредитодавцю кошти або товари, одержані згідно з договором.

Право відкликання згоди не застосовується щодо:

1) споживчих кредитів, забезпеченихіпотекою;

2) споживчих кредитів на придбанняжитла;

3) споживчих кредитів, наданих на купівлю послуги, виконання якої відбулося до закінчення строку відкликаннязгоди.

Споживач має право достроково повернути споживчий кредит, у тому числі шляхом збільшення суми періодичних виплат.

Права споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями.

Суб’єкт господарювання зобов’язаний забезпечити споживачів необхідною, достовірною, своєчасною та доступною інформацією про перелік послуг, що надаються, тарифи на них, час приймання і видачі замовлень, асортимент і ціни на товари, що пропонуються до продажу, години доставки замовлень, споживчі властивості товарів, строки їх придатності до споживання або гарантійні строки та строкслужби.

На вимогу споживача продавець зобов’язаний надати йому документи, які підтверджують якість, безпеку та ціну товарів. У разі реалізації товарів поза торговельними або офісними приміщеннями продавець зобов’язаний надати споживачеві документ, який засвідчує факт укладення договору і є підставою для виникнення взаємних прав та обов’язків.

У разі реалізації товарів за договором на відстані продавець повинен надати споживачеві інформацію про: 1) найменування продавця, його місцезнаходження

та порядок прийняття претензії; 2) основні характеристики товару; 3) ціну, включаючи плату за доставку, та умови оплати; 4) гарантійні зобов'язання та інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом товару; 5) інші умови поставки або виконання договору; 6) мінімальну тривалість договору, якщо він передбачає періодичні поставки товару; 7) вартість телекомунікаційних послуг, якщо вона відрізняється від граничного тарифу;

8) період прийняття пропозицій; 9) порядок розірваннядоговору.

У разі ненадання такої інформації суб'єкт господарювання несе відповідальність згідно із законодавством.

Споживач має право розірвати договір, укладений поза торговельними або офісними приміщеннями, за умови повідомлення про це продавцяпротягом чотирнадцяти днів з дати одержання документа, який засвідчує факт здійснення правочину поза торговельними або офісними приміщеннями чи прийняття товару або першої поставки такого товару, за умови, що такий товар є річчю, а прийняття чи поставка товару відбувається пізніше часу одержання споживачем документа на їхпродаж.

Продавець повинен повернути сплачені гроші без затримки не пізніше тридцяти днів з моменту повідомлення споживачем про розірвання договору. Споживач має право не повертати товар до моменту повернення йому сплаченої ним суми грошей.

Відповідно до ст.12 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач не має права розірвати договір, укладений на відстані, якщо:

1) надання послуги або поставка товару електронними засобами зв'язку за згодою споживача відбулися до закінчення строку розірвання договору, визначеного у пункті 1.8 цього розділу, про що споживачу було повідомлено у підтвердженніінформації;

2) споживач відкрив аудіо- чи відеокасету або носій комп'ютерного забезпечення, які постачаються запечатаними.

Право споживача у разі укладення договору на відстані.

Відповідно до ст.13 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач має право укласти договір купівлі-продажу чи надання послуг на відстані. Так, договір купівлі-продажу чи надання послуг, укладений на відстані – це договір, укладений продавцем (виконавцем) із споживачем за допомогою засобів дистанційного зв'язку. Засоби дистанційного зв'язку – поштовий зв'язок, інформаційні мережі, зокрема Інтернет, які можуть використовуватися для укладення договорів на відстані.

Використання такого способу реалізації продукції чи надання послуг має власну специфіку: по-перше, щодо нього встановлюються спеціальні умови вчинення, а по-друге, він не звільняється від основних вимог законодавства, що застосовуються до продажу товарів, надання послуг тощо. Укладаючи договір на відстані, відповідно до ст. 13 Закону України "Прозахист прав споживачів" споживач має право: на отримання інформації перед укладенням договору на відстані; на поставку продукції протягом прийнятного строку, але не пізніше тридцяти днів з моменту одержання згоди споживача на укладення договору; на розірвання договору протягом 14 днів з моменту підтвердження інформації, або з моменту одержання товару чи першої поставки товару, або з моменту укладеннядоговору.

Перед укладенням договорів на відстані продавець (виконавець) повинен надати споживачеві інформацію про: 1) найменування продавця (виконавця), його місцезнаходження та порядок прийняття претензії; 2) основні характеристики продукції; 3) ціну, включаючи плату за доставку, та умови оплати; 4) гарантійні зобов'язання та інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом продукції; 5) інші умови поставки або виконання договору; 6) мінімальну тривалість договору, якщо він передбачає періодичні поставки продукції або послуг; 7) вартість телекомунікаційних послуг, якщо вона

відрізняється від граничного тарифу; 8) період прийняття пропозицій; 9) порядок розірвання договору.

Споживач вправі розірвати укладений на відстані договір шляхом повідомлення продавця (виконавця) про це протягом чотирнадцяти днів з моменту підтвердження інформації або з моменту одержання товару чи першої поставки товару. Якщо підтвердження інформації не вимагається, споживач може розірвати договір протягом чотирнадцяти днів з моменту його укладення.

Споживач не має права розірвати договір, укладений на відстані, якщо:

1) надання послуги або поставка товару електронними засобами зв'язку за згодою споживача відбулися до закінчення строку розірвання договору, визначеного у частині четвертій цієї статті, про що споживачеві було повідомлено у підтвердженніінформації;

2) ціна товару або послуги залежить від котировок на фінансовому ринку, тобто поза контролемпродавця;

3) договірстосуєтьсявиготовленняабопереробкитоваруна замовлення споживача, тобто якщо товар не може бути проданий іншим особам або може бути проданий лише з істотними фінансовими втратами для продавця(виконавця);

4) споживач відкрив аудіо- чи відеокасету або носій комп'ютерного забезпечення, які постачаються запечатаними;

5) договір стосується доставки періодичнихвидань;

6) договір стосується лотерей чи інших азартнихігор.

Права споживача у сфері торговельного та інших видів обслуговування.

Відповідно до ст.17 Закону України «Про захист прав споживачів» за всіма споживачами однаковою мірою визнається право на задоволення їх потреб у сфері торговельного та інших видів обслуговування.

Споживач має право на вільний вибір товарів і послуг у зручний для нього час та на вільне використання електронних платіжних засобів з урахуванням режиму роботи та обов'язкових для продавця (виконавця) форм (видів) розрахунків, установлених законодавством України.

Продавець (виконавець) зобов'язаний всіляко сприяти споживачеві у вільному виборі продукції та форм її оплати. Забороняється примушувати споживача придбавати продукцію неналежної якості або непотрібного йому асортименту, у будь-який спосіб обмежувати використання ним електронних платіжних засобів, якщо відповідно до законодавства продавець (виконавець) зобов'язаний приймати їх до сплати.

Продавець (виконавець) зобов'язаний надати споживачеві достовірну і доступну інформацію про найменування, належність та режим роботи свого підприємства.

Споживач має право на перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни продукції, що придбається (замовляється), демонстрацію безпечного та правильного її використання. На вимогу споживача продавець(виконавець)зобов'язанийнадатийомуконтрольно-вимірювальні прилади, документи про якість, безпеку, цінупродукції.

У разі коли під час гарантійного строку необхідно визначити причини втрати якості продукції, продавець (виконавець, виробник) зобов'язаний у триденний строк з дня одержання від споживача письмової згоди організувати проведення експертизи продукції. Експертиза проводиться за рахунок продавця (виконавця, виробника). Якщо у висновках експертизи буде доведено, що недоліки виникли після передачі продукції споживачеві внаслідок порушення ним встановлених правил використання, зберігання чи транспортування або дій третіх осіб, вимоги споживача не підлягають задоволенню, а споживач зобов'язаний відшкодувати продавцю (виконавцю, підприємству, яке виконує його функції) витрати на проведення експертизи. Споживач, продавець

(виконавець, виробник) мають право на оскарження висновків експертизи у судовомупорядку.

У разі порушення прав споживача на підприємствах сфери обслуговування продавець (виробник, виконавець) і працівники цих підприємств несуть відповідальність, встановлену законом.

На сьогодні практика засвідчує значну кількість порушень прав споживачів, що часто ускладнює їх захист. За таких умов актуалізується потреба в суттєвому підвищенні рівня правової захищеності споживачів з урахуванням можливостей цивільно-правового захисту, який був і залишається дієвим важелем боротьби з правопорушеннями в цій сфері.

Цивільно-правовому захистові прав споживачів притаманні свої специфічні методи та засоби, які є істотно відмінними від існуючих в інших галузях права, зокрема, в адміністративному, господарському, кримінальному праві. Специфіка цивільно-правового захиступравспоживачів у застосуванні таких юридичних механізмів, що забезпечують усунення перешкод у здійсненні їх прав та відновлення правового становища споживача за рахунок майнових благ порушника, у тому числі шляхом відшкодування збитків, сплати неустойки, відшкодування моральної шкоди тощо.

Сьогодні законодавство про захист прав споживачів передбачає не лише стягнення збитків за порушення прав споживачів, а й встановлює таку форму цивільно-правової відповідальності якнеустойка.

Так, споживач, згідно із положеннями Закону України „Про захист прав споживачів”, має право на застосування такої міри відповідальності як відшкодування збитків у наступних випадках: 1) якщо виконавець своєчасно не приступає до виконання договору або виконує роботу так повільно, що закінчення її в обумовлений строк стає неможливим (п.1 ст. 10); 2) при невиконанні вимоги замовника щодо усунення недоліків послуги у певний строк, якщо при наданні послуги стане очевидним, що вона не зможе бути виконана у

відповідності з умовами договору (п. 2 ст. 10); 3) у разі виявлення недоліків у виконаній роботі у разі усунення недоліків самостійно споживачем або із залученням третьої особи (п. 3 ст. 10); 4) при наявності у послугах істотного відхилення від умов договору або інших істотних недоліках (п. 4 ст. 10); 5) якщо надання недостовірної інформації суб'єктом господарської діяльності про послугу або виконавця спричинило: набуття споживачем продукції за відсутністю в неї необхідних споживачеві властивостей; неможливість використання придбаної продукції за призначенням, а необхідна інформація не була надана у відповідний (не більше 1 місяця) строк; нанесення збитків природним об'єктам, що знаходяться у власності споживача при нанесенні шкоди життю, здоров'ю або майну споживача (п. 7 ст. 15). В усіх перерахованих випадках споживач має право вимагати відшкодування збитків та розірваннядоговору.

Однак в деяких випадках споживач має право вимагати відшкодування збитків у повному обсязі. Законодавство про захист прав споживачів не проводить розмежування категорій збитки та шкода.

В одних статтях Закону „Про захист прав споживачів" вказується на відшкодування збитків, а в інших — на відшкодування шкоди. У Закон портібно внести ясність і надати визначення цим категоріям у цивільному законодавстві України.

Цивільно-правова відповідальність за порушення договірного зобов'язання за участю споживачів у вигляді неустойки передбачена у Законі України „Про захист прав споживачів" та деяких інших нормативно- правових актів, що регулюють відносини у даній сфері. В Законі лише в трьох випадках споживач має право застосувати до порушника його прав санкцію у формі неустойки (статті 8, 10,11).

Так, в п.9 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено, що за кожний день затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної

марки (моделі, артикулу, модифікації) та за кожний день затримки усунення недоліків понад встановлений строк (чотирнадцять днів) споживачеві виплачується неустойка відповідно в розмірі одного відсотка вартості товару.

Законом встановлена також неустойка за порушення прав споживачів при укладанні договору про надання споживчого кредиту. Так, згідно з п. 6 ст. 11 Закону споживач має право протягом чотирнадцяти календарних днів відкликати свою згоду на укладення договору про надання споживчого кредиту без пояснення причин, а кредитодавець зобов'язаний повернути споживачеві кошти, сплачені ним згідно з договором, але не пізніше ніж протягом семи днів. За кожний день затримки повернення споживачу коштів понад установлений строк (сім днів), споживачеві виплачується неустойка у розмірі одного відсотка суми, належної до поверненнякредитодавцем. Право споживача на відшкодування моральної шкоди передбачене п.4 ст. 5 та п.2 статті 22 Закону України „Про захист прав споживачів". Однак, Законом України «Про захист прав споживачів» не розроблений механізм відшкодування моральної шкоди. споживача, підстав, форми та розміру її відшкодування. Пункт 2 статті 22 Закону"Прозахистправспоживачів"вказуєнате,щозахистправ споживачів, передбачених законодавством, здійснює суд. При задоволенні вимог споживача, наголошує закон, суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової)шкоди.

Суд при вирішенні питання про задоволення вимог споживача, по суті зобов'язаний вирішити питання про справедливу компенсацію споживачу в зв'язку з його втратами немайнового характеру. При винесенні рішення про задоволення вимог споживача суд спирається й на інші положення Закону України "Про захист прав споживачів", зокрема на ст. 4, яка наділяє споживача правом на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами) у випадках, передбачених законодавством. Недоліком пункту 5 статті 4 Закону

“Про захист прав споживачів” є те, що закон допускає відшкодування моральної шкоди споживачу лише у випадку завданої йому шкоди внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції). Така небезпека передбачає реальну загрозу заподіяння шкоди життю та/або здоров’ю споживача й не включає в себе інші порушення прав споживачів.

Однією із проблем відшкодування моральної шкоди споживачам у разі порушення їх прав є проблема підстав компенсації моральної шкоди. Відповідно до статті 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я; у душевних неї самої, членів її сім’ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку із знищенням чи пошкодженням її майна;у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичноїособи.

В пункті 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” визначається, що під “моральною шкодою” слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Безперечно, зміст Постанови є більш обгрунтованим у визначенні поняття моральної шкоди, оскільки в основу визначення ставляться негативні наслідки немайнового характеру, що викликані стражданнями, що і є моральною шкодою.

Однак, з вище викладеного важко визначити у чому може полягати моральна шкода споживача? Під моральною шкодою стосовно доЗакону

«Про захист прав споживачів» розуміються фізичні та моральні страждання, заподіяні споживачу внаслідок порушення продавцем (виробником, виконавцем) прав споживача і невиконання або неналежного виконання ними своїх обов’язків. Отже, до моральної шкоди споживача слід віднести стійкі (а не

тимчасові) фізичні страждання або моральні переживання, викликані ушкодженням здоров'я, непоправними майновими втратами тощо, які проявилися внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг). Сюди ж можна включити і ті моральні незручності, які відчуває споживач в результаті відмови продавця задовольнити його законні та обґрунтовані вимоги, значні і непоправні втрати на очікування виконання роботи (послуги), неетичної поведінки інших осіб по відношенню до споживача тощо.

Не менш важливою проблемою у сфері відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів є оцінка розміру відшкодування. Якправило, споживачі визначають розмір моральної шкоди на свій власний розсуд. На практиці, фактично розмір відшкодування моральної шкоди споживачам визначає суд, керуючись характером і обсягом фізичних. Зокрема, враховуються стан здоров'я споживача, тяжкість вимушених змін у його житті, час і зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, та інші обставини.

Проблема в тому, що сьогодні не існує офіційно затвердженої методики оцінки розміру моральної шкоди у разі порушення прав споживачів. Судді кожен раз встановлюють ступінь вини порушника, характер і обставини заподіяння фізичних і моральних страждань, враховують індивідуальні особливості споживача, вимоги розумності, справедливості та інші обставини, які заслуговують на увагу. Не дивно, що розміри компенсацій за моральну шкоду споживачу істотно відрізняються. Доцільно було б встановити хоча б мінімальні норми компенсації моральної шкоди споживачам, щоб забезпечити єдиний підхід до йоговідшкодування.

Законодавці залишили за судом право вирішувати форму відшкодування моральної шкоди, в тому числі і за порушення прав споживачів, оскільки у чинному законодавстві чітких меж такої форми не передбачено. У зв'язку з чим у споживача, права якого порушили, може виникати упереджена оцінка своїх понесених страждань, що породжує виникнення нових суперечок.

3.3. Правовий статус су б'єктів у сфері права соціального захисту та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України

Правовідносини, що виникають у сфері соціального захисту населення являються одним із видів суспільних відносин та особливою формою реалізації права на соціальний захист.

Право на соціальний захист належить до соціальних прав, це одне з природжених прав людини, яке визнане світовим співтовариством і закріплене в основних міжнародно-правових документах, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська соціальна хартія. Європейська хартія про основні соціальні права, підписана державами – членами Європейського Союзу. Усі вони містять права в галузі соціального забезпечення, які поділено на дві групи: права громадян, які працюють і мають право на адекватний соціальний захист і забезпечення в разі втрати заробітку внаслідок настання соціального ризику; права непрацюючих громадян, котрі не мають засобів до існування й отримують соціальну допомогу в розмірі прожиткового мінімуму.

Питання щодо правовідносин у сфері соціального захисту населення, вивчалося багатьма науковцями, а саме: А.В. Андрушко, В.С. Бакіров, І.К. Бондар, Л.І. Гончарук, В. Дем'янишин, В.В. Єрьоменко, В.О. Котюк, О.А. Красавчиков, А.І. Крупник, В.В. Лазор, В.Є. Пилипенко, В.І. Подшивалкіна, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, Б.І. Сташків, Г.І.Чанишева, О.М. Ярошенко та ін.

Соціальний захист населення посідає чільне місце в соціальній політиці. Як діяльність держави соціальний захист належить до одного із напрямів соціальної

політики поряд із такими, як зайнятість населення, система охорони здоров'я, житлова політика, освіта тощо. В умовах переходу України до соціально орієнтованої ринкової економіки основним завданням держави є соціальний захист населення, який на сьогоднішній день знаходиться в незадовільному стані. Соціальний захист повинен забезпечити вихід на принципово нові стандарти життєдіяльності людини через максимальну ефективність програм соціального захисту.

Насамперед ключовим моментом тут є здійснення ефективної політики доходів, подолання глибокої майнової диференціації не шляхом обмеження доходів багатьох сімей, а подоланням бідності.[218]

Поширеною є думка, що виникнення терміна і поняття «соціальний захист» пов'язане із прийняттям Закону США про соціальний захист (Social Security Act) у 1935 р. Його творець президент США Франклін Рузвельт назвав новий законодавчий акт «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується».[219] Однак є й інші точки зору щодо виникнення цього поняття. Як зазначає Гай Перрін, попри те, що цей термін вперше вжито у США, концепція системи соціального захисту сповна була втілена в новозеландському законодавстві 1938 р.[220]

Що стосується визначення поняття соціального захисту, то в науковій літературі найбільш поширеними вважаються такі:

1. Соціальний захист населення – державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної

---

[218] Павлюк Т. І. Соціальний захист населення в Україні. Зб. наук. пр. ВНАУ. Серія: Екон. Науки. голов. ред. О. С. Колесов. – Вінниця, 2012. – №1 (56), т. 4. – С. 113–122.

[219] The Encyclopedia Americana Complete in fhirty volumes. – New York, 1973. – Vol. 25. – 368 p.

[220] Perrin G. A. Hundred years of social insurance. G. A. Perrin, Labor and Sosiete. – 1988. – №9 (October – Desember). – P. 391–405.

частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установлення соціальних стандартів.[221]

2. Під системою соціального захисту сьогодні розуміється сукупність законодавчо визначених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення, передусім соціально вразливих.[222]

3. Соціальний захист – це система державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України.[223]

Проаналізувавши праці науковців, можемо зазначити, що соціальний захист це:

—урегульовані нормами права фактичні відносини з приводу надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між державними органами (установами і іншими уповноваженими державою особами) і фізичними особами, що мають на них право;

—урегульований нормами права зв'язок між визначеними в законі суб'єктами - громадянином і відповідними органами соціального забезпечення чи іншими уповноваженими державою органами, організаціями чи індивідуальними підприємцями, фізичними особами, не визнаних роботодавцями – з приводу надання соціального матеріального блага в грошовій

---

[221] Божко Д.В. Підвищення державних соціальних стандартів як курс на якісні зміни в житті людей. Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: V Міжнародної науково-практичної конференції (м.Харків, 27-28 вересня 2013 р.). Харків. 2013. С.548-552.

[222] Лободіна З. М. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні.- Вісн. ТНЕУ. – 2014. – №3. – С. 7–19.

[223] Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення».– Луганськ, 2011. – 23с.

і (або) натуральній формах у рамках існуючих організаційно-правових способів його здійснення (організаційно-правових форм соціального забезпечення);

—вольові суспільні відносини, які врегульовані нормами права соціального забезпечення і виникають з приводу звернення і надання громадянам різних видів соціального забезпечення, встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення для виникнення права на відповідний вид соціального забезпечення і вирішення спорів.[6]

Можемо зробити висновок, що соціальний захист – це урегульовані правовими нормами, відносини між громадянином та державою, що виникають з приводу надання різних видів соціального захисту задля забезпечення законних прав та інтересів громадян.

Ватро зазначити, що під правовідносинами в сфері соціального забезпечення розуміють – суспільні відносини, що виникають відповідно до норм права соціального забезпечення, на підставі яких наділені суб'єктивними правами і обов'язками надавачі і отримувачі соціальних благ за наявності відповідних юридичних фактів вступають між собою в правові зв'язки з приводу надання конкретного виду соціального забезпечення чи вирішення пов'язаних з ним процедурних питань.[6]

Варто звернути увагу, що у науковій, юридичній літературі дається різний перелік ознак правовідносин з соціального захисту. Так, Болотіна Н.Б. до них віднесла такі: 1) має комплексний характер, що зумовлено комплексним характером соціальних ризиків; 2) воно об'єднане єдиною цільовою спрямованістю – здійсненням соціального захисту населення; 3) має єдину юридичну модель; 4) регулятивне; 5) є матеріальним за змістом; 6) є правовідношенням активного типу. Багато з цих ознак є дискусійними.

---

[6] Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення».– Луганськ, 2011. – 23с.

Правовідношення завжди конкретне, індивідуальне і не пов’язане з комплексністю та соціальними ризиками. На підставі ймовірності правовідносини ніколи не виникають. Відношення виникає з приводу чогось (об’єкта), і в цьому полягає спрямованість дій учасників правовідношення. Врегулювання суспільних відносин означає, що в нормі права закріплюється модель такого зв’язку і ця ознака стосується всіх, без винятку, правовідносин. Надання конкретного виду соціального забезпечення регламентується як регулятивними, так і охоронними нормами.

Аналізуючи літературу можна виділити низку ознак, які характеризують правовідносини у сфері соціального забезпечення. Такими ознаками є:

1. правовідносини є різновидом суспільних відносин у сфері соціального захисту. Ще з ранніх часів, коли були племена та общини люди піклувалися про тих, які не в змозі були себе забезпечити, це діти та жінки, інваліди та люди похилого віку. Пізніше, вже коли з’являлася державність, до уваги бралися типові ситуації, які негативно пливали на суспільне життя.

2. основою правовідносин соціального захисту є норми права. Правовідносини регулюються, виникають, змінюються за допомогою норми права. З цього приводу в літературі висловлені дві точки зору, а саме[7]: 1) правове відношення є результатом регулятивного впливу правової норми на суспільне відношення, і схематично це виглядає так: норма права — фактичне відношення — правовідношення; 2) правовідношення є не результатом, а засобом регулювання суспільних відносин, і схема цього зв'язку інша: норма права — правовідношення — суспільне відношення.

3. правовідносини соціального захисту характеризуються вольовим характером.

[7] Горбатенко О.В. Становлення та розвиток вчення про правовідносини у сфері соціального забезпечення .Економіка та право. Науковий журнал. – 2012. - № 2 (33). – С. 52-58.

4. правовідносини характеризуються зв’язком між суб’єктами. Персоніфіковано кожного учасника. Визначено чіткий перелік осіб, які підлягають соціальному захисту. Зазначено перелік органів соціального забезпечення. У кожного є конкретні свої конкретні права та обов’язки.

Суб'єктивне право у сфері соціального захисту — це визнана або надана законом та гарантована державою міра (норма) дозволеної поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин у зв'язку з наявністю конкретних юридичних фактів.

Найбільш характерні ознаки суб'єктивного юридичного права у сфері соціального забезпечення[6]:

1. Виникають *на підставі норм права соціального забезпечення і ними обумовлене.* Норми права визначають вид і міру дозволеної поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин. Особа вправі діяти у межах, окреслених правовою нормою.

2. *Здійснюється з метою задоволення інтересів правомочного.* Ці інтереси стосуються матеріального забезпечення в разі непрацездатності чи настання іншого соціального випадку, отримання компенсації чи певних пільг, взяття на соціальне обслуговування тощо. Вони й спонукають особу до реалізації належного їй суб'єктивного права.

3. *Персоніфікує і конкретизує об'єктивне право.* Об'єктивне і суб'єктивне право співвідносяться як абстрактне і конкретне. У диспозиції норми права соціального забезпечення деталізується зміст суб'єктивного права, наповнюється певною конкретикою відповідно до визначеного (персоніфікованого) суб’єкта соціально-забезпечувального право відношення.

[6] Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов’язкового державного соціального страхування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення».– Луганськ, 2011. – 23с

4. *Виникає за наявності конкретних юридичних фактів.* Дії і події, зазначені в гіпотезі норми права, у разі вчинення чи настання їх дають можливість реалізувати належне особі право, стимулюють її до активних дій. Закріплене у правовій нормі право перетворюється в суб'єктивне право, яким правомочна особа може скористатися.

5. *Існує в соціально-забезпечувальних правовідносинах.* Як правило, норма права реалізується у правовідношенні, коли є конкретні його учасники, визначені їхні суб'єктивні права й обов'язки, є всі необхідні юридичні факти та встановлений об'єкт, з приводу якого виникає правовідношення. Поза правовідношенням суб'єктивне право не може бути здійснене. У правовідношенні об'єктивне право оживає, дістає всі ознаки суб'єктивного права.

6. *Забезпечене заходами державного примусу в разі його порушення.* Санкція норми права соціального забезпечення передбачає наслідки невиконання обов'язків учасниками соціально–захисних правовідносин, тобто юридичну відповідальність. Право соціального забезпечення встановлює певну систему гарантій прав людини у сфері соціального забезпечення.

7. Можливість *його використання правомочною особою на свій розсуд.* Диспозиція норми права у встановлених межах дозволяє особі різні варіанти дій щодо належного суб'єктивного права у сфері соціального забезпечення. Вона може його реалізувати негайно чи відкласти реалізацію на невизначений час або зовсім не скористатися ним.

Суб'єктивне право у сфері соціального захисту поділяється на складові, що називаються правочинами. До них належить такі:[8]

1. Право на свої дії (право використання). Спрямоване на використання корисних властивостей об'єкта права соціального забезпечення (пенсії, допомоги, компенсації, субсидії та ін.). Фактична поведінка спрямована на виникнення

[8] Горбатенко О.В. Щодо змісту правовідносин з пенсійного забезпечення . Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 11-14

процедурних юридичних фактів (подання заяви, прийняття бажаного рішення), які ведуть до призначення конкретного виду соціального забезпечення. Правомірна поведінка пов'язана з позитивними діями правомочної особи. Право на свої дії має не тільки фізична особа, а й орган соціального захисту населення.

2. Право на чужі дії. Означає можливість вимоги відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто вчинення на її користь відповідних юридичних дій чи прийняття певних юридичних рішень. Соціально-забезпечувальні правовідносини належать до відносних, а це означає, що інтереси правомочної особи задовольняються через дії зобов'язаної особи. Фізична особа подає в орган соціального забезпечення заяву про надання соціального забезпечення і тим самим ставить перед ним вимогу розглянути її та прийняти відповідне рішення.

3. Право на примусове виконання обов'язку (право домагання, право на захист суб'єктивного права з боку держави). У нормах права соціального забезпечення подано не лише бажані правила поведінки, а й можливі заходи державного впливу на правопорушників. Правозахист означає можливість правомочної особи звернутися до вищого органу соціального захисту із заявою про порушення її прав чи оскаржити ці дії в суді. У разі незаконного отримання конкретного виду, матеріального забезпечення орган соціального захисту населення може стягнути з фізичної особи незаконно отримані суми або добитися відшкодування винним завданої державі шкоди. Суб'єкт правовідносин у сфері соціального забезпечення в разі правомірної поведінки завжди перебуває під захистом державного апарату.

Другим компонентом змісту соціально-забезпечувальних правовідносин є суб'єктивні юридичні обов'язки у цій сфері, що виступають зворотним боком суб'єктивного права. Суб'єктивні юридичні права й обов'язки не можуть існувати одне без одного.[8]

[8] Горбатенко О.В. Щодо змісту правовідносин з пенсійного забезпечення . Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 11-14

Суб'єктивний юридичний обов'язок у сфері соціального захисту — це передбачена нормами права соціального забезпечення при наявності відповідних юридичних фактів міра належної поведінки правозобов'язаної особи по відношенню до правомочної, яка забезпечена можливістю примусу (негативних наслідків) з боку держави. Цей обов'язок характеризується такими рисами:

1. *Виникає на підставі норм права соціального забезпечення та конкретних юридичних фактів.* У нормі права чітко виписана належна поведінка одного учасника правовідношення при реалізації суб'єктивного права іншим учасником. Така поведінка здійснюється у рамках норми права за наявності зазначених у правовій нормі юридичних фактів.

2. *Встановлюється в інтересах правомочної особи.* У праві соціального забезпечення правомочна особа може реалізувати наявне суб'єктивне право при вчиненні активних дій у відповідь зобов'язаною особою. Так, орган соціального захисту населення зобов'язаний призначити пенсію чи допомогу, надати соціальну послугу, визначити, які пільги має певна особа тощо. Фізична особа в разі потреби повинна подати документи, які вимагає орган соціального забезпечення.

3. *У зобов'язано'ігособи немає вибору щодо виконання обов'язку.* Передбачений нормою права соціального забезпечення обов'язок має бути без будь-яких попередніх умов виконаний. Тут варіантів належної поведінки набагато менше, ніж при дозволеній поведінці. Невиконання суб'єктивного юридичного обов'язку є порушенням правової норми.

4. *Існує у правовідношенні й лише відповідно до суб'єктивного юридичного права.* Будь-яке право передбачає відповідний обов'язок. Іправо на конкретний вид соціального забезпечення кореспондує, обоз'язок перевірити наявність умов для його надання та: прийняття відповідного рішення. Виконується обов'язок тільки в конкретному соціально-забезпечувальному правовідношенні.

5. *Забезпечується (гарантується) державою.* Невиконання або несумлінне виконання юридичного обов'язку веде до вжиття санкцій з боку держави, передбачених правовою нормою.

Структуру суб'єктивного юридичного обов'язку у сфері соціального захисту складають два елементи: здійснення праавозобов'язаною особою певних дій або утримання від них та своєчасне реагування правозобов'язаної особи на законні вимоги правомочної особи. Суб'єктивні юридичні права та обов'язки органів соціального захисту населення виражаються через їх повноваження.[8]

Третім компонентом змісту соціального забезпечення правовідносин виступають реальні дії суб'єктів цих правовідносин. Суб'єктивне право і юридичний обов'язок - це те, що дозволено, або те, що слід вчинити. Вони приводяться в дію через фактичну поведінку учасників соціальних правовідносин. Лише в результаті конкретних дій (подання заяви, прийняття рішення) і виникають правовідношення у сфері соціального захисту.[8]

Станом на сьогодні в сучасній демократичній Україні створено та діють три передбачені Основами законодавства «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» цільові страхові фонди:

1. Пенсійний фонд України;

2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

3. Фонд соціального страхування України.

Напрями використання коштів Пенсійного фонду визначені ст. 73 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і включають виплату пенсій у солідарній системі; надання соціальних послуг, передбачених

[8] Горбатенко О.В. Щодо змісту правовідносин з пенсійного забезпечення . Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 11-14

[8] Горбатенко О.В. Щодо змісту правовідносин з пенсійного забезпечення . Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 11-14

цим законом; оплату послуг із виплати та доставки пенсій та формування резерву коштів Пенсійного фонду; фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду.[9]

Завданнями ПФУ є фінансування визначених соціальних програм держави, до складу яких входять: забезпечення виплат трудових і соціальних пенсій (за віком, за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років та ін.); виплата допомоги малозабезпеченим пенсіонерам; фінансування допомоги з догляду за дитиною; забезпечення витрат на поховання пенсіонерів; виплата допомоги з догляду за дітьми, одинаками й інвалідами; фінансування надбавок до пенсій, пільг жертвам політичних репресій та ін.[9]

Основними завданнями Пенсійного фонду України є [10]:

– реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення персоніфікованого обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

– внесення пропозицій Міністру щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

– керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

– забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;

---

[9] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 49–51 // База даних «Законодавство України»/ВР України. – URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення:19.09.2018)

[10] Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування: Закон України від 1999р. № 46-47 // База даних «Законодавство України»/ВР України. – URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 25.09.2018)

– ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів;

– забезпечення надходжень від сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ведення обліку цих надходжень, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою, забезпечення ведення реєстру застрахованих осіб;

– виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України .[11]

Слід зазначити, що в Україні здійснено важливий крок щодо реорганізації та діяльності одного з фондів соціального страхування України.

З 1 січня 2015 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28.12.2014 № 77-VII (далі –Закон №77).Зазначеним Законом передбачено створення Фонду соціального страхування України з метою гарантування прав, обов’язків та гарантій застрахованих осіб щодо отримання матеріального забезпечення в разі тимчасової втрати працездатності, настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності та медичного страхування. До створення фонду соціального страхування України та його робочих органів, роботу за зазначеними напрямками продовжують забезпечувати – робочі органи фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та робочі органи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.[12]

---

[11] Про положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України від 06.04.2011 № 384/2011: URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 03.10.2018)

[12] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.2104 р. № 77-VIII // База даних «Законодавство України»/ВР України. – URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 05.10.2018)

Відповідно до Закону України «Про Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» Кошти фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття використовуються на:

1) виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків, передбачених цим Законом;

2) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду;

3) формування резерву коштів Фонду.

Ст. 20 Закону № 77 зазначає, що за страхуванням у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг: допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.[12]

Зміни внесено і в частині розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності в залежності від страхового стажу. Так, розмір допомоги становить:

1) 50% середньої заробітної плати (доходу) –застрахованим особам, які мать страховий стаж від 3 років;

[12] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.2104 р. № 77-VIII // База даних «Законодавство України»/ВР України. – URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 05.10.2018)

2) 60 % середньоїзаробітної плати (доходу) – страховий стаж від 3 до 5 років;

3) 70 % середньоїзаробітної плати (доходу) – страховий стаж від 5 до 8 років;

4) 100 % середньоїзаробітної плати (доходу) – страховий стаж понад 8 років;

5) 100 % середньоїзаробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають пільги відповідно до законодавства.

Крім того, ч.4 ст.19 Закону № 77 передбачені обмеження застрахованим особам, які протягом дванадцяти місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов’язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше шести місяців, мають право на матеріальне забезпечення відповідно до цього Закону в таких розмірах:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності - виходячи з нарахованої заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, але в розрахунку на місяць не вище за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом у місяці настання страхового випадку;

2) допомога по вагітності та пологах - виходячи з нарахованої заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, але в розрахунку на місяць не вище двократного розміру мінімальної заробітної плати та не менше за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом у місяці настання страхового випадку.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття створюється для управління страхуванням на випадок безробіття, акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій.

Кошти бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. використовуються на[13]:

1) виплату забезпечення та надання соціальних послуг передбачених Закону України «Про фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, фінансування заходів;

2) здійснення заходів відповідно до Закону України "Про зайнятість населення;

3) відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, зазначених у частині другій статті 20 цього Закону;

4) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, матеріальне та соціально-побутове забезпечення його працівників; організацію роботи правління Фонду, розвиток та функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції;

5) формування резерву коштів Фонду.

В цілому процес реформування страхових соціальних фондів в Україні являє собою складний процес, що потребує не тільки прийняття державних рішень, а й суспільної адаптації до наслідків, зумовлених діями владних структур в даній сфері. Тому слід зазначити, що в Україні здійснено важливий крок на шляху до кращих перетворень.

[13] Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Закон України від 02.03.2000р. № 22 // База даних «Законодавство України»/ВР України. – URL: http://zakon.rada.gov.ua(дата звернення:10.10.2018)

Не менш важливе значення має Пенсійний фонд України, який входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення персоніфікованого обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Головними джерелами доходів фондів соціального страхування являються обов’язкові внески роботодавців та застрахованих осіб, асигнування та інші кошти. Розмір внесків, які сплачуються до фондів визначаються необхідністю забезпечення достатнього рівня фінансування соціальних програм, що реалізується державою.

Фонд загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття являється самостійною фінансовою системою, яка має сприяти забезпеченню ефективної зайнятості, створенню нових робочих місць, надавати матеріальну допомогу та соціальні послуги на випадок безробіття.

Відповідно до українського законодавства, національна пенсійна модель формується з кількох рівнів. Перший – солідарна пенсійна система, яка вже повністю функціонує. Вона побудована на перерозподільних принципах, які передбачають використання поточних надходжень на виплату пенсій наявним пенсіонерам. Фінансові ресурси солідарної системи формуються за рахунок страхових внесків працюючого населення або залучення коштів із державного бюджету. Це означає, що рівень життя пенсіонерів повністю залежить від цих двох основних джерел надходження фінансових ресурсів. Проте результати досліджень у демографічній сфері показують, що даний рівень національної пенсійної системи самостійно не зможе забезпечити високі соціальні стандарти громадянам пенсійного віку. Необхідно додатково запроваджувати

накопичувальні пенсійні програми, які формуватимуть другий і третій рівні вітчизняної пенсійної моделі.[14]

Сучасний стан соціально - економічного розвитку країни, в умовах якого доводиться запроваджувати обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, є об'єктивно непростим, тому потрібно визначити комплекс заходів щодо його втілення.

Серед основних пріоритетів, які б дозволили ефективно ввести другий рівень пенсійної системи, доцільно виділити:

- формування базових макроекономічних передумов. Серед них - постійне зростання щонайменше на 3 – 4 % ВВП держави порівняно до попередніх років, зниження рівня безробіття за рахунок створення нових робочих місць, невисокі темпи інфляції, підвищення заробітної плати;

- підвищення інвестиційної привабливості фінансових інструментів для вкладення коштів накопичувальних пенсійних програм. Формування стабільного фінансового ринку сприятиме розвитку економічної та соціальної інфраструктури держави, скорішому подоланню фінансової кризи;

- забезпечення інституціональної готовності пенсійної системи, яка передбачає створення інфраструктури та механізмів її ефективного управління.

Сформовані основі сутнісні характеристики страхового захисту сприятимуть розширенню діапазону суджень вчених з питання встановлення функціональної спрямованості категорії, що розглядається.

Потрібно виділити основні пріоритети, які б надали змогу визначити проблеми функціонування фондів соціального страхування, а саме:

- зниження рівня безробіття, шляхом створення нових робочих місць;

- підвищення розміру заробітної плати та інших доходів населення;

---

[14] Белінська О.В., Бастричев В.С. Соціальне страхування: особливості розвитку. Сучасні підходи, методи і моделі в управлінні фінансами: економічний і соціальний аспекти. Збірник статей та доповідей ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (14-15 травня 2009р.) 2009, Т.2. С.18.

- зниження соціального навантаження;

- розробити заходи, які сприяли б призупиненню процесів «тінізації» заробітної плати, у тому числі доходів населення, приховування її від оподаткування;

- удосконалення методів контролю за надходженням внесків у Фонди соціального страхування;

- введення трирівневої пенсійної системою.[15]

Варто зазначити, що для досягнення соціальної справедливості та зниження рівня бідності, мають бути створені відповідні умови. Дієвим засобом вирішення цього питання є соціальне страхування. Проведення комплексних реформ у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування дасть змогу створити відповідні умови для підвищення матеріального забезпечення суспільства на рівні сучасних стандартів, задоволення його культурних потреб, гарантування особистої безпеки кожного громадянина.

Отже, державне регулювання має на меті створення та ефективне функціонування фінансового механізму спрямованого на раціональне управління рухом фінансових ресурсів та формування фінансових відносин, що виникають у процесі утворення та використання цільових страхових фондів.

Таким чином, правовідносини, що виникають у сфері соціального захисту населення являються одним із видів суспільних відносин та особливою формою реалізації права на соціальний захист. Тому вони представляють собою велику групу правовідносин в українській державі.

Інтеграція до Європейського Союзу (далі – ЄС) є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. Базовою основою розвитку України є відданість загальнолюдським цінностям – правам і свободам людини. Особливе місце серед них займають соціальні права, зокрема і право соціального захисту.

---

[15] Обривкіна О.М. «Соціологія права»: Проблеми та перспективи розвитку страхових соціальних фондів в Україні. Науково-практичний журнал № 1-2 (12-13) 2015, с.99-102.

У рамках адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу вагомого значення набуває питання дотримання міжнародних стандартів, зокрема європейських, у сфері соціального захисту. Врахування основних соціальних стандартів стає головною вимогою у процесі вдосконалення та прийняття нового законодавства.

Відповідно до Основного закону України, визначено, що «головною соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека».[16] Таким чином, відповідно до Конституції України, головним обов'язком держави вважається утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Керуючись вищенаведеним, можна вважати, що держава не являється пасивним спостерігачем за реалізацією прав і свобод громадян, а навпаки – активний учасник забезпечення їх реалізації.

- Забезпечення гідного існування особи та задоволення її потреб. Дане право громадяни використовують передовсім для задоволення своїх життєво-необхідних потреб в соціальній сфері, тим самим на державу покладено обов'язок забезпечувати соціальний захист своїх громадян. Але з'являється потреба у виникненні нових, порівняно з існуючими правами та свободами, а саме тому їхній перелік завжди залишається відкритим.

- Суспільний характер, полягає в тому, що його нормативно-правове закріплення та реалізація залежать від можливостей суспільства. Зміст і обсяг цього залежить від рівня політичного, соціального, а особливо, економічного розвитку суспільства та держави;

- Рівність, характеризується тим, що право на соціальний захист, як і інші права і свободи людини і громадянина, має бути рівними для усіх громадян України.

[16]Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №30: Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua.

Соціальний захист населення стає більш актуальний саме тоді, коли країна переживає важкі часи, коли різко загострюються соціальні проблеми.

Важливими напрямами права соціального захисту являється механізм його реалізації, який неналежно врегульований нормами національного законодавства, тому потребує вдосконалення та подальшої адаптації до міжнародних вимог.

Гармонізація законодавства на сучасному етапі являється необхідно важливим кроком для ефективного розвитку Української держави. Тому необхідно проаналізувати, що означає дефініція «гармонізація законодавства» та проблеми безпосередньо пов'язані із забезпеченням цього процесу. Термін «гармонізація законодавства» з'явився у текстах українських правових актів після ратифікації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. Однією з вимог цього міжнародного договору є досягнення відповідності національного законодавства праву ЄС у пріоритетних сферах.

Гармонізація законодавства – процес коригування законодавства держав – членів Європейського Союзу на підставі правових актів ЄС, зокрема директив, які мають обов'язкову силу для держав – членів ЄС та вимагають від цих держав привести їх внутрішнє законодавство у відповідність до положень директив.[17]

Держава у відповідності до Конституції України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у сфері соціального захисту шляхом:

1) створення розгалуженої мережі закладів соціально-культурних послуг соціального забезпечення;

2)організація та проведення системи державних та громадських заходів щодо забезпечення соціального захисту населення;

3) надання громадянам гарантованого рівня матеріального забезпечення та соціального обслуговування, що визначається на підставі соціальних нормативів;

[17]Обривкіна О.М. «Малий і середній бізнес»: Проблеми гармонізації законодавства у сфері соціального захисту. Економіко-правовий науково-практичний журнал № 4 (55) 2013, с.48-51.

4)забезпечення державного та громадського контролю та здійснення права на соціальний захист;

5)встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян щодо соціального захисту.[16]

Закріплення даного права знаходиться і в Конституціях інших країн.

Згідно зі ст.67 Конституції Польщі громадянин має право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності на випадок хвороби або інвалідності, а також після досягнення пенсійного віку. Обсяг форми соціального забезпечення визначаються законом. Громадянин, що залишається без роботи не з власної волі і не має інших засобів існування, має право на соціальне забезпечення, обсяг і форми якого визначаються законом.[18]

У Франції система соціального захисту населення відноситься до одного з варіантів моделі соціального страхування Бісмарка, яка переважає в Європі. Вона передбачає перерозподіл поточних доходів бюджету соціального забезпечення, формується за рахунок внесків найманих працівників і підприємців на користь пенсіонерів та потребуючих. У Франції система соціального захисту фінансується в основному за рахунок соціального страхування. В країні діють 2 великі фонди, що займаються реабілітацією безробітних, їхньою перекваліфікацією, професійним навчанням та пошуком роботи. Французька система соціального страхування включає допомоги по безробіттю, пенсії по старості та інвалідності, різні сімейні допомоги, компенсацію витрат на лікування та ін. Вона базується на принципі перерозподілу доходів (виплати суб'єктам соціального страхування здійснюються шляхом відрахувань зі сторони

[16]Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №30: Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua.

[18]Конституція Польської Республіки: Закон Польської Республіки. URL: http://www.uznal.org/constitution.

економічно активної частини населення). В результаті французьке суспільство залишається одним із найбільш однорідних та найменш несправедливих.[19]

Так, згідно з ч. 2 ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права країн, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.[20]

України, згідно з якою право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

До гарантій права громадянина на соціальний захист можна віднести загальні:

– соціально-економічні (соціальна спрямованість економіки, економічна багатоманітність, державні й недержавні фонди соціального страхування), політичні (розподіл влади, політичний плюралізм), ідеологічні (демократична суспільна думка, доступ до інформації);

– правові, які складаються з: нормативно-правових і організаційно-правових гарантій національної правової системи та міжнародних нормативно-правових і міжнародних організаційно-правових гарантій.

---

[19]Система соціального захисту населення у Франції. Юридично-соціальний портал. URL:http://www.pilga.in.ua.

[20]Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua.

– організаційно-правові гарантії права громадянина на соціальний захист, до них можна віднести систему органів державної влади та недержавних утворень які забезпечують реалізацію цього соціального права.

Системно сформований соціальний захист в Німеччині, до якого входять пенсійне страхування, страхування на випадок хвороби, страхування в разі потреби в догляді та на випадок безробіття. Внески на страхування сплачує як працівник, так і роботодавець в однакових розмірах. Майже усіжителі цієї держави застраховані на випадок хвороби: більшість у рамках державного страхування – 88 % , а майже 12 % – у приватних лікарняних касах.[21] Хоча понад 30% бюджетного фінансування Німеччини складають соціальні послуги, їх отримують лише ті, хто їх потребує.

Згідно з ч. 1 ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.[16]

– невідчужуваність та непорушність виявляється в тому, що право на соціальний захист як і будь-які інші права, не можуть відчужуватися, відбиратися, порушуватися, скасовуватися державою.

Наявність цієї ознаки підтверджується ст. 21 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними;

– гарантованість. Ця ознака закріплюється в ч. 2 ст. 22 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані та в ч. ч. 2, 3 ст. 46 Конституції.

---

[21]Соціальнийзахистнаселення в Німеччині. Юридично-соціальний портал. URL:http://www.pilga.in.ua.

[16]Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №30: Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua.

Європейська соціальна хартія (1996 р.), яку Україна підписала, є модульним законом про соціальне забезпечення.[22] Держави-члени Ради Європи погодились гарантувати своєму населенню визначені в цьому документі соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення. Приєднання до вказаного акту передбачає визнання державою для себе обов'язковими шість із дев'яти статей, які закріплюють основні соціальні та економічні права. Наше законодавство має бути приведено у відповідність до положень Хартії, які Україна визначила для себе обов'язковими. Щодо інших норм, то вони являються стандартами, які використовуються у національній законотворчій діяльності як рекомендаційні.

Право на соціальне забезпечення, закріплене в ст. 12 Хартії, передбачає:

– створення і підтримку функціональності системи соціального забезпечення;

– поступове удосконалення системи соціального забезпечення;

– рівність прав громадян інших договірних сторін у праві соціального забезпечення;

– рівність прав громадян інших договірних сторін у праві соціального захисту.[22]

Проблема гармонізації національного законодавства передбачає собою те, що врахування основних соціальних стандартів стає головною вимогою у процесі удосконалення та прийняття нового законодавства. Окрему увагу у групі соціальних прав, передбачених Європейською соціальною хартією, потребують права в сфері соціального захисту: на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу, користування послугами соціальних служб тощо.

[22]Європейська соціальна хартія: Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua.
[22]Європейська соціальна хартія: Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

Потребує уваги той факт, що з'ясування причин, що стали на перешкоді у визнанні Україною обов'язковими для виконання положень базової ст. 12 Європейської соціальної хартії, дозволять визначити напрямки розвитку законодавства й засобів приведення його у відповідність до європейських стандартів.[22]

Складовими системи соціального захисту в Україні є соціальна допомога, соціальна підтримка, соціальне забезпечення та соціальне страхування. З економічної точки зору, соціальне страхування виступає як інститут соціального захисту, а соціальної – це форма соціального захисту, яка дозволяє у випадку настання соціальних ризиків зберегти необхідні стандарти рівня і якості життя.[17]

За стандартами Ради Європи і Європейського Союзу соціальне забезпечення віднесено до системи, яка включає крім соціального забезпечення (через соціальне страхування) також інші форми соціального захисту, зокрема державну соціальну допомогу, а також спеціальний і особливий (додатковий) соціальних захист для окремих категорій населення. Таке розуміння має важливе значення для національного законодавства, оскільки в Україні все ще немає загального закону про соціальний захист населення. На сьогодні в Україні система організаційно-правових форм соціального забезпечення включає: соціальне страхування працівників та асигнування за рахунок бюджетів різних рівнів.[17]

Таким чином, соціальний захист охоплює майже все населення країни, проте по відношенню до певних категорій населення використовуються різноманітні форми і механізми соціального захисту. Отже, соціальний захист

---

[17]Обривкіна О.М. «Малий і середній бізнес»: Проблеми гармонізації законодавства у сфері соціального захисту. Економіко-правовий науково-практичний журнал № 4 (55) 2013, с.48-51.

[17]Обривкіна О.М. «Малий і середній бізнес»: Проблеми гармонізації законодавства у сфері соціального захисту. Економіко-правовий науково-практичний журнал № 4 (55) 2013, с.48-51.

вважається інструментом вирішення протиріч між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю.

Варто зазначити, що видами соціального захисту є:пенсійне страхування;соціальне страхування;пільги ветеранам війни та праці;допомога сім'ям з дітьми;інші види соціальної допомоги;пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ;утримання установ соціального забезпечення, інші види.

Законодавство України також передбачає можливість соціального захисту не тільки громадян, але й іноземців та осіб без громадянства. Так, згідно зі ст. 4 Основ законодавства України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.[23]

На наше переконання, гармонізація законодавства у сфері соціального захисту являє собою також ефективне здійснення права на соціальне забезпечення; право кожної людини, як члена суспільства, на соціальне забезпечення і на здійснення заходів, необхідних для підтримання її гідності та вільного розвитку.

Процес формування системи соціального захисту в Україні свідчить про те, що до її складу поряд із соціальним страхуванням і державною соціальною допомогою включаються інші організаційно-правові форми: особливе або спеціальне забезпечення.

---

[23]Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р., № 16/98-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua.

Проблему становить той факт, що низький розмір соціальних виплат, які передбачені законодавством про соціальних захист, дає пістави для серйозних сумнівів щодо можливості вважати систему соціального захисту досконалою.[24]

На наше переконання, гармонізація законодавства у сфері соціального захисту являє собою також ефективне здійснення права на соціальне забезпечення; право кожної людини, як члена суспільства, на соціальне забезпечення і на здійснення заходів, необхідних для підтримання її гідності та вільного розвитку.

Однією із проблем, що стоїть на перешкоді належної стандартизації та уніфікації внутрішнього соціального законодавства є те, що в реформі соціального захисту є слабка обґрунтованість, або непослідовність змін у законодавстві, а саме: умови надання пільг і допомог,[25] розміри соціальних виплат,[26]їх тривалість, що є необхідною умовою збереження дієвості і ефективності системи соціального захисту.[27]

На наш погляд, вирішення проблем, пов'язаних із гармонізацією національного законодавства у сфері соціального захисту можна сформулювати наступним чином: здійснити першочергові заходи щодо приведення у відповідність до європейських стандартів двох основних організаційно-правових форм соціального захисту, таких як соціальне страхування та державна соціальна допомога з метою встановлення чіткої різниці щодо порядку виникнення права на соціальне забезпечення та вказаними формами, тривалість виплат та їх функціональне призначення.

---

[24]Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 2000 р № 48. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[25]Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 р. № 966- XIV. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[26]Про межу малозабезпеченості: Закон України від 4 жовтня 1994 р. – № 190/94 – Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[27]Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів: Наказ міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 р. –№ 293 / 2007. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

Це дозволить гарантувати рівень соціальних виплат, які є основними джерелами для існування, на рівні державного соціального стандарту; по-друге наблизити їх розміри до тих, що передбачено Європейським кодексом соціального забезпечення.

Заходи, що стосуються адаптування законодавства України до Європейського кодексу соціального забезпечення передбачають грандіозні зміни у механізмі реалізації соціальних прав осіб. Основні завдання, які покладено на законодавство України у сфері соціального захисту, є гарантованість рівня соціального захисту і в перспективі наближення до розмірів, передбачених Європейським кодексом соціального забезпечення.[17]

Використання у законотворчій діяльності модельних законів, розроблення міжнародними організаціями, є необхідним заходом у процесі формування нового законодавства про соціальних захист. Європейська соціальна Хартія визначає основну мету вдосконалення системи соціального захисту - підтримання її на рівні, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення, функціональності системи загальнообов'язкового державного соціального страхування як добровільного, так і обов'язкового.[28]

Проте наведені пропозиції апріорі не можуть бути прийняті у такому вигляді, як вони пропонуються. Спільними зусиллями національних органів та міжнародних структурних організацій можливий процес поступової імплементації норм європейських стандартів у сфері соціального захисту прав людини внутрішнім законодавством. Єдиною умовою, яка є найоб'єктивнішою, є питання часу.

[17]Обривкіна О.М. «Малий і середній бізнес»: Проблеми гармонізації законодавства у сфері соціального захисту. Економіко-правовий науково-практичний журнал № 4 (55) 2013, с.48-51.

[28]Європейський кодекс соціального забезпечення від 16.04. 1964 №994_651. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, варто зазначити основні шляхи вирішення проблем гармонізації національних норм у сфері соціального захисту, а саме:

– удосконалення ефективності механізму захисту соціальних прав громадян, завдяки здійсненню нагляду за проведенням надання соціальних пільг та проведення виплат;

– забезпечення ефективного здійснення прозорості застосування норм права соціального забезпечення;

– запровадження дієвого механізму відповідальності органу, діяльність яких спрямована на безпосереднє соціальне забезпечення малозахищених категорій громадян, у разі невиконання чи неналежного виконання ними своїх обов'язків;

– усунення однорідних функцій між контролюючими органами;

– посилення балансу у відносинах між органами соціально-правового захисту та суб'єктами, що потребують соціального забезпечення;

– гармонізація практики здійснення соціально-правового контролю з європейськими та міжнародними вимогами та підходами.

3.5. Правовий статус суб'єктів медичного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України.

Реформування галузі охорони здоров'я, що відбувається наразі, має за мету виконання соціальної функції держави по гарантуванню та забезпеченню оптимального рівня здоров'я населення і його покращення. Окремі нормативні положення, що регулюють правовий статус суб'єктів медичного права мають

досить загальний характер і не визначають його особливості, тому важливим напрямком вдосконалення правового регулювання є розширення та деталізація складових правового статусу суб'єктів для задоволення потреб громадян в сфері охорони здоров'я. Актуальність теми дослідження визначається особливістю суб'єкта, оскільки зміст таких правовідносин безпосередньо спрямований на лікування, виявлення та попередження різних захворювань, збереження збалансованості та узгодженості між учасниками правовідносин в галузі охорони здоров'я.

Слід зазначити, що головними суб'єктами медичного права є пацієнти та медичні працівники. Правовий статус даних суб'єктів складає систему закріплених державою в законодавчому порядку прав, свобод, юридичних гарантій їх реалізації та захисту, а також обов'язків особи, яка є суб'єктом медико-правових відносин. Права людини як один із елементів її правового статусу являють собою юридичні можливості та є похідними від законодавчо встановлених правил.

Слід зазначити, що легальне законодавче визначення поняття «пацієнт» дається лише в Основах законодавства про охорону здоров'я, де пацієнт - фізична особа, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надається така допомога [1] та в Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань. Згідно нього, пацієнт (здоровий доброволець) - особа, яка може бути залучена як досліджувана до клінічного випробування лікарського засобу [2]. Щодо застосування термінології, наприклад, у фармації більш широко використовують терміни «відвідувач», «споживач», «хворий», значно рідше – «пацієнт».

Щодо розуміння даного поняття науковцями у сфері медичного права, слід зазначити, що, приміром Г. Я. Лопатенков розглядає пацієнта як особу, яка звернулася по медичну допомогу, отримує медичну допомогу та пов'язані з нею послуги незалежно від того, є чи немає у неї захворювання [3, с. 10]. Іншу думку

висловлює С. Б. Булеца, яка вважає, що «пацієнт - це хворий, який лікується у лікаря, тобто обстежується та лікується в медичному закладі» [4, с. 14]. Н.О. Коротка пропонує вважати пацієнтом особу, яка звернулася до закладу охорони здоров'я з метою профілактичної перевірки стану свого здоров'я чи з конкретними скаргами на своє самопочуття для виявлення хвороби, встановлення діагнозу, отримання інформації про стан свого здоров'я та призначення і проходження курсу лікування [5, с.4].

Часто при визначенні поняття «пацієнт» вживаються такі категорії як «людина», «особа», «будь-яка особа». На нашу думку, ключовим в цьому аспекті має бути термін «людина» як біосоціальна істота, яка як фізична особа наділена правоздатністю і дієздатністю і як наслідок - правами людини, зокрема, правом на охорону здоров'я. Разом з цим, статус пацієнта не залежить від дієздатності людини, оскільки навіть людина, визнана у встановленому законом порядку недієздатною має певні права та обов'язки. Водночас, цілком зрозуміло, що пацієнтом не може виступати юридична особа.

З метою визначення правового статусу пацієнта науковці пропонують своє бачення вирізнення прав та обов'язків пацієнтів з урахуванням чинного законодавства. Зокрема, правовий статус необхідно розглядати як: загальний (права, обов'язки, відповідальність, характерні для всіх громадян); спеціальний (притаманний окремим категоріям, наприклад, неповнолітнім, інвалідам); індивідуальний (властивий конкретному індивіду, залежно від професії, віку, статі).

Права пацієнта – це похідні від загальних громадянських, економічних, політичних, соціальних і культурних прав людини, специфічні права фізичної особи, яка звернулася за медичною допомогою та (або) якій надається така допомога. Права пацієнтів передбачають можливість самостійно вчиняти певні активні дії чи вдаватись до конкретних заходів (профілактичних оглядів, щеплень тощо). Праву користування одним суб'єктом будь-яким соціальним благом

завжди кореспондує обов’язок іншого суб’єкта виконати певні дії або утриматись від них. Тому поняття «права пацієнта» охоплює можливість вимагати від інших суб’єктів вчинення певних дій (щодо надання якісної медичної допомоги у закладах охорони здоров’я, проведення незалежної медичної експертизи) або утримання від вчинення певних дій, наприклад, особиста недоторканність пацієнта, інформована згода на медичне втручання, відмова від медичного втручання. Крім того, поняттям «права пацієнта» передбачена можливість вимагати від держави забезпечення цього права шляхом оскарження неправомірних дій, рішень чи бездіяльності посадових і службових осіб медичних закладів, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної неналежним наданням медичної допомоги.

Зауважимо, що права в сфері охорони здоров'я є конкретними юридичними можливостями, що законодавчо регламентовані, здійснюються особами в межах конкретного правовідношення, мають встановлений законом зміст, а також способи їх здійснення, крім того, особисті немайнові права, на відміну від правоздатності, мають підставою свого виникнення не тільки факт народження, але й інші встановлені законом юридичні факти.

Визначальною характеристикою є те, що право на медичну допомогу включає в себе право на отримання кваліфікованої медичної допомоги, на вільний вибір лікаря, якщо він може запропонувати свої послуги, право на заміну лікаря та вибір методів лікування, на вибір медичного закладу. Кожен пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим в будь-якому державному та комунальному закладі охорони здоров’я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування, тобто має працівників з відповідною медичною освітою, медичне обладнання, яке б відповідало світовим стандартам, ліки, лікуючі препарати, реалізувати зазначене право шляхом укладення цивільно-правових договорів на медичне страхування і отримання медичних послуг тощо [6, с.7].

Безумовно, наразі є потреба в конкретизації та правовому закріпленні статусу пацієнта. Доцільно правовий статус пацієнта визначити спеціальним законом про права пацієнтів, на зразок того, що є в країнах європейського співтовариства та з урахуванням усіх європейських стандартів в цій сфері. Зауважимо, що перелік прав пацієнтів, закріплений Основами законодавства України про охорону здоров'я, не відповідає міжнародним стандартам, зокрема тому переліку, який визначається Європейською хартією прав пацієнтів. З метою гарантування прав пацієнтів на належному рівні необхідно розширити їх перелік шляхом закріплення права на профілактичні заходи, права на повагу до часу пацієнта, права на інновації, права на попередження по можливості страждань і болю, права на індивідуальний підхід до лікування.

Детальний аналіз спеціального правового статусу окремих категорій пацієнтів дає підстави виявити такі недоліки, як відсутність чітко встановлених прав і гарантій дітей-пацієнтів, інвалідів тощо з урахуванням їх обмеженої дієздатності та необхідності забезпечення інших загальновизнаних прав при наданні медичної допомоги (право на особисту недоторканість, право на інформацію, право на медичну таємницю, право уникати додаткових страждань та болю, право на доступ батьків та інших членів родини в разі стаціонарного лікування).

Ще одним напрямком законотворчої діяльності є потреба окреслення правового статусу медичних працівників.

Медичний працівник – фізична особа, яка отримала вищу/середню медичну освіту, пройшла подальшу спеціальну підготовку або перепідготовку та відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що підтверджуються відповідними документами (сертифікатом фахівця), та перебуває у трудових відносинах із закладом охорони здоров'я будь-якої форми власності, фізичною особою-підприємцем або займається індивідуальною медичною практикою. Проте, наразі не існує жодного нормативно-правового акту, де було б комплексно

врегульовано права й обов’язки лікарів у лікувальному процесі. Основне правове регулювання здійснюється Основами [1] та в певній мірі Етичним кодексом лікаря [7] в тій частині, що стосується медичної етики та деонтології, зобов’язання лікаря щодо пацієнта, взаємовідносини і взаємодію медичних працівників та представників інших професій.

Чинне законодавство надає медичним працівникам чимало прав. В цілому їх можна поділити на базові (це права людини, громадянина України які закріплені у Конституції України), професійні загальні (щодо захисту прав та інтересів медичних працівників при здійсненні ними медичної діяльності) та професійні спеціальні (належать конкретному лікарю чи певній групі медичних працівників, яких об’єднує певна особливість професійної діяльності чи інша ознака – приміром, обов’язкове страхування за рахунок роботодавця медичних працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов'язків, а також на випадок настання у зв'язку з цим інвалідності або смерті від захворювань). Проте більшість норм, які передбачають ці права, залишаються суто декларативними, до них не розроблені відповідні підзаконні акти, а ті, що є, суперечать один одному, законодавство недостатньо враховує вимоги сьогодення.

Яскравим прикладом такого стану речей є стаття 77 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров’я» з назвою «Професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників», якою, серед інших, задекларовано право на належні умови професійної діяльності, підвищення кваліфікації, перепідготовку не рідше одного разу на п’ять років, вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, безплатне користування соціальною, екологічною та спеціальною медичною інформацією, обов’язкове страхування за рахунок власника закладу охорони здоров’я у разі заподіяння шкоди їх життю і здоров’ю у зв’язку з виконанням професійних обов’язків, соціальну допомогу з боку держави у разі захворювання, каліцтва або в інших

випадках втрати працездатності, встановлення у державних закладах охорони здоров'я середніх ставок і посадових окладів на рівні не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості, пільгові умови пенсійного забезпечення, пільгове надання житла та забезпечення телефоном тощо[1]. Аналізуючи, слід відмітити, що окремі права кореспондуються в обов'язки.

Утім, більшість із задекларованих прав ігноруються та не виконуються державою. Серед основних причин — недостатнє фінансування і відсутність ефективних законодавчих механізмів. Першочергово, не знаходять належної реалізації права щодо належної оплати праці, розмір якої має враховувати професійні якості медичних працівників, складність виконуваної роботи та забезпечувати достатній життєвий рівень.

Серйозним порушенням є відсутність гарантій фізичної безпеки медичних працівників. І таких прикладів можна навести багато. Щодо професійних прав, то найчастіше порушується право на вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, впровадження у встановленому порядку сучасних досягнень медичної та фармацевтичної науки і практики. Це відбувається в різний спосіб: починаючи від відсутності в закладах охорони здоров'я необхідного обладнання і лікарських засобів до визначення в медико-технологічних документах тих діагностичних і лікувальних заходів чи препаратів, ефективність яких не доведена, які можуть виявитися неоптимальними в певній клінічній ситуації для вилікування пацієнта тощо. Частим порушенням є поширення недостовірної інформації, яка принижує честь і гідність медичних працівників, що стало особливо дошкульним в епоху інтернету і соціальних мереж. Трапляються випадки, коли лікарям таки вдається захистити свої права через звернення до суду. Наприклад, коли за рішенням судів на користь лікаря з пацієнтів або їх законних представників стягнуто відшкодування моральної шкоди, завданої поширенням неправдивої інформації, яка принижує честь і гідність медика [8].

Поряд з цим на медичних працівників покладається також ряд обов'язків:

а) сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу;

б) безплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях;

в) поширювати наукові та медичні знання серед населення, пропагувати, в тому числі власним прикладом, здоровий спосіб життя;

г) дотримувати вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю;

д) постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності;

е) надавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам охорони здоров'я [1].

Згідно з Цивільним кодексом, медичний працівник несе цивільну відповідальність не за лікарські помилки, а саме за шкоду (матеріальну та моральну), заподіяну пацієнтові внаслідок лікарської помилки. Цивільним кодексом передбачено відшкодування завданої шкоди у повному обсязі, як за дійсну шкоду, так і за втрачену вигоду [9]. За досвідом провідних країн світу, цивілізоване вирішення проблеми щодо заподіяння шкоди пацієнту внаслідок ненавмисних дій лікаря (лікарської помилки) вирішується шляхом страхування професійної відповідальності медичних працівників, що відповідає як їхнім інтересам, так і інтересам пацієнтів.

Також дієвим механізмом захисту в Європі є такий, де кожен лікар входить до професійної асоціації, яка в тому числі займається і захистом прав лікаря. Кожна така асоціація має свій юридичний сервіс. І якщо в окремого лікаря виникає проблема, асоціація його захищає, водночас захищаючи і власний імідж.

Ми вважаємо, що причини виникнення конфліктних процесів у медицині такі:

- масове незадоволення медиків рівнем заробітної плати, яка є однією із найнижчих, хоча фах вимагає від працівників високої самовіддачі;

- несприятливі умови праці;

- невідповідність прав та обов'язків, що покладаються на медиків;

- великі прогалини в медичних технологіях та невідповідність поставлених завдань наявним матеріальним та фінансовим ресурсам;

- недосконаліть наказів, інструкцій міністерств та відомств, що суперечать одне одному.

Основні питання соціально-економічного захисту медичних працівників на сьогодні потрібно розглядати у наступних аспектах:

- економічний аспект, який віддзеркалює рівень зайнятості медичних працівників і є системою відносин щодо забезпечення робочими місцями, оплати праці та участю у розвитку економіки держави;

- соціальний аспект, що характеризується чинниками, які є визначальними при формуванні та розвитку особистості медичного працівника;

- демографічний аспект, що відображає стан захищеності медичних працівників залежно від їхнього віку, статі, сімейного стану;

- регіональний аспект, який відтворює особливості зайнятості медичних працівників залежно від природних та економічних умов, історичних традицій, форм поселення, етнічного складу населення тощо.

У державі не забезпечено також рівноправності медичних закладів різних форм власності. Внаслідок цього, існує ціла низка обмежень щодо фактичної рівноправності медиків, які працюють у приватних закладах охорони здоров'я, з одного боку, та державних і комунальних, з іншого [10, с.78].

Отже, аналіз чинного законодавства та дослідження наукових праць з даного питання дає змогу виділити пріоритетні напрями

правового регулювання статусу суб'єктів правовідносин, що виникають при здійсненні медичної діяльності:

По-перше, види суб'єктів медичних правовідносин, що виникають при здійсненні медичної діяльності, повинні бути вказані в одному нормативному акті – Медичному кодексі.

По-друге, висловлюється думка, що є сенс прийняття комплексного закону щодо визначення правового статусу пацієнтів та медичних працівників із закріпленням гарантій реалізації та механізмів захисту. Бажання мати в Україні об'єднаний закон про захист прав пацієнтів і медичних працівників, чого немає в жодній країні світу, яка прийняла закони і хартії про права пацієнтів, має обґрунтоване підґрунтя, оскільки права і обов'язки даних суб'єктів пов'язані та взаємообумовлені.

По-третє, передбачити в ЦК України конкретний вид та порядок захисту, компенсації порушених прав медичних працівників та пацієнтів.

По-четверте, провести класифікацію всіх суб'єктів правовідносин, що виникають при здійсненні медичної діяльності, а саме: хто здійснює оплату медичної допомоги (послуги) – фізична особа; страхова компанія (в рамках добровільного медичного страхування) або юридична особа; замовник медичної допомоги (послуги) – фізична особа (як для себе, так і для іншої фізичної особи, юридичні особи); одержувач медичної допомоги (послуги) – фізична особа; контроль обсягу і якості наданої медичної допомоги, (послуги) – фізична особа; юридична особа; страхова компанія.

Першочерговими проблемами, які потрібно вирішити у цій сфері є: захист прав медичних працівників, пов'язаних з їх професійною діяльністю; державна політика зайнятості у сфері охорони здоров'я і її регулювання; соціальне і професійне страхування медичних працівників. Задля досягнення цих цілей необхідно вносити зміни до законодавства та розширювати права і гарантії осіб, що працюють у сфері охорони здоров'я.

ВИСНОВКИ

Вчені та фахівці юристи-міжнародники не достатньо приділяють уваги визначенню теоретичної проблеми, котра розкриває сутність поняття суб'єкта приватного права. По-перше, під час викладення своїх думок не проводиться чітке розмежування між суб'єктом права і суб'єктом правовідносин. По-друге, з цієї причини, враховуючи державу в коло суб'єктів правовідносин, котрі мають регулюватися міжнародним приватним правом, не роблять чітке роз'яснення того, що у цьому випадку держава як учасник цих відносин має визначатися як спеціальний суб'єкт права і правовідносин, тобто «добровільно понижений» з найвищого, необмеженого нічим владного статусу «суверена» до статусу «пересічної юридичної особи» з критеріями визначеними цивільним, господарським, трудовим і правом соціального забезпечення. Якщо держава як суверен не погоджується на формальне набуття ознак і критеріїв, котрі прирівнюють її до невладних фізичних і юридичних осіб, визначених МПрП як галузевими суб'єктами, то у цьому випадку ми маємо справу з відносинами типу «влада – підпорядкування», що не відповідає вимогам МПрП до суб'єктів цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом. По-третє, не робиться розкриття диференціації сучасної багатоаспектності та багатоваріантності наявних фізичних і юридичних осіб.

Охорона і захист прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин тісно пов'язана з тим як визначається предмет цивільного права. Трактування предмета регулювання чинним ЦК України принципово відрізняється від редакції ст. 1 проекту Цивільного кодексу України від 25.08.1996 р. Відповідно до статті 1 ЦК України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини фізичних осіб, а тому положення цивільного законодавства повинні бути спрямовані на створення ефективної системи охорони та захисту прав і

охоронюваних законом інтересів людини, оскільки вона є найвищою цінністю правової держави.

Приватноправові відносини характеризуються участю в них осіб, у тому числі й органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що реалізують у них лише свою цивільну правоздатність. У приватноправових відносинах, як правило, відсутнє підпорядкування одного учасника іншому. Приватноправові відносини засновані на диспозитивності: учасники цих відносин можуть діяти за власною ініціативою та у вибраний ними спосіб, що не суперечить закону (теорія юридичної централізації та децентралізації). Особливий характер правового захисту прав (формальна теорія). Особливості процесуальних правовідносин формуються, виходячи зі змісту матеріальних публічних чи приватних відносин. Приватні відносини, для яких характерна рівність їх учасників, підлягають розгляду в суді на засадах безсторонності та повної реалізації змагальності й диспозитивності.

Усвідомлення людини основною соціальною цінністю зумовлює визначення її відправною категорією при формуванні поняття суб'єкта приватного права, визначення напряму розвитку приватного права. Суб'єкта приватного права слід сприймати як правову індивідуальність. Така індивідуальність є системою правових властивостей людини, відокремлених від конкретного їх носія, і які можуть бути реалізовані у приватних правовідносинах. Людина є єдиним джерелом вказаних властивостей.

Характеристика суб'єкта приватного права передбачає розуміння його не тільки як учасника приватного правовідношення, але й врахування його існування до вступу у це правовідношення. Необхідність виділення доправового становища зумовлена впливом вказаного суб'єкта на сферу приватного права, зокрема: необхідністю створення гарантій належної участі суб'єкта у приватних правовідносинах; врахування вказаного доправового становища у існуючих приватноправових інститутах; наявністю у суб'єкта приватного права такої

складової, як загальний статус людини, що має значення також для вступу вказаного суб’єкта у приватні правовідносини.

Ознаками су б’єкта приватного права необхідно виділити: поведінка спрямована на задоволення приватного інтересу; у правовідносинах є рівними, юридично непідпорядкованими; відносини між суб'єктами приватного права мають як майновий, так і немайновий, особистий характер; у конкретних відносинах до су б’єкта застосовується дозвільний тип правового регулювання, а не зобовязуючий; самостійне здійснення волевиявлення.

Класичною є участь су б’єкта права у приватних відносинах як фізичної особи, юридичної особи або держави. Втім, окремі галузі приватного права не передбачають юридичну особу або державу як одну із сторін правовідношення: сімейне, трудове.

Цивільно-правовий статус юридичних осіб незалежно від способу їх створення повинен бути врегульований нормами ЦК України та актами цивільного законодавства.

Публічними установами пропонується визнавати унітарні організації, що виконують на основі переданого засновником майна визначену Конституцією України та іншими нормативними актами мету свого створення і засновники беруть участь в управлінні ними.

Розв'язання конкретних завдань дало змогу з’ясувати поняття сім’ї як правової категорії та особливого феномену суспільних відносин; визначити поняття, ознаки, види та правову природу сімейних правовідносин; простежити історичні аспекти виникнення і розвитку інституту суб’єктів сімейних правовідносин; розкрити поняття та сутність цієї наукової категорії; відмежувати її від суміжних понять; окреслити коло суб’єктів сімейного права та класифікувати їх; дослідити таку соціально-правову характеристику суб’єктів сімейних правовідносин, як сімейна правосуб’єктність, виокремити та проаналізувати її структурні елементи; розробити пропозиції та практичні

рекомендації з питань удосконалення чинного сімейного законодавства в розрізі теми дослідження.

Обґрунтовано, що виникнення статусу суб'єкта сімейних правовідносин не завжди пов'язане із волею фізичної особи, на відміну від інших правовідносин, зокрема юридичний факт народження людини, що пов'язується із набуттям статусу дитини не залежить від неї, а є результатом волі батьків, а також не потребує волевиявлення виникнення статусу баби, діда при народженні їх внуків тощо. Відносини між суб'єктами сімейних правовідносин базуються на засадах поєднання рівності та підпорядкування, наявності окремих пільг, обмежень (душевнохворі, засуджені).

Сімейну правосуб'єктність слід розглядати як соціально-правову властивість, яка дозволяє фізичній особі бути суб'єктом сімейних правовідносин, визначаючи її як потенційного та реального учасника сімейних правовідносин. Ознаками правосуб'єктності є: сімейна правосуб'єктність — самостійна категорія науки сімейного права; вона виступає соціально-правовою властивістю фізичної особи; відображає особливості галузевого методу правового регулювання (сімейно-правового); її носіями є особливе коло суб'єктів; сімейній правосуб'єктності властиві специфічні підстави виникнення; власна структура; вона володіє особливим юридичним змістом.

З'ясовано, що сімейна правоздатність як елемент сімейної правосуб'єктності є здатністю фізичної особи мати сімейні права та обов'язки. За юридичною природою сімейна правоздатність є особливим суб'єктивним правом. Сімейна правоздатність виникає з моменту народження фізичної особи і припиняється із настанням її смерті. Однак деякі елементи змісту сімейної правоздатності виникають із досягненням фізичною особою певного віку. Проте це не означає, що в такому разі правоздатність і дієздатність зливаються. Вони лише виникають одночасно, самостійно співіснують, виконуючи властиві кожній функції.

Доведено, що сімейна дієздатність є самостійною категорією науки сімейного права, через наявність суттєвих особливостей і структури, порівняно із дієздатністю цивільною, однак базується на загальноправовому розумінні дієздатності як важливої частини правосуб'єктності із власною притаманною галузевою специфікою. Сімейна дієздатність є здатністю фізичної особи своїми діями набувати для себе сімейних особистих немайнових та пов'язаних з ними майнових прав, і самостійно їх здійснювати, а також здатність створювати для себе сімейні обов'язки і самостійно їх виконувати. Запропоновано за обсягом сімейних прав та обов'язків сімейну дієздатність поділяти на повну та неповну. Остання у свою чергу охоплює неповну сімейну дієздатність малолітніх та відповідно неповнолітніх суб'єктів сімейного права.

Проведено аналіз колізійних норм які впливають на визначення правового статусу суб'єктів сімейних правовідносин, та запропоновано шляхи вдосконалення національного законодавства для запобігання колізій в праві при визначені правового статусу суб'єктів сімейного права.

Аналіз чинного законодавства та дослідження наукових праць з даного питання дає змогу виділити пріоритетні напрями правового регулювання статусу суб'єктів правовідносин, що виникають при здійсненні медичної діяльності:

по-перше, види суб'єктів медичних правовідносин, що виникають при здійсненні медичної діяльності, повинні бути вказані в одному нормативному акті – Медичному кодексі.

по-друге, висловлюється думка, що є сенс прийняття комплексного закону щодо визначення правового статусу пацієнтів та медичних працівників із закріпленням гарантій реалізації та механізмів захисту. Бажання мати в Україні об'єднаний закон про захист прав пацієнтів і медичних працівників, чого немає в жодній країні світу, яка прийняла закони і хартії про права пацієнтів, має підґрунтя, оскільки права і обов'язки даних суб'єктів пов'язані та взаємообумовлені.

по-третє, передбачити в ЦК України конкретний вид та порядок захисту, компенсації порушених прав медичних працівників та пацієнтів.

по-четверте, провести класифікацію всіх суб'єктів правовідносин, що виникають при здійсненні медичної діяльності, а саме: хто здійснює оплату медичної допомоги (послуги) – фізична особа; страхова компанія (в рамках добровільного медичного страхування) або юридична особа; замовник медичної допомоги (послуги) – фізична особа (як для себе, так і для іншої фізичної особи, юридичні особи); одержувач медичної допомоги (послуги) – фізична особа; контроль обсягу і якості наданої медичної допомоги, (послуги) – фізична особа; юридична особа; страхова компанія.

Першочерговими проблемами, які потрібно вирішити у цій сфері є: захист прав медичних працівників, пов'язаних з їх професійною діяльністю; державна політика зайнятості у сфері охорони здоров'я і її регулювання; соціальне і професійне страхування медичних працівників. Задля досягнення цих цілей необхідно вносити зміни до законодавства та розширювати права і гарантії осіб, що працюють у сфері охорони здоров'я.

Юридична рівність працівника і роботодавця має закріплюватися на рівні закону з подальшою конкретизацією їхніх прав і обов'язків на засадах свободи, рівності і добровільності. Євроінтеграційні процеси в Україні потребують переосмислення суті відносин у сфері праці та їхньої правової регламентації. Сьогодні з розвитком демократії в Україні та втратою державою статусу єдиного роботодавця дисциплінарна влада роботодавця потребує перегляду, зокрема, щодо процедури притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності. Обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця має реалізовуватися через звуження його прав у частині кваліфікації дій (бездіяльності) працівника як дисциплінарного проступку. Така кваліфікація поведінки працівника повинна здійснюватися колегами по професії, а сам процес притягнення до дисциплінарної відповідальності працівника має бути двоєдиним: (а) одноосібні

повноваження роботодавця щодо ініціювання процесу кваліфікації дій (бездіяльності) працівника з подальшим правом на застосування дисциплінарних санкцій; (б) колегіальні повноваження трудового колективу чи профспілки щодо кваліфікації дій (бездіяльності) працівника і встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку. Як свідчить досвід Європейського Союзу, зараз актуальним є питання щодо удосконалення правових засад матеріальної відповідальності роботодавця. В Україні це питання набуло виняткового значення з огляду на чисельність порушень прав працівників роботодавцями в умовах відсутності належного нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. Незважаючи на те, що відповідальність у трудовому праві має договірний характер, держава не повинна самоусуватися від свого обов'язку щодо гарантування, охорони і захисту прав працівників. Принциповим також є той факт, що сьогодні працівник несе відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків, а роботодавець тільки за невиконання.

Зміни в трудовому законодавстві повинні передбачати підвищення матеріальної відповідальності роботодавця, зокрема і перед працівником, за неналежне виконання ним своїх договірних зобов'язань. Це обумовлено тим, що право на працю є природним правом людини, і, відповідно, порушення природного права є найгіршим проявом неповаги до працівника. Право ж роботодавця, здійснюване як підприємницька діяльність із залучення працівників, є правом, набутим за законом, і законом може обмежуватися в інтересах реалізації природних прав людини. Оскільки трудове право є правом соціальним, а його соціальне призначення розкривається через закріплення пріоритету прав та інтересів працівника, то й дисциплінарна влада роботодавця, і його матеріальна відповідальність мають спрямовуватися на забезпечення, охорону і захист трудових прав працівників.

Гендерна рівність як загальносвітовий вектор укріплення правопорядку повною мірою відповідає ідеології реалізації соціального призначення трудового права, а вимоги щодо гармонізації вітчизняного трудового законодавства із законодавством ЄС потребують формування національної моделі гендерної рівності з урахуванням національних традицій, законодавства та практики його застосування. Копенгагенські критерії членства в ЄС потребують від України вжиття реальних заходів по забезпеченню рівності чоловіків та жінок як способу реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці. Низка директив ЄС, присвячених забороні дискримінації, зокрема і за ознакою статі, потребує уведення в правовий обіг в Україні норм, які максимально знеособлюють стать працівника при реалізації його прав, особливо тих, які пов'язані з виконанням працівником його сімейних обов'язків. Досвід Франції в цьому питанні свідчить про домінування законодавчого регулювання цих питань у моделі гендерної рівності. У Німеччині паралельно із законами гендерна рівність регламентована широким застосування колективно-договірного регулювання праці. Європейське законодавство загалом, визначаючи правові засади гендерної рівності та заборону дискримінації, зобов'язує держави не до формального проголошення рівності, а до забезпечення її фактичної реалізації. Існуючі у світі правові моделі гендерної рівності, як-от: соціал-демократична, ліберальна та вузьконаціональна, свідчать, що вони будуються з урахуванням менталітету нації та її традицій, а це доводить необхідність формування власної правової моделі гендерної рівності на тих принципах і традиціях, які є природними для українського суспільства.

Гендерно нейтральне законодавство з дотримання диференціації правового регулювання праці, зумовленої фізіологічними особливостями статей людини, повинно надавати рівний доступ працівника до професійного розвитку та кар'єрного зростання. Державні гарантії для працівників із сімейними обов'язками повинні солідарно забезпечуватися державою і роботодавцем на умовах, визначених як законодавством, так і колективними угодами усіх рівнів.

Особливої уваги потребує стимулювання з боку держави роботодавців до створення сприятливих умов праці для працівників із сімейними обов'язками. Прийнятним є надання роботодавцю прав спрямовувати частину свого прибутку без оподаткування на розвиток соціальної інфраструктури. Формуванню сучасної вітчизняної моделі гендерної рівності у сфері праці має передувати проведення моніторингу прихованих форм дискримінації.

В умовах переходу України до соціально орієнтованої ринкової економіки основним завданням держави є соціальний захист населення, який на сьогоднішній день знаходиться в незадовільному стані. Соціальний захист повинен забезпечити вихід на принципово нові стандарти життєдіяльності людини через максимальну ефективність програм соціального захисту.

Соціальний захист – це урегульовані правовими нормами, відносини між громадянином та державою, що виникають з приводу надання різних видів соціального захисту задля забезпечення законних прав та інтересів громадян.

Станом на сьогодні в Україні створено та діють три передбачені Основами законодавства «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» цільові страхові фонди: Пенсійний фонд України; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд соціального страхування України.

Головними джерелами доходів фондів соціального страхування являються обов'язкові внески роботодавців та застрахованих осіб, асигнування та інші кошти. Розмір внесків, які сплачуються до фондів визначаються необхідністю забезпечення достатнього рівня фінансування соціальних програм, що реалізується державою.

У рамках адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу вагомого значення набуває питання дотримання міжнародних стандартів, зокрема європейських, у сфері соціального захисту. Врахування основних

соціальних стандартів стає головною вимогою у процесі вдосконалення та прийняття нового законодавства.

Основні шляхи вирішення проблем гармонізації національних норм у сфері соціального захисту, а саме: удосконалення ефективності механізму захисту соціальних прав громадян, завдяки здійсненню нагляду за проведенням надання соціальних пільг та проведення виплат; забезпечення ефективного здійснення прозорості застосування норм права соціального забезпечення; запровадження дієвого механізму відповідальності органу, діяльність яких спрямована на безпосереднє соціальне забезпечення малозахищених категорій громадян, у разі невиконання чи неналежного виконання ними своїх обов'язків; усунення однорідних функцій між контролюючими органами; посилення балансу у відносинах між органами соціально-правового захисту та суб'єктами, що потребують соціального забезпечення; гармонізація практики здійснення соціально-правового контролю з європейськими та міжнародними вимогами та підходами.

До моральної шкоди споживача слід віднести стійкі (а не тимчасові) фізичні страждання або моральні переживання, викликані ушкодженням здоров'я, непоправними майновими втратами тощо, які проявилися внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг). Сюди ж можна включити і ті моральні незручності, які відчуває споживач в результаті відмови продавця задовольнити його законні та обґрунтовані вимоги, значні і непоправні втрати на очікування виконання роботи (послуги), неетичної поведінки інших осіб по відношенню до споживача тощо.

Не менш важливою проблемою у сфері відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів є оцінка розміру відшкодування. Якправило, споживачі визначають розмір моральної шкоди на свій власний розсуд. На практиці, фактично розмір відшкодування моральної шкоди споживачам визначає суд, керуючись характером і обсягом фізичних. Зокрема, враховуються

стан здоров’я споживача, тяжкість вимушених змін у його житті, час і зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, та інші обставини.

Сьогодні не існує офіційно затвердженої методики оцінки розміру моральної шкоди у разі порушення прав споживачів. Судді кожен раз встановлюють ступінь вини порушника, характер і обставини заподіяння фізичних і моральних страждань, враховують індивідуальні особливості споживача, вимоги розумності, справедливості та інші обставини, які заслуговують на увагу. Не дивно, що розміри компенсацій за моральну шкоду споживачу істотно відрізняються. Доцільно було б встановити хоча б мінімальні норми компенсації моральної шкоди споживачам, щоб забезпечити єдиний підхід до йоговідшкодування.

Законодавці залишили за судом право вирішувати форму відшкодування моральної шкоди, в тому числі і за порушення прав споживачів, оскільки у чинному законодавстві чітких меж такої форми не передбачено. У зв’язку з чим у споживача, права якого порушили, може виникати упереджена оцінка своїх понесених страждань, що породжує виникнення нових суперечок.

Доцільним є вдосконалення законодавчого підґрунтя для процесуальних гарантій використання електронних засобів у цивільному судочинстві. Належне законодавче закріплення вказаних процесуальних гарантій у цивільному процесуальному законодавстві вимагає врахування відповідних положень доктрини цивільного та цивільного процесуального права, що необхідно для забезпечення, передусім, відповідності конкретних правовідносин, що врегульовуються, предмету правового регулювання конкретних актів цивільного процесуального законодавства.

Співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному судочинстві, у контексті визначення правового статусу особи у судовому процесі, характеризується поєднанням: а) сприйняття принципу законності як складової принципу верховенства права у частині вимоги щодо правового змісту законів;

б) наявності самостійного об’єкту вимог принципу законності порівняно із принципом верховенства права, що зумовлено різним змістом цих принципів. Вимоги, що виділяються відповідно до практики ЄСПЛ у складі принципу законності, в судовому правозастосуванні мають доповнювати відповідні вимоги, що виділяються стосовно цього принципу у вітчизняній доктрині. Перспективними напрямами подальших досліджень слід вказати визначення елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві, а також розвиток існуючих у доктрині цивільного положень щодо змісту принципу законності з урахуванням розуміння реалізації цього принципу у діяльності ЄСПЛ.

Проведене дослідження створює підгрунтя для пропозицій щодо внесення наступних змін у чинне законодавство:

1. Положення п. 1 ст. 325 ЦК України, згідно з яким «суб’єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи», необхідно уточнити, що «суб’єктами права власності є фізичні та юридичні особи приватного права». Дію ст. 329 ЦК України про набуття права власності юридичною особою публічного права слід скасувати.

2. Доцільно нормативно закріпити положення про субсидіарну відповідальність держави як власника за зобов’язаннями створених нею таких організацій.

3. П. 3 ст. 96 ЦК України слід викласти в такій редакції: «Засновник юридичної особи не відповідає за зобов’язаннями юридичної особи, крім випадків, передбачених цим Кодексом та законом».

4. До положення ст. 619 ЦК України внести окремий пункт про встановлення субсидіарної відповідальності держави як власника майна при недостатності грошових коштів в момент несення відповідальності за виниклими зобов’язаннями юридичної особи публічного права.

5. На зміну редакції ч. 1 ст. 174 ЦК України слід закріпити правило, відповідно до якого держава несе відповідальність як учасник цивільних відносин та субсидіарну відповідальність як власник майна створених нею осіб засобами державного бюджету в особі своїх органів державної влади та іншим незакріпленим за юридичними особами державним майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення.

6. Пропонується до ч. 1 п. 3 ст. 81 ЦК України внести зміни, закріпивши, що «цим Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб». Ч. 2 п. 3 ст. 81 ЦК України — виключити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kodeks cywilny: z dnia 23 kwietnia 1964 r. // Dz. U. z dnia 18 maja 1964 r.

2. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawedliwości, Księga pierwsza Kodeksu cywilnego (proekt z uzasadnieniem. – Wydawnictwo C.H. BECK. – Warszawa. – 2009. - 1106 s.

3. KomisjaKodyfikacyjnaPrawaCywilnegoprzyMinistrzeSprawedliwości, KsięgapierwszaKodeksucywilnego (proektzuzasadnieniem. – WydawnictwoC.H. BECK.–Warszawa.–2009.–1106s.

4. Ksiega pierwsza czesc ogolna. [Wydanie 3 zmienione.] – Wydawnictwoprawnicze.– Warszawa, 2001. –398 s.

5. Stanislaw Dmowski, Stanislaw Rudnicki Komentarz do Kodeksu cywilnego. - Ksiega pierwsza czesc ogolna. [Wydanie 3 zmienione.] - Wydawnictwo prawnicze. – Warszawa, 2001. – 398 s.

6. Stanislaw Dmowski, Stanislaw Rudnicki Komentarz do Kodeksucywilnego.

7. W. Katner, Prawo cywilne i handlowe w zarysie, Warszawa, 2014 r., 370 s.

8. Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / М.И. Абдулаев. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – 322 с., 340

9. Адвокатура: минуле та сучасність: матер. VI Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.) [Електронний ресурс] / за заг. ред. д.ю.н., доц. Г.О. Ульянової.– Одеса : Фенікс, 2016. – 424 с. — Режим доступу: http://fa.onua.edu.ua/ua/science/sbornik2016/. — Назва з екрану.

10. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

11. Аналіз судової практики застосування ст. 16 ЦК України [Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/27576.

12. Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. посібник // відп. ред. Р.А. Майданик.-К.: Юстиніан, 2007. – 912с.

13. Антокольская М.В. Семейное право / М.В. Антокольская. – М.: Юрист, 2002. – 336 с.

14. Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3 т. – М., Изд– во БЕК, 2002.– 288с.

15. Аскназий С. И. Об основаниях правовых отношений между государственными социалистическими организациями (к проблемеюридического лица в Советском гражданском праве) / С. И. Аскназий // Ученые запискиЛенинградскогоюридического института.–Вып.4.–Л.,1947.–С.5–47.

16. Безклубий І.А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми. Монографія. . – К., 2005. – 378с.

17. Борисова В.І. До проблеми правосуб’єктності юридичної особи [Текст] // Пробл. законності: Республ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. –Харків.: НЮАУ. Вип .43., 2000. С. 35 - 38.

18. Борисова В.І. Юридична особа – універсальна правова форма участі організацій у цивільному обороті // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2003, - №2. – с. 3 – 13.

19. Борисова В.І. Юридична особа – універсальна правова форма участі організацій у цивільному обороті // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності.–2003.–№2.–с.3–13.

20. БорисоваВ.І.Допроблемиправосуб'єктностіюридичноїособи[Текст]// Пробл. законності: Республ. міжвід. наук. зб. /Відп.ред.В. Я. Тацій. – Харків.: НЮАУ. – Вип .43., 2000. С. 35 –38.

21. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. – М.,1997.

22. Брагинский, М. И. Государство как субъект гражданскогоправа / М. И. Брагинский, Л. А. Лунц // Советское гражданское право. Субъекты гражданского права / под ред. С. Н. Братуся. – М. : Юридическая литература, 1984. – С.268–285.

23. Брагинский, М. И. Государство как субъект гражданского права / М. И. Брагинский, Л. А. Лунц // Советское гражданское право. Субъекты гражданского права / под ред. С. Н. Братуся. — М. : Юридическая литература, 1984. — С. 268–285.

24. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 73.

25. Бринцев О.В. Електронне правосуддя. Проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О.В. Бринцев // Офіційний веб-портал «Судова влада України». — Режим доступу до док.: http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/258992/. — Назва з екрану.

26. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572.

27. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васьковский. – М. : Статут, 2003. – С. 190

28. Веберс Я.Р. Понятие родства как основания возникновения прав и обязанностей / Я.Р. Веберс // Вестник МГУ. Серия Право. – 1962. – №4. – С. 29-37 с.

29. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я.Р. Веберс. – Рига: Зинатне, 1996. – 231 - 234 с.

30. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю.С. Шемшученко. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. — 1020 с.

31. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. — 1020 с.

32. Великий тлумачний словник української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.

33. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.

34. Венедиктов, А. В. Органы управления государственной социалистической собственностью / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. — 1940. — № 5–6. — С. 25–31.

35. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «CouncilofEurope». — Режим доступу до док.: http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr. — Назва з екрану.

36. Визнання права як спосіб захисту права.БринцевО. В. // Вісник Хмельницького ін. регіон. упр. та права. − 2002. − № 2. – С. 82.

37. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Винар. – Львів, 2006. – 21 с.

38. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Винар. — Львів, 2006. — 21 с.

39. Винник О. Имущественная самостоятельность как необходимое условие для осуществления предпринимательской деятельности (проблема правового режима имущества субъекта предпринимательства) / О. Винник // Предпринимательство,хозяйствоиправо.–1997.–№3.–С.3-6.

40. Винник О. Имущественная самостоятельность как необходимое условие для осуществления предпринимательской деятельности (проблема правового режима имущества субъекта предпринимательства) / О. Винник // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1997. — № 3. — С. 3-6.

41. Витрянский В.В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота: автореф. дис. на соиск. ученой степени д-аюрид. наук: спец. 12.00.15 / В.В. Витрянский. – М., 1996. – С. 15.

42. Волинець Т.В. Правове регулювання вчинення електронних правочинів. / Т.В. Волинець. // Європейські перспективи. – № 1. – 2016. – С.152–156.

43. Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р. / Закони України. Міжнародні договори України. Том 14. – К.: 1998. – С.239–245.

44. Гаагская конвенция о праве, применимом к международной купле–продаже товаров от 1955 г. /Международная купля–продажа. Сборник международно–правовых документов. – Ереван: Мхитар Гош,1999.

45. Гаазька Конвенція з питань цивільного процесу від 01 березня 1954р.[Електроннийресурс]/Режимдоступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_083.

46. Гаазька конвенція про деякі питання щодо конфліктів між законами про громадянство від 1930 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_218

47. Гаазька конвенція про колізію законів стосовно форми заповідальних розпоряджень від 5 жовтня 1961 р./ Режим доступу: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_424

48. Гаазька конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань від 2 жовтня 1973 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973_001

49. Галянтич М.К. Житлове право України: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 548 с.

50. Гамбаров, Ю. С. Курс гражданского права / Ю. С. Гамбаров. – СПб., 1911.–Т.1.Общаячасть.–499с.

51. Гамбаров, Ю. С. Курс гражданского права / Ю. С. Гамбаров. — СПб., 1911. — Т. 1. Общая часть. — 499 с.

52. Генкин, Д. М. Юридические лица в советском гражданском праве / Д.М.Генкин//Проблемысоциалистическогоправа.–1939.–№1.–С.91–102.

53. Генкин, Д. М. Юридические лица в советском гражданском праве / Д. М. Генкин // Проблемы социалистического права. — 1939. — № 1. — С. 91–102.

54. Головань І. Стандарти української мови [Електронний ресурс] / І. Головань // Офіційний сайт «Центр суддівський студій». — Режим доступу до док.: http://www.judges.org.ua/dig8907.htm. — Назва з екрану.

55. Господарський кодекс України: Закон України від16 січня 2003 р., № 436-IV База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/436-15 (дата звернення: 19.01.2017).

56. Грабовська Г.М.Форми захисту прав споживачів у випадку придбаннянимитоварівненалежноїякості/Правоісуспільство.–2014.–

57. Гражданский кодекс Грузии от26 июня 1997 года №786-IIс // Консультант Плюс. — URL : http://www.matsne.gov.ge

58. Гражданский кодекс Киргизкой Республики принят8 мая 1996 года № 15. // Консультант Плюс. — URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/5

59. Гражданский кодекс Республики Беларусь : принят Палатой представителей 28.10.1998 г. № 218–З, одобрен Советом Республики 19.11.1998 г. // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. — 1999. — № 7–9. — Ст. 101 // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. — URL : http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?rn=hk9800218.

60. Гражданский кодекс Российской Федерации : принят Государственной Думой 21.10.1994 г. № 51–ФЗ // Консультант Плюс. — URL : http://www.consultant.ru/popular/gkrf1.

61. Гражданский процесс: учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / [В.Н. Аргунов, Е.А. Борисова, С.А. Иванова и др.]; под ред. М. К. Треушникова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк :Городец, 1998. - С. 89.

62. Гражданское право [Текст]: [учебн.] / под ред. А. П. Сергеева, Ю.К.Толстого.–[изд.6–е].–М.:ТКВелби.2012.–Том1.–776с.

63. Гражданское право [Текст]: [учебн.] / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — [изд. 6–е]. — М. : ТК Велби, 2012. — Том 1. — 776 с.

64. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 412 с. – (Серия „Классика российской цивилистики”).

65. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права [Под ред. проф. В.А.Томсинова]. – М.: Изд-во «Зерцало», 2003. – 496 с.

66. Дахно І.І., Алієва–Барановська В.М. Міжнародне приватне право / Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 633с.

67. Демьянова Е.В. Верховенство права в гражданском судопроизводстве: функциональные аспекты содержания / Е.В. Демьянова. — 2014. — № 12/2. — С. 32–35.

68. Державний класифікатор України. Класифікація організаційно-правових форм господарювання: Затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р., № 97.

[Електронний ресурс] — Режим доступу : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/alldocact2/FIN442?OpenDocument

69. Довгерт А.С. Нарси з міжнародного приватного права Випуск 4.– К.: Алерта, 2016.–200с.

70. Дождев Д.В. Римское частное право [Под. ред. проф. В.С. Нерсесянца] / Д.В. Дождев.– М.: Издательская группа ИНФРА·М-НОРМА, 1997. – 704 с. 710с.

71. Дудла І.О.Захист прав споживачів: навчальний посібник / І.О.Дудла. – К.: Центр учбової літератури, 2007. –448с.

72. Европейская (Базельская) конвенция об иммунитете государств от 16 мая 1972 г. / Международное частное право. Сборник документов. – М: БЕК,1997.

73. Електронна комерція: правові засади та заходи удосконалення: : монографія. / [В. Брижко, А. Новицький, В. Цимбалюк, М. Швець] : [За редакцією:члена-кореспондентаАПрНУкраїниМ.Швеця(заг. ред.), А. Москаленко, к.ф.-м. наук О. Гладківської]. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2008. – 149с.

74. Електронна торгівля (правовий аспект регулювання) : монографія / [В.В.Костицький, А.М.Новицький, В.С.Гаркуша, Н.Б. Новицька.] : [за заг.ред д.ю.н., професора Костицького В.В.] – К.: «МП Леся», 2007. –212с.

75. Електронний банкінг (організаційно-правове забезпечення) : монографія / / [Новицький А.М., Новицька Н.Б., Позняков С.П., Цимбалюк В.С., Усатий Г.О., Брижко В.М.] : [за заг ред. А.М. Новицького] – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2008. –274с.

76. Елисейкин П. Ф. Правоохранительные нормы: (понятие, виды, структура) / П. Ф. Елисейкин // Защита субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – Ярославль: ЯрГУ, 1977. – Вып. 2. – С. 36;

77. Європейська конвенція про взаємну допомогу з питань карних справ від 20 квітня 1959 р. / Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба іззлочинністютавзаємнаправовадопомога(книгаперша)/Зб.Документів.

78. Єфімов О. Електронний договір в е-комерції: стислий юридичний аналіз / О. Єфімов. // Бухгалтерія. – № 50 (1245) – 2016. – С.40–43

79. Жеков В.І. Правочини, що порушують публічний порядок: до характеристики складу // Науковий часопис «Університетський наукові записки». – 2005. – № 3. – С.129-132.

80. Жеков В.І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України: автореферат. Дис. канд. юрид. наук. – Одеса. – 2006. – 20с.

81. Житлове право України: Навч. посіб./за ред. В.С. Гопанчука, Ю.О. Заіки. – К.: Істина, 2003. – 208 с.

82. Житловий Кодекс Української РСР: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 червня 2012 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДП А. В., 2012. – 68с.

83. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — Серія: Право.— Випуск 38. — Том 2. — С. 140–145.

84. Закон України „Про житловий фонд соціального призначення” від 12 січня 2006 року, №3334 – IV /Відомості Верх. Ради України. – 2006 р. №19-20. – ст. 259.

85. Закон України „Про житлово-комунальні послуги від 24.06.2004 р. №1875 - IV/Відомості Верх. Ради України. – 2004 р. №47. – ст. 1899.

86. Закон України „Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків” від 4 вересня 2008 р. №500 VI / Офіційний вісник України. – 2008. - №72. – ст. 2419.

87. Закон України „Про захист прав споживачів” в редакції від 1 грудня 2005 р. // Урядовий кур’єр. – 2006. – 18 січня. – №9.

88. Закон України „Про міжнародні договори України” від 29 червня2004р./ВідомостіВерховноїРадиУкраїнивід10.12.2004—2004р., № 50, ст. 540.

89. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 р. №280/97 – ВР /Відомості Верх. Ради України. – 1997 р. - №24. – ст. 170.

90. Закон України „Про об’єднання співвласників багатоквартирного будинку” від 29.11.2001 р. №2866 – ІІІ /Відомості Верх. Ради України. – 2002 р. №10. – ст. 78.

91. Закон України „Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” від від 22.09.2011 № 3773–VI / Відомості Верховної Ради України від 18.05.2012 — 2012 р., / № 19–20 /, стор. 833, стаття179.

92. Закон України „Про приватизацію державного житлового фонду” від 19.06.1992 р. №2482 – XII /Відомості Верх. Ради України. – 1992. - №36. – ст. 524.

93. Закон України „Про рекламу” від 3.07.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №39. –Ст.181.

94. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709–IV // Відомості Верховної Ради України.–2005.– № 32. – Ст. 422.

95. Іваненко Л.М. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів (покупців). –К.: Юмана, 2009. – 224с.

96. Іванов С. О. До питання поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та публічного права / С. О. Іванов // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. –

97. Іванов С. О. До питання про обсяг цивільної правоздатності (підприємницьких) юридичних осіб приватного права: порівняльний досвід законодавства іноземних держав / С.О. Іванов // Порівняльно-аналітичне право – електронненауково-практичнефахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2016. – № 6. – С. 88 – 92.

[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/81

98. Іванов С. О. Доктрина Ultravires в діяльності юридичних осіб публічного права // Форум права. – 2011. – № 2. –С. 303-310. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gou.ua/e-journals/FP/2011-2/11icoopp.pdf

99. Іванов С. О. Особливості правового статусу публічних (державних)юридичних осіб: досвід Польщі// Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць, / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор.: О.В.Кресін,М.В.Савчин.–Ужгород–Київ:Вид-во «Говерла»,2015.–218с.–С. 141–143 [Електроннийресурс]–Режимдоступу: http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/2088/1/

100. Іванов С. О. Особливості розгляду судових справ щодо державних бюджетних установ – відповідачів //Наукове фахове видання «Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. –

101. Іванов С. О. Сутність правосуб'єктності юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах: досвід зарубіжних країн / С. О. Іванов // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – № 4 (36). – С. 41-47.

102. Іванов С. О. До питання про обсяг цивільної правоздатності (підприємницьких) юридичних осіб приватного права: порівняльний досвід законодавства іноземних держав / С.О. Іванов // Порівняльно-аналітичне право - електронне науково-практичне фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2016. - № 6. – С. 88 – 92. [Електронний ресурс] — Режим доступу:http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/81

103. Іванов С. О. До питання поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права та публічного права / С. О. Іванов // Університетські наукові

записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2005. — № 3 (15). — С. 100-106.

104. Іванов С. О. Доктрина Ultra vires в діяльності юридичних осіб публічного права // Форум права. 2011. № 2. С. 303-310 . URL: http://www.nbuv.gou.ua/e-journals/FP/2011-2/11icoopp.pdf

105. Іванов С. О. Особливості правового статусу публічних (державних) юридичних осіб: досвід Польщі // Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць, / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор.: О.В. Кресін, М.В. Савчин. – Ужгород – Київ: Вид-во «Говерла», 2015. – 218с. С. 141 – 143 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/2088/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf#page=141\

106. Іванов С. О. Особливості розгляду судових справ щодо державних бюджетних установ – відповідачів // Наукове фахове видання «Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право», № 2 (8). – 2013 рік. . [Електронний ресурс] — Режим доступу:http://www.lj.oa.edu.ua/archives/n2-2013.

107. Іванов С. О. Сутність правосуб’єктності юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах: досвід зарубіжних країн / С. О. Іванов // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2010. — № 4 (36). — С. 41-47.

108. Історія держави і права зарубіжних країн. Частина 1 під редакцією професора Н.А. Крашенніковой, О.А. Жидкова – 1999 р. с.5

109. Історія держави і права України. За редакцією А.Й. Рогожина – 1996 р., с. 38, 373,380

110. Історія держави і права України. За редакцією Кульчицького В, Тищика Б – Львів, 2000р. – с.187, 190. К.: Юрінком, 1996. –С. 1083–1094.

111. Кізлова О. Поняття застави у проекті Цивільного кодексу України // Українське право. – 1997.- 1997. – Число 3. – С.150-151.

112. Коваленко О.В. Особливості застосування електронної форми договору. / О.В. Коваленко.// Науковий вісник Херсонського державного університету. – №3. – 2016. – С.71–75.

113. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV: за станом на 03 листоп. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 32 (26.08.2005). — Ст. 1918.

114. Кодифікація приватного (цивільного) права України/ За ред. Проф. А. Довгерта. – К.: Укр. центр правничих студій, 2000. – С.124.

115. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с.

116. Козлова Н.В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории

117. Козлова, Н. В. Правосубъектность юридического лица / Н. В. Козлова. — М. : Статут, 2005. — 476 с.

118. Колісникова Г. Особливості цивільно-правового захисту прав споживачів.// Право Україні. – 2008. – №3. – С.100-102.

119. Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления 1993 г. // Международное частное право: Действующие нормативные акты / Сост. Г.К. Дмитриева, М.В. Филимонова.

120. Конвенция о коллизии законов, касающихся формы завещательных распоряжений 1961 г. / Международное частное право. Сборникдокументов.

121. Конвенция о праве, применимом к режимам собственности супругов от 1978 г. / Международное частное право. Сборник документов. – М: БЕК, 1997. – С. 694–699.

122. Конституційний Суд України 2001 р. у Рішенні за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства „Всеукраїнський Акціонерний Банк" щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 КонституціїУкраїни; ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп: рішення Конституційного Суду Українивід 30.05.2001 р. № 7-рп // Вісник Конституційного суду України. – 2001. – № 3. – С. 11.

123. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: за станом на 02 черв. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (із змінами).

124. Конституція України: Закон України від28 червня 1996 р. // ВВР. — 1996. — N 30. — ст. 141.

125. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст.141.

126. Кравчук В.М. Соціально-правова природа юридичної особи: Дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.03. – Львів. – 2000. – 245с.

127. Кравчук, В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. — К. : Істина, 2005. — 720 с.

128. Красавчиков О.А. Гражданская правосубъектность как правовая форма / О.А. Красавчиков // Правовые проблемы гражданской правосубъектности. Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 62. / Под ред. О.А. Красавчикова. – Свердловск: Изд-во УрГУ, 1978. – С. 5-26.

129. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции // антологія уральской цивилистики. – 1925 – 1989: Сборник статей. – М., 2001. – С.166–182.

130. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М.: Госюриздат, 1958. – 183 с.

131. Красавчиков, О. А. Сущность юридического лица / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. — 1976. — № 1. — С. 47–55.

132. Крашенинников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту / Е. А. Крашенинников // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство: межвуз. темат. сб. – Ярославль: ЯрГУ, 1979. – Вып. 4. – С. 76-77 и др.

133. Крюслен против Франции: рішення Європейського суду з прав людини від 24.04.1990 р. № 11801/85 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «HUDOCEuropeanCourtofHumanRights». — Режим доступу до док.: http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["\"CASE OF KRUSLIN v. FRANCE - [Russian Translation]\""],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"]}. — Назва з екрану.

134. Кряжевских, К. П. Право оперативного управления и право хозяйственного ведения государственным имуществом / К. П. Кряжевских. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 451 с.

135. Кукса В.П., Онищук Г.І., Руль М.В., Семчук Г.М., Чернявський В.П. Створення об’єднань співвласників багатоквартирних будинків – основа реформування житлового сектора. – К: Укрлітопис, 1996. – 64 с.

136. Курс цивільного процесу: підруч. / [Комаров В. В. [та ін]; ред. В. В. Комаров. — Х.: Право, 2011. — 1352 с.

137. Кучер В. Особливості визначення правочину таким, що порушує публічний порядок // Право України. – 2003. – № 12. – С.106-110.

138. Кучеренко, І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : [монограф.] / І. М. Кучеренко ; НАН України; Ін–т держави і права імені В. М. Корецького. – К., 2004. – 388 с.

139. Ландкоф, С. Н. Субъекты права (лица) / С. Н. Ланкоф // Вып. III Научного комментария Гражданского кодекса. — М. : Знание, 1928. — 428 с.

140. Лащак В.В.Система захисту прав споживачів у провідних країнах світу Система захисту прав споживачів у провідних країнах світу / В. В. Лащак,Т.В.Лащак//НауковізапискиНаціональногоуніверситету

141. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України; автореф. дис.. канд. юрид. наук. – К.,2001.

142. Луць В. Кодифікація договірного права // Українське право. – 1997. Число 3. – С.142-143.М.: БЕК, 1997. – С.664–667.

143. Мазаракі А.А., Язвінська О.М., Ніколаєва Л.В., Притульська Н.В., Іваненко Л.М. Захист прав споживачів: соціально-правовий аспект / Київський національний торгівельно-економічний ун-т / Л.В. Ніколаєва (заг ред.). – К.:КНТЕУ, 2002. – 311с.

144. Медведева Л., Гончарова Н. Зміни в законодавстві щодоорганізаційно-правових форм юридичних осіб // Право України. - 2004. - № 4. - С. 127.

145. Международное частное право: учебник / отв. ред. Г.К.Дмитриева.

146. Менів Л.Д. Деякі питання удосконалення поняття споживача / Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки». – 2014.–

147. Менів Л.Д. До питання про відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 31. – С.55-62.

148. Менів Л.Д. Неустойка як форма відповідальності за порушення прав споживачів / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – №6-2/2015. –С.82-94.

149. Менів Л.Д. Соціально-правова характеристика споживача та йогоправ/ Соціологія права: науково-практичний журнал. – 2014. – №3-4. – С. 73-79.

150. Мироненко В. П. Сімейне право України : підручник / В. П. Мироненко, С. А. Пили - пенко ; за заг. ред. В. П. Мироненко. — К. : Правова єдність, 2008. — С. 67.

151. Мироненко І.В. Міжнародне приватне право. 2–ге видання.– К.: Алерта, 2013.–288с.

152. Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за заг. ред. А. С. Довгерта, В. І. Кисіля. – К.: Алерта, 2012. – 376с.

153. Міжнародне приватне право. Навчальний посібник. / За ред. С.Г. Кузьменка. К.: ЦУЛ – 2010. – 316с.

154. Міжнародне приватне право. Науково–практичний коментар закону. / Заредакцієюд.ю.н.,проф.А.Довгерта.–Х.:ТОВ«Одіссей»,–2008.–352с.

155. Міжнародне приватне право: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. професора В.П. Жушмана – Х.: Право, 2012. – 320с.

156. Мічурін Є. О., Сліпченко С. О., Соболев О. В. Житлове право України. Науково-практичний посібник. – Харків: Еспада, 2004. – 318с.

157. Мічурін Є.О. Правочини з житлом. Науково-практичне видання. СТРАЙД. –Х., 2003., Онгензихт В.Л. – Воля и волеизъявление. – Душанбе, 1983.

158. Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства «Про затвердження Правил утримання жилих будинків та при будинкових територій» від 17 травня 2005 р. №76.

159. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп. / [за ред. О. В Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. І. – С. 39.

160. Нечаева А. М. Семейное право : учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. / А. М. Нечаева. — М. : Юристъ, 2008. — С. 14.

161. Никитченко Н.В. Визнання права як спосіб захисту прав суб'єктів господарювання / Н.В. Никитченко // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. – Х. : Нац.ун-т «ЮАУ ім. Я.Мудрого», 2011. – Вип. 117. – С.23–31.

162. Никитченко Н.В. До питання попередження порушення прав та інтересів суб'єктів господарювання / Н.В. Никитченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 53. – С.340–344.

163. НовицкийИ.Б.,ЛунцЛ.А.Общееучениеобобязательстве.–М., 1950

164. Общая теория права: Учебник для юридических вузов [Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Кузьмин, В.В. Лазарев и др.; Под общ. ред. А.С. Пиголкина]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1997. – 520 с.

165. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории,филисофии и психологи права). – Душанбе, 1983. – 256 с. 11.

166. Отраднова О.О. Поняття і функції неустойки: історія та сучасність // Право України. – 2001. – № 8. – С.110-113.

167. Охорона і захист прав і інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За загальною редакцією Я.М. Шевченко. – Х.: Харків юридичний. – 2011. –528с.

168. Первомайский, О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах / О. О. Первомайский. — Х. : Страйд, 2005. — 368 с.

169. Первомайський, О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право» / О. О. Первомайський. — Х., 2003. — 26 с.

170. Перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2000 р., № 1171. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.uazakon.com/document/spart41/inx41419.htm.

171. Перелік хронічних захворювань, при яких особи, що хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, не можуть проживати в комунальній квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї: Затверджено наказом

Міністерства охорони здоров'я УРСР від 08.02.1985 р. №52/Офіційний сайт Верховної Ради України (www.rada.gov.ua).

172. Підопригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підопригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 511 с.

173. Плахтій Ю. Нормативно-правове забезпечення у сфері захисту прав споживачів / Ю.Плахтій, Р.Байцар // Вимірювальна техніка та технологія. – 2013. – №74. –С.84-88.

174. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / Погребняк С.П. — Х.: Право, 2008. — 240 с.

175. Положення про Державну фіскальну службу України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236 // Урядовий кур'єр від 08.07.2014 — № 120.

176. Положення про Міністерство оборони України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730) // Урядовий кур'єр від 10.12.2014 — № 230.

177. Положення про порядок накладення та стягнення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. №1177 // Офіційний вісник України. – 2002. – №34. –Ст.1587.

178. Постанова Верховного Суду України від 16 березня 2016 року [Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/124118-vsu_zrobiv_visnovok_schodo_viznannya_dogovoru_nediysnim.html.

179. Постанова Ради Міністрів України РСР „Про затвердження Правил бронювання жилих приміщень в Українській РСР” від 09.09.1989 р. №3012/ ЗП УРСР,- 1985. - №9. – ст. 74.

180. Постанова Ради міністрів Української РСР „Про Затвердження Правил обміну жилих приміщень в Українській РСР" від 31.01.1986 р. №31/ЗП УРСР. – 1986. - №2. – ст7.

181. Правила адвокатської етики: Правила затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012, Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 06.02.2017 р.

182. Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщеннятанаданняготельнихпослуг:НаказДержавноїтуристичної Адміністрації України від 16 березня 2004 р. №19 // Офіційний вісник України. – 2004. – №14. – Ст.995.

183. Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов і надання їм жилих приміщень в Україні, затверджено постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 11.12.1984 р. № 470 (ЗП УРСР. – 1984. – 312. – ст. 80. 1986 р. - №7. ст. 34; 1988 р. - №1. – ст. 1; 1991 р. №3. – ст. 15.

184. Правила побутового обслуговування населення: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 1994 р. №313 // Урядовий кур'єр. – 1994. –№86.

185. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI: за станом на 02 черв. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2012. — № 62 (23.08.2012). — Ст. 2509 (із змінами).

186. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI: за станом на 21 груд. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2011. — № 51 (15.07.2011). — Ст. 2009 (із змінами).

187. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV: за станом на 16 жовт. 2012 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12 (05.04.2006). — Ст. 792 (із змінами).

188. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року, № 1556-VII [Текст] // Голос України від 06.08.2014 — № 148.

189. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб: проект закону України від 06.09.2016 р. № 5073 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 08.02.2017 р.

190. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 28 (08.07.2016). — Ст. 532.

191. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): пояснювальна записка до проекту закону України від 25.11.2015 р. № 3524 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 06.02.2017 р.

192. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від21 вересня 1999 р., № 1076-XIV. // ВВР. — 1999. —№ 48. — ст.408.

193. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від15 травня 2003 р., № 755–IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15 (дата звернення: 19.06.2017).

194. Про електронний цифровий підпис : [Текст] : [Закон України : офіц. текст: за станом на 22 травня 2003 року]. – К. : Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.2001. – № 10. –Ст.44.

195. Про електронні документи та електронний документообіг [Текст] : [Закон України : офіц. текст: за станом на 03 вересня 2015 року]. – [Електроннийресурс].–Режимдоступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15

196. Про електронну комерцію : [Текст] : [Закон України : офіц. текст: за станом на 03 вересня 2015 р.]. – К. : Відомості Верховної Ради України. – Офіційний вісник України. – 2015. – № 78. – Ст. 2590.2003. – № 36. – Ст.276.

197. Про затвердження у новій редакції Програми складення кваліфікаційного іспиту: рішення Ради адвокатів України від 26.02.2016 р. № 68 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 11.02.2017 р.

198. Про затвердження Цивільного кодексу Української СРСР: Закон УРСР // Відомості ВР УРСР. – 1963. – Ст. 463.

199. Про Збройні Сили України: Закон України від6 грудня 1991 р., № 1934-XII. // ВВР. — 1992. — № 9. — ст.108.

200. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657–XII, у ред. Закону від 13.01.2011 р. № 2938–VI // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650; 2011. — № 32. — Ст. 313.

201. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 34, ст. 451

202. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року, N 2365-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/print1452808994467326 (дата звернення: 20.06.2017).

203. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради, 1999, N 48, ст.407.

204. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року, № 987-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12 (дата звернення: 20.05.2017).

205. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015

р. № 276/2015 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 41 (02.06.2015). — Ст. 1267.

206. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-95 .

207. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року N 185-V // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185-V (дата звернення: 15.06.2017).

208. Про утворення міжвідомчої робочої групи з розробки пілотного проекту «Електронний суд»: наказ Державної судової адміністрації України від 27.01.2012 р. № 14: за станом на 20 верес. 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 06.02.2017 р.

209. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166–VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17 (дата звернення: 14.06.2017).

210. Прут Ю.А. Цивільно-процесуальний статус осіб, які є іншими учасниками цивільного процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Прут Юлія Анатоліївна; Івано-Франків. ун-т права ім. Данила Галицького. — Івано-Франківськ, 2016. — 194 с.

211. Пучковская И.И. Ипотека: залог недвижимости. – Харбков,1997.

212. Романовская О. Юридические лица публичного права / О.Романовская// Публ. право. – 2013. – №2 (10). – С. 254–262.

213. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / З. В. Ромовська. — 3-те вид., перероб. і допов. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 36.

214. Рясенцев В.А. Семейное право / В.А. Рясенцев. – М.: Юридическая литература, 1982. – 256 с.

215. Сабецька А. Правосуддя дорогою ціною. Чому право на суд стає в Україні розкішшю? [Електронний ресурс] / А. Сабецька // Веб-сайт «О б'єднання «Самопоміч». — Режим доступу до док.: http://kyiv.samopomich.ua/pravosuddya-dorogoyu-tsinoyu-chomu-pravo-na-sud-staye-v-ukrayini-rozkishshyu/. — Назва з екрану.

216. Савельева Н. М. Правовое положение ребенка в Российской Федерации: гражданско - правовой и семейно-правовой аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Наталья Михайловна Савельева. — Белгород, 2004. — С. 76.

217. Санфилиппо Чезаре. Курс Римського приватного права: Підручник під редакцією Д.В. Дождєва – 2000 р. с.3, 7

218. Світлична Г.О. Адвокат у цивільному судочинстві: процесуальне становище, підстави та форми надання правової допомоги / Г.О. Світлична // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016 .— Серія: Юридичні науки. — Випуск 2. — Том 1. — С. 99–103.

219. Світлична Г.О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві / Г.О. Світлична // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — Серія: Юриспруденція. — 2014. — № 10-1. — Том. 1. — С. 212–215.

220. Семейное право: учеб. для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. Ю. Ф. Беспалова, О. А. Егоровой, О. Ю. Ильиной. — М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2009. — С. 57.

221. Система германского гражданского права [Текст] : [учебн.] / [пер. с нем. С. В. Королева]. — М. : Международные отношения, 2006. — 360 с.

222. Сібільов, М. Загальна характеристика сфери приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С.123–134.

223. Сібільов, М. Загальна характеристика сфери приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 2 (25). — С. 123–134.

224. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. — Х. : Ксилон, 2008. — С. 61.

225. Сковрон Н. Л. Юридические лица публичного права: «за» и «против» [Електронний ресурс] / Н.Л. Сковрон // Вопросы современной юриспруденции : сб. ст. поматериалам XXIXмеждунар. науч.-практ. конф. №9(29). – Новосибирск:СибАК.2013.–Режимдоступу: http://sibac.info/conf/law/xxix/34034.

226. Советское гражданское право: в 2-х ч. / под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. – К. :Вища школа, 1983. – Ч. 1. – С. 248.

227. Стефанчук Р. Шляхи реформування цивільного законодавства: погляд на захід та схід / Р. Стефанчук // Право України - №8. – 2009. – С. 53-61.

228. Суворов, Н. С. Об юридических лицах по римскому праву / Н. С. Суворов. — М. : Статут, 2000. — 299 с. (Классика российской цивилистики)

229. Суханов, Е. А. Предприятие и юридическое лицо / Е. А. Суханов // Хозяйство и право. — 2004. — № 7. — С. 3–11.

230. Теорія держави і права: підруч. / [О. В. Петришин [та ін.]; ред. О. В. Петришин. — Х.: Право, 2015. — 368 с.

231. Типовой закон об электронной торговле Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли – [Електронний ресурс]. – Режимдоступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_321

232. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: моногр. / Ткачук О.С. — Х.: Право, 2016. — 600 с.

233. Толстой, Ю. К. О государственных юридических лицах в СССР / Ю. К. Толстой // Вестник Ленинградского университета. — № 3. — Вып. 1. — Л., 1955. — С. 109–125.

234. У справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. 23-рп/2009 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 79 (23.10.2009). — Ст. 2694.

235. У справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника): рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. 13-рп/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 47 (08.12.2000). — Ст. 2045.

236. Указ Президента України „Про порядок здійснення захисту прав та інтересів України під час розгляду справ у закордонних юрисдикційних органах" від 25 червня 2002 р. / Офіційний вісник України, 2002. – № 26. – Ст.1231.

237. Федик Є. І. Житлове право. Навчальний посібник. Івано-Франківськ, ЦУЛ, 2012. – 150с.

238. Федик Є. І., Луцький І. М., Котуха О. С. Житлове право України [текст]: навч. посіб. / Є. І. Федик (кер. авт. кол.), І. М. Луцький, О. С. Котуха та ін. – К.: центр учбової літератури, 2013. – 194с.

239. Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право. Підручник. / Г.С. Фединяк, Л. С. Фединяк. – К.: Атіка, 2009. –500с.

240. Фещик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? [Електронний ресурс] / Н. Фещик // Офіційний сайт «Національна асоціація адвокатів України». — Режим доступу до док.: http://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html. — Назва з екрану.

241. Фролов В.Д. Цивільний кодекс України: Правові наслідки укладенняюридичноюособоюправочину,якоговонанемалаправавчиняти // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С.168–188.

242. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів / Фулей Т.І. — К., 2015. — 128 с.

243. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. – Одеса:Бахва, 2001 р. – с.124, 127, 187

244. Харитонов Є., Харитонова О. Деякі зауваження щодо системи договірного права у проекті Цивільного кодексу України // Українське право. 1997. – Число 3. – С.144–145. 1. Конституція України від 28 червня 1996 р. /Відомості Верх. Ради України. – 1996. - №30 – ст. 141.

245. Харитонов, Є. Традиція приватного права в Україні: між Сходом і Заходом (деякі питання методології розробки концепції приватного права в Україні) / Є. Харитонов // Юридична України. — 2003. — № 2. — С. 14–19.

246. Харитонова, О. І. До питання про діалектику розуміння цивільних та адміністративних правовідносин / О. І. Харитонова // Еволюція цивільного законодавства: проблеми і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [29–30 квітня 2004 р., м. Харків]. — К. : Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2004. — С. 772–782.

247. Хатнюк Н. Умови дійсності угод // Держава і право. – Вип. 11. – К., 2001. – С.283–289.

248. Хатнюк Н. Юридична природа фіктивних та удаваних правочинів // Право України. – 2004. № 4. – С.37–41.

249. Цивільне право України : підручник. / За ред. проф. Бошицького Ю.Л. та проф. Шишки Р.Б. (кер. авт. кол.). Загальна частина. – К.: Видавництво Ліра-К. – 2014. –760с.

250. Цивільне право України [Текст] : Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

251. Цивільне право України [Текст] : підручник. Загальна частина / За заг. ред. д.ю.н., проф. Р.Б. Шишки. – К.: Вид. Ліра, 2015. – 1052 с.

252. Цивільне право України [Текст]: Підручник: У 2 т. / Борисова В.І. (кер.авт. кол.) Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер. 2004. Т.1. – 319 с.

253. Цивільне право України. Курс лекцій / За ред. Р.Б.Шишки. – Харків: Еспада, 2012. – 174[1]с.

254. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. б'єгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо- Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656с.

255. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. / [В.В. Комаров [та ін.]; ред. В.В. Комаров. — Х.: Право, 2016. — 848 с.

256. Цивільне та сімейне право України: підруч. / за ред. Харитонова Є. О., Голу б'євої Н. Ю. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 302.

257. Цивільний кодекс України [Текст] : [Кодекс : офіц. текст: за станом на 22 січня 2017 року]. – К. : Відомості Верховної Ради України. –2003. - № 40 – Ст. 356.

258. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. №435 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

259. Цивільний кодекс України: Закон України від16.01.2003 р., № 435-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 20.01.2017).

260. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х. : Одіссей, 2003. – 856с.

261. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: за станом на 20 верес. 2016 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16 (07.05.2004). — Ст. 1088 (із змінами).

262. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: моногр. / Цувіна Т.А. — Х.: «Слово», 2015. — 281 с.

263. Черняк О. Ю. Право споживача на захист в контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу / О. Ю. Черняк // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4 (32). – С. 70– 75

264. Чеховська І. В. Основні положення концепції державної сімейної політики України / І. В. Чеховська // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2011. – № 1 (52). – С.217–223

265. Чи будуть корисними зміни до Конституції, що запровадили адвокатську монополію [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «Експертиза реформ». — Режим доступу до док.: http://www.expertreform.com.ua/2016/08/03/chy-budut-korysnymy-zminy-do-konstytutsiyi-shho-zaprovadyly-monopoliyu-advokatury/. — Назва з екрану.

266. Чиркин, В.Е.Юридическое лицо публичного права[Текст]/ В.Е.Чиркин.– М.:Норма,2007.–352с.

267. Шевченко, Я. М. Новий Цивільний кодекс — основа ринкових відносин / Я. М. Шевченко // Українське право. — 1997. — № 1. — С. 35–44.

268. Щодо відповідальності юридичних осіб, за якими майно закріплено на праві оперативного управління : лист Вищого арбітражного суду України від 27.06.2001 р. № 01–2.2/165 // Бюлетень «Бізнес: законодавство та практика». — 2002. — № 2.

269. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право: теоретичні та прикладніаспекти / О. Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2004. – С. с. 367.

270. Юрченко О. М. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: питання боротьби з організованою злочинністю / О. М. Юрченко // Юридичний журнал. – 2005. – № 12. – С. 35.

271. Ястребов О. А. Юридическое лицо публичного права: сравнительно-правовое исследование. Автореф. д-ра юрид. наук 12.00.14 – административное право, финансовое право, информационное право Москва – 2010. – 60 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БК України – Бюджетний кодекс України,

ГК України – Господарський кодекс України,

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод,

ЄС – Європейський союз,

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини,

ЖК України – Житловий кодекс України,

КЗпП України – Кодекс законів про працю України,

КК України – Кримінальний кодекс України,

МПрП – міжнародне приватне право,

СК України – Сімейний кодекс України,

ЦК України – Цивільний кодекс України,

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України,